

LEXICONORDICA

16–2009

Redaksjon

Henning Bergenholtz (ansv.), Sven-Göran Malmgren

Redaksjonskomité

Ruth Vatvedt Fjeld, Martin Gellerstam,
Jón Hilmar Jónsson, Henrik Lorentzen, Nina Martola

Utgitt av

Nordisk forening for leksikografi

© LexicoNordica og forfatterne

LexicoNordica er satt med Times 14 av Kristinn Jóhannesson,
Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, og trykt hos

Kursiv Media AS

Trykt med støtte av Nordisk kulturfond

ISSN 0805-2735

Oslo 2009

Innehåll

<i>Henning Bergenholtz & Sven-Göran Malmgren</i> Ordförbindelser i nordiska ordböcker	1
Tematiska bidrag	
<i>Christian Becker-Christensen</i> Ordförbindelser i Nudansk Ordbog og andre monolingvale almenordbøger	5
<i>Henning Bergenholtz</i> Hurtig og sikker tilgang til informationer om ordförbindelser	29
<i>Henning Bergenholtz & Esben Bjærge:</i> Konception af fire monofunktionale ordbøger med faste vendinger	55
<i>Ken Farø & Henrik Lorentzen</i> De oversete og mishandlede ordförbindelser – hvilke, hvor og hvorfor?	75
<i>Ruth Vatvedt Fjeld</i> Leksikografisk dokumentasjon av flerordsenheter i norsk	103
<i>Erla Hallsteinsdóttir & Uwe Quasthoff</i> Islandsk fraseologi: ordförbindelser i <i>Íslensk Orðabók</i>	119
<i>Tarja Riitta Heinonen</i> Idiom, liknelser och kollokationer i två finska ordböcker	141
<i>Jón Hilmar Jónsson</i> Ordförbindelser: Grunnelementer i ordboken?	161
<i>Sven-Göran Malmgren & Maria Toporowska Gronostaj</i> Valensbeskrivning i svenska ordböcker – och några andra	181

Nina Martola
Valensförbindelser, kollokationer och idiom med *åt* och *till*.
Ger ordböckerna relevanta upplysningar? 197

Emma Sköldberg
Talesätt och talemaader:
om ordförbindelser hos Dalin och Molbech 219

Lars S. Vikør
Behandling av ordsamband i norske einspråklege eittbandsordbøker 241

Icke-tematiska bidrag

Simon Skovgaard Boeck
Etablering af dansk som kildesprog 255

Projektpresentationer

*Lene Antonsen, Ciprian-Virgil Gerstenberger,
Sjur Nørstebø Moshagen & Trond Trosterud*
Ei intelligent elektronisk ordbok for samisk 271

Recensioner

Ilse Cantell
Finlandssvensk ordbok reviderad 285

Birgit Eaker
En ny svensk etymologisk ordbok 293

Kjetil Rå Hauge
Ordbøker med menneskelig ansikt 307

Peter Jagers
Matematikens ord 315

Tor Erik Jenstad og Carina Nilstun
Tone Tryti: Norsk slangordbok 319

<i>Riina Klemettinen & Nina Martola</i> Liten svensk-finsk idiomordbok	325
<i>Sven-Göran Malmgren</i> En innehållsrik andraspråkshandbok med lexikografiska inslag	335
<i>Sandro Nielsen</i> Hvor pædagogiske er pædagogiske fagordbøger?	345
<i>Henrik Nikula</i> WSOY:s Stora Ordbok Tyska-Finska	351
<i>Loránd-Levente Pálfi</i> Jean Butler & Thomas Hoffmann (red.): <i>Gads leksikon om islam</i>	359
<i>Loránd-Levente Pálfi & Andreas Møller Lange</i> <i>Filosofisk Leksikon</i> . 1. udgave	371
 Kommentarer till tidigare bidrag	
<i>Loránd-Levente Pálfi</i> En kommentar til Ken Farø og Henrik Gottliebs anmeldelse ”Socioleksikografi – eller: ’Det sekundære og afledte er ordbøgerne’. Ny dansk disputats” i <i>LexicoNordica</i> 14	385
<i>Alette Scavenius</i> Replik til Loránd-Levente Pálfi og Karin Wolgasts kritik af <i>Gyldendals Teaterleksikon</i> i <i>LexicoNordica</i> 15	399
Rättelse	407

Henning Bergenholtz & Sven-Göran Malmgren

Ordförbindelser i nordiska ordböcker

Årets tema i LexicoNordica är ”Ordförbindelser i nordiska ordböcker”. Det förberedande symposiet på Schæffergården fick mycket god uppslutning, med alla de nordiska länderna representerade. Temadelen i årets nummer är därför mycket omfattande, liksom tidskriften i sin helhet (sidantalet 407 utgör faktiskt nytt rekord).

Kanske återspeglar temadelen omfång ämnets bredd. I inbjudan till symposiet förstods termen ordförbindelse i vidaste mening; en ordförbindelse är vilken som helst kombination av två eller flera ord som är i någon mening lexikaliskt intressant – på något sätt bildar en lexikalisk enhet – och därför kan bli föremål för beskrivning i ordböcker.

Beskrivning av ordförbindelser i ordböcker är en företeelse som är lika gammal som lexikografin själv. Ett tidigt nordiskt exempel är en ordbok utarbetad av den danske prästen Jens Leth (1800). Han vill i ordboken förklara de ”Ord og Talemaader, som de [hans konfirmander] ej forstaae – derfor er denne Skrivt blevet til.” (Leth 1800:V.) Någon egentlig definition av ”talemåde” ger Leth inte, men man kan se att det i praktiken är fråga om en lång rad ord och ordförbindelser, t.ex. *Besvaerhe Aander, Bide om sig, Braende lös*. Argumentet för tillordning av ett uttryck till kategorin ”ord og talemåde” är mycket enkelt, om lexikografen menade att uttrycket kunde orsaka besvär vid läsning av en text.

I moderna nordiska ordböcker, både konstruktionsordböcker och allmänna ordböcker, skiljer man däremot ofta mellan fyra typer av ordförbindelser: idiom (inklusive ordspråk) eller ”ogenomskinliga” uttryck (*kasta yxan i sjön* = ge upp), kollokationer eller fasta ”genomskinliga” uttryck (*fatta beslut*), rutinformler eller ”pragmatiska” uttryck (*ha det bra!*) och valensförbindelser (*ge någon något*). Att dessa etiketter inte täcker samtliga ordförbindelser framgår med all önskvärd tydlighet av Farø/Lorentzens artikel i temadelen. Men det var ändå (någon av) dessa kategorier som behandlades i nästan alla temabidragen, och i fortsättningen kommer vi att begränsa diskussionen till dem.

I de flesta av bidragen undersöks hur dessa fyra typer av ordförbindelser, eller någon av dem, behandlas i ett urval nordiska ordböcker. I ett par bidrag beskrivs idéerna bakom elektroniska ordböcker

(i vid mening) under uppbyggnad, och i ett bidrag visas hur en stor ny korpus med tillhörande sökverktyg kan förbättra täckningen av ordförbindelser i existerande ordböcker. Slutligen redogörs i ett bidrag för ett experiment som undersöker åtkomsttiden till relevanta data i ett antal ordböcker.

Till den dominerande typen av bidrag hör artiklarna av Malmgren & Toporowska Gronostaj (valensinformation i huvudsakligen svenska ordböcker), Sköldberg (huvudsakligen idiominformation i Molbechs och Dalins 1800-talsordböcker – det enda lexikografihistoriska bidraget), Vikør (kollokationer i norska allmänordböcker), Becker och Farø & Lorentzen (olika typer av ordförbindelser i huvudsakligen danska ordböcker), Martola (valens och kollokationer i svenska ordböcker) och Heinonen (idiom i finska ordböcker).

Bidraget av Bergenholtz & Bjørge är av delvis annat slag, även om det ger en beskrivning av en elektronisk ordbok över idiom, ordspråk och vissa kollokationer. Det innovativa i detta ordbokskoncept består dels i att alla ordförbindelser ses som en enda kategori med hänvisning till att användarna ändå inte känner till de olika lingvistiska klassifikationerna (alla dessa ordförbindelser samlas i en databas), dels i att varje ordbok, som är ett utdrag från databasen, ger ett dataurval som svarar mot ett speciellt användarbehov (t.ex. reception, produktion eller kunskaper om ordförbindelser). Också bidraget av Jón Hilmar Jónsson beskriver ett lexikografiskt hjälpmedel av innovativ natur: det s.k. Isländskt ordnät, utvecklat ur Jónssons stora ordböcker över isländsk fraseologi.

Ett av de båda återstående bidragen, av Ruth Vatvedt Fjeld, fokuserar på ordbokskorpusar och automatisk utvinning av information om ordförbindelser ur dem. I det sista bidraget, av Henning Bergenholtz, redogörs för en ny typ av användarundersökning, där huvudfrågan inte är *om*, utan *hur snabbt* användaren når fram till den efterfrågade informationen (som huvudsakligen gäller idiom).

Sammantaget kan det konstateras att spännvidden i årets temadel är mycket stor. Ett betydande antal nordiska ordböcker blir genomlysta med hänsyn till deras beskrivning av ordförbindelser. Temadelen innehåller också en hel del teoretisk och terminologisk diskussion. Vad det senare beträffar, måste det dock konstateras, att åtskilligt arbete återstår innan man kan hoppas på att ens nå nordisk konsensus om innebörden av flera viktiga termer, exempelvis termen *kollokation* (som likväl har använts i den här översikten, men förhoppningsvis på ett okontroversiellt sätt).

*

Som framgår av förordet till LexicoNordica 15 är detta vårt sista nummer som huvudredaktörer. Från och med nummer 17 kommer Ruth Vatvedt Fjeld och Henrik Lorentzen att fylla denna funktion. Luckan som norsk och dansk redaktör efter de nya huvudredaktörerna kommer att fyllas av Sturla Berg-Olsen resp. Ken Farø. Dessutom träder Martin Gellerstam tillbaka som svensk redaktör och ersätts av Emma Sköldberg (som vi samtidigt tackar för hjälp i samband med slutredigeringen av LexicoNordica 16) – allt enligt beslut på generalförsamlingen vid konferensen i Tammerfors. Vi tackar de nya huvudredaktörerna och den övriga ”gamla” redaktionskommittén för mångårigt gott samarbete och önskar dem och de nya medlemmarna av redaktionskommittén lycka till.

Temana för de närmaste två Schæffergårdssymposierna och LexicoNordica-numren har lagts fast av den nya redaktionskommittén. De ser ut på följande sätt:

- 2010 Lexikografi och språkteknologi i Norden
- 2011 Onomasiologiska ordböcker i Norden

Slutligen vill vi en sista gång rikta ett hjärtligt tack till Rikke Hauge för ovärderlig hjälp i samband med Schæffergårdssymposiet och med tryckningen och distributionen av LexicoNordica 16. Vårt tack går också till Fonden för dansk-norskt samarbete, som än en gång gjorde det möjligt att genomföra symposiet till ett förmånligt pris. I själva verket gäller denna erkänsla alla de 16 symposierna och LexicoNordica-numren, liksom vår erkänsla till Kristinn Jóhannesson för hans ständigt lika noggranna layoutarbete.

Litteratur

Leth, Jens 1800: *Dansk Glossarium. En Ordbog til Forklaring over det danske Sprogs gamle, nye og fremme Ord og Talemaader for unge Mennesker og for Ustuderede. Et Forsøg. Med en Fortale af Professor Rasmus Nyerup*. København: Trykt paa Hofboghandler Simon Poulsens Forlag hos Bogtrykker Morthorst's Enke & Comp.

Henning Bergenholtz
Professor
Center for Leksikografi /
Department of Afrikaans and Dutch
Handelshøjskolen i Århus
Århus Universitet /
University of Stellenbosch
DK-8210 Århus / SA-7602 Stellenbosch
hb@asb.dk

Sven-Göran Malmgren
Professor
Lexikaliska institutet
Institutionen för svenska språket
Göteborgs Universitet
Box 200
SE-405 30 Göteborg
malmgren@svenska.gu.se

Christian Becker-Christensen

Ordforbindelser i Nudansk Ordbog og andre monolingvale almenordbøger

The handling of multiword expressions causes some problems for general dictionaries with regard to the user's access to them, not only in paper versions, but also in electronic versions. In this article various location and presentation issues are discussed based upon the Danish dictionary Nudansk Ordbog and the larger Den Danske Ordbog, Den Danske Netordbog, the Swedish Nationalencyklopedins Ordbok and the Norwegian Bokmålsordboka considering factors such as production and reception.

1. Ordforbindelser i almenordbøger

Behandlingen af ordforbindelser i almenordbøger involverer flere spørgsmål vedrørende placeringen af dem, bl.a. hvordan de fordeles på ordbogens informationstyper, og hvor de placeres lemmatisk og infralemmatisk. Svarene herpå hænger sammen med forskelligartede brugerbehov. For almenordbøger der søger at imødekomme disse i nogle henseender modstridende behov, kan problemstillingen være lidt af et dilemma. Dette gælder først og fremmest for papirordbogen, men problemstillingen er også relevant for elektroniske versioner.

I artiklen her ses på behandlingen af ordforbindelser i *Nudansk Ordbog* (NDO)¹ sammen med fire andre monolingvale ordbøger: *Den Danske Ordbog* (DDO), *Den Danske Netordbog* (DDNO – som er konciperet som en produktionsordbog), *Nationalencyklopedins ordbok* (NEO) og *Bokmålsordboka* (BMO) med afstikkere til nogle engelske learnerordbøger: *Longman Dictionary of Contemporary English* (LDOCE) og *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* (OALD).

¹ Nudansk Ordbog udkom første gang i 1953. Fra og med 14. udgave, 1990, er ordbogen versioneret også til elektronisk form. Med den reviderede udgave i 1996 (betitlet *Politikens Store Nye Nudansk Ordbog*) fik ordbogen en ændret struktur forskellig fra den i de forudgående femten udgaver og fremtrådte som en gennemført betydningsordbog. De nuværende udgaver er *Nudansk Ordbog* 19. udgave og *Nudansk Ordbog med etymologi* 3. udgave. De to versioner svarer til hinanden bortset fra at den sidste også indeholder etymologier. Hvis ikke andet angives, refererer henvisningen NDO til Nudansk Ordbog 19. udgave.

2. Hvad er ordforbindelser?

Nordisk leksikografisk ordbok (NLO) definerer termen ”ordforbindelse” som en ”syntagmatisk forbindelse av minst to graford som hyppig forekommer som en mer eller mindre konstant syntaktisk enhed” (et ”graford” er en ”gruppe af skriftegn som er avgrenset av mellomrom eller skilletegn”).²

Ordforbindelser kan således være fx *ad hoc*, *hele molevitten*, *røde hunde*, *stærk varme*, *gå i hundene*, *hanen galer*, *komme an*, *advare om*, *opnå enighed om*, *træffe et valg*, *gå en tur* og *fast besluttet*, men ikke fx *Det Europæiske Råd opnåede enighed om den fremtidige udvidelsesstrategi*. Sætningsformede forbindelser, talemåder som fx *kysten er klar* og ordsprog, fx *man skal ikke skue hunden på hårene*, som ”ikke tillater variasjon i enkelte deler av ordforbindelsen” (NLO: opslaget ”sentens”), er med NLO’s ord også at betragte som ordforbindelser (selv om de måske ikke rangerer så højt på frekvensbarometret).

Man kan diskutere om forbindelser der inkluderer metasproglige elementer, altså valensangivelser som fx *give nogen noget* el. *give ng ngt*, omfattes af definitionen i NLO. I denne artikel medregnes sådanne konstruktioner, såkaldte ”døde sprogrøver” (Svensén 2004:193), som ordforbindelser.

I kontinuummet mellem ordforbindelser som udgør ”en mer” og en ”mindre konstant syntaktisk enhed”, er der flere forskellige typer som kan udskilles efter forskellige kriterier (syntaktiske, pragmatiske, stilistiske, semantiske) og med nogen variation i terminologien, jf. fx Cowie (1998) og Braasch (2005), Brink (2006), Farø & Lorentzen (2009). I artiklen her betegner ”idiom” og ”kollokation” adskilte typer med hensyn til semantisk transparens sådan som disse termer er defineret i NLO. Til dels på tværs heraf bruges betegnelserne ”fraseverbum” og ”partikelverbum” (om verbum plus adverbialpartikel), ”flerordsterm” og ”forbindelse med unik komponent”. Betegnelsen ”fast ordforbindelse” bruges sammenfattende om idiommer og begrænsede kollokationer i modsætning til friere kombinationer. ”Fast ordforbindelse” svarer til ”fraseologisme” som defineret af Farø (2006): ”fraseologismer [er] præfabrikere-

² Almensprogets brug af ordet ”ordforbindelse” er noget bredere svarende til DDO’s definition af lemmaet ”ordforbindelse”: ”to el. flere ord i en mere el. mindre fast sammenhæng”, altså omfattende en hvilken som helst syntagmatisk, ikke nødvendigvis hyppigt forekommende forbindelse af ord. Jf. også Bergenholtz (2008:10, 18) om betegnelsen ”Wortkombination” som dækkende ”alle Formen von Kombinationen von Wörtern”.

de ordforrådsenheder, der *reproduceres* af sprogbrugeren” og udelukker således åbne kollokationer og frie kombinationer.³

3. Differentiering af ordforbindelser i almenordbøger

Det er ret få typer ordforbindelser der differentieres imellem i almenordbøger, jf. Atkins & Rundell (2008:166–167) om multiword expressions: ”Many dictionaries give specific treatment to compounds and phrasal verbs, but it is not usual for dictionaries to distinguish many subclasses of phrases.”

Implicit skelnes der mellem forskellige typer ved placering (lemmatisering over for indplacering i artiklen), ved sorteringsprincip (tegn for tegn- eller ord for ord-princippet, glatalfabetisk eller redealfabetisk ordning) og ved skrifttype (fed over for ordinær). Eksplicit ved i artiklen at indordne forbindelserne under forskellige etiketter eller tilføje en kommentar til dem, fx ”idiom”, ”kollokation”, ”ordsprog”, ”overført”, ”talemåde”.

I artikelstrukturen markerer DDO informationstyperne kollokationer, konstruktioner og faste forbindelser, de første ved symboler (henholdsvis firkant og skarpe parenteser), den sidste ved fed skrift. DDNO har kategorierne ”Kollokationer”, ”Idiomer” og ”Ordsprog” og placerer herudover fraseverber for sig med fed skrift. NEO har etiketterne ”Idiom” og ”Konstr[uktioner]”; partikelverber lemmatiseres. NDO markerer uden skelnen både faste forbindelser og konstruktioner ved fed skrift og benytter ellers kun etiketterne ”i forsk. forb.” og ”ordsprog”. BMO har ikke nogen særmarkering af ordforbindelser.

Forbindelser med og uden angivelser: Informationselementerne i ordbøger (og opslagsværker i det hele taget) fordeler sig på adresser (tematisk information) og angivelser (rematisk information);⁴ angivelser kan igen fungere som adresser for angivelser:

- 1 adresse: angivelse
- 2 adresse: angivelse = adresse: angivelse
- 3 adresse: angivelse

³ NLO definerer ”fast ordforbindelse” (og synonymt hermed ”fraseologisme”) kombinatorisk som en ”forbindelse av to eller flere graford som till sammen utgjør en fast og uforanderlig syntagmatisk enhet”.

⁴ NLO, Svensén (2004:100–1002).

Ordforbindelser som har status som adresse for angivelser, er først og fremmest leksikalske enheder som intenderes som primært søgbare. De står (1) som lemmaer eller (2) er indpasset med adresse til et lemma enten som sublemmaer eller med infralemmatisk placering og her som integrerede delbetydninger eller samlet i en syntagmatisk blok sidst i artiklen. Ordforbindelser som er adresser alene, kan være flerordstermer; forbindelser som er både angivelser og adresser, kan være idiomer i øvrigt.

Ordforbindelser der er angivelser uden at være adresse for oplysninger, (3), står adresseret til en bestemt betydning af lemmaet. Disse er kollokationer som eksemplificerer opslagsordets selektionsmuligheder i den bestemte betydning.

De tre former for præsentation omtales nedenfor i afsnit 4 (adresse), 5 (angivelse = adresse) og 6 (angivelse). For sig omtales derefter, i afsnit 7, konstruktionsangivelser, der i NDO står som angivelser der fungerer som adresser, (2), i modsætning til ordbøger som DDO og NEO hvor de behandles som angivelser alene.

Integreret og ikke integreret præsentation: Ved placering af ordforbindelser som integrerede delbetydninger (2) vægtes semantisk sammenhæng og hermed hensyn til produktion – hvordan man med det lemma man har søgt på, kan udtrykke en bestemt betydning eller bestemte betydningssammenhænge.

Ordforbindelser der står som lemmaer eller er samlet for sig i en blokstruktur (1, 2), kan figurere som mulige adresser for forskellige betydninger. I dette tilfælde fremtræder forbindelserne som mere selvstændige leksikalske enheder, og for så vidt de ordnes samlet i tilknytning til et lemma, vægtes her overskuelighed og søgbarhed for receptionsbrugeren.

Men præsentationen af ordforbindelser som betydningsuafhængige enheder kan indebære at de adskilles fra en mulig sammenhæng med delbetydninger hvorved informationsdybden under disse reduceres, fx når det gælder en verbalbetydnings slægtskab med betydningerne af et fraseverbum. Endvidere kan det ved denne præsentationsform være uklart for brugeren hvorvidt alle betydninger, også mere konkrete eller perifert brugte, er anført som angivelser til forbindelsen, eller om man skal søge andre steder efter disse. For idiomatiske forbindelser er denne problematik den samme som for sammensætninger som fx *kejserkrone* og *hestehale* der figurerer som lemmaer i kraft af en fremherskende idiomatisk betydning. Det hedder i forordet til *Svensk Ordbok* (SOB) at den ”triviala betydelsen” ikke anføres ved en række sammensætninger, af-

ledninger og partikelverber som fx *kejserkrona* og *hålla ut*. ”Under **kej-sarkrona** anføres sålunda inte betydelsen ’en kejsares krona’.” Mens den idiomatiske ordforbindelse står for sig, eventuelt med markering som ”särsk.” (SOB, NEO) eller ”ofø” (DDO), kan samme forbindelse i konkret betydning være anført som kollokation uden angivelse under en betydning til enkeltordslemma. Fx findes i NEO *göra sig* dels som opslagsord (med angivelsen ”särsk. göra et gott (estetisk) intryck”), dels under opslagsordet **göra** betydning 2 (i kollokationen *göra sig förstådd*).

4. Ordforbindelser som flerordslemmaer

Svensén (2004:124ff., 246f.) sammenfatter forskellige synspunkter på lemmatisering af ordforbindelser og omtaler forbindelser hvor ”det rör sig om ett enda begrepp”, dvs. især nominalfraser, og ”verbfraser” (partikel- og præpositionsverber, reflexive verber) som mulige flerordslemmaer.

Om idiomers siges det med henvisning til Jónsson (2003) at de burde ”rätteligen också få lemmastatus, men det stora problemet är där var i lemmalistan ett idiom skall placeras”, dvs. efter hvilket ord i forbindelsen de skal alfabetiseres, og hvordan sorteringen skal være, fx ved forbindelser som *en hård hund*, *falde i god jord*, *gøre sine hoser grønne*. En markant adskillelse af idiomers fra enkeltordsopslag vil ifølge Jónsson også kræve en tydeligere defineret skillelinje i forhold til andre ordforbindelser end det er realiserbart, og denne uklarhed kan gøre søgning efter ordforbindelser i det hele taget vanskelig for brugeren.

I det følgende omtales forskellige typer ordforbindelser som kandidater til, og hvoraf nogle almindeligvis figurerer som, opslagsord i almenordbøger.

Ordforbindelser med unikke komponenter som lemmaer: Ordforbindelser som *ad hoc*, *a la carte*, *big bang*, *coup de grace*, *in extenso*, *joint venture*, *key account-manager*, *nasi goreng*, *nature morte*, *worst case* er lemmaer i NDO og, så vidt de er medtaget, også i DDO og DDNO og i NEO og BMO, men alfabetiseret forskelligt idet NEO benytter ord for ord-metoden mens de øvrige sorterer efter det strengt alfabetiske princip, tegn for tegn-metoden. Disse fremmede forbindelser (Farø & Lorentzen 2009: xenofrasemer) er af den slags hvor et eller flere ord i forbindelsen ikke er selvstændige leksemer og dermed ikke lemmaer i ordbogen.

Tilsvarende forbindelser som indeholder en eller flere hjemlige komponenter (Farø & Lorentzen 2009: frasemer med unik komponent), fx *gå bananas*, *hele molevitten*, *kende sin besøgestid*, *hulter til bulter*, *ikke en disse*, *på bedste beskub*, *rub og stub*, *sakke bagud*, *ulv i fåreklæder* lemmatiseres derimod ikke, men står under et hovedord i forbindelsen. Funktionelt kan dette være begrundet i at der i disse forbindelser indgår genkendelige ord, og at ordbogsbrugeren (som ikke er klar over at der er tale om en fast forbindelse) derfor med større sandsynlighed kan forventes at søge oplysning under det enkeltord han ikke forstår, fx under *bananas*, *molevitten* eller *fåreklæder* (i hvilket sidste tilfælde han i NDO og DDO henvises til at se under *ulv*).

Der kan være en vis forskellighed mht. hvor en forbindelse med en komponent der også er lemma i ordbogen, skal søges. Således er *status quo* lemma i NDO, DDO, DDNO og BMO, men idiom under *status* i NEO. Ligeledes kan man finde *bøf stroganoff* under *stroganoff* i NDO, mens *biff stroganoff* kun findes under *biff* i NEO. I ordbøger med etymologier kan lemmatiseringen *status quo* og *stroganoff* være yderligere begrundet ved at disse så figurerer som adresse for de etymologiske oplysninger.

Lemmativering når der er tvivl om sær- og sammenskrivning: En anden slags lemmakandidater er forbindelser som *for nylig*, *for øvrigt*, *hver anden*, *i alt*, *i dag*, *i stykker*, *i øvrigt*, *godt nok*, *lige meget*, *nej tak*, *om bord*, *over kors*, *på ny*, *selv tak*, *til sidst*, *uden videre*, *ved lige*. Det er forbindelser som ikke nødvendigvis er af idiomatisk karakter, men er sådanne hvor brugeren i særlig grad kan være i tvivl om sammenskrivning eller særskrivning og derfor om forbindelsen skal søges lemmatiseret som enkeltord. Mange af dem er præpositionsforbindelser med især tryksvag præposition, og det er en gruppe hvis medlemmer fra tid til anden er genstand for ændringer i den ortografiske normering mht. sær- og sammenskrivning (Becker-Christensen 2004:43–44).

De er da også at finde som lemmaer i retskrivningsordbøger (i Dansk Sprognævns *Retskrivningsordbogen* første gang med 2. udgave 1996) og står som sådanne også i NDO og BMO hvor der henvises til omtale af forbindelserne ved opslag på et af ordene i forbindelsen, og i DDNO hvor de er selvstændige artikler. I DDO og NEO er sådanne forbindelser kun lemmatiserede hvor de alternerer med en sammenskrevet form.

Flerordstermer som lemmaer: En tredje type lemmakandidater er flerordstermer (Farø & Lorentzen 2009: ”semitermer”), begrebsudtrykkende nominalfraser som fx *armeret beton*, *blind vej*, *dommens dag*, *flyven-*

de hund, gul feber, det gyldne snit, hvid dværg, moderne gennembrud, røde hunde, rødt lys, tektonisk plade, zoologisk have.

Sådanne forbindelser er i vidt omfang opslagsord i leksika, fx i *Den Store Danske Encyklopædi* som har fx *hvid dværg, gyldne snit, moderne gennembrud og røde hunde* som stikord. Men disse forbindelser lemmatiseres ikke i danske almenordbøger, fx ikke i NDO og DDO (dog *røde hunde* i DDNO), og heller ikke i NEO eller BMO hvor de står opført under et enkeltordslemma. Engelske learnerordbøger som LDOCE og OALD lemmatiserer forbindelser som *red blood cell, red card, red meat* og *red pepper* på alfabetisk plads (efter princippet strengt alfabetisk, tegn for tegn-metoden); ældre udgaver af OALD har sådanne særskrevne forbindelser opført redealfabetisk som sublemmaer.

En undtagelse til det at danske almenordbøger stort set ikke optager flerordstermer som lemmaer, er dog gruppesammensætninger som indeholder en bindestreg, fx *mund til næse-metode, væg til væg-tæppe* og *fuldt stop-skilt* (men ikke sådanne som fx *hvid slavehandel*) og ligeledes sammensætninger med fælles orddel, fx *jord- og betonarbejder, mund- og klovsyge*. Dette forhold gælder også i NEO, fx *mun-mot-munmetoden*, og i BMO, fx *mun-til-mun-metoden* og *mun- og klauvsjuka*.

Endelig lemmatiseres som regel også flerordsproprier i de ordbøger der medtager proprier (således NDO), fx *Guldborg Sund, Hvide Sande, Nissum Bredning*.

Fraseverber som lemmaer: NEO (og SOB) har forbindelser som fx *gå an, gå hem, gå till, gå över* og *göra sig, komma sig* som lemmaer på alfabetisk plads. Det er forbindelser af verbum plus adverbialpartikel eller reflektivt pronomen som har en unik betydning (fx *gå till*), eller som ud over en ikke anført konkret betydning har en overført betydning hvilket markeres ved ”särsk.” (fx *gå hem*).

NEO (og SOB) alfabetiserer efter ”ord-för-ord-principen”. Herved opnår man at forbindelserne står i nær tilknytning til enkeltverbet som fungerer som en overordnet adresse, jf. NEO (Förord side 2): ”Det är som synes en fördel, att ett verb i ordboken får stå tillsammans med motsvarande partikelverb”.

Partikelverber og refleksive verber er særligt egnede til at blive udskilt på denne måde som gruppe da verbet, som er kernen i forbindelsen, står som det første ord. Ved andre forbindelser: flerordstermer eller andre typer af idiomer, vil man ikke nødvendigvis få en tilsvarende sammenhængende gruppering i tilknytning til et hovedord i forbindelsen. Man kan sige at man ved lemmatisering af partikelverber får ud-

grænset en bestemt genkendbar type som så ikke belaster omfanget af den enkelte artikel.

LDOCE og OALD indordner fraseverber som sublemmaer, dvs. de er her ligesom i NEO sorteret efter ord for ord-princippet, men er markeret som sublemmaer ved en mindre punktstørrelse end det overordnede lemma. Mens NEO gennemfører ord for ord-princippet i det hele taget, fx kommer *ad hoc* før *adagio*, så anvendes dette princip i LDOCE og OALD kun for fraseverber; øvrige forbindelser (*ad hoc*, *red meat*) alfabetiseres efter tegn for tegn-princippet.

DDO, NDO og BMO udskiller ikke fraseverber som særlig gruppe. Disse ordbøger benytter tegn for tegn-princippet for lemmaer. DDNO adskiller fraseverber som de sidste betydningsnumre i den enkelte artikel.

5. Ordforbindelser som adresser i mikrostrukturen

Ordforbindelser som findes indplaceret som infralemmatiske enheder med angivelser, er dels flerordstermer og fraseverber, dels andre faste forbindelser end de ovenfor omtalte. Disse er idiomatiske forbindelser som fx *gå i hundene*, *en hård hund*, *på høje tid* og *over skyerne er himlen altid blå*, men kan også være prægnante kollokationer som fx *træffe et valg* og *træffe forberedelser* hvor antallet af kollokatorer, her støtteverber, er begrænset, og fx *i aften*, *om aftenen*, *i timen* og *om året* hvis komposition, morfosyntaks og semantik er underlagt specifikke regler.

Et placeringsspørgsmål drejer sig her om under hvilket lemma de skal stå, og videre om krydshenvisninger og om sortering (alfabetisk, kategorielt, semantisk) hvis der er flere samlet i en gruppe, jf. Svensén (2004:247ff.) og jf. Lorentzen (1996) om principper herfor i DDO.

Et andet spørgsmål er hvor disse forbindelser skal stå i artiklen: integreret under opslagsordets enkelte betydninger eller sammenført i en form for blok. Dette har at gøre med de forskellige brugerbehov produktion og reception. Men også forhold som overskuelighed i tunge artikler som fx *gå* og *hånd* kan spille en rolle og tale for udskillelse af sådanne ordforbindelser i en samlet blok. Desuden kan mere jordnære redaktionelle hensyn som økonomi have en finger med i spillet, et stramt budget kan motivere en samlet placering af idiomer i en slutblok; som Svensén (2004:421) siger om en sådan blokredigering: ”Systemet innebär naturligtvis en stor lättnad för lexikografen, som inte behöver grubbla över fördelningen på de olika delbetydelsena.”

Ud fra et produktionsperspektiv indordnes ordforbindelser der er knyttet til et lemma, så vidt muligt integreret under de grundbetydninger som de har semantisk relation til. En polysem ordforbindelse kan således stå flere steder i artiklen. NEO indordner idiomatiske forbindelser (bortset fra partikelverber, jf. ovenfor) under de relevante betydninger med etiketten "Idiom". BMO integrerer faste forbindelser under delbetydninger hvor de står sammen med eksempler som ikke har angivelser.

Ud fra receptionssynspunktet står forbindelserne i større artikler mest overskueligt ordnet alfabetisk, samlet i én blok. Her får man (i ordbøger hvor man ikke kan søge direkte på en ordforbindelse) det hurtige overblik til at finde det udtryk man søger. En sådan ordning understreger endvidere ordforbindelsernes status som selvstændige leksikalske enheder uafhængigt af eventuelle relationer til betydninger under lemmaet. Den enkelte forbindelse har således her en beskrivelse som kan omfatte flere forskelligartede betydninger.

Mest indlysende kandidater til samlet særplacering er idiomer, som "kan sies å ha en klarere status som adresser og et mer uklart adresseringsforhold til lemmaene enn de ordforbindelser som i høyere grad viser karakteristiske egenskaper til lemmaet [...]" (Jónsson 2003:154), specielt sådanne idiomer hvor komponenternes betydninger ikke har noget umiddelbart at gøre med betydningen af forbindelsen, fx *på mærkerne, gå agurk, tage billetten, holde vand*.⁵

DDO samler "faste udtryk" (DDO bind 1:45–46) i bunden af artiklen ordnet alfabetisk, før orddannelse og etymologi. De står her med omtrent samme angivelser som lemmaet. Gruppen omfatter bl.a. idiomer som fx *bøje i neon*, flerordstermer ("faglige udtryk"), fx *armeret beton*, fraseverber ("som består af et tryksvagt verbum og en trykstærk præposition eller et trykstærkt adverbium, og som har en betydning der ikke altid kan forudsiges alene på grundlag af enkeltordene"), fx *banke op, dække af*, stivnede former som fx *ved aftenstide* og refleksive verber, fx *anstrengte sig*.

Produktionsordbogen DDNO har idiomer ordnet under de forskellige betydninger af lemmaet, mens fraseverber og i nogle tilfælde andre forbindelser, fx *være glad for, i godt humør*, står ordnet alfabetisk som de sidste betydningsnumre under lemmaet med samme angivelser som lemmaet (bl.a. kollokationer, eksempler og idiomer). Den samlede opstilling af fraseverber sidst i artiklen frem for placering under relaterede

⁵ Jf. Svensén (2004:242) distinktionen "helidiom" over for "halvidiom" og Atkins & Rundell (2008:171) "figurative compounds" (*lame duck*) over for "semifigurative" og "functional compounds" (henholdsvis *high school* og *police dog*).

betydninger hænger øjensynligt strukturelt sammen med at de har samme typer angivelser som lemmaet hvilket grupper under enkelt-betydninger, ”Idiomer” og ”Kollokationer”, ikke har – de første har betydningsforklaringer, de sidste er blot angivelser uden tilknyttet videre information. Men i øvrigt kan det store antal eksemplificerede ordforbindelser være motiverende for udskillelsen af fraseverber som særgruppe. Til søgeresultatet *komme* (vb.) er der 74 betydningsnumre hvoraf 5–74 er verbalforbindelser. Betydning 1 ’bevæge sig hen til et sted’ har på idiomknappen tilordnet 172 ordforbindelser.

Som ved enhver sådan opdeling er der den omkostning at det i nogle tilfælde kan være vanskeligt at afgøre hvor man skal finde hvad. Fx står i DDNO *komme i tanke(r) om* som idiom under *komme* betydning 1, mens *komme i betragtning* står som selvstændig forbindelse med betydningsnummer 21; i nogle tilfælde er dette problem løst ved dobbelt-præsentation, fx ved *komme på tale* som står i begge grupper. Som elektronisk ordbog kan DDNO give de to typer forskellig status idet idiomerne kan skjules, mens øvrige faste forbindelser med adressestatus bliver stående som faste indgange.

Integrerede og bloksammenførte forbindelser i NDO: I NDO 1.–15. udgave blandes forklarede idiomer og uforklarede sprogbrugseksempler, fx i artiklen *land*:

land [...] *trække i l.* slå af på sine krav, modificere sine udtalelser; [...] *lægge til l.; føre krig til lands*; [...]

I større artikler udskilles særlige ordforbindelser for sig ordnet under bl.a. præpositioner og adverbier som lemmaet kombineres med, hvilket afspejler redaktionen i ordbogens oprindelige hovedkilde *Ordbog over det danske Sprog* (ODS), fx:

hånd [...] **B.** forbind. m. verb.: *give (række) én en (hjælpende) h.*; *holde hånden over én* beskytte én; [...] **C.** forbind. m. præp. og adv.; [...] **i:** *stå, være i Guds h.*; *broderiet er udført i hånden* (modsat ’på maskine’); [...]

komme II [...] **C.** reflexivt: *k. sig:* blive rask. – **D.** i forbind. m. præp. ell. adv.; **af:** *hvad kan det k. af?*; [...] – **sammen:** *k. sammen med* (omgås) én; [...]

I nyere udgaver af NDO (fra 1996) er ordforbindelser ikke ordnet efter bestemte samforekommende præpositioner, adverbier eller andet. Faste ordforbindelser som har angivelser, er selvstændige indgange, fremhæ-

vet med fed skrift, og kan hermed ud over forklaringer også have tilordnet brugseksempler, synonymer og oplysning om orddannelse. De er placeret dels som delbetydninger (som overordnede betydningsnumre eller samordnet med og underordnet andre betydninger), dels i større artikler som blok i bunden af artiklen under etiketten ”i forsk. forb.” hvor de står ordnet alfabetisk. Det er fortrinsvis forbindelser med svag semantisk affinitet til lemmaet som blokplaceres. Ordsprog er udskilt for sig. Et eksempel er artiklen *hånd* med seks integrerede ordforbindelser og 52 placeret i blokken ”i forsk. forb.”:

hånd

- 1 [...] *han holdt hende i hånden* [...]
gå hånd i hånd med ng holde hinanden i hænderne mens man går ◊
børnene gik hånd i hånd ned ad gaden
i hånden lavet med hænderne og ikke på maskine ◊ *han havde lavet lystemagen i hånden; skrive brevet i hånden*
 [...]
 4 i forsk. forb.:
 [...]
gå hånd i hånd med ngt passe godt sammen ◊ *det konstruktive og det kritiske kan sagtens gå hånd i hånd*
i sin hule hånd udtryk for at man har kontrol over noget ◊ *han havde tilskuerne i sin hule hånd*
 [...]

Et andet eksempel på denne partielle integrering er *aften* hvor frekvente forbindelser som *i aften, om aftenen, sen aften, tidligt på aftenen* er adskilt fra blokplacerede forbindelser som fra *få en aften ud af det, glad aften, spise til aften*. Der er her en semantisk samlet gruppering af tidsudtryk frem for en alfabetisk opsplnitning af dem i en blok med andre faste forbindelser.

Denne fordeling i NDO (som dog endnu ikke er ganske gennemført) er et forsøg på at afveje en såvel produktions- som receptionsorienteret tilgang – selv om man kan sige at produktion herved står over reception idet det sidste brugerhensyn taler for en samlet placering i slutblok som i DDO.

6. Ordforbindelser som angivelser alene

Ordforbindelser der i almenordbøger kandiderer til at stå som angivelser uden selv at have angivelser, er transparente samforekomster som fx

træffe et valg, snævre normer, højt humør, stærkt beruset, bygge et hus, gul blomst. Sådanne forbindelser står som angivelser til bestemte betydninger. De er relevante for den der bruger ordbogen til produktion, for receptionsbrugeren kan de være et supplement til betydningsforklaringerne.

Der er i første række tale om kollokationer hvor der er stærke restriktioner på kollokatorerne, fx *træffe et valg, snævre normer, højt humør, stærkt beruset*, og hvor disse eventuelt forstås alene ud fra sammenhængen med basen, jf. Svensén (2004:208ff.). Afgrænsningen af disse i forhold til hvad der registreres som adresse for angivelser er flydende, og praksis for hvornår en ordforbindelse som angivelse opføres med status som adresse eller ej, er da også forskellig i de forskellige ordbøger.

Men ordforbindelser der står som angivelser alene, kan også være friere kombinationer som kan anses som typiske for en bestemt betydning, fx *bygge et hus, læse en bog, et højt træ*, jf. Trap-Jensen (1996) om udvælgelse på grundlag af psykologisk typikalitet. Endelig kan der være tale om rent frekvensbaseret udvælgelse, jf. Svensén (2004:208ff.) om korpusorienterede over for systemorienterede opfattelser af kollokationsbegrebet.

Det kan være forskellige typer kollokationer der er ordbogsrelevante ud fra henholdsvis en receptions- og en produktionsorienteret tilgang. I det sidste tilfælde er vigtige forbindelser sådanne hvor valget af kollokator er arbitrært uanset graden af betydningens kompositionalitet (Braasch 2005:114, Svensén 2004:217), fx *træffe et valg, snævre normer*. Bergenholtz (2008) argumenterer for at et bredt udvalg af friere kombinationer, også forbindelser som fx *købe en bog, se en fugl, røre ved en fugl*, er ordbogsværdige som relevante i produktionsordbøger – og som mulige i den elektroniske udgave hvor pladsproblemet ikke er påtrængende.

Kollokationer præsenteres som oftest som minimale syntagmatiske enheder, men kan også stå som en del af et sætningseksempel. Elementer af friere kombinationer kan endvidere være eksemplificeret i definitionen af den pågældende betydning, jf. Svensén (2004:221).

DDO adskiller kollokationer ("Sprogbrugseksempler", DDO bind 1: 42–43) som afdeling for sig før sætningsformede eksempler ("Citerer").

I NEO præsenteres kollokationer dels som minimale enheder ikke adskilt fra sætningsformede eksemplersætninger, dels som integrerede i sætninger. Udvalget er receptionsorienteret, jf. Malmgren (2008:154): "The examples have been chosen to illustrate the definitions in the best

possible way. This does not always favour the description of collocations." I NDO er den kollokationelle eksemplificering i form af minimale enheder blandet med sætningsformede eksempler, i princippet bestemt af semantisk og syntaktiske graduering.

DDNO, som "primært er tænkt som hjælpeværktøj i forbindelse med tvivl og usikkerhed, når man skriver en dansk tekst" (DDNO: Om ordbogen), medtager mange kollokationer, heriblandt sådanne som må betegnes som frie kombinationer, fx *få en guldtand*, *have en guldtand*, *have flere guldtænder*, *stjålne guldtænder*, *trække guldtænder ud*. De står ordnet alfabetisk under deres egen etiket "Kollokationer" før "Eksempler".

7. Konstruktioner

Om informationstypen konstruktionsangivelser i almenordbøger siges det i NLO at disse som regel er "konsentrert om de syntagmatiske egenskaber som i større eller mindre grad er specifikke for lemmaet", fx *lete etter noe*, *glad for noe* og *kritikk mot noe* for henholdsvis verber, adjektiver og substantiver. I DDO's brugervejledning (DDO bind 1:38) giver de "oplysninger om hvordan opslagsordet kan bygges sammen med andre ord (eller orddele) til almindelige grammatiske konstruktioner i moderne dansk".

Konstruktionerne står i DDO sidst i de enkelte delbetydninger med mønstre som fx "[NGN/NGT advarer NGN (om at+SÆTNING/NGT/NGN)]" (til *advare* betydning 1). NEO har en tilsvarende detaljeret præsentation sidst i delbetydningerne markeret med etiketten "Konstr.". BMO, NDO og DDNO har ikke nogen særskilt gruppering af konstruktioner. DDNO præsenterer forbindelser som *forære nogen noget* under etiketten "Kollokationer", men i flere tilfælde er der ikke nogen generel præsentation af konstruktioner, fx under *give* kun kollokationer som *give nogen en gave*, *give nogen et kys* og *give blomsterne vand*.

Angivelse af konstruktioner har som informationstype berøring med angivelse af kollokationer og andre, frie eksempler. Således kan de døde sprogrøver eksemplificeres og udbygges i disse mere levende typer, jf. NEO (bind 1: Inledning): "Valenssuppgifterna syftar till att ge huvudragen i konstruktionerna. Många gånger men inte alltid kan typerna återfinnas bland de syntaktiska exemplen." Men afgrænsningen af informationstypen konstruktioner kan også være problematisk idet forbindelser med indskrænkede selektionsrestriktioner kan ligge nær præsentation som kollokationer eller faste forbindelser med angivelser, jf.

Nimb (1996) som redegør for overvejelserne vedrørende placering af forbindelser med støtteverber i DDO, og Braasch (2005:101, 110–111) som diskuterer *begå* (*forbrydelse, indbrud, ...*) og (*gøre*) *anskrig* som sådanne grænsetilfælde. Der er da også en vis variation i behandlingen af de herhenhørende typer i forskellige ordbøger. Fx anføres *begå selvmord* som konstruktion i DDO, som del af et syntaktisk eksempel i NEO og som fast forbindelse med betydningsangivelse i NDO; *om dagen* er placeret som fast forbindelse i DDO og NDO, men som konstruktion i NEO.

Konstruktioner i NDO: I NDO er konstruktionsangivelser opført som adresse for betydningsangivelserne og er ikke adskilt formelt fra anførelse af faste ordforbindelser (bortset fra at de ikke optræder i blok sidst i artiklen medmindre de er udbygning af en angivet fast ordforbindelse). Fx:

disponere

- 1 træffe beslutning om noget, især i en virksomhed ◊ *her i firmaet er det chefen selv der disponerer; han disponerede forkert*
- 2 **disponere** **ngt** strukturere og sammensætte en tekst ◊ *disponere stoffet; foredraget burde have været bedre disponeret*
- 3 **disponere** **ng for ngt** give nogen anlæg for noget, fx en sygdom ◊ *denne form for levevis disponerer for dårligt hjerte*
- 4 **disponere** **over ngt** have ret til at råde over nogen el. noget ◊ *træneren disponerer over tre af verdens bedste spillere; jeg disponerer over lejligheden fra den 1.*

Denne form for præsentation, som har modsvarigheder i bl.a. LDOCE og OALD, giver brugeren orienteringspunkter for de enkelte betydninger og viser samtidig hvilke præpositioner der selekteres af lemmaet i den pågældende betydning. Uden fremhævelse af konstruktionerne vil artiklen *disponere* kunne se sådan ud:

disponere

- 1 træffe beslutning om noget, især i en virksomhed ◊ *her i firmaet er det chefen selv der disponerer; han disponerede forkert*
- 2 strukturere og sammensætte en tekst; [disponere ngt] ◊ *disponere stoffet; foredraget burde have været bedre disponeret*
- 3 give nogen anlæg for noget, fx en sygdom; [disponere ng for ngt] ◊ *denne form for levevis disponerer for dårligt hjerte*
- 4 have ret til at råde over nogen el. noget; [disponere over ngt] ◊ *træneren disponerer over tre af verdens bedste spillere; jeg disponerer over lejligheden fra den 1.*

En sådan udformning svarer til den i DDO hvor præpositionsvalg i grundbetydningerne må vises som konstruktioner, også selv om en præposition er obligatorisk i bestemte betydninger som fx *disponere for* og *disponere over* – ordforbindelser som adresser har plads som ”faste udtryk” sidst i artiklen (her står fx *holde på* (i overført betydning) og *gå ind for*). NEO har i enkelte tilfælde et lidt andet princip idet præpositionen kan være anført i parentes ud for det relevante betydningsnummer, fx *hålla* i betydning 8 ”(med prep. *på*)” (men ikke ved *disponera* med obligatorisk *för*).

Med præsentationsformen i NDO fremtræder både konstruktioner og faste ordforbindelser som betydningsindgange markeret som sådanne med fed skrift. Der er således ikke en opsplitting i fremvisningen af præpositionsforbindelser som den der er indbygget i DDO. Desuden kan faste forbindelser, ligesom de rene konstruktioner, have angivet ”ng” og ”ngt” som objekt eller styrelse for præposition. Eksempler på kollokatorer kan inddrages i konstruktionsangivelserne hvor der er tale begrænset selektion, fx som specificering og eksemplificering af et objekt: *stille ng {et spørgsmål/en opgave/.}* i stedet for blot *stille ng ngt*.

Et yderligere aspekt ved at præsentere konstruktioner som adresser er at disse og ikke lemmaet alene er definiendum for definiens, og at traditionelt formulerede betydningsforklaringer dermed i højere grad er substituerbare for adressen ved transitive verber idet adressen her er ordforbindelsen og ikke lemmaet. Det markeres herved også hvorvidt en aktant i definitionen er indeholdt i et intransitivt verbum eller er udtrykt i et led uden for dette ved et transitivt verbum, fx at definitionen til *lyve*: ”med vilje ytre noget som ikke er sandt” ikke forudsætter et objekt for verbet i modsætning til fx *fingere*: *fingere ngt* ”give noget udseende af at det er anderledes end det er i virkeligheden”. NEO, som også hylder princippet om substituerbarhed ved verbumdefinitioner, anfører ikke konstruktioner som adresser, men formidler substituerbarhed med lemmaet ved at sætte aktanterne i parentes eller skrive dem med småt, fx *ge*: ”låta (ngn) få ngt föremål, värde e.d.”; jf. Svensén (2004:286–289) om forskellige former for substituerbart formulerede definitioner af transitive verber.

En præsentationsform som den i NDO sætter begrænsninger på hvor detaljerede konstruktionsmønstre der vises. Fremstillingen i NDO er desuden i flere tilfælde ret grovmasket, og den kan på ingen måde sammenlignes med de syntaktiske angivelser i DDO. Det er få, typiske valensmønstre der angives. Angivelserne *bede ng om ngt* og *give ng ngt* dækker således også mønstrene *bede om ngt* og *give ngt til ng*. Det sam-

me gælder ved faste forbindelser, fx *gå hånd i hånd med* ng som også står for konstruktionen med flertalssubjekt uden tilknyttet præpositionsforbindelse: *de går hånd i hånd*. Den simplificerede konstruktionsanførelse virker her sammen med angivelserne i sprogbrugseksemplerne sådan at konstruktionsmønsteret kan ses differentieret i de sprogbrugseksempler der angives. Der nævnes ikke, som i DDO, subjekt for verberne i konstruktionerne. Og objektet eller styrelsen ”ngt” står for substantiver såvel som sætninger og infinitivforbindelser.

8. Søgning på ordforbindelser

Ved søgning på oplysning om en ordforbindelse kan ordbogsbrugeren have fokus på et enkeltord og dettes kombinerbarhed med andre ord eller på ordforbindelsen som sekvens.

I det første tilfælde kan det antages hovedsagelig at dreje sig om kollokationer og konstruktioner, og at brugerens søgning især vil være produktionsorienteret. Fx hvilken præposition *advare* skal kombineres med, om *valg* kan kombineres med *gøre*, *tage* eller *træffe* som støtteverb, om *kontakt* skal kombineres med *med* eller *til*, eller om man skal bruge *smalle*, *snævre* eller et andet adjektiv i forbindelse med *normer*.

I det andet tilfælde, direkte søgning på en ordforbindelse som brugeren har i tankerne, kan det antages hovedsagelig at dreje sig om flerordstermer og idiomer, og søgningen vil her formentlig især være receptionsorienteret.⁶ Søgestrategien vil være søgning på hele forbindelsen eller en del af den, herunder blot et enkeltord.

Men der kan herudover være tale om søgning på et enkeltord (med henblik på oplysning om fx betydning) i tilfælde hvor brugeren ikke er klar over at dette er at opfatte som en del af en fast ordforbindelse. Det kan fx være hvor ordet forekommer med en særlig betydning i en bestemt sammenhæng: *blind: blind vej* eller *hund: røde hunde*. Eller hvor ordet kun forekommer som en del af en fast forbindelse: *hoc: ad hoc* eller *molevitten: hele molevitten*. Der kan da også her være søgemæssig ræson i at sådanne ordforbindelser står under eller i tilknytning til et enkeltordslemma, eller hvor der er tale om lemmatiserede forbindelser

⁶ Men jf. *Ordbøgerne over Faste Vendinger* (idiomordbogen.dk) hvor søgning på idiomer til tekstproduktion er en selvstændig funktion: ”Jeg søger information i ordbogen i forbindelse med, at jeg [...] skriver en tekst med en bestemt fast vending [...] skriver en tekst og søger efter en fast vending med en bestemt betydning”, og jf. Farø (2004) og Almind, Bergenholtz & Vrang (2006) som omtaler produktionsrelevante søgninger på idiomer.

med unik komponent, at disse komponenter står som opslagsord med henvisning til forbindelsen, fx ”*hoc: se ad hoc*”.

I papirordbogen lettes receptionstilgang til ordforbindelser ved udskillelse og markering af disse i ordnede særgrupper, som lemmaer eller som indgange i en syntagmatisk blok, frem for integreret placering. En præsentation i slutblok som i DDO giver således mulighed for hurtig visuel lokalisering af søgestrengen (jf. Bergenholtz 2009). En forudsætning for hurtig tilgang er naturligvis at det står nogenlunde klart for brugeren efter hvilke principper forskellige slags ordforbindelser fordeles i ordbogen (som lemma eller i blok og efter hvilket alfabetiseringsprincip).

I den elektroniske ordbog, hvor der er flere søgemuligheder, spiller placeringen af ordforbindelserne ikke helt samme rolle som i papirordbogen for så vidt det gælder fremsøgning af en given ordforbindelse. I princippet kan en sådan søgning på infralemmatisk placerede forbindelser have samme primære status som søgning på lemmaer.

Den elektroniske ordbog har større kapacitet end papirordbogen og kan indoptage og præsentere større datamængder med større lethed end papirordbogen. Men et springende punkt er stadig om struktureringen af data er af en sådan art at brugeren hurtigt kan fremsøge en bestemt information og ikke drukner i mængden af data. Bergenholtz (2008) pointerer at udvalget af ordforbindelser bør være afhængigt af ordbogens funktion, og at brugeren i den ideale ordbog skal kunne vælge mellem forskellige præsentationer som hjælp til enten reception eller tekstproduktion. Som en rettesnor anføres at ”Ein Lexicograph wird wissen, dass der Benutzer im Idealfall genau so viele Daten haben möchte, dass sein Bedarf an Information gedeckt ist, aber im Idealfall nur die, d.h. keine unnötigen Data.” (Bergenholtz 2008:9). Produktionsordbogen DDNO er et bud på virkeliggørelse af en ordbog med en sådan enstrenget brugertilgang.

Elektroniske ordbøger (NDO, DDO, DDNO):⁷ Det er også i den elektroniske ordbog relevant at sondre mellem ordforbindelser som er adresse for angivelser, og ordforbindelser som blot er angivelser (dvs. kollokationer og øvrige sprogbrugseksempler), med hver sin søgefunktion eller med forskellig visning af den fremsøgte information.

Cd-rommen til NDO har tre søgefunktioner, foruden ”Opslagsord” også ”Ordforbindelser” og ”Al tekst” hvoraf den sidste er fritekstsøg-

⁷ NDO foreligger på cd-rom med en struktur svarende til papirudgaven. DDO foreligger i uddrag som onlineordbog (under www.sproget.dk). Og DDNO er en ren onlineordbog (under www.ordbogen.com).

ning. De to første er i den nuværende udgave adskilte funktioner hvilket har den ulempe at *ad hoc* og *gul feber* skal findes med hver sin søgefunktion.

Med funktionen ”Ordforbindelser” søger man på faste ordforbindelser som står som adresser underordnet et lemma, fx sekvensen *gul feber* (som står under *feber*) og sekvensen *trappe op* (som står som *trappe {ned/op}* under verbet *trappe*). Tilsvarende søgninger giver lidt forskellige resultater i de aktuelle versioner af onlineordbøgerne DDO og DDNO:

Søgning på sekvenserne:	NDO cd-rom	DDO sproget.dk	DDNO ordbogen.com
”gul feber”	lemma feber: <i>gul feber</i>	lemma feber: <i>gul feber</i>	–
”hele molevitten”	lemma molevitten: <i>hele molevitten</i>	lemma molevitten: <i>hele molevitten</i>	lemma molevitten: <i>hele molevitten</i>
”trappe op”	lemma trappe²: <i>trappe {ned/op}</i>	–	lemma trappe²: <i>trappe op</i>
”anholde om hånd”	lemma anholde: <i>anholde om ngs hånd</i>	– (men eksempler i KorpusDK)	–
”til tåls”	lemma tåls: <i>slå sig til tåls med ngt</i>	– (men eksempler i KorpusDK)	–

Ved søgning på sekvenserne kommer man i alle tre ordbøger, for så vidt søgningen giver resultat, til starten af den artikel som forbindelsen står i, hvorefter man skal finde frem til forbindelsen.

De fem søgesekvenser giver resultat i NDO hvad enten de udgør hele ordforbindelsen eller en del af den. I DDO og DDNO rammer søgesekvensen kun forbindelser der er et fuldkomment match med sekvensen.

I DDO finder man *hele molevitten*, *gul feber* og fx *grønt lys* ved søgning på disse sekvenser, men ikke *til tåls* som står som *slå sig til tåls* under *tåls*.

I DDNO finder man *til tåls* kun med søgesekvensen *slå sig til tåls med* (eller *tåls*) ligesom fx *glad for* kun med sekvensen *være glad for*. Ordforbindelser som står under ”Idiomer”, kan der ikke søges på, det er fx *gul feber* og *anholde om nogens hånd*. Disse kan man så finde ved direkte søgning i *Ordbøgerne over Faste Vendinger* (idiomordbogen.dk).

Søgning på et enkelt ord i en ordforbindelse er i DDO og DDNO det samme som at søge på et lemma. I disse onlineordbøger står ordfor-

bindelser (mere eller mindre konsekvent) opført under hvert betydende ord i forbindelsen. I DDO er således henvisningerne i ”faste udtryk” suppleret med direkte visning af uddrag fra de artikler der er henvist til. DDNO har fx *skue hunden på hårene* under ”Idiomer” ved såvel *skue* som *hund* og *hår*.

I NDO må man benytte søgemuligheden ”Ordforbindelser” hvis man vil fremsøge disse forbindelser ved hjælp af et enkelt ord. Til gengæld kan man som sagt med denne funktion også søge på sekvenser som dele af ordforbindelser, fx *til tåls* som del af *slå sig til tåls med ngt*. Men ud over at man således kan fremsøge infralemmatiske ordforbindelser ved søgning på dele af dem, bør man også kunne søge på dele af flerordslemmaer, fx *hoc* i forbindelsen *ad hoc*. Denne funktionalitet findes sporadisk som henvisningsfunktion i NDO (både papirudgave og elektronisk, fx *memoriam* og *pleno* med henvisning til *in memoriam* og *in pleno*), men forekommer ikke i DDO og DDNO.

Ligesom i papirordbogen må man i den elektroniske ordbog lede sekventielt efter oplysninger i forskellige dele af en artikel, fx når man skal finde frem til en bestemt betydning under lemmaet. Det gælder i NDO såvel som i DDO og i DDNO. Forskellige former for markering af betydningsindgange kan hjælpe på overblikket, en af disse kan være fremhævelse af konstruktionsangivelser som adresser. En funktion som ”skjul tekst” kan også bidrage til overskueligheden ved at artiklen komprimeres idet man kan lukke for bestemte informationstyper; DDNO har en udformning af denne funktion.

Søgning efter en ordforbindelse i en artikel kræver stadig i NDO, DDO og DDNO at man leder efter den i artiklen. Fx søgning på *komme sammen* som man i DDNO når frem til som betydningsnummer 43 efter nogen bladrning under lemmaet *komme* homonymnummer 2. Highlightning af ordforbindelsen eller søgesekvensen kan lette fremfindingen. Men i ingen af de aktuelle versioner af de tre ordbøger er dette tilfældet ligesom man ikke kan stille sig direkte på den søgte del af artiklen i artikelvinduet.

Spørgsmålet om indpasning af ordforbindelser vil fortsat være relevant også i den elektroniske ordbog hvad enten denne er udformet til produktions- eller receptionsbrug eller er en forening af begge. Selv om man kan søge på givne ordsekvenser overalt i ordbogen, vil ordforbindelsernes placering i forbindelse med forskellig status og hermed forbundne forskellige søgefunktioner stadig have betydning.

Indplaceringen af ordforbindelser kan indebære at betydninger der er knyttet til et bestemt udtryk, optræder adskilte. I den elektroniske ord-

bog er der mulighed for at samordne disse, fx ved samlet præsentation flere steder eller ved linkning. Det kan være sådan at en ordforbindelse med overført betydning linkes til en konkret grundbetydning af forbindelsen, ligesom delbetydninger i artiklen kan linkes til betydningsrelaterede ordforbindelser placeret andre steder i artiklen – som i papirordbogen ODS hvor fx der fra betydning 33 *komme efter* under *komme* henvises til *komme* betydning 1. En mulighed i den elektroniske ordbog kan være en samlet præsentation af relevante relationer i et pop op-vindue.

9. Afsluttende bemærkninger

I omtalen af ordforbindelser i det foregående er inddraget fem almenordbøger med delvis forskellig funktionalitet: tre større ordbøger, DDO, DDNO og NEO, og to mindre, NDO og BMO som rummes eller kan rummes i ét bind. Af disse er DDNO designet som netordbog mens de øvrige er papirordbøger, for DDO's og BMO's vedkommende med herpå baserede netudgaver, for NDO's vedkommende med tilhørende cd-rom.

Faste ordforbindelser der er adresse for angivelser, og som er placeret infralemmatisk, er i disse ordbøger enten integreret som delbetydninger: DDNO, NEO, BMO, eller står blokplaceret i bunden af artiklen: DDO – på nær fraseverber som i DDNO er placeret sidst med fortløbende betydningsnumre i den enkelte verbumartikel. I NEO står de som lemmaer i tilknytning til enkeltordslemmaet. NDO behandler faste ordforbindelser som dels integrerede, dels blokplacerede.

DDNO er erklæret produktionsorienteret (DDNO: Om ordbogen). Den integrerede placering af idiomer bidrager ligesom det store antal kollokationer til denne brugertilgang. Derimod peger den samlede placering af fraseverber nærmere på reception. Denne tvetydighed kan ses som afledt af ordbogens struktur idet fraseverberne med de forskellige angivelser de har, ikke kan placeres under etiketten ”Idiomer” og heller ikke som ”Kollokationer”, som er uden angivelser.

NEO er ifølge Malmgren (2008:154) på nogle punkter receptionsorienteret, fraseverbernes status som lemmaer i tilknytning til enkeltverbet signalerer dette, men placeringen af idiomer under forskellige delbetydninger peger på produktion.

DDO, NDO og BMO må ses som polyfunktionelle. Trap-Jensen (2005:190) beskriver målgruppen for DDO som både produktions- og receptionsbrugere. Med hensyn til slutblokplaceringen af ”faste udtryk”

fremtræder denne ordbog som receptionsorienteret. I lighed med DDNO har DDO en artikelstruktur der placerer ordforbindelser som er adresser, sidst i artiklen. Forbindelser som fx *advare om* og *disponere for*, der har at gøre med lemmaets kernebetydninger, og som ikke regnes som ”faste udtryk”, kan ikke have en sådan placering, men står under de relevante delbetydninger som konstruktioner, dvs. som angivelser alene.

I NDO er faste ordforbindelser som er adresser, partielt integrerede. Denne fordeling på henholdsvis delbetydninger af frekvente forbindelser som er relaterede til kernebetydninger, og en samlet blokplacering af fjernere relaterede idiomer, er et forsøg på at tilgodese forskellige brugerbehov. Fordelingen er dog ikke fuldt gennemført i den nuværende udgave af ordbogen.

Selv om det elektroniske medie kan ophæve skellet mellem lemmaer og underordnede ordforbindelser (idiomer, kollokationer, konstruktioner) ved fremsøgning af givne enkeltforekomster, er en strukturering og herunder indordning af ordforbindelser som i papirordbogen stadig relevant når det gælder det bredere overblik og browsing efter information. Som omtalt er markering af typiske konstruktioner som adresser en måde hvorpå der kan gives en ledetråd til de enkelte betydningsindgange. I den polyfunktionelle ordbog kan partiel integrering af faste ordforbindelser være et bud på at imødekomme de forskellige brugertilgange.

Litteratur

Ordbøger

BMO = *Bokmålsordboka*. 3. utg. Oslo: Kunnskapsforlaget 2005. BMO online: www.dokpro.uio.no/ordboksoek.html.

DDNO = *Den Danske Netordbog*. www.ordbogen.com/ordboger/ddno/. 2002–2009. Århus: Center for Leksikografi.

DDO = *Den Danske Ordbog* 1–6. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal 2003–2005. DDO online: www.sproget.dk.

Den Store Danske Encyklopædi. Danmarks Nationalleksikon. København: Gyldendalske Boghandel 1994–2001.

LDOCE = *Longman Dictionary of Contemporary English*. 5th ed. London: Pearson Education 2009.

NDO = *Politikens Nudansk Ordbog*. 19. udg. København: JP/Politikens Forlagshus 2005.

- NDO 1.–15. udgave = *Nudansk Ordbog*. 1. udg., 14. udg., 15. udg. København: Politikens Forlag 1953, 1990, 1992.
- NEO = *Nationalencyklopedins ordbok* 1–3. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs Universitet. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker 1995–1996.
- Nudansk Ordbog med etymologi*. 3. udg. København: JP/Politikens Forlagshus 2005.
- OALD = *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. 7th ed. Oxford: Oxford University Press 2005.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*. København: Gyldendalske Boghandel 1919–1956.
- Ordbøgerne over Faste Vendinger*. www.idiomordbogen.dk. 2009.
- Politikens Store Nye Nudansk Ordbog*. København: Politikens Forlag 1996.
- Retskrivningsordbogen*. 2. udg. København: Dansk Sprognævn 1996.
- SOB = *Svensk ordbok*. Stockholm: Esselte Studium 1986.

Anden litteratur

- Almind, Richard, Henning Bergenholtz & Vibeke Vrang 2006: Theoretical and Computational Solutions for Phraseological Lexicography. *Linguistik online* 27, 2/06HYPERLINK "<http://www.linguistik-online.de/index.html>" Linguistik online; www.linguistik-online.de/27_06/almind_et_al
- Atkins, B.T. Sue & Michael Rundell 2008: *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Becker-Christensen, Christian 2004: Sammensatte ord skrives i ét ord. I: Henrik Jørgensen & Peter Stray Jørgensen (red.): *På godt dansk. Festskrift til Henrik Galberg Jacobsen*. København. Wessel & Huitfeldt, 37–46.
- Bergenholtz, Henning 2008: Von Wortbildungen, die sie Kollokationen nennen. I: *Lexicographica* 24, 9–20.
- Bergenholtz, Henning 2009: Hurtig og sikker tilgang til informationer. I: *LexicoNordica* 16 (i dette tidsskrift).
- Braasch, Anna 2005: Kollokationer som fraseologisk kategori set fra forskellige synsvinkler. I: *Hermes* 35, 97–117.
- Brink, Lars 2006: Den fraseologiske terminologi. I: Henrik Lorentzen & Lars Trap-Jensen (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi* 8. Oslo: Nordisk Forening for Leksikografi, 39–51.

- Cowie, Anthony P. 1998: Introduction. I: A.P. Cowie (ed.): *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: Clarendon Press, 1–20.
- Farø, Ken 2004: Idiomer på nettet: Den danske idiomordbog og fraseografien. I: *Hermes* 32, 201–235.
- Farø, Ken 2006: Fraseologi. I: *Den Store Danske Encyklopædi. Supplementsbind 2*. København: Gyldendalske Boghandel.
- Farø, Ken & Henrik Lorentzen 2009: De oversete og mishandlede ordforbindelser. I: *LexicoNordica* 16 (i dette tidsskrift).
- Jónsson, Jón Hilmar 2003: Fraseologien i forgrunnen – fraseologisk register som ledd i ordbokens tilgangsstruktur. I: Zakarias Svabo Hansen & Anfinnur Johansen (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi* 6. Oslo: Nordisk Forening for Leksikografi, 151–167.
- Lorentzen, Henrik 1996: Lemmatization of Multi-word Lexical Units: In which Entry? I: Martin Gellerstam et al. (red.): *Euralex '96, Proceedings I–II, Part I, Papers submitted to the Seventh EURALEX International Congress on Lexicography in Göteborg, Sweden*. Göteborg: Göteborg University, Department of Swedish, 415–421.
- Malmgren, Sven-Göran 1994: Språkprovens form och funktion i svenska betydelsesordböcker från Östergrens Nusvensk ordbok till Svensk ordbok. I: *LexicoNordica* 1, 107–117.
- Malmgren, Sven-Göran 2008: Collocations in Swedish Dictionaries and Dictionary Research. I: *Lexicographica* 24, 149–158.
- Nimb, Sanni 1996: Collocations of Nouns: How to Present Verb-noun Collocations in a Monolingual Dictionary. I: Martin Gellerstam et al. (red.): *Euralex '96, Proceedings I–II, Part I, Papers submitted to the Seventh EURALEX International Congress on Lexicography in Göteborg, Sweden*. Göteborg: Göteborg University, Department of Swedish, 265–271.
- NLO = Bergenholtz, Henning, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson & Bo Svensén: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget, 1997.
- Svensén, Bo 2004: *Handbok i Leksikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. 2. upplagen. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Trap-Jensen, Lars 1996: Word Relations: Two Kinds of Typicality and their Place in the Dictionary. I: Martin Gellerstam et al. (red.): *Euralex '96, Proceedings I–II, Part I, Papers submitted to the Seventh EURALEX International Congress on Lexicography in Göteborg, Sweden*. Göteborg: Göteborg University, Department of Swedish, 283–291.

Trap-Jensen, Lars 2005: Kommentar til Henning Bergenholtz & Vibeke Vrang: Den Danske Ordbog bind 2 (E–H) og 3 (I–L) – en ordbog for folket eller for akademikere? I: *LexicoNordica* 12, 189–197.

Christian Becker-Christensen
Ordbogsredaktør
JP/Politikens Forlagshus
Vestergade 26
DK-1456 København K
cbc@pol.dk

Henning Bergenholtz

Hurtig og sikker tilgang til informationer om ordforbindelser

Only 10 or 15 years ago, you had to spend hours, days or even weeks in libraries to find data of many kinds. Today, we have access to many data at our home desks. Therefore, the biggest problem for a real information society is not that you do not have access to the needed data, but that you cannot find them or that it takes so long to find them that you give up the search before finding the result. This is clearly shown by a Google search where you get so many results that we have a case of information stress or even worse information death. An easy and secure search route and a short search time are important elements when certain information needs are to be fulfilled. This topic is discussed based on an experiment concerning certain fixed expressions in seven Danish printed and electronic dictionaries.

Informationssamfundet

Titlen på dette bidrag beskriver den situation, som et samfund, der forstår sig selv som et informationssamfund, enten allerede burde give mulighed for eller i hvert fald burde være på vej til at komme i. Men titlen beskriver snarere den ønskværdige end den virkelige situation. Det er ganske vist sådan, at man har fået nye og for kun få årtier siden uanede muligheder for informationssøgning. Virkeligheden er dog, at informationssøgninger i mange tilfælde fører til informationsstress, dvs. til en langsom og meget usikker tilgang til de data, som den informationssøgende kan uddrage informationer fra. I mange tilfælde er søgning så tidskrævende eller giver så mange resultater, at der i stedet for en informationsfangst snarere er tale om en informationsdød.

Dette fænomen er almindeligt ved mange Google-søgninger, hvor der søges i en uordnet datamængde. Men også ved søgning i ordnede datamængder som fx i håndbøger, manualer, brugsvejledninger, leksika, ordbøger og i det hele taget alle former for referenceværker vil man i praksis kunne se, at søgningen ofte er tidskrævende og ikke kan foretages på en måde, så brugeren kan være sikker på at have søgt ”rigtigt”, dvs. at han/hun måske ikke har fundet den angivelse, som var den relevante. Denne brugerusikkerhed kan derudover også skyldes, at ordbogen ikke indeholder korrekte, ikke fuldstændige, ikke relevante eller ikke forståelige angivelser, se hertil Bergenholtz/Kaufmann (1997), Bergenholtz/Bergenholtz (2007), Bergenholtz/Gouws (2007). Disse aspekter vil

ikke blive tematiseret her, kun tilgang til data i alle former for referencværker, især i ordbøger. Forståeligheden eller relevanskriteriet vil dog spille en rolle, hvis den søgte angivelse ikke findes, selv om den faktisk var at finde, men blot ikke blev forstået.

Tilgang til ordbogsdata bliver i det grundlæggende bidrag om leksikografiske strukturer af Wiegand/Hausmann (1989) beskrevet som identisk med makrostruktur (i visse ordbøger) eller som en ægte delmængde af makrostrukturen (i ordbøger med en yderligere tilgangsmulighed til artiklerne fra omtækster). Tilgang bliver således set som noget brugeruafhængigt, som principielle strukturer i trykte ordbøger. Men alle konkrete brugere går ikke bare frem ad en målrettet og fælles vej, som den i princippet gives af makro- og mikrostrukturen. De lader fingeren løbe op og ned gennem en ordbogsartikel, ofte flere gange. Nogle gange begynder de i bunden af en artikel, fx pga. en forventning om, at en fast vending snarere står der end i begyndelsen. De hopper frem til en ny artikel og måske efter en tid tilbage til en artikel, de allerede har været ved. Hverken i Hausmann/Wiegand (1989) eller i Wiegand (2007, 2008) behandles tilgang til data i elektroniske ordbøger, i sidstnævnte bidrag udelukkes de eksplicit. En sådan indskrænkning er betinget af den valgte teoretiske beskrivelse af tilgangsstruktur som lig med eller del af makrostruktur, da elektroniske ordbøger principielt ikke har nogen makrostruktur – hvis den da ikke udgår fra et tekstbehandlingsprogram, hvor de enkelte artikler er fast ordnet som i en trykt ordbog. Man vil kunne vise dele af lemmalisten i en eller anden ordning, men ordbogen er ikke ”født” med en bestemt ordning af og rækkefølge af artiklerne. I dette bidrag stræbes efter en meget mere omfattende og grundlæggende teori og beskrivelse af datasøgning, en, der kan gælde for søgning i alle former for referenceværker og både for både trykte og elektroniske. Tilgangen og ikke tilgangsstruktur og heller ikke makrostruktur er temaet. Her er der i øvrigt for trykte bøger større overensstemmelse mellem en håndbog med et eller flere omfattende registre og en ordbog med en systematisk makrostruktur og tilsvarende registre end mellem en sådan ordbog og en trykt ordbog med en alfabetisk makrostruktur. Vi vil her konkret kun undersøge tilgangen til bestemte ordbøger, men metoden, termerne og den bagved liggende teori er principielt den samme.

I Bergenholtz/Gouws (2008, 243f.) indføres nogle af disse termer, som skal bruges på alle typer referenceværker. Disse termer opføres ndf. i en liste. Der mangler dog her en lang række vigtige termer, for at en samlet teori og en mere realistisk beskrivelse af tilgang til data i ordbøger, håndbøger og manualer kan foretages, det væsentligste termhul i Bergenholtz/Gouws (2008) er **søgetid**. Bortset fra mulighed (6), som

kun gælder for elektroniske ordbøger, er alle andre termer relevante for både trykte og elektroniske ordbøger. I mange tilfælde vil man dog tydeligere have forskellige ordbøger i trykt sammenhæng, fx (4). Men i realiteten har man også forskellige elektroniske ordbøger ved ”en og samme elektroniske ordbog”, som i virkeligheden ikke er én ordbog, men en ordbogsdatabase, ud fra hvilken der kan dannes forskellige ordbøger, ligesom der ud fra en og samme ordbogsdatabase kan laves forskellige udtræk til forskellige trykte ordbøger. Til en beskrivelse af ordbogstilgang får man brug for en række termer, den følgende liste er muligvis ikke tilstrækkelig, men indeholder nogle af de vigtigste:

1. søgestreng

På engelsk kaldes det **search string**, på dansk kan man i stedet tale om **søgeord** eller **søgeudtryk**. Det er det udtryk, som brugeren anfører ved søgningen. I en trykt ordbog ved brugeren af erfaring, at man som oftest skal søge efter et ord i en grundform i artiklens overskrift, dvs. i lemmaet, dog kan man i fx fagordbøger, idiomordbøger, ordsprogsordbøger eller ordbøger med bevingede ord også søge ud fra et flerordsudtryk. I trykte ordbøger med en systematisk makrostruktur og/eller med et register over betydninger eller begreber kan man også søge betydningsrelateret. Det samme er tilfældet i elektroniske ordbøger, hvor der foreligger betydningsannotationer eller gives en særlig mulighed for søgning i ordbogens betydningsfelt.

2. søgeoption

På engelsk kaldes det **search options**. Udtrykket stammer fra beskrivelser af elektroniske ordbøger, hvor man med søgestrengen kan kræve, at den skal være identisk med angivelsen i et bestemt felt (oftest lemmafeltet) eller søge i begyndelsen, i slutningen eller inde i et af ordbogens felter. I trykte ordbøger vil man ofte søge i begyndelsen af lemmafeltet, men der vil især i ordbøger med faste vendinger ofte blive søgt midt i eller i slutningen af lemmafeltet, fx med søgestrengen *tand* i vendingen *holde tand for tunge*.

3. funktionssøgning

For trykte ordbøger er der to muligheder: Ved polyfunktionale ordbøger skal brugeren prøve at finde de dele af artiklen, som er relevante for at få dækket det givne behov. Derudover findes der nogle, men ikke mange specialordbøger til brug for hjælp ved kommunikative problemer til henholdsvis tekstproduktion (fx LONGMAN LANGUAGE ACTIVATOR, DANSKORDBOGEN), tekstreception (fx LETH), oversættelse (som mange,

men ikke alle bilingvale ordbøger) eller hjælp ved kognitive behov (som de fleste encyklopædier). Ved elektroniske ordbogsdatabaser kan der ved hjælp af egne søgefunktioner præsenteres forskellige artikler alt efter funktion, også her kan man tale om forskellige ordbøger, som i visse tilfælde også har fået egne navne (fx for databasen med ordbøgerne over faste vendinger: BETYDNING AF FASTE VENDINGER, BRUG AF FASTE VENDINGER, FASTE VENDINGER MED EN BESTEMT BETYDNING, VIDEN OM FASTE VENDINGER).

4. søgning relateret til brugertype

I trykte ordbøger vil det dreje sig om forskellige ordbøger til fx lægmand, semiekspert eller ekspert. I en elektronisk ordbog kan en sådan præsentation udføres ved hjælp af brug af taster for hver af brugertyperne, se hertil Bergenholtz/Kaufmann (1997). Tilsvarende forskellige ordbøger kan man i princippet få til fx en bilingval ordbog for L1- hhv. L2-brugere og få forklaringer på L1 hhv. L2.

5. præcis eller upræcis søgning og præsentation

I en trykt ordbog kan en præcis og hurtig søgning efter faste vendinger sikres ved brug af passende indikatorer, herunder også linjeskift foran hver fast vending. Samme løsning kan bruges i elektroniske ordbøger. Her kan man i princippet også give brugeren muligheder for en præcis søgning efter en bestemt fast vending, hvor ordbogen så kun viser denne faste vending eller går præcist ind i en længere artikel, hvor en markering viser stedet med den pågældende vending.

6. avanceret søgning

På engelsk kan man kalde det **combined search strings**, hvor der med boolske operatorer gives mulighed for en intelligent eller avanceret søgning efter obligatoriske, fakultative og udelukkede søgestrengte og søgninger som denne listes muligheder 1–5.

7. søgevej

Man kan også tale om **søgesti** svarende til den tyske term **Suchpfad**, på engelsk er termerne **search route** eller **access route**. Termen dækker valg af ordbog og den måde, en konkret bruger i en konkret eller eksperimentel brugersituation søger på et eller flere steder i ordbogen og herunder også går frem og tilbage i og mellem forskellige artikler.

8. søgetrin

På engelsk er termen **search step**. Hermed menes de klart adskilte faser

fra første trin i søgningen, dvs. valg af ordbog eller – hvis ordbogen allerede er valgt – første søgning i ordbogens lemmaliste eller register. For hver gang, der sker et skift i søgevejen, dvs. for hver gang, søgeretningen eller søgestedet skiftes, er der tale om et søgetrin. Brugen af denne term som beskrivelse af en konkret søgning er ikke entydig, da den vil afhænge af de omstændigheder, søgningen bliver iagttaget på. Hvis man fx har en bruger, der taler højt med sig selv under søgningen eller bliver opfordret til at gøre det, vil man kunne anføre flere søgetrin end uden en sådan kommentering.

9. søgehastighed

Med den term, engelsk **search speed**, betegnes tiden fra påbegyndelse af første søgning til afslutning af dette første søgetrin hhv. tiden mellem hvert af de enkelte søgetrin. I denne undersøgelse er søgehastigheden ikke optegnet, men den kunne i følgende undersøgelser af denne art være interessant, hvis man vil indkredse de dele af søgevejen, som er særligt hurtige eller særligt tidskrævende.

10. søgetid

Hermed menes tidspunktet, hvor behovet for en ordbogskonsultation opstår, hhv. når eksperimentets indhold fremlægges, indtil det herudfra opståede spørgsmål er blevet besvaret, hhv. at søgningen opgives resultatløs (engelsk **search time**). Denne tidsperiode kan også betegnes som tidsafstanden mellem erkendelse af ordbogsbehovet, dvs. påbegyndelse af første søgetrin, og afslutningen på søgningen, dvs. afslutningen på sidste søgetrin.

De her anførte termer udgør ikke en endelig mængde. Det må forudses, at en videreudvikling af teorier om datatilgang vil kræve yderligere termer. Det skal her tilføjes, at der – bortset fra **søgevej** (tysk: **Suchpfad**) – ikke er nogen termoverlapping med Wiegands liste med tilgangsstrukturtermer (Wiegand 2008:210f.). Wiegand har makrostrukturen hhv. det, han kalder ordbogsform, som objekt. I dette bidrag er objektet relationen mellem brugerbehov og tilgang til data i alle former for ordbøger, håndbøger, manualer og brugervejledninger. Men begge hold termer er nødvendige for en fuldstændig beskrivelse af tilgang: (1) En mængde af termer, som skal repræsentere de strukturer, indikatorer osv., som leksikografen indbygger i ordbogskonceptet for at give brugeren de bedste muligheder for en hurtig tilgang. Der vil her dog ikke være tale om kun en tilgang og tilgangsvej, men der bør forudses flere. (2) En mængde af termer, som skal repræsentere brugernes tilgang. Det er dette emne, som

tematiseres her. I det følgende eksperiment vil der først og fremmest blive gjort brug af termerne **søgetrin**, **søgevej** og **søgetid**. Derudover er der en lang række fænomener, som nævnes uden at blive behandlet indgående. Termer herfor foreslås i følgende afsnit.

Søgning i konkrete ordbøger (tilgangsekseperiment)

Der går ikke en dag, hvor man ikke i nyhederne hører om en ny survey, der har undersøgt en bestemt befolkningsgruppes holdning til et eller andet tema. Når disse surveys er repræsentative, og spørgsmålene er formuleret i overensstemmelse med socialvidenskabernes metoder, kan sådanne surveys være informative. Hvad resultaterne kan bruges til, er et politisk anliggende. Surveys bliver også gennemført i meget stort omfang inden for leksikografien. Disse er dog, så vidt jeg kan se, uden undtagelse ikke-repræsentative. Spørgsmålene er som oftest leksikografisk uinteressante. Og endnu mere problematisk er det, at der enten spørges i form af et hukommelsesspørgsmål (fx: Hvilken type angivelse har du ofte, sjældent, osv. gjort brug af i ordbøger?) Eller det er et spørgsmål om den fremtidige brug (fx: Hvilken type angivelse er særlig vigtig i ordbøger: Grammatik, betydning, etymologi osv.?) Sådanne spørgsmål ligger meget fjernt fra den virkelige ordbogsbrug. De tager ikke udgangspunkt i den kendsgerning, at ordbøger først og fremmest er instruktionsbøger, som skal give en konkret brugertype svar i en konkret brugersituationstype, fx en modersmålstaler, der har et receptionsproblem, eller en fremmedsprogsbruger, der har et tekstproduktionsproblem i fremmedsproget, osv., se hertil den bidende kritik fremsat af Tarp (2008).

Den følgende test kan ikke forstås som en survey eller som et reporterspørgsmål til en tilfældig forbipasserende. Der foretages et eksperiment, hvor der kun bruges en testperson. Denne testperson bliver under kontrollerede forhold bedt om at finde ud af, hvad bestemte faste vendinger betyder, hhv. om probanden kan finde vendingen i udvalgte opslagsværker. Der bliver ikke spurgt, om probanden allerede kender betydningen af vendingen, denne skal i eksperimentet lade, som om vedkommende ikke kender betydningen og skal finde den i udvalgte ordbøger. Der er ikke tvivl om, at forskellige testpersoner ville kunne finde hhv. ikke finde de angivne udtryk på forskellig tid. Der er heller ikke tvivl om, at forskellige probanders hidtidige erfaring med brug af ordbøger, evne til at læse hhv. skimme en tekst igennem vil føre til forskellige resultater. Eksperimenterne er blevet gennemført i den række-

følge, de er anført i i gengivelsen af resultaterne. Det kan her tænkes, at en anden rækkefølge kunne have givet lidt andre resultater, fordi probanden i løbet af eksperimenterne ”lærer” noget om, hvordan bestemte ordbøger er bygget op. Men det er ikke uden videre sådan, at probander kan huske alle tidligere opslag, fx fandt probanden et udtryk i den trykte udgave af ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG, men i en noget senere test ikke det samme udtryk i den elektroniske udgave, som jo er indholds-mæssigt helt identisk.

Den valgte testperson (proband 1) er 62 år, hunkøn, er akademiker, men ikke lingvist. Vedkommende læser meget og bruger håndbøger og ordbøger meget hyppigt, næsten hver dag. En anden testperson ville uden tvivl bruge meget længere tid på at finde de angivne vendinger. I en lille kontroltest har tre andre probander med en af vendingerne brugt mellem to og fem gange så lang tid på at finde de pågældende vendinger. Der refereres i dette bidrag kun til nogle af svarene fra proband (2), som er 44 år, akademiker, men ikke lingvist. De følgende tidsangivelser fra fremvisning af eksemplet, hvortil der skal findes en forklaring i en ordbog, kan således ikke forstås absolut, men uden tvivl relativt i sammenligning mellem de forskellige ordbøger, alle brugt af samme testperson.

Der laves test med følgende ordbøger: NUDANSK ORDBOG (2005), DEN DANSKE ORDBOG (2003–2005), ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (1918–1956) + ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG SUPPLEMENTSBIND (1992–2005) (tilsammen = ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG papir), TALEMÅDER I DANSK (1998), DANSKE TALEMÅDER (1998), ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (netudgave) (2008), DEN DANSKE NETORDBOG (2008), BETYDNING AF FASTE VENDINGER (2009) (en af fire ordbøger i databasen med ordbøger over faste vendinger). Eksperimentet gennemføres således med fem trykte ordbøger, hvor de 28 bind fra Ordbog OVER DET DANSKE SPROG og de fem supplementsbind hertil regnes som en og samme ordbog, og med tre elektroniske ordbøger. Heraf er to trykte opslagsværker, ordbøger med ”talemåder”, dvs. idiommer i bredeste forstand, og en er en elektronisk ordbog med alle typer af faste vendinger. Den elektroniske udgave af ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG er identisk med de 28 grundbind, men uden supplementsbindene.

Når probanden slår op i en ordbog, kan betragteren indtil en vis grad se, hvordan ordbogen bruges. Jeg har i første omgang i en optager indtalt en beskrivelse af de søgetrin, probanden har gjort brug af under hver test. Med **søgetrin** menes de klart adskilte faser, hvor der sker et skift i søgevejen. Man kan se, hvilken del i ordbogen der søges i. Man kan hurtigt regne ud, hvilke lemmaer eller hvilken del af en artikelover-

skrift der søges efter. Man kan se, hvornår denne søgning har nået søgeordet. Det betyder, at det kan ikke siges, hvor mange angivelser probanden læser i en bestemt artikel, men der kan ses, om probanden går ned gennem artiklen eller måske skifter retning og går tilbage igen. Der kan ligeledes ses, om probanden skifter opslagssted og søger et nyt sted i ordbogen. Når en ordbogsartikel fylder mere end en spalte eller en side, angives der ikke et nyt trin, hver gang der bladres, hvis søgningen foregår uden afbrydelser. Der angives også, når der tages et nyt bind under brug af en ordbog med flere bind. Før første beskrevne trin i dette eksperiment ville der ved en ægte brug af en ordbog komme mindst et, ofte to-tre trin yderligere til, idet den passende ordbog først skal udvælges blandt flere muligheder. Forudsat selvfølgelig, at den ægte bruger har tilgang til mere end en ordbog. Det vil brugeren altid have ved elektroniske ordbøger, selv om der her ved betalingsordbøger selvfølgelig kun vil være tilgang til den eller de ordbøger, der betales for. Tidsforbruget måles ved hjælp af et stopur, som først stoppes, når probanden siger: Jeg har fundet vendingen og betydningen. Eller: Jeg giver op. Eller: Jeg har fundet en forklaring eller en vending, men jeg er ikke sikker på, at den kan bruges. I princippet kan forsøgslederen kun beskrive probandens bevægelser, men enkelte gange talte probanden højt med sig selv, hvad der i disse tilfælde gjorde beskrivelsen mere sikker. Der blev dog hverken opfordret til at tale højt eller bedt om at undlade en sådan fremgangsmåde.

Før de enkelte tests gennemførelse blev ordbogen hhv. ordbøgerne lagt hen på skrivebordet, klar til brug. En real bruger ville her måtte bruge tid på at finde den passende ordbog og bringe den hen til skrivebordet. Ved test med elektroniske ordbøger blev den pågældende ordbog på forhånd hentet frem på skærmen. Alt efter, om en real bruger allerede havde den pågældende ordbog som bookmark eller først skulle lede efter en passende, ville tidsforbruget blive betydeligt større. Testen siger derfor kun noget om en bestemt persons søgeproces i forbindelse med et stillet problem og en valgt ordbog.

Hver del af testen blev indledt med, at et stykke papir blev fremlagt med en og kun en sætning, hvor en bestemt del af denne sætning var fremhævet med en gul stift. Opgaven blev beskrevet på følgende måde: Find betydningen af det markerede udtryk i den anførte sætning. Som eksempel kan vises eksperiment (3), hvor følgende sætning blev brugt (her med fremhævning i fed skrift):

Man kan **ikke skære alle over en kam**, men faktum er, at de værste kriminelle her i landet ikke er danskere.

For de enkelte ordbøger har den transskriberede gengivelse af eksperimentbeskrivelsen ud fra dette eksempel følgende ordlyd:

NUDANSK ORDBOG: Der bliver søgt under bogstavet s, under *skære*. Der bliver begyndt bagfra i den meget lange artikel, som har mange vendinger. Der er gået 47 sekunder, intet er fundet endnu. Der bliver så søgt under bogstavet k, under *kam*. Nu 1 minut 16 sekunder. Vendingen og en passende betydning er fundet.

DEN DANSKE ORDBOG: Der vælges bind 5, her søges under bogstavet s, der søges efter *skære*. Probanden går med fingeren ned gennem artiklen og tilbage op igen. Bind 5 sættes tilbage. Der vælges bind 3, der bliver slået op under bogstavet k, der ledes efter lemmaet *kam*. *Kam* er en lang artikel, som læses stykke for stykke. Der bladres til næste side. Vendingen findes. Der er gået 59 sekunder.

ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (papir): Der vælges bind 9, der slås op under k, der ledes efter lemmaet *kam*. Det er en lang artikel, fingeren løber ned gennem spalterne. Fundet efter 1 minut 9 sekunder.

TALEMÅDER I DANSK: Der ledes under artikler med bogstavet s efter artikler, som indeholder *skære*. Det giver ikke resultat. Der ses så under artikler med kerneordet begyndende med k, mere præcist med *kam*. Vendingen findes. Der er gået 31 sekunder.

DANSKE TALEMÅDER: Der søges i artikler, som begynder med s, der søges efter et udtryk, som indeholder ordet *skære*. Der bladres. Så søges under k, under ord med kernen *kam*. Fundet. Der er gået 32 sekunder.

ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (netudgave): Der søges ved hjælp af søgestrengen *kam*. Artiklen findes, der søges i artiklen efter *skære*, vendingen findes. Der er gået 32 sekunder.

DEN DANSKE NETORDBOG: Der søges ved hjælp af søgestrengen *kam*. Artikel med lemmaet *kam* er fundet, der bladres ned gennem forskellige polysemer. Vendingen fundet. Der er gået 17 sekunder.

BETYDNING AF FASTE VENDINGER: Der søges ved hjælp af søgestrengen *skære over en kam*. Fundet. Der er gået 15 sekunder.

De brugte sætningseksempler til de enkelte deleksperimenter var de følgende:

En dommer i New York har afgjort, at en erstatning på 300.000 dollars for en lille forbrænding på foden er **helt ude i hampen**.

Da jeg boede i hus og havde kæreste og **barn på gule plader**, så fik jeg måske gamet en 3–4 timer om ugen. Nu, hvor jeg er single med opvaskemaskine, kan jeg med lidt held nå 12–14 timer.

Man kan **ikke skære alle over en kam**, men faktum er, at de værste kriminelle her i landet ikke er danskere.

Korngold, der var jøde, måtte **flygte over hals og hoved** for nazisterne og slog sig ned i USA.

Liden tue kan vælte det store læs. Det ved enhver, der har set teknikere kæmpe for at lokalisere netop den lille defekt, der har sat hele produktionen i stå.

Vores naboer viste sig også at være sønderjyder, så **hvor godtfolk er, kommer godtfolk til!**

Jeg **sigter efter** at læse bogen inden juleferien.

Han dør fattig, eftersom han ikke vil modtage honorar for sine bøger, da han efterlever det kristne bud om ikke at **skrabe til sig**.

Jeg kan huske, at min mor fik en anmeldelse, som gik ud på, at hendes søn **gik** dagen lang **for lud og koldt vand**. Og hun blev så indkaldt til samtale på kommunen.

Hvorfor **tage over åen efter vand**, når man kan tage over broen efter inspiration? Man behøver ikke drage til England eller USA for at hente ny inspiration til, hvordan ens blad kan udvikle sig. Der sker i disse år en rivende udvikling i den svenske medieverden.

Et af disse eksempler viste sig at give særlige problemer, nemlig (10). Alle ordbøger på nær en anfører kun *gå over åen efter vand*, men ikke *tage over åen efter vand*. Probanden brugte ved flere af ordbøgerne meget tid på at prøve at finde udtrykket fra eksemplet og endte hver gang med at sige noget i retning af: ”Jeg fandt kun *gå over åen* ikke *tage over åen*. Det er vel det samme, men jeg er ikke sikker.” Man kunne her indvende, at forsøgslederen her har valgt et dårligt eksempel, fordi det med sikkerhed er mere almindeligt at bruge *gå over åen efter vand*. Svaret på en sådan indvending må være, at det uden tvivl er en realistisk søgesituation, da de mange varianter med mange faste vendinger kan give behov for ordbogsopslag. Forskellige brugere vil sandsynligvis reagere forskelligt, men mange eller de fleste ville med stor sikkerhed søge en ekstra gang, hvis de slår op på et for dem uvant udtryk. Der gælder her samme argument som anført ovenfor: Da det er en og samme proband, kan søgevejen og søgetiden ved de forskellige ordbøger sammenlignes, men der kan ikke udledes sikre generelle udtalelser om tidsforbruget om alle brugere. Denne proband (1) var som sagt forholdsvis hurtig. Her gives resultaterne for to af ordbøgerne:

skære alle over en kam	ordbog	trin i søgevej	tidsforbrug	resultat
	DEN DANSKE ORDBOG	10 (bind 5, s, <i>skære</i> , skimme ned gennem artiklen, tilbage op igen, bind 3, k, <i>kam</i> , skimme, bladre til næste side)	59"	positivt resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (netudgave)	2 (<i>kam</i> , søgning i artikel efter <i>skære</i>)	32"	positivt resultat

Den ene af kontrolprobanderne (proband 2) brugte i gennemsnit dobbelt så lang tid på søgningerne, men brugte ikke klart flere søgetrin. I hvert fald i dette tilfælde kan man se, at antallet af trin ikke nødvendigvis har en klar relation til søgetiden:

skære alle over en kam	ordbog	trin i søgevej	tidsforbrug	resultat
	DEN DANSKE ORDBOG	10 (bind 5, s, <i>skære</i> , ned gennem artiklen, op igen gennem artiklen, ned igen gennem artiklen, bind 5 tilbage, bind 3, k, <i>kam</i>)	2' 7"	positivt resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (netudgave)	4 (<i>skære over en kam</i> : intet resultat, med søgefunktion efter <i>kam</i> : intet resultat, så søgefunktion efter <i>over kam</i> : intet resultat, så søgning efter <i>over</i> : fundet)	1' 8"	positivt resultat

Der må være to kriterier, som er særligt vigtige, når man skal vurdere en ordbogs brugbarhed: Anfører ordbogen en angivelse, som dækker behovet for ordbogsbrugen? Mere præcist er spørgsmålet: Kan brugeren finde en angivelse, som giver svar på et givent spørgsmål? Man kunne fx se, at *ude i hampen* blev fundet i den trykte udgave af ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (papir), men ikke i denne ordbogs elektroniske udgave. Dernæst er tidsforbruget, dvs. søgetiden vigtig. Mange brugere giver efter en vis søgetid op. Der vil her være individuelle forskelle, tålmodigheden vil også være påvirket af vigtigheden af at få svar på brugerens spørgsmål. Den bedste ordbog er med sikkerhed den, som giver et brugbart resultat i løbet af en meget kort søgetid. Det interessante aspekt her vil være, om man kan give nogle forklaringer på visse ordbøgers forholdsvis hurtige og andres langsommere tilgang.

Det er fx ikke sikkert, at enhver bruger som proband (1) ville have forsat søgningen i næsten seks minutter i papirudgaven af ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG. Ellers er det påfaldende, at en flerbindsordbog (DEN DANSKE ORDBOG) har en hurtigere søgetid end de to etbinds specialordbøger med faste vendinger (talemåder). Først og fremmest er det tydeligt, at den statiske beskrivelse af tilgang som tilgangsstruktur lig med eller del af makrostrukturen, som det gøres af Wiegand (2008) er meget langt fra enhver virkelig brugersituation, hvor man fx her ved papirudgaven af ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG ser, at brugeren som en slags Turing maskine flere gange søger op og ned i samme artikel og fx også tager samme bind i en flerbindsudgave frem flere gange:

ude i hampen	ordbog	trin i søgevej	tidsforbrug	resultat
	NUDANSK ORDBOG	3 (h, <i>hamp</i> , <i>ude i hampen</i>)	18"	positivt resultat
	DEN DANSKE ORDBOG	4 (bind 2, h, <i>hamp</i> , skimme mange angivelser)	31"	positivt resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (papir)	15 (bind 7, h, <i>hamp</i> først ned, så op igennem artiklen, <i>helt</i> , <i>hele</i> først ned, så op igen, så forfra igen, supplementsbind 4, h, <i>hel</i> , supplementsbind 4 tilbage, supplementsbind 4 igen, h, <i>hamp</i>)	5' 46"	positivt resultat
	TALEMÅDER I DANSK	3 (h, artikler med <i>hampen</i> først ned, så op igen)	54"	negativt resultat
	DANSKE TALEMÅDER	4 (h, artikler med <i>hampen</i> , her henvisning til <i>skoven</i> , her i bunden af artiklen forklaring)	56"	positivt resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (netudgave)	7 (<i>hampen</i> , <i>hamp</i> , bruge bjælken til at gå ned i artiklen, i artiklen søge efter <i>ude i hampen</i> , <i>ude i hamp</i> , <i>ude i</i> . Alt uden resultat. Så trykkes på <i>hamp</i> -. Intet brugbart resultat)	1' 36"	negativt resultat
	DEN DANSKE NETORDBOG	3 (<i>ude i hampen</i> , <i>hampen</i> , rulle ned med piletasten)	39"	positivt resultat
	BETYDNING AF FASTE VENDINGER	3 (<i>ude i hampen</i> , to artikler med samme betydning, <i>helt ude i hampen</i>)	14"	positivt resultat

Tendensen ved det næste eksempel bekræfter, at en etbinds ordbog kan være lige så let, dvs. hurtig at bruge som en flerbinds, sml. NUDANSK ORDBOG med DEN DANSKE ORDBOG, ligeledes er de elektroniske ordbøger her ikke klart hurtigere at bruge end de trykte ordbøger, sml. især DANSKE TALEMÅDER med DEN DANSKE NETORDBOG. Søgevejene er sikkert typiske for stort set al brug af ordbøger. Der er ikke en klar fast vej, som svarer til makrostrukturens og mikrostrukturens entydige og klare vej, men en søgning, der springer fra sted til sted i ordbogen og her ofte går gennem samme ordbogsartikel flere gange, se fx protokollen for TALEMÅDER I DANSK. Det er ganske vist sådan, at et negativt resultat

ofte fører til en længere søgetid, men dog ikke altid, som det ses ved probandens søgning i den netop nævnte ordbog:

barn på gule plader	ordbog	trin i søgevej	tids-for-brug	resultat
	NUDANSK ORDBOG	7 (p, <i>plade</i> , g, <i>gul</i> , b, <i>barn</i> , <i>børn</i>)	2' 17"	negativt resultat
	DEN DANSKE ORDBOG	6 (bind 4, p, <i>plade</i> , bind 1, b, <i>barn</i>)	58"	positivt resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (papir)	12 (supplementsbind 1, h, <i>barn</i> , supplementsbind 5, p, <i>plade</i> , supplementsbind 5 tilbage og frem igen, n, <i>nummerplade</i> , supplementsbind 4, g, <i>gul</i>)	4' 36"	negativt resultat
	TALEMÅDER I DANSK	7 (b, artikler med <i>barn</i> , der søges længe op og ned, p, artikler med <i>plade</i> , g, artikler med <i>gul</i>)	57"	negativt resultat
	DANSKE TALEMÅDER	7 (b, <i>barn</i> , <i>blad</i> , g, <i>gul</i> , p, <i>plade</i>)	42"	positivt resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (netudgave)	8 (<i>gule plader</i> , <i>gule-</i> , <i>plader</i> , <i>plade</i> , lade bjælken gå ned i artiklen, søge i artiklen efter <i>gule</i> , lade bjælken gå ned i artiklen, <i>nummerplade</i>)	1' 52"	negativt resultat
	DEN DANSKE NETORDBOG	3 (<i>gule plader</i> , <i>barn</i> , rulle med piletasten ned i artiklen)	42"	positivt resultat
	BETYDNING AF FASTE VENDINGER	2 (<i>barn på gule plader</i> , <i>gule plader</i>)	20"	positivt resultat

Det næste eksempel er et, hvor det søgte udtryk findes i samtlige ordbøger. Der er her to klare grupper mht. tidsforbrug, (1) de tre første ordbøger, (2) resten af ordbøgerne, hvor probanden dog finder svaret i to af de elektroniske lidt hurtigere end i de andre ordbøger:

skære alle over en kam	ordbog	trin i søgevej	tidsforbrug	resultat
	NUDANSK ORDBOG	6 (s, <i>skære</i> , læses ned til bunden af artikel, op i artikel igen, k, <i>kam</i>)	1' 16"	positivt resultat
	DEN DANSKE ORDBOG	10 (bind 5, s, <i>skære</i> , skimme ned gennem artiklen, tilbage op igen, bind 3, k, <i>kam</i> , skimme, bladre for langt frem og tilbage igen)	59"	positivt resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (papir)	4 (bind 9, k, <i>kam</i> , flere spalter)	1' 9"	positivt resultat
	TALEMÅDER I DANSK	4 (s, artikler med <i>skære</i> , k, <i>kam</i>)	31"	positivt resultat
	DANSKE TALEMÅDER	4 (s, artikler med <i>skære</i> , k, artikler med <i>kam</i>)	32"	positivt resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (netudgave)	2 (<i>kam</i> , søgning i artikel efter <i>skære</i>)	32"	positivt resultat
	DEN DANSKE NETORDBOG	3 (<i>kam</i> , bladre ned gennem forskellige polysemer)	17"	positivt resultat
	BETYDNING AF FASTE VENDINGER	1 (<i>skære over en kam</i>)	15"	positivt resultat

Det er ved søgning efter ordsproget med *godtfolk* påfaldende, hvor stor forskellen mellem den hurtigste tilgang og den til de to ordbøger med den langsomste tilgang er: DEN DANSKE NETORDBOG sammenlignet med ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (papir) og NUDANSK ORDBOG. Midt imellem ligger en stor gruppe med en søgetid på et minut plus/minus 20 sekunder.

flygte over hals og hoved	ordbog	trin i søgevej	tidsforbrug	resultat
	NUDANSK ORDBOG	4 (f, flygte, h, hals)	48"	positivt resultat
	DEN DANSKE ORDBOG	9 (bind 2, f, <i>flygte</i> , skimme længe ned gennem artiklen, så opad tilbage igen, bind 2 sættes væk, bind 2 igen, h, <i>hals</i>)	1' 7"	positivt resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (papir)	11 (bind 4, f, <i>flygte</i> , blade, bind 4 tilbage, bind 7, h, <i>hals</i> , blade, forfra igen i artiklen, blade)	3' 43"	positivt resultat
	TALEMÅDER I DANSK	5 (f, <i>flygte</i> , h, <i>hals</i> , skimme længere tid)	44"	positivt resultat
	DANSKE TALEMÅDER	8 (h, <i>hals</i> , blade, f, <i>flygte</i> , h, <i>hoved</i> , blade)	1' 18"	negativt resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (netudgave)	4 (<i>hals</i> , søgefunktion i artikel efter <i>hals og hoved</i> , findes og læses)	40"	positivt resultat
	DEN DANSKE NETORDBOG	3 (<i>hals</i> , der rulles ned gennem forskellige polysemer, <i>hals og hoved</i>)	22"	positivt resultat
	BETYDNING AF FASTE VENDINGER	4 (<i>flygte</i> , flere artikler, <i>over hals og hoved</i> [probanden laver tastefejl], <i>hals og hoved</i>)	52"	positivt resultat

Påfaldende er det, at en seksbinds ordbog (DEN DANSKE ORDBOG) er næsten lige så hurtig at bruge som de to elektroniske ordbøger med den korteste søgetid. Påfaldende er også, at de to specialordbøger med ”talemåder” relativt set har en så langsom tilgang med mange søgetrin og mange skift i søgevejen:

Liden tue kan vælte stort læs.	ordbog	trin i søgevej	tidsforbrug	resultat
	NUDANSK ORDBOG	4 (t, tue, l, liden)	1' 26"	negativt resultat
	DEN DANSKE ORDBOG	3 (bind 6, t, tue)	25"	positivt resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (papir)	8 (bind 12, l, liden, læses to gange, henvisning til tue, bind 24, t, tue)	2' 40"	positivt resultat
	TALEMÅDER I DANSK	8 (l, liden, t, tue, l, læs, v, vælte)	1' 2"	negativt resultat
	DANSKE TALEMÅDER	12 (l, liden, t, tue, l, læs, v, vælte, l, læs, vælte læsset, liden tue kan vælte et læs)	1' 40"	positivt resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (netudgave)	4 (tue, søge i artiklen efter liden tue, findes noget men ikke rigtigt, søge i artiklen efter stort læs, findes)	45"	positivt resultat
	DEN DANSKE NETORDBOG	1 (tue)	9"	positivt resultat
	BETYDNING AF FASTE VENDINGER	1 (liden tue)	16"	positivt resultat

Der er tre ordbøger, som udmærker sig med en særlig hurtig tilgang: to af netordbøgerne og DEN DANSKE ORDBOG i seks bind. Disse resultater kan dog også forklares med, at tidsforbruget viser sig at være meget større, hvis et udtryk ikke findes. Det ses fx ved NUDANSK ORDBOG, hvor probanden ikke kunne forstå, at der stod en betydning 1, men ikke nogen betydning 2. Dette førte til et kig ned over siden for at se, om dette princip fandtes andre steder. Det gjorde det, og først herefter gav probanden op og sagde, at udtrykket ikke kunne findes. Men også flere af de andre ordbøger med et negativt resultat har en søgetid på over et minut, ligesom i øvrigt netudgaven af ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG, der bruges med et positivt søgeresultat:

Hvor godtfolk er, kommer godtfolk til.	ordbog	trin i søgevej	tidsforbrug	resultat
	NUDANSK ORDBOG	2 (g, <i>gødtfolk</i>)	2' 12"	negativt resultat
	DEN DANSKE ORDBOG	3 (bind 2, g, <i>gødtfolk</i>)	25"	positivt resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (papir)	4 (bind 6, g, <i>gødtfolk</i> , blade)	1' 2"	positivt resultat
	TALEMÅDER I DANSK	6 (g, <i>gødtfolk</i> , f, folk, k, <i>komme</i>)	1' 2"	negativt resultat
	DANSKE TALEMÅDER	4 (g, <i>gødtfolk</i> , k, <i>komme</i>)	51"	negativt resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (netudgave)	7 (<i>gødtfolk</i> , artiklen læses, søgning i artikel efter <i>hvor gødtfolk er</i> , intet resultat, der læses ned i artiklen, søges i artikel igen efter <i>hvor gødtfolk er</i> , findes og læses)	1' 3"	positivt resultat
	DEN DANSKE NETORDBOG	2 (<i>gødtfolk</i> , findes uden forklaring)	33"	negativt resultat
	BETYDNING AF FASTE VENDINGER	1 (<i>gødtfolk</i>)	16"	positivt resultat

Ved det næste eksperiment ses en meget stor forskel mellem søgetiderne og også mellem søgevejene. Når man ser bort fra papirudgaven af ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG, ligger forskellen entydigt mellem ordbøger, hvor vendingen findes, og hvor den ikke findes. Det er derudover påfaldende, at søgningerne i papirudgaven og netudgaven af ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG har ca. samme søgetid, men kun er positive ved papirudgaven. Min foreløbige forklaring er, at probanden kan lade fingeren løbe frem og tilbage i papirudgaven og se ned på en flade, hvad der ikke er muligt ved den elektroniske udgave. Mange brugere har sandsynligvis lettere ved at orientere sig i en tekst, som ligger vandret, end ved en, som står eller holdes lodret. Samtidig er fingeren for mange, i hvert fald for dette eksperiments proband en vigtig måde at få hjælp til en koncentreret søgning efter et bestemt udtryk:

sigte efter at blive eller gøre noget	ordbog	trin i søgevej	tidsforbrug	resultat
	NUDANSK ORDBOG	4 (s, <i>sigte</i> subst., <i>sigte</i> verb, <i>sigte</i> verb)	1' 28"	negativt resultat
	DEN DANSKE ORDBOG	11 (bind 5, s, <i>sigte</i> substantiv, <i>sigte</i> verb 1, <i>sigte</i> verb 2, <i>sigte</i> verb 3, skimme op og ned gennem alle artikler 3 gange, <i>sigte efter</i> findes men med forkert betydning, <i>sigte på</i>)	2' 47"	negativt resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (papir)	7 (bind 18, s, <i>sigte</i> substantiv, <i>sigte</i> verb 1, <i>sigte</i> substantiv, <i>sigte</i> verb 1, <i>sigte</i> verb 2)	3' 31"	positivt resultat
	TALEMÅDER I DANSK	2 (s, <i>sigte</i>)	34"	negativt resultat
	DANSKE TALEMÅDER	2 (s, <i>sigte</i>)	29"	negativt resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (netudgave)	8 (<i>sigte</i> substantiv, <i>sigte</i> verb 1, i artikel søge efter <i>sigte efter</i> , findes men ikke brugbar forklaring, bjælken ned gennem artiklen, fundet <i>sigte efter</i> men kun forklaring = <i>sigte mod</i> , søge i artikel efter <i>sigte mod</i> , <i>sigte</i> verb 2)	3' 11"	negativt resultat
	DEN DANSKE NETORDBOG	2 (<i>sigte</i> , med søgefunktion søges i artiklen)	25"	positivt resultat
	BETYDNING AF FASTE VENDINGER	1 (<i>sigte efter</i>)	16"	positivt resultat

Søgetiden ved følgende deleksperiment er kun påfaldende for papirudgaven af ORDBOG OVER DANSKE SPROG. Ved alle andre ordbøger er antal søgetrin og søgevejen temmelig ens, uafhængigt af, om vendingen findes eller ej:

skrabe til sig	ordbog	trin i søgevej	tidsforbrug	resultat
	NUDANSK ORDBOG	2 (s, <i>skrabe</i>)	22"	positivt resultat
	DEN DANSKE ORDBOG	4 (bind 5, s, <i>skrabe</i> , <i>skrabe til sig</i>)	27"	positivt resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (papir)	3 (bind 19, s, <i>skrabe</i>)	1' 59"	positivt resultat
	TALEMÅDER I DANSK	2 (s, <i>skrabe</i>)	19"	negativt resultat
	DANSKE TALEMÅDER	2 (s, <i>skrabe</i>)	17"	negativt resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (netudgave)	3 (<i>skrabe</i> substantiv, <i>skrabe</i> verb 4, søge i denne artikel efter <i>skrabe til</i>)	31"	positivt resultat
	DEN DANSKE NETORDBOG	3 (<i>skrabe</i> , der rulles ned gennem artiklen, med søgefunktion søges efter <i>skrabe til</i>)	32"	positivt resultat
	BETYDNING AF FASTE VENDINGER	1 (<i>skrabe til sig</i>)	16"	positivt resultat

I næste eksperiment er alle søgninger positive med en hurtig, næsten ekstremt hurtig tilgang. Kun papirudgaven af ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG viser sig at være vanskelig og langsom at søge i. Det skyldes sikkert, men ikke kun, at der her er meget lange artikler. Sådanne findes også i DEN DANSKE ORDBOG, denne ordbog giver dog i modsætning til en tilsvarende lang artikel i ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG på grund af brug af en række indikatorer mulighed for en hurtig søgning efter faste vendinger pga. linjeskift før og fremhævning af faste vendinger gennem fed skrift.

for lud og koldt vand	ordbog	trin i søgevej	tidsforbrug	resultat
	NUDANSK ORDBOG	2 (1, <i>lud</i>)	14"	positivt resultat
	DEN DANSKE ORDBOG	3 (bind 3, 1, <i>lud</i>)	37"	positivt resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (papir)	3 (bind 12, 1, <i>lud</i>)	1' 1"	positivt resultat
	TALEMÅDER I DANSK	2 (1, <i>lud</i>)	16"	positivt resultat
	DANSKE TALEMÅDER	2 (1, <i>lud</i>)	11"	positivt resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (netudgave)	4 (<i>lud</i> subst. 1, søge i artiklen efter <i>koldt vand</i> , findes men passer ikke, findes ny angivelse som passer)	34"	positivt resultat
	DEN DANSKE NETORDBOG	1 (<i>lud</i>)	7"	positivt resultat
	BETYDNING AF FASTE VENDINGER	1 (<i>lud og koldt vand</i>)	16"	positivt resultat

I ni af de ti ordbøger findes kun *gå over åen efter vand*, men ikke den søgte vending *tage over åen efter vand*. Probanden var i tvivl, om udtrykkene havde samme betydning. En større selektion af varianter kunne afhjælpe sådanne brugerusikkerheder. Der er stor forskel på de to ægte elektroniske ordbøger og de to specialordbøger med faste vendinger, som har relativt få søgetrin og en relativ kort søgetid på mellem 15 og 31 sekunder på den ene side, og de andre ordbøger på den anden side, som har en mere kompliceret søgevej og en længere søgetid på mere end et minut. Forklaringen kan kun være, at de to specialordbøger har færre artikler hhv. at de to elektroniske ordbøger giver mulighed for en målrettet søgning, hvad der ikke på samme måde er tilfældet for netudgaven af ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG:

over åen efter vand	ordbog	trin i søgevej	tidsforbrug	resultat
	NUDANSK ORDBOG	6 (å, <i>å</i> , t, <i>tage</i> , ned gennem artiklen, nede fra og op i artiklen)	1' 20"	uklart resultat
	DEN DANSKE ORDBOG	7 (bind 6, å, <i>å</i> , <i>gå over åen efter vand</i> , t, <i>tage</i> , lede men ikke finde vending med <i>tage</i>)	1' 13"	uklart resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (papir)	5 (bind 1 eller bind 27?, bind 1, aa, <i>å</i> , <i>gå over åen efter vand</i>)	1' 8"	uklart resultat
	TALEMÅDER I DANSK	3 (å, vendinger med ordet <i>å</i>)	15"	uklart resultat
	DANSKE TALEMÅDER	4 (å, ordet <i>å</i> , t, <i>tage</i>)	31"	uklart resultat
	ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (netudgave)	6 (å, subst. 1, subst. 2, med søgefunktion søge efter <i>over åen</i> i artikel, ikke fundet (for der skulle søges efter <i>aaen</i>), søge efter <i>vand</i> i artikel, forklaring passer, men anses for usikker)	1' 1"	uklart resultat
	DEN DANSKE NETORDBOG	4 (<i>å</i> , med søgefunktion søges i artiklen efter <i>over åen</i> , kollokation findes, vendingen <i>gå over åen efter vand</i> findes men ikke <i>tage over åen</i>)	28"	uklart resultat
	BETYDNING AF FASTE VENDINGER	1 (<i>over åen efter vand</i>)	16"	positivt resultat

Nielsen (2008) indfører udtrykket ”informationsomkostninger”. Det er et vigtigt aspekt af ordbogsbrug, som indtil nu ikke eksplicit er blevet diskuteret. Men Niensens diskussion har en væsentlig mangel. Ligesom i andre sammenhæng vil der normalt være en forventet gevinst, når der er foretaget en indsats, som er forbundet med omkostninger. Man kan endda i dette eksperiment se, at der er større tidsomkostninger, når der foreligger et negativt resultat i sammenligning med gennemsnittet af de positive søgeresultater. I virkeligheden vil en bruger uden tvivl kunne leve med lidt større omkostninger, hvis der er gevinst. Dette tages der i følgende rangordning mellem eksperimentets ordbøger højde for: En rangordning mellem ordbøgerne, som har et positivt resultat som vigtigste og søgetiden som næstvigtigste argument, giver en rangordning, hvor ordbøgerne er anført med den – i denne test – bedste ordbog øverst.

Efter denne rangordning er den elektroniske ordbog med faste vendinger, BETYDNING AF FASTE VENDINGER, ikke overraskende den ordbog, som har den mindste omkostning og højeste gevinst. Det er mere overraskende, at en seksbinds ordbog, DEN DANSKE ORDBOG, lige så klart har den højeste gevinst uden meget større omkostninger end andre trykte etbinds ordbøger med betydeligt ringere negative søgeresultater. Det skal tilføjes, at i det følgende skema, hvor de enkelte eksperimenter sammenfattes, er gennemsnitstallene for sekundangivelserne rundet op hhv. ned:

ordbog	søgetrin i gennemsnit	tidsforbrug i gennemsnit	positivt resultat + tidsforbrug i gennemsnit	negativt resultat + tidsforbrug i gennemsnit	uklart resultat + tidsforbrug i gennemsnit
BETYDNING AF FASTE VENDINGER	1,6	20"	10 søgninger 20"		
DEN DANSKE NETORDBOG	2,5	25"	8 søgninger 24"	1 søgning 33"	1 søgning 28"
DEN DANSKE ORDBOG	5,9	56"	8 søgninger 40"	1 søgning 2' 47"	1 søgning 1' 13"
ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (papir)	7,2	2' 39"	8 søgninger 2' 35"	1 søgning 4' 36"	1 søgning 1' 8"
ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (netudgave)	5,3	1' 11"	6 søgninger 41'	3 søgninger 2' 13"	1 søgning 1' 1"
DANSKE TALEMÅDER	4,9	45"	5 søgninger 48"	4 søgninger 43"	1 søgning 31"
NUDANSK ORDBOG	3,9	1' 03"	5 søgninger 36"	4 søgninger 1' 51"	1 søgning 10"
TALEMÅDER I DANSK	4,2	39"	3 søgninger 30"	6 søgninger 48"	1 søgning 15"

Hurtig tilgang = god ordbog?

Hvad gør en ordbog god? Svaret er på sin vis enkelt. Det er en ordbog, som giver svar på alle de spørgsmål, brugeren ønsker svar på ved brug af ordbogen. Vi kan her se, at en omfattende specialordbog over faste vendinger (BETYDNING AF FASTE VENDINGER med 12.000 artikler) ikke overraskende klarer sig bedre end to meget mindre specialordbøger med hhv. 3.500 og 2.500 artikler. Hertil svarer også, at de tre meget omfattende almensproglige ordbøger med udførlige artikler (DEN DANSKE

ORDBOG, ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG og DEN DANSKE NETORDBOG) giver svar på mange flere spørgsmål end den mindre etbinds ordbog (NUDANSK ORDBOG). Men det er ikke nok, at en ordbog indeholder de søgte angivelser, brugeren skal også kunne finde dem og kunne finde dem, inden søgningen opgives. Her har ægte elektroniske ordbøger den tydelige fordel, at de giver mulighed for en direkte søgning på hele vendingen eller dele deraf og derfor har en hurtigere tilgang. Dette gælder ikke for netudgaven af ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG, da det i virkeligheden blot er en trykt ordbog, som uændret er lagt på nettet med nogle få muligheder for en hurtig og målrettet søgning. Mere overraskende er det, at en seksbinds ordbog (DEN DANSKE ORDBOG) stort set har samme søgetid som en etbinds ordbog (NUDANSK ORDBOG). Det må også siges at være overraskende, dvs. gælde som en positiv bedømmelse af DEN DANSKE ORDBOG, at den er næsten lige så hurtig at bruge som de to specialordbøger med faste vendinger. Forskellen burde have været meget større, da det i begge tilfælde drejer sig om forholdsvis små ordbøger med få faste vendinger (mellem 2.000 og 3.500), og man derfor meget hurtigere burde have været i stand til at finde hhv. at være sikker på ikke at have fundet den pågældende vending. Disse to ordbøger har derfor med ret stor sikkerhed ikke en optimal makrostruktur og ikke et optimalt layout. Forudsætning for en hurtig tilgang for trykte ordbøger er et layout med bl.a. tilstrækkelig brug af strukturindikatorer, herunder særtegn og grafiske fremhævelser (se hertil Almind 2005a). Lignende krav kan stilles til elektroniske ordbøger, her vil muligheder for målrettet og intelligent søgning være yderligere forudsætninger for en sikker og hurtig tilgang (se hertil Almind 2005b).

De fleste bidrag i LexicoNordicas temadel beskæftiger sig med selektion af faste vendinger hhv. deres manglende selektion i foreliggende ordbøger. Denne undersøgelse viser, at det ganske vist er vigtigt, at det søgte udtryk findes i den brugte ordbog, da et negativt søgeresultat i gennemsnit er forbundet med en betydelig længere søgetid end et positivt søgeresultat. Men der er efter min mening alligevel for meget fokus på selektering, da faste vendinger ikke kan selekteres fuldstændigt, hvis man da ikke kommer op på mange hundrede tusinde lemmatiserede eller kodificerede faste vendinger i den enkelte ordbog. I stedet bør der lægges større vægt på at forske i tilgang, særligt i søgetider, og hvordan en ordbogs layout kan bidrage til en lavere søgetid, så der kan udarbejdes mere hensigtsmæssige ordbøger med en hurtigere og sikrere tilgang.

Litteratur

- Almind, Richard 2005a: First impressions last: layout in dictionaries. I: *Schreiben, Übersetzen und Lernen: Wörterbücher mit Deutsch und Finnisch*, hrsg. von Irmhild Barz/Henning Bergenholtz/Jarmo Korhonen. Frankfurt a.M./Bern/New York/Paris: Peter Lang, 93–118.
- Almind, Richard 2005b: Designing Internet Dictionaries. I: *Hermes* 34, 37–54.
- Bergenholtz, Henning/Inger Bergenholtz 2007: A timeless music dictionary. I: *Lexikos* 17, 2007, 407–415.
- Bergenholtz, Henning/Rufus Gouws 2007: Korrekt, volledig, relevant. Dit is die vraag aan leksikografiese definisies. I: *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 47.4, 568–586.
- Bergenholtz, Henning/Rufus Gouws 2008: The access process in dictionaries for fixed expressions. I: *Lexicographica* 23, 237–260.
- Bergenholtz, Henning/Uwe Kaufmann 1997: Terminography and lexicography. A critical survey of dictionaries from a single specialised field. I: *Hermes* 18, 91–125.
- BETYDNING AF FASTE VENDINGER 2009 = Henning Bergenholtz under medvirken af Esben Bjærge: *Betydning af faste vendinger*. Database og design: Richard Almind. Århus: Handelshøjskolen i Århus, Aarhus Universitet. (www.idiomordbogen.dk).
- BRUG AF FASTE VENDINGER 2009 = Henning Bergenholtz under medvirken af Esben Bjærge: *Brug af faste vendinger*. Database og design: Richard Almind. Århus: Handelshøjskolen i Århus, Aarhus Universitet. (www.idiomordbogen.dk).
- DANSKE TALEMÅDER 1998 = Røder, Allan: *Danske Talemåder*. København: Gad.
- DANSKORDBOGEN 1999 = Henning Bergenholtz/Jette Pedersen/Vibeke Vrang/Richard Almind: *DanskOrdbogen*. Århus: Systime.
- DEN DANSKE NETORDBOG 2009 = Henning Bergenholtz under medvirken af Filip Bodilsen, Kathrine Carstensen, Stine Busk Hedegaard, Julie Flüger Løvschal, Maj Bukhave, Katja Å. Laursen, Heidi Agerbo Pedersen. Database: Richard Almind: *Den Danske Netordbog*. Cool Systems: Odense 2009 (www.ordbogen.com)
- DEN DANSKE ORDBOG 2003-2005 = *Den Danske Ordbog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Gyldendal.

- FASTE VENDINGER MED EN BESTEMT BETYDNING 2009 = Henning Bergholtz under medvirken af Esben Bjærg: *Faste vendinger med en bestemt betydning*. Database og design: Richard Almind. Århus: Handelshøjskolen i Århus, Aarhus Universitet. (www.idiomordbogen.dk).
- Hausmann, Franz Josef/Herbert Ernst Wiegand 1989: Component Parts and Structures of General Monolingual Dictionaries: A Survey. I: *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de lexicographie. Erster Teilband*, hrsg. von Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand, Ladislav Zgusta. Berlin/New York: de Gruyter 1989, 328–360.
- LETH 1800 = Leth, Jens Høier: *Dansk Glossarium. En Ordbog til Forklaring over det danske Sprogs gamle, nye og fremmede Ord og Talemaader for unge Mennesker og for Ustuderede. Et Forsøg. Med en Fortale af Professor Rasmus Nyerup*. København: Trykt paa Hofboghandler Simon Poulsens Forlag hos Bogtrykker Morthorst's Enke & Comp.
- LONGMAN LANGUAGE ACTIVATOR 1993 = *Longman Language Activator, The World's First Production Dictionary*. Editorial Dir: Della Summers. Harlow: Longman Group UK Ltd.
- Nielsen, Sandro 2008: The Effect of Lexicographical Information Costs on Dictionary Making and Use. I: *Lexikos 18*, 170–189.
- NUDANSK ORDBOG 2005 = *Politikens Nudansk Ordbog*. 19. udg., 1. opl. København: Politikens Forlag.
- ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG (netudgave) 2009 = *Ordbog over det danske Sprog. Dansk i perioden 1700–1950. ODS på nettet*. (<http://ordnet.dk/ods/>)
- ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG 1918–1956 = *Ordbog over det danske Sprog*. Bind I–XXVIII, København: Gyldendal.
- ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG papir = ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG + ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG SUPPLEMENTSBIND
- ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG SUPPLEMENTSBIND 1992–2005 = *Ordbog over det danske Sprog. Supplement*. Gyldendal: København.
- TALEMÅDER I DANSK 1998 = Stig Toftgaard Andersen: *Talemåder i dansk*. København: Munksgaard.
- Tarp, Sven 2008: Kan brugerundersøgelser overhovedet afdække brugernes leksikografiske behov? I: *LexicoNordica 15*, 5–32.

VIDEN OM FASTE VENDINGER 2009 = Henning Bergenholtz under medvirken af Esben Bjærge: *Betydning af faste vendinger*. Database og design: Richard Almind. Århus: Handelshøjskolen i Århus, Aarhus Universitet. (www.idiomordbogen.dk).

Wiegand, Herbert Ernst 2007: Zugriffspfade in Printwörterbüchern. Ein Beitrag zur Schnittstelle von Benutzungshandlungen und Wörterbuchform. I: *Lexikos* 17, 180–211.

Wiegand, Herbert Ernst 2008: Zugriffsstrukturen in Printwörterbüchern. Ein zusammenfassender Beitrag zu einem zentralen Ausschnitt einer Theorie der Wörterbuchform. I: *Lexicographica* 24, 209–315.

Henning Bergenholtz
professor
Center for Leksikografi /
Department of Afrikaans and Dutch
Handelshøjskolen i Århus,
Aarhus Universitet /
University of Stellenbosch
DK 8210 Århus / SA 7602 Stellenbosch
hb@asb.dk

Henning Bergenholtz & Esben Bjærge

Konception af fire monofunktionale ordbøger med faste vendinger

Most metalexicographical contributions imply that a dictionary is polyfunctional, i.e. can be used by different kinds of users for different kinds of purposes. Moreover, such contributions argue that polyfunctional dictionaries should aim at the highest degree of completeness and thus avoid lack of lemmata or phraseological inadequacy. The thesis of this article, however, is different: A useful dictionary article should offer nothing more than the piece of information according to the user's needs. This is only possible in a monofunctional dictionary, i.e. a dictionary for a specific kind of user in a specific situation. This article presents the concept for a phraseological database, which allows the user to enter four different dictionaries by choosing the one corresponding to his specific problem – e.g. text production or text reception. In this case knowing the exact linguistic terminology and the linguistic differences between the types of phrases isn't important for the user. But by choosing the fourth and most comprehensive of the dictionaries the user gets access to a wider set of information if he wants to find out more about a phrase. In accordance with the monofunctionality of the dictionaries the additional information should only be provided on the user's demand. Finally, it is suggested that the articles of the fourth dictionary should contain small lists of associations which could offer further possibilities of searching within the database.

1. Monofunktionale og polyfunktionale ordbøger

Konceptet til de danske ordbøger, som er temaet for dette bidrag, kan ses dels som fortsættelse dels som korrektur af andre ordbogskonceptioner, som ligeledes er blevet udarbejdet på Center for Leksikografi. Det gælder fx for DANSKORDBOGEN (1999), som var en tekstproduktionsordbog for brugere med dansk som modersmål. Der blev derfor lagt vægt på sådanne angivelser, som kan volde problemer under skrivning af en tekst på dansk af en bruger med godt kendskab til dansk, dvs. angivelser til grammatik, kollokationer, idiomer, synonymmer, antonymer, orddannelser og orddeling. Følgende artikel fra denne ordbog med tre polysemer indeholdt således et idiom (efter tegnet ■) som ligesom mange lemmaer ikke var forsynet med nogen form for betydningsforklaring ud fra betragtningen, at det var en produktionsordbog, beregnet for modersmålstalere, som i princippet kender betydningen af de fleste ord og ordforbindelser, som de påtænker at bruge:

giftig *adj* <-t, -e>

1. = dræbende, skadelig, toksisk, venenøs ≠ atoksisk, giftfri, ugiftig
 - ♣ Hugormens bid er giftigt.
 - ♦ ~hed
2. = ondsindet, onskabsfuld, skarp, spydig ♦ ~hed ■ have en ~pen
3. = grel, skrigende ♦ ~ farve

Man kan diskutere, om betydningsangivelser til idiomer som fx til *have en giftig pen* ikke kunne være nyttige i en tekstproduktionssammenhæng, hvis en bruger vil sikre sig, at betydningen nu også er den, som brugeren forudsætter. Det er ikke temaet her. Idiomerne i DANSKORDBOGEN, i alt ca. 6000 blev grundstammen i en ny ordbog, en idiomordbog, som udkom 2002, og som var konciperet som en receptionsordbog (IDIOMORDBOGEN 2003–2006). Den vigtigste angivelsestype i denne internetordbog var derfor betydningsangivelsen, fx for *have en giftig pen*: formulere sig skarpt på skrift. I løbet af årene 2003–2006 fik denne ordbog flere og flere brugere. Logfilerne viste dog også, at mange brugere søgte forgæves, fx i tiden for den første periode fra midten af 2003 til midten af 2004:

Brug af idiomordbogen

Antal opslag i idiomordbogen	42.749	
Med resultat, dvs. svar på søgning	30.085	(70,4%)
Uden resultat, dvs. ikke svar på søgning	12.664	(29,6%)

Vi gik ud fra, at det kun var en første brugsusikkerhed, men tallet på søgninger uden resultat holdt sig også i de kommende år, hvor antallet steg til flere hundrede tusinde, på knap 30%. Hertil kom en lang række e-mails fra brugere, som efterspurgte idiomer, de havde søgt på, men ikke fundet. Fx:

Spørgsmål: Jeg kunne ikke finde udtrykket ”Lige børn leger bedst” i jeres ordbog. Det må da være en fejl?

Svar: Spørgsmålet er: Hvad er et idiom? og Hvad er et ordsprog? *Lige børn leger bedst* er efter vores definition et ordsprog og derfor ikke en del af en idiomordbog.

I virkeligheden er dette svar ikke fair. For brugeren havde en fast vending og ville vide, hvad denne betød. Brugeren vidste ikke og ville heller ikke primært have at vide, hvilken ordforbindelsestype det drejede sig om, men have en betydningsforklaring. Forskellen mellem et idiom

eller ordsprog er i denne sammenhæng de facto uvigtig. Andre brugere savnede forklaring på ordforbindelser som *fraskrive sig* og *rette sig efter*. Samtidig kom der flere e-mails fra brugere, som ville vide, om et idiom både kunne bruges om mennesker og om ting. Andre ville have at vide, om der fandtes andre idiomer med ca. samme betydning, og andre ville vide noget om idiomets historiske baggrund. Ud fra betragtningen, at en ordbog skal være et værktøj, som skal være indrettet på en sådan måde, at det hurtigt og sikkert skal kunne give brugeren svar på det spørgsmål, der stilles, blev det besluttet at ændre konceptionen og optage både idiomer, ordsprog, bevingede ord og andre ordforbindelser, som kunne volde problemer (især partikelverber (*slappe af*) eller ordforbindelser, som ikke er idiomer, men som nogle brugere måske nok kunne ønske en forklaring på (*tage solbad* eller *love på spejderære*)). Sådanne angivelser kan dække det kommunikative problem ved tekstreception. Samtidig ville vi lave et koncept, så der også skulle laves en ordbog til at dække kommunikative problemer ved tekstproduktion og kognitive problemer (dvs. viden om faste vendinger, fx om tilordning til ordforbindelsestype eller om den faste vendings historiske baggrund).

Der tages efter den teori, vi bygger på, dvs. den såkaldte moderne funktionslære (se Bergenholtz/Tarp 2002, 2003 og Tarp 2006), hensyn til brugerforudsætninger, brugerbehovet og datatilgangen, sml. hertil navnet på centeret: ”Center for Leksikografi. Forskning i brugertilpasset information og datatilgang”. Det betyder ikke, at man altid som foreslået og ønsket af Varantola (2002:31) skal stræbe efter ordbogsartikler med flest mulige angivelser, tværtimod skal man stræbe efter at lave et koncept, så brugeren får hurtig tilgang til præcis de data, som dækker behovet – og ikke flere. Det betyder, at man som ideal ikke bør have en stærkt polyfunktional ordbog til enhver og til ethvert behov, men så vidt muligt stræbe efter at udarbejde flere forskellige monofunktionale ordbøger. At dette ideal i nogle, ja i mange tilfælde ikke er realistisk, se Bergenholtz (1997), betyder ikke, at idealet derfor totalt bør forkastes. Tværtimod betyder det, at idealet bør efterstræbes i alle de tilfælde, det er muligt. Her er der en stor forskel mellem trykte ordbøger og elektroniske ordbøger. I første tilfælde spiller mængden af solgte eksemplarer en stor rolle, i sidste ikke i samme grad.

Det er den polyfunktionale ordbog, som ligger bag de fleste af de definitioner af ”ordbog”, som vi finder dem i alle former for opslagsværker. Ordbøger – forudsættes der – indeholder som minimum betydningsangivelser, men normalt også en hel række af andre angivelser:

Dictionary. An alphabetical listing of words with their meanings, spellings, variant forms, pronunciation, etymology, synonyms, antonyms, usage examples, etc. (OPEN INTERNET LEXICON 2009)

En sådan definition forudsætter ikke, at alle ordbøger er ens, men at de alle har mange eller flest mulige angivelsestyper. Med andre ord forudsættes det, at ordbøger nødvendigvis er, vil og bør være polyfunktionale. Grunden er efter vores interpretation, at sådanne definitioner ikke ser en ordbog som et værktøj, men som et resultat af en lingvists arbejde. Hvis man havde set ordbogen som et stykke værktøj, ville der have været sagt noget om, at forskellige ordbøger indeholder den ene eller den anden angivelsestype alt efter den forudsete brug. Man behøver her blot at sammenligne med beskrivelsen af andre typer værktøj, hvor et produkts egnethed til en bestemt opgavetype står i centrum af beskrivelsen, fx i reklamer for hjælpemidler til havearbejde. Et forslag om en tilsvarende fremgangsmåde for monofunktionale ordbøger eller i hvert fald for ordbøger med en ringere grad af polyfunktionalitet fremlægges af Tarp (2006:95):

Informationer om	reception	produktion	korrektur	retning
• lemmata	x	x	x	x
• sammensatte former som lemmata	x	–	x	x
• uregelmæssige fleksionsformer som lemmata	x	–	x	x
• ortografiske varianter som lemmata	x	x	x	x
• (ortografiske fejl som lemmata)	x	x	x	x
• ordklasse	x	x	x	x
• genus	x	x	x	x
• genusvarianter	–	–	x	x
• ortografi	x	x	x	x
• ortografiske varianter	–	–	x	x
• betydning af lemmata	x	x	x	x
• pragmatiske og kulturelle restriktioner	x	x	x	x
• lokale sprogpoltiske restriktioner	–	x	x	–
• fleksion	–	x	x	x
• fleksionsvarianter	–	–	x	x
• sammensatte former	–	x	x	x
• syntaktiske egenskaber	–	x	x	x
• kollokationer	–	x	x	x
• varianter af kollokationer	–	–	x	x
• idiomer	x	x	x	x
• betydning af idiomer	x	x	x	x
• ordsprog	x	x	x	x
• varianter af ordsprog	–	–	x	x
• standardfraser	–	x	x	x
• synonymer, antonymer, hyponymer osv.	–	x	x	x

Dette forslag forudsætter klart, at man ikke til alle behov har brug for alle typer angivelser, fx ikke for kollokationsangivelser i en receptionsordbog. Vi er dog ikke enige i, at der i en receptionsordbog nødvendig-

vis skal laves en adskillelse mellem idiommer og andre faste vendinger. En mere alvorlig indvending er det, at man ved både idiommer, ordsprog og bevingede ord har brug for en lang række af de angivelser, som også gives til lemmaet, hvis det skal bruges med fuldt udbytte til hjælp ved tekstproduktionsproblemer, fx morfologi, syntaktiske egenskaber, synonymer og pragmatiske, sprogpoltiske og kulturelle restriktioner.

2. Tilgang til behovsorienteret præsentation af data om ordforbindelser

Overskriften på dette kapitel er en anden formulering af den undertitel, det leksikografiske center har, som vi kommer fra. Vi bruger meget bevidst ikke det misbrugte udtryk ”brugervenlig”, som er kommet til nordiske sprog fra det engelske 80'er-udtryk ”user-friendly”. Dette udtryk bruges nemlig normalt som en del af en immuniseringsstrategi uden ægte indhold andet end netop et forsøg på immunisering, på at foregøgle en interesse for brugerens behov uden som udgangspunkt at have en bestemt brugertypes behov i en bestemt situationstype. Vores overskrift har tre aspekter: dataselektion, datapræsentation og tilgang til de præsenterede data. Til de to første aspekter foreligger der selvfølgelig en meget stor mængde metaleksikografisk litteratur. Denne litteratur er dog kendetegnet af, at dataselektion og -præsentation diskuteres uafhængigt af det primære behov, en ordbog med faste vendinger skal kunne dække. Derimod har diskussionen om tilgang til information om faste vendinger først og fremmest bestået i en diskussion om, under hvilket lemma en fast vending skal anføres i en polyfunktional ordbog. Nogle første overvejelser om og eksperimenter med tilgang til faste vendinger fremlægges af Bergenholtz/Gouws (2008) og Bergenholtz (2009a). Tilgangsvejene viser sig at være meget forskellige, søgetiden svinger mellem få sekunder og 10 minutter for en søgning efter et fast udtryk i en ordbog hhv. en grammatisk oplysning i en grammatisk håndbog. Også den gennemsnitlige søgetid svinger meget, se hertil resultaterne af et eksperiment med søgninger i otte danske ordbøger efter 10 faste vendinger:

• Betydning af faste vendinger	20" (10 fundet)
• Den Danske Netordbog	25" (8 fundet)
• Talemåder i dansk	39" (3 fundet)
• Danske Talemåder	45" (5 fundet)
• Den Danske Ordbog	56" (8 fundet)
• Nudansk Ordbog	1' 03" (5 fundet)
• Ordbog over det danske Sprog (net)	1' 11" (6 fundet)
• Ordbog over det danske Sprog (papir)	2' 39" (8 fundet)

Det er således ikke sådan, at den hurtigere ordbog er den bedste, fx har DEN DANSKE ORDBOG en langsommere tilgang end de to etbinds ordbøger over idiomer og andre faste vendinger, men giver betydeligt flere positive svar. En kvalitetsbedømmelse vil derfor i første række gå på mængden af fundne svar på et spørgsmål, men i anden række på søgetiden, som igen er afhængig af en enkel hhv. kompliceret søgevej, se hertil Bergenholtz (2009a). I eksperimenterne beskrevet i dette bidrag foretages der udelukkende søgninger ud fra bestemte udtryk. Men både i trykte og elektroniske ordbøger findes der muligheder for at foretage en betydningsorienteret søgning. I trykte ordbøger kan det ske ud fra den indholdsmæssige opdeling i en ordbog med systematisk makrostruktur som fx i DANSKE ORDSPROGE (1682 og 1688), i hvilken der ligesom i fx IDIOMEWOORDEBOEK (1988) kan søges ud fra et register med kernebetjendninger.

Under hensyntagen til grundfunktionerne (de kommunikative funktioner reception og produktion og den kognitive funktion ”viden om faste vendinger”) og til to forskellige søgemuligheder (søgning ud fra et udtryk og søgning ud fra en betydning) vil vi i det følgende præsentere søgemuligheder og tilgangene til fire forskellige ordbøger med faste vendinger, der alle fire genereres ud fra den samme database. Hele databasen indeholder følgende felter for forskellige angivelsestyper (om indholdet af hvert af disse felter redegøres under fremstilling af søgning i hver af de fire ordbøger). Det, der snarest svarer til lemmaet i en trykt ordbog, er felt 7. Her kan der dog være anført flere varianter. I felt 1 angives hele eller en del af udtrykkene fra felt 7, normalt fællesmængden af udtrykkene i felt 7. Felt 1 har udelukkende den funktion, at det er navnet på artiklen, som kan bruges som link fra andre artikler, fx hvis der angives en synonym fast vending.

1. Kernefelt
2. Betydning
3. Uddybende betydning
4. Grammatik (evt. flere)
5. Anmærkning (evt. flere)
6. Internetlink
7. Fast vending (evt. flere)
8. Stil
9. Type fast vending
10. Kollokation (evt. flere)
11. Eksempel (evt. flere)
12. Synonym (evt. flere)
13. Antonym
14. Association (evt. flere)

Den første ordbog får man tilgang til, hvis man bruger knappen ”jeg læser en tekst, men forstår ikke betydningen af en fast vending”. Her skriver brugeren en vending eller dele af en vending i søgefeltet og får oplysning om vendingens betydning. Denne ordbog kaldes BETYDNING AF FASTE VENDINGER. Når der søges i denne ordbog, søges der i to af databasens felter, se spalte 1 i følgende figur. Brugeren får præsenteret enten en eller flere artikler, hvor tre af felterne vises i en bestemt rækkefølge som angivet i spalte 3. Findes der mere end 10 artikler, vises de som en liste, hvor kun kernen vises. (Det må her tilføjes, at der i nogle af de andre ordbøger med faste vendinger vises mere end kernen.) Det er med andre ord kun en lille del af databasen, der vises, men det er præcis den, brugeren har brug for, hvis der foreligger et tekstreceptionsproblem.

søgning i felter + søgningsrækkefølge	Felt	rækkefølge ved visning	listevisning
1	1. Kernefelt		1
	2. Betydning	1	
	3. Uddybende betydning	2	
	4. Grammatik (evt. flere)		
	5. Anmærkning (evt. flere)		
	6. Internetlink		
2	7. Fast vending (evt. flere)	3	
	8. Stil		
	9. Type fast vending		
	10. Kollokation (evt. flere)		
	11. Eksempel (evt. flere)		
	12. Synonym (evt. flere)		
	13. Antonym		
	14. Association (evt. flere)		

Vi søger på udtrykket *smide barnet ud med badevandet*. Det giver samme resultat, hvis man kun søger på *barnet ud med badevandet* eller på *ud med badevandet*. Man skal her lægge mærke til, at artiklen ikke begynder med et lemma. Der begyndes med den angivelse, brugeren har søgt efter. Det består i en betydningsangivelse efterfulgt af det, som i listen kaldes ”uddybende betydning”. Herefter følger de varianter med faste vendinger, som med kernen *barnet ud med badevandet* har denne betydning:

udtryk for at ødelægge noget værdifuldt, hvis man lidt for overilet forkaster eller ændrer noget, som det er en del af
 Ofte betegner udtrykket risikoen for at komme til at ødelægge noget værdifuldt ved lidt for forhastet at skille sig af med det eller ændre det

for meget, fordi man tror, at det ikke længere er anvendeligt eller tidssvarende at beholde det, som det er.

faste vendinger

hælde barnet ud med badevandet

kaste barnet ud med badevandet

slænge barnet ud med badevandet

smide barnet ud med badevandet

Den anden ordbog får man tilgang til, hvis man bruger knappen ”jeg skriver en tekst med en bestemt fast vending”. Her skriver brugeren en vending eller dele af en vending i søgefeltet og får oplysninger om vendingens brug, herunder betydning, grammatik, kollokationer, eksempel sætninger og synonyme faste vendinger. Der søges således ud fra et bestemt skrevet udtryk. Denne ordbog kaldes BRUG AF FASTE VENDINGER. Når der søges i denne ordbog, søges der i fire af databasens felter, og angivelser vises i en bestemt rækkefølge hhv. som liste på en bestemt måde, som er valgt ud fra en hensyntagen til denne ordbogs funktion: hjælp ved tekstproduktionsproblemer:

søgning i felter + søgningsrækkefølge	Felt	rækkefølge ved visning	listevisning
1	1. Kernefelt		1
	2. Betydning	2	2
	3. Uddybende betydning	3	
	4. Grammatik (evt. flere)	4	
	5. Anmærkning (evt. flere)		
	6. Internetlink		
2	7. Fast vending (evt. flere)	1	
	8. Stil		
	9. Type fast vending		
3	10. Kollokation (evt. flere)	5	
4	11. Eksempel (evt. flere)	6	
	12. Synonym (evt. flere)	7	
	13. Antonym	8	
	14. Association (evt. flere)		

Vi søger på udtrykket *badevandet* og får tre artikler. De to første er idiommer hhv. et ordsprog, hvor *badevandet* indgår i selve idiomet hhv. ordsproget. I det sidste tilfælde med artiklen om *blå flag* er resultatet ikke relevant. Grunden til, at artiklen vises, er, at programmet også søger i feltet med kollokationer og med eksempler, da dette i mange andre tilfælde er fordelagtigt for tilgang til de relevante data – her findes *badevandet* således i en eksempelsætning under artiklen om *blå flag*.

Artikel (1):

faste vendinger

hælde barnet ud med badevandet
 kaste barnet ud med badevandet
 slænge barnet ud med badevandet
 smide barnet ud med badevandet

betydning

udtryk for at ødelægge noget værdifuldt, hvis man lidt for overilet forkaster eller ændrer noget, som det er en del af
 Ofte betegner udtrykket risikoen for at komme til at ødelægge noget værdifuldt ved lidt for forhastet at skille sig af med det eller ændre det for meget, fordi man tror, at det ikke længere er anvendeligt eller tidssvarende at beholde det, som det er.

grammatik

nogen hælder barnet ud med badevandet

kollokationer

advare mod at kaste barnet ud med badevandet
 erkende, at vi nogle steder fik smidt barnet ud med badevandet
 ikke slænge barnet ud med badevandet
 passe på ikke at smide barnet ud med badevandet
 risikere at hælde barnet ud med badevandet
 være godt på vej til at hælde barnet ud med badevandet
 være som at smide barnet ud med badevandet

eksempler

Dansks status som eneste forvaltningsprog er ikke naturgiven, men opnået gennem kamp om selvstændig kultur. At pille ved den balance kan starte en tur ned ad en glidebane, hvor der ikke findes fortrydelsesret efter ti år. Vi risikerer med andre ord at hælde barnet ud med badevandet, hvis vi følger de Radikales forslag.

synonymer

Man skal ikke kaste barnet ud med badevandet.

Artikel (2):

faste vendinger

Man skal ikke kaste barnet ud med badevandet.

betydning

udtryk for at ødelægge noget værdifuldt, hvis man lidt for overilet forkaster eller ændrer noget, som det er en del af
 Ofte betegner udtrykket risikoen for at komme til at ødelægge noget værdifuldt ved lidt for forhastet at skille sig af med det eller ændre det for meget, fordi man tror, at det ikke længere er anvendeligt eller tidssvarende at beholde det, som det er.

synonymer

barnet ud med badevandet

Artikel (3):

faste vendinger

blå flag
 et blåt flag

betydning

miljøflag, der må hejses på strande, som opfylder visse miljøkrav for renhed

kollokationer

en strand med blå flag

hejse det blå flag

kriterier for tildeling af blå flag

markere en strand med blå flag

eksempler

Det blå flag tildeles efter omfattende kontrol af, at en række miljøforhold er i orden, herunder at badevandet er i orden, at der tages regelmæssige prøver, at de hygiejniske forhold er i orden, samt at der på stranden oplyses om havmiljøets betydning.

Den tredje ordbog får man tilgang til, hvis man bruger knappen ”jeg skriver en tekst og søger efter en fast vending med en bestemt betydning”. Her skriver brugeren et eller flere ord med en bestemt betydning for at finde vendinger med denne betydning eller delbetydning. Brugeren får herefter oplysninger om vendingens brug, herunder betydning, grammatik, kollokationer, eksempelsætninger og synonyme faste vendinger. Der søges således ud fra en betydning, som kan være meget bred og derfor give mange, måske for mange, resultater. Med en mere indskrænket betydningsangivelse vil man få færre artikler, måske slet ingen. Denne ordbog kaldes FASTE VENDINGER MED EN BESTEMT BETYDNING. Når der søges i denne ordbog, søges der i fire af databasens felter. Præsentationen af data sker på samme måde som i den foregående ordbog, da det også her drejer sig om den samme funktion: hjælp ved tekstproduktionsproblemer:

søgning i felter + søgningsrækkefølge	Felt	rækkefølge ved visning	listevisning
1	1. Kernefelt		1
2	2. Betydning	2	2
3	3. Uddybende betydning	3	
	4. Grammatik (evt. flere)	4	
	5. Anmærkning (evt. flere)		
	6. Internetlink		
	7. Fast vending (evt. flere)	1	
	8. Stil		
	9. Type fast vending		
	10. Kollokation (evt. flere)	5	
	11. Eksempel (evt. flere)	6	
	12. Synonym (evt. flere)	7	
	13. Antonym	8	
4	14. Association (evt. flere)		

Vi søger på betydningsangivelser, som dækkes af ordet *uovervejet*, og får en længere liste med kerneord for forskellige artikler, herunder ordsprog, idiomer og andre ordforbindelser, bl.a.:

barnet ud med badevandet

udtryk for at ødelægge noget værdifuldt, hvis man lidt for overilet forkaster eller ændrer noget, som det er en del af

Man skal ikke kaste barnet ud med badevandet.

udtryk for at ødelægge noget værdifuldt, hvis man lidt for overilet forkaster eller ændrer noget, som det er en del af

falde ind

finde på at gøre eller sige

forløbe sig

udtryk for, at nogen pludseligt bliver rasende

i spinaten

udtryk for at gøre noget tankeløst og dumt eller begå en fejl

Man kan så klikke på linket angivet med et kerneord og komme hen til den artikel, som man kan se betydningen af. Her vil man få artikler med en opbygning svarende til dem, der ovenfor blev vist for ordbogen BRUG AF FASTE VENDINGER. Selvom præsentationen af data er identisk med den for ordbogen BRUG AF FASTE VENDINGER, er der ikke tale om to identiske ordbøger. I ordbogen FASTE VENDINGER MED EN BESTEMT BETYDNING sker tilgangen over er betydningsorienteret register, svarende til en trykt ordbog med en systematisk makrostruktur og med et eller flere registre, hvorimod ordbogen BRUG AF FASTE VENDINGER svarer til en ordbog med en alfabetisk makrostruktur og uden register. Men de oplysninger, brugeren søger til produktion af en tekst, og som han præsenteres for, er ens for de to ordbøger.

Den fjerde ordbog får man tilgang til, hvis man bruger knappen ”jeg ønsker at få mest muligt at vide om en eller flere faste vendinger”. Her kan brugeren skrive en fast vending, en del af en fast vending eller betydningen eller en del af betydningen af en fast vending. Brugeren får herefter samtlige oplysninger, som findes i de tre første ordbøger og herudover evt. også oplysninger om den faste vendings baggrund, herunder historiske baggrund. Der oplyses om den faste vendings type, dvs. om det er et ordsprog, et bevinget ord, et idiom eller en anden ordforbindelse. Endelig oplyses der om vendingens stilværdi. Denne ordbog kaldes VIDEN OM FASTE VENDINGER. Når der søges i denne ordbog, søges der i fem af databasens felter. Der vises angivelser fra alle de felter, som vises for de foregående ordbøger, men derudover også angiv-

elser bl.a. om ordforbindelsestype, stil, historisk baggrund eller grammatisk kommentar og evt. et internetlink:

søgning i felter + søgningsrækkefølge	Felt	rækkefølge ved visning	listevisning
1	1. Kernefelt	1	1
2	2. Betydning	5	2
3	3. Uddybende betydning	6	
	4. Grammatik (evt. flere)	11	
5	5. Anmærkning (evt. flere)	8	
	6. Internetlink	7	
	7. Fast vending (evt. flere)	4	
	8. Stil	3	
	9. Type fast vending	2	
	10. Kollokation (evt. flere)	12	
	11. Eksempel (evt. flere)	13	
	12. Synonym (evt. flere)	9	
	13. Antonym	10	
4	14. Association (evt. flere)	14	

Hvis man fx søger på *barnet ud med badevandet*, får man ud over angivelser vist i de ovenfor præsenterede ordbøger således også en oplysning om type og stil såvel som internetlink og en historisk anmærkning:

idiom • neutral

se også på internettet

http://www.seedwiki.com/wiki/wikifish/baby_with_the_bath_water

anmærkning

Udtrykket findes på mange sprog, fx engelsk "(Don't) throw the baby out with the bath water" eller fransk: "Ne faut pas jeter le bébé avec l'eau du bain". Oprindeligt kommer udtrykket fra tysk.

Den første kendte brug af udtrykket findes i Thomas Nurners (1475–1537) satiriske bog "Narrenbeschwerung" (1512), hvor kapitel 81 har overskriften "Das kindt mit dem bad vß schitten" (skide barnet ud med badet). Hele kapitlet handler om tosser, som forsøger at slippe af med noget, men i stedet ødelægger alt. I et af versene fortælles også om en kvinde, som tømmer sit badekar for vand og lader babyen skylle med ud. Udtrykket må have været alment brugt på denne tid. Fx bruger også Martin Luther (1483–1546) et tilsvarende udtryk: "Man sol das kind nicht mit dem bad ausgiessen".

På dansk findes et tilsvarende udtryk i Peder Pedersen Syvs "Danske Ordsproge", som udkom i 1682: "Kast ikke barnet ud med leven" (kast ikke barnet ud med badet).

Endelig findes der oplysninger, der kaldes "associationer". Det er associative eller betydningsrelaterede udtryk, som leksikografen højst må bruge 30 sekunder på at skrive. Det er således ikke en systematisk begrebsangivelse eller lignende, men netop associative udtryk, som skal

bruges som søgeudtryk, når brugeren – som på lignende vis associativt kan angive søgeord, når han søger på faste vendinger med en bestemt betydning. Her angives der følgende udtryk, som hver for sig igen fungerer som link, så brugeren, hvis han ønsker det, kan se alle de artikler, hvor denne association er brugt:

associationer

forhastet

hastværk

klodset

uforsigtighed

uovervejet

Om nu *Man skal ikke kaste barnet ud med badevandet* er et ordsprog eller et bevinget ord eller blot en sætning med idiomet *kaste barnet ud med badevandet*, kan diskuteres indtil uendelighed. Når man søger i ordbogen VIDEN OM FASTE VENDINGER vil man se, at *Man skal ikke kaste barnet ud med badevandet* kaldes et ordsprog og *kaste barnet ud med badevandet* kaldes et idiom. Begge vendinger har samme betydning. Men der er vel ikke tvivl om, at følgende vending kan kaldes et bevinget ord: *Nu er fanden løs i laksegade*. Vi viser her en søgning efter dette udtryk, hvor man fx kan lægge mærke til synonymerne:

Nu er fanden løs i Laksegade. bevinget ord • neutral

faste vendinger

Nu er fanden løs i laksegade.

Nu er fanden løs i Laksegade.

betydning

udtryk for, at en situation pludselig er blevet meget problematisk

Dette udtryk anvendes især for at angive stor opstandelse eller larm.

anmærkning

Udtrykket kan føres tilbage til hændelser, som i sin tid vakte stor opstandelse i København. I september 1826 blev der flere gange affyret forskelligt skyts som kartofler, tørv og pindebrænde mod Laksegades beboere og deres huse i København. Politiet kunne ikke finde hverken gerningsmændene eller de steder, der blev affyret fra. Dette styrkede folks tro på, at det, der foregik, var Fandens værk.

Der findes både eksempler med stort begyndelsesbogstav og med lille.

Denne ordbog anbefaler at følge Dansk Sprognævns anbefaling og skrive ”Så er fanden løs i Laksegade”.

synonymer

lokummet brænder

nu brænder lokummet

pokker løs

Så er fanden løs i laksegade.

eksempler

Dit program ødelagde alt. Nu er fanden løs i laksegade. Det fjernede næsten alt på maskinen. Jeg kan ikke gendanne mine filer. Adresselister m.m. programmer er væk. Hvad nu?

associationerballadeproblemurovanskelighed

usikker

Endelig vil vi vise et eksempel med det, vi kalder ”ordforbindelse”, dvs. en ordforbindelse, som ordbogsbrugeren – hvilket blev vist af logfilerne fra den tidligere idiomordbog – forventer at kunne finde i en ordbog med faste vendinger. Hvis man her søger på udtrykket *dække op* i tekstreceptionsordbogen, i BETYDNING AF FASTE VENDINGER får man følgende tre artikler:

sørge for, at en spiller i et boldspil ikke får spillerum

fast vending dække op

udtryk for at gøre et bord parat til et større måltid

fast vending dække op

udtryk for at servere mad og drikke for nogen

fast vending dække op med

I den mest omfattende ordbog VIDEN OM FASTE VENDINGER får man følgende artikel

dække op ordforbindelse • neutral

betydning sørge for, at en spiller i et boldspil ikke får spillerum

grammatik nogen dækker nogen op, nogen dækkes op af nogen, nogen bliver dækket op af nogen

kollokationer blive dækket op af en aggressiv forsvarsspiller, dække elendigt op

eksempel Jeg spillede kampen og blev dækket op af Stig Tøfting. Det var hårdt, for jeg var meget ung dengang.

associationer forsvar, mandsopdækning, markere, markering, tackle

Mulighed for søgning efter en betydning er først blevet tilføjet, efter at de tre første ordbøger blev gjort tilgængelige. For denne periode, dvs. for tiden 25.1.2007 til 17.12.2007 viser logfilerne følgende fordeling af opslag i de tre ordbøger:

1. BETYDNING AF FASTE VENDINGER (hjælp til at forstå en tekst):	51.242 (60,3%)
2. BRUG AF FASTE VENDINGER (hjælp til at skrive en tekst):	5.294 (6,2%)
3. VIDEN OM FASTE VENDINGER (hvis du vil vide mere):	28.405 (33,4%)

Der skal her gøres opmærksom på, at der her ikke er medtaget søgninger med webcrawlere og af søgemaskiner. Hvis de skulle medtages, skal de enkelte tal ganges med en faktor 4, da sådanne søgninger af ikke-mennesker i denne og i alle andre frit tilgængelige ordbøger, vi kender tallene fra, udgør ca. 75% af alle søgninger¹. I den følgende periode er brugen af ordbøgerne steget temmeligt meget, følgende tal gælder for perioden 17.12.2007 til 17.12.2008, hvor alle fire ordbøger har været tilgængelige:

1. BETYDNING AF FASTE VENDINGER (hjælp til at forstå en tekst):	95.024 (37,6%)
2. BRUG AF FASTE VENDINGER (hjælp til at skrive en tekst):	8.865 (3,5%)
3. FASTE VENDINGER MED EN BESTEMT BETYDNING (hjælp til at skrive en tekst):	8.646 (3,4%)
4. VIDEN OM FASTE VENDINGER (hvis du vil vide mere):	140.154 (55,5%)

Når man sammenligner de to faser af ordbøgernes brug, kan man se, at der gøres større brug af søgning med et kognitivt behov end i fase 1, hvor mængden af søgninger til receptionsbehov udgjorde 60,3%, nu er forholdet næsten byttet rundt med hele 55,5% søgninger med et kognitivt behov mod receptionsbehov på 37,6%. Om grunden til denne udvikling kan der kun foretages et gæt. Det kan være, at brugerne lidt efter lidt har lært, at VIDEN OM FASTE VENDINGER giver mange historiske oplysninger, som muligvis – det viser også e-mails fra brugerne – er særligt interessante. Vi kan dog med sikkerhed se, at mængden af brugere, som vil have hjælp til tekstproduktion, er ret stabil og relativt beskeden i forhold til receptionshjælp og ønsket om at få mest muligt at vide: I fase 1 er det 6,2% af opslagene, og i fase 2 er summen af opslag i de to produktionsordbøger 6,9%, som eksplicit ønsker at få dækket behov ved tekstproduktionsproblemer².

¹ Det samlede antal opslag i Ordbøgerne over faste vendinger var således den 24.4.2009 2.502.576 opslag, heraf var antallet af opslag foretaget af mennesker 644.911, dvs. 25,8% af alle opslag.

² Valg af ordbøger giver med sikkerhed et klart billede af, hvilken type ordbog brugerne har valgt. Men det kan ikke vides, om det konkrete behov også virkelig har svaret til valg af ordbog. Denne usikkerhed er dog i forhold til tallene fra en survey, hvor man spørger, hvilke angivelser en bruger tidligere har brugt, eller hvilke brugeren i fremtiden vil bruge, relativt meget mindre. Ved alle surveys, som i øvrigt alle uden undtagelse ikke bygger på et repræsentativt udsnit af brugerne af en eller flere ordbøger og bygger på en uklar hukommelse eller en lige så uklar formodning

3. Videre arbejde med ordbøgerne

En trykt ordbog er i det øjeblik, den udkommer, allerede lidt forældet. Det gælder i mindre grad for en internetordbog, som i princippet kan opdateres hver eneste dag. Men hvis man ophører med at udbygge den, modernisere den og ændre evt. unøjagtigheder, vil den i løbet af en årrække blive uanvendelig som nyttigt værktøj. En sådan udvikling går hurtigere for fagordbøger end for almensproglige ordbøger, men alligevel gælder det, at ikke-moderniserede almensproglige ordbøger efter et vist tidsrum først og fremmest har museal interesse. Når det drejer sig om elektroniske ordbøger, vil der være en lang række nye tekniske muligheder, som bør indbygges, hvis ordbogen stadigvæk vil leve op til internetstandard og forblive interessant for øvede internetbrugere. I sidstnævnte sammenhæng har vi planer om at indbygge avancerede søgemuligheder, så øvede internetbrugere kan foretage kombinations-søgninger (boolske søgninger), og således selv skal kunne vælge, hvilke felter der søges i og vises angivelser fra. Erfaringer fra andre internetmedier viser, at det kun vil dreje sig om 5–10% af brugerne, men det vil sandsynligvis være særligt flittige brugere.

Mere interessant er en anden udvidelse: Det drejer sig om udvidelse af associationsangivelser. Der er ikke nogen tvivl om, at associationer foretages meget individuelt. Det er derfor langt fra sikkert, at den tilgang til ordbogen med associationerne i den nuværende form med højst 5 associationer skrevet på højst 30 sekunder altid svarer til alle andre brugeres tankegang. Vi har derfor planer om, at brugerne selv kan tilføje associationer. Det kunne enten ske på egen harddisk, så kun den enkelte bruger kunne bruge sine egne associationer. Vi tvivler dog på, at et stort antal brugere vil gøre sig den umage. I stedet for vil vi sandsynligvis gøre det muligt for brugerne at tilføje associationer, som alle brugerne kan få tilgang til. For at undgå forskellige former for sabotage, fx indføje af seksualtermer til hver artikel, vil det være nødvendigt med en godkendelsesproces, som skal foretages af ordbogens leksikografer.

Man kunne også forestille sig, at en anden og meget mere differentieret typologi over faste vendinger skulle bruges i den ordbog, der angiver disse tilordninger, dvs. i VIDEN OM FASTE VENDINGER. Det kunne fx være en finopdeling med 17 klasser, som fx foreslået af Farø/Lorentzen (2009). Hertil må siges følgende:

1. Det er ikke relevant at få oplysninger om ordforbindelsestype i forbindelse med kommunikative problemer, dvs. i forbindelse med Ord-

om fremtidig adfærd, giver de her fremlagte tal et fuldstændigt billede af samtlige opslag i ordbøgerne.

bøgerne over faste vendinger ikke i de første tre, men kun i den fjerde, VIDEN OM FASTE VENDINGER. Og her er det et spørgsmål om brugergruppe. En meget differentieret typologi – som foreslået af Farø/Lorentzen (2009) – vil efter vores opfattelse i særlig grad være relevant for lingvister og andre meget sprogligt interesserede med lingvistiske kundskaber. Den af os brugte typologi vil være den forståelige for de fleste brugere, også fordi den svarer til deres ikke-akademiske forhåndsviden, men til en almenviden.

2. Mere diskussionsstof bringer brugen af termer om ordforbindelser. Her har Bergenholtz (2008) ud fra den betragtning, at den lingvistiske brug af fx termen **kollokation** er forskellig fra den, han har brugt i mange ordbøger, valgt at afskaffe termen i fremtidige ordbøger. Denne beslutning har han dog allerede revideret og trukket tilbage i Bergenholtz (2009b). Argumentet er, og det anser vi for langtidsholdbart, at kategorier defineres, som der er behov for i en bestemt sammenhæng. Ingen definition kan bruges til alle sammenhænge. Man kan så vælge at have samme term med forskellige betydninger eller danne forskellige termer, en til hver betydning. I Bergenholtz (2008) er der valgt sidste mulighed, denne løsning kan dog ikke anbefales. I Bergenholtz (2009b) påvises det, at den tyske kollokationsopfattelse, fx af Hausmann (1985), er beregnet til brug i fremmedsprogsundervisningen, og at den engelske opfattelse, fx af Jones/Sinclair (1973), er beregnet til brug i et computerprogram, som skal isolere bestemte ordforbindelser. De stammer således begge fra en lingvistisk sammenhæng byggende på en lingvistisk argumentation. I denne ordbog, og også i andre udarbejdet af Center for Leksikografi, er de brugte definitioner lavet i relation til brug i leksikografien.

3. I forbindelse med Ordbøgerne over faste vendinger er der her ikke plads til en længere argumentation for de valgte definitioner af ordsprog, idiom, bevinget ord og anden fast ordforbindelse. Vi vil henvise til ordbøgernes omtækt, hvor der findes en længere diskussion med begrundelser for de valgte definitioner (Bergenholtz/Bjærge 2009).

4. Litteratur

- Bergenholtz, Henning 1997: Polyfunktionale ordbøger. I: *LexicoNordica* 4, 15–29.
- Bergenholtz, Henning 2008: Von Wortverbindungen, die sie Kollokationen nennen. I: *Lexicographica* 24, 9–20.
- Bergenholtz, Henning 2009a: Hurtig og sikker tilgang til informationer. I: *LexicoNordica* 16 (i dette tidsskrift)

- Bergenholtz, Henning 2009b: Klassifikationen in der Linguistik und in der Lexikographie: Wortarten und Wortverbindungen. I: *Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik* (i trykken).
- Bergenholtz, Henning/Esben Bjærge 2009: Værkstedsberetning. I: [omteksten til de fire ordbøger om faste vendinger, bl.a. BETYDNING AF FASTE VENDINGER 2009. ([HTTP://WWW.IDIOMORDBOGEN.DK/IDIOM.PHP?SITE=7&PAGE=4](http://www.idiomordbogen.dk/idiom.php?site=7&page=4))]
- Bergenholtz, Henning/Rufus Gouws 2008: The access process in dictionaries for fixed expressions. I: *Lexicographica* 23, 237–260.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2002: Die moderne lexikographische Funktionslehre. Diskussionsbeitrag zu neuen und alten Paradigmen, die Wörterbücher als Gebrauchsgegenstände verstehen. I: *Lexicographica* 18, 2002. Tübingen: Max Niemeyer, 253–263.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2003: Two opposing theories: On H.E. Wiegand's recent discovery of lexicographic functions. I: *Hermes, Journal of Linguistics* 31, 171–196.
- BETYDNING AF FASTE VENDINGER 2009 = Henning Bergenholtz under medvirken af Esben Bjærge: *Betydning af faste vendinger*. Database og design: Richard Almind. (www.idiomordbogen.dk)
- BRUG AF FASTE VENDINGER 2009 = Henning Bergenholtz under medvirken af Esben Bjærge: *Brug af faste vendinger*. Database og design: Richard Almind. (www.idiomordbogen.dk)
- DANSKE ORDSPROGE 1682 = Peder Pedersen Syv: *Almindelige Danske Ordsproge og korte Lærdomme med Foregaaende Underviisning om dennem. Samt Efterfølgende Tilhæng af nogle sære/som fordom have været oc endeel endnu ere brugelige und erskedeligen i disse Tre Nordiske Riger. Saa og Et Register paa Titlerne og et andet paa de Gamle og sielden forekommende Ord*. Kiøbenhafn: Christian Geertzen 1682. Genoptrykt med titlen *Peder Syv: Danske Ordsproge I, Kiøbenhafn 1682*. Udg. af Iver Kjær og John Kousgaard Sørensen. København: Reitzel 1983.
- DANSKE ORDSPROGE 1688 = Peder Pedersen Syv: *Almindelige Danske Ordsproge og korte Lærdommes Første og anden Deel. Med Underviisning om dem og Tilheng af nogle sære og gamle Ordsproge/saa og Register paa Titlerne og de Gamle/, Samt sjelden forekommende Ord. Og derforuden Rets og Rettergangs Regler og Sproge samlede til Aldmindelig Lyst og Lærdom*. Kiøbenhafn: Christian Geertzen 1688. Genoptrykt med titlen *Peder Syv: Danske Ordsproge II, Kiøbenhafn 1688*. Udg. af John Kousgaard Sørensen. København: Reitzel 1988.

- DANSKORDBOGEN 1999 = Henning Bergenholtz/Jette Pedersen/Vibeke Vrang/Richard Almind: *DanskOrdbogen*. Århus: Systime.
- Farø, Ken/Henrik Lorentzen 2009: De oversete og mishandlede ordforbindelser. I: *LexicoNordica 16* (i trykken)
- FASTE VENDINGER MED EN BESTEMT BETYDNING 2009 = Henning Bergenholtz under medvirken af Esben Bjærge: *Faste vendinger med en bestemt betydning*. Database og design: Richard Almind. (www.idiomordbogen.dk)
- Hausmann, Franz Josef 1977: *Einführung in die Benutzung der neufrenzösischen Wörterbücher*. Tübingen: Niemeyer.
- IDIOMEWOORDEBOEK 1988 = De Villiers, Meyer/Rufus H. Gouws. *Idiomewoordeboek. Verklarings met afsonderlike Afr. en Engl. begrippelyste*. Cape Town: Nasou.
- IDIOMORDBOGEN 2003-2006 = Vibeke Vrang med bidrag af Henning Bergenholtz og Lena Lund: *Den Danske Idiomordbog*. Database og design: Richard Almind. (www.idiomordbogen.dk) (indtil december 2006)
- Jones, Susan/Sinclair, John 1973: English lexical collocations. A study in computational linguistics. *Cahiers de lexicologie 23*, 15-6.
- OPEN INTERNET LEXICON 2009 = *Open Internet Lexicon*. (<http://www.openinternetlexicon.com/Glossary/TranGlossary.html>)
- Tarp, Sven 2006: *Leksikografi i grænselandet mellem viden og ikkeviden. Generel leksikografisk teori med særlig henblik på lørnerleksikografi*. Århus: Handelshøjskolen i Århus.
- Varantola, Krista 2002: Use and Usability of Dictionaries: Common Sense and Context Sensibility. I: Corréard, M.-H. (ed.): *Lexicography and Natural Language Processing. A Festschrift in Honour of B.T.S. Atkins*. Göteborg: EURALEX, 30–44.
- VIDEN OM FASTE VENDINGER 2009 = Henning Bergenholtz under medvirken af Esben Bjærge: *Betydning af faste vendinger*. Database og design: Richard Almind. (www.idiomordbogen.dk)

Henning Bergenholtz
 professor
 Center for Leksikografi /
 Department of Afrikaans and Dutch
 Handelshøjskolen i Århus,
 Aarhus Universitet /
 University of Stellenbosch
 DK 8210 Århus / SA 7602 Stellenbosch
 hb@asb.dk

Esben Bjærge
 stud.phil.
 Center for Leksikografi
 Handelshøjskolen i Århus, Aarhus
 Universitet
 DK 8210 Århus
 esben83@hotmail.com

Ken Farø & Henrik Lorentzen

De oversete og mishandlede ordforbindelser – hvilke, hvor og hvorfor?

This article analyses some of the most important and recent general and phraseological dictionaries of Danish on the assumption that they cover only a fragment of all relevant types of lexicalised phrasemes. The results of the analysis indicate, among other things, that the so-called idiom dictionaries cover only a small number of phraseological types, i.e. typically the iconographical idioms even though they include other types in a rather unsystematic way. Paradoxically, the general dictionaries seem to be the right place to look up this part of the vocabulary as well. From a typological point of view, however, the general dictionaries also have trouble with the category called *Phraseoschablonen* in the German tradition or *schematic idioms* in the English tradition. Furthermore, the article discusses the overall lexicographical relevance of a fine-grained phraseological typology, which has to some extent been questioned by the strictly functional Aarhus school of lexicography. At the same time the analysis offers a lexicological overview of a large number of quite differentiated phraseological categories.

Indledning

Inden for den metaleksikografiske diskussion af flerordsforbindelser kan der identificeres to positioner i forhold til nødvendigheden af en detaljeret kategorisering af flerordsforbindelserne i det leksikografiske arbejde. Kategoristerne mener at lingvistiske kategorier har fuld og absolut gyldighed for leksikografien; anti-kategoristerne derimod mener at de overhovedet ingen har. Vi vil her forsøge os med en synteskabende tredje vej.

Selv om vi et pænt stykke ad vejen er Århus-inspirerede funktionalister, overtager vi ikke antitesen mellem leksikografi og lingvistik fordi vi mener den er for hårdt trukket op og dermed risikerer at blive en falsk modsætning. Vi vil forsøge at demonstrere hvordan lingvistik og leksikografi netop går hånd i hånd, idet vi vil pege på de leksikografiske fordele ved en fint granuleret fraseologisk typologi. Ikke for typologiens egen skyld, men fordi forskellige frasemkategorier skaber forskellige problemer for forskellige typer af sprog- og ordbogsbrugere. Dette gedigent funktionelle aspekt mener vi man overser når man opererer med meget grove kategorier. Man går nemlig for hurtigt i gang med det praktiske ordbogsarbejde uden at have taget højde for de enkelte frasem-

kategoriens særtræk og konsekvenserne for sprog- og ordbogsbrugerne. Det er denne lingvistisk-leksikografiske sammenhæng vi vil argumentere for, ikke på traditionel vis, men på et nyt erkendelsestrin.

På vores vej dertil undersøger vi et udvalg af ordbøger ud fra det samme testmateriale af forskellige frasemyper. Vi ser på om der er typer der systematisk overses, og prøver at svare på hvorfor. Samtidig undersøger vi hvilke ordbøger der tilgodeser hvilke typer frasemer, og hvordan det harmonerer med ordbøgernes egendeclaration. Vi slutter med en overordnet diskussion af den leksikografiske nytte af fraseologiske kategorier.

Undersøgelsen

Det empiriske grundlag er altså en undersøgelse af forskellige frasemers repræsentation i udvalgte danske ordbøger. Frasemer er *faste* flerordsforbindelser, ikke alle tænkelige ordkombinationer (jf. Bergenholtz 2008). Vi har undersøgt 17 kategorier med 10 eksempler til hver.

Materialet omfatter tre almenordbøger og tre fraseologiske ordbøger, der her kort karakteriseres med angivelse af ordbøgernes egne, evt. implicite, oplysninger om formål:

- DDO: Den Danske Ordbog (2003□05)
 - 13.000 udtryk med selvstændig underartikel; 20.000 kollokationer; 10.000 valensangivelser
 - korpusbaseret
 - trykt, til dels online
 - produktion, reception (eksplicit); dokumentation (implicit)
- NUO: Nudansk Ordbog (2005)
 - i alt 100.000 ord, konstruktioner og ordforbindelser
 - næppe korpusbaseret
 - trykt og cd-rom
 - produktion, reception (implicit)
- RO: Retskrivningsordbogen (2001)
 - 64.000 ord; 9.500 eksempler, bl.a. ordforbindelser
 - ikke korpusbaseret
 - trykt og online
 - produktion (implicit)
- OFV: Ordbogen over Faste Vendinger (2007□)
 - fraseologisk
 - 12.000 artikler; 30.000 faste vendinger
 - næppe korpusbaseret
 - online
 - produktion, reception, videnstilegnelse (eksplicit)

- RØD: Allan Røder: Danske talemåder (1998)
 - fraseologisk, begrænset til typen ”infinativ + tilhørende led i form af substantiver eller proprier”
 - ca. 1650 indgange
 - næppe korpusbaseret, men autentiske belæg
 - trykt
 - reception, produktion (implicit); dokumentation (eksplicit)
- TA: Stig Toftgaard Andersen: Talemåder i dansk (1998)
 - fraseologisk, bredere end Røder, ikke begrænset til bestemt syntaktisk mønster
 - ca. 2800 indgange
 - næppe korpusbaseret
 - trykt
 - reception, produktion, oversættelse, videnstilegnelse (implicit)

Når vi anfører om ordbøgerne er korpusbaserede, er det fordi man kunne forvente at det er en garanti for en bedre og bredere dækning (jf. nedenfor).

Kategorier af faste ordforbindelser

Vi vil kort kommentere de frasemkategorier der bruges i undersøgelsen. Der er mange typer, også flere end man opererer med i forord og vejledninger til ordbøger; til gengæld forekommer de i den lingvistiske litteratur, og en del af dem er termer som Farø (bl.a. 2003, 2006) har foreslået, delvist med udgangspunkt i tysk forskning. I tilslutning hertil vil vi komme med et par bemærkninger til de enkelte typers funktionelle relevans i forhold til brugere og ordbøger. Dette punkt er imidlertid så teoretisk tungt at det i sig selv ville være en afhandling værd. Her handler det kun om princippet.

Fraseoskabeloner er måske den kategori der ligger længst væk fra traditionel opfattelse af fraseologi, men termen har været brugt siden Fleischer (1982). En fraseoskabelon er en ordforbindelse med mange tomladser. Eksempler i testskemaet (efter selve artiklen) er bl.a. a-6: KOMP og KOMP, dvs. et adjektiv i komparativ + *og* + samme adjektiv i komparativ. Forbindelsen udtrykker en stadig stigende grad som i *større og større, bedre og bedre*. En mere kompleks skabelon er eks. a-1: ADJ/ADV_POS og ADJ/ADV_POS_SKEPSIS eksemplificeret ved *godt og godt*: ”Kender du ham godt? – Tjah, godt og godt” (=’det er jeg ikke sikker på’). En tredje ses i eks. a-3: ART (ADJ) SB af ART SB,

dvs. en artikel og et substantiv, evt. med et indskudt adjektiv, + *af* + en artikel og et substantiv: *en mursten af en roman, en drøm af en balkjole*.

Som det fremgår, er det stabile element ofte reduceret til et indholds- svagt funktionsord, mens de øvrige elementer i ordforbindelsen er variable. Funktionelt er fraseoskabeloner lige relevante i produktions- og receptionssammenhæng. Det der kan være et problem, er snarere at formidle skabelonen for brugeren så han/hun kan identificere den, og det på en måde så vedkommende kan erkende dens produktivitet. Elektroniske ordbøger har her (også) en kæmpe fordel. Det afgørende er at man i notationen skelner nøje mellem hvad der er obligatorisk (og på hvilket niveau), og hvad der er variabelt. Samtidig må der tages hensyn til brugerens forudsætninger for sproglig abstraktion og afkodningsevner. Typen er grundlæggende vanskelig at erkende, især uden brug af korpus (jf. Asmussen & Ørsnes 2009).

Kollokationer er en omdiskuteret kategori (jf. bl.a. Bergenholtz 2008, Malmgren 2008), idet den kan opfattes mere eller mindre snævert. I undersøgelsesmaterialet er der eksempler på tre typer ”klassiske” kollokationer:

- verbum + substantiv (enhedstryk): *lufte hund*
- adjektiv + substantiv (ikke termkarakter): *hård straf*
- adverbium + adjektiv/adverbium: *isnende kold*

Funktionelt er kollokationer i modsætning til idiommer primært produktionsrelevante, men den binære skelnen mellem idiommer og kollokationer holder ikke i praksis; der er tale om et kontinuum (Braasch 2005).

Støtteverbumskonstruktioner minder om kollokationer med verbum + substantiv og enhedstryk, men er dog mere afgrænsede, dels ved at substantivet er et verbalsubstantiv, dels ved at verbet er relativt indholdstomt. Typisk udtrykker konstruktionen handlingens begyndelse, afslutning eller vedvaren, hvorfor der som regel optræder flere alternerende verber. Til sammen udtrykker konstruktionen ofte det samme som et verbum: *drage en konklusion = konkludere; sætte sig i bevægelse = (begynde at) bevæge sig*, dog med visse stilistiske og kontekstuelle bindinger. De er produktionsrelevante, idet de med deres ofte aktionsartbaserede synonymik giver mulighed for subtil semantisk variation.

Reduplikative ordforbindelser består af to forskellige ord der gentager det samme betydningsindhold, fx *hyle og skrige, godt og grundigt, slide og slæbe*. De har typisk ekspressiv eller forstærkende funktion. De er relevante i receptionssammenhæng fordi de er idiomatiske i mere traditionel definatorisk forstand samtidig med at de er potentielle stilistiske virkemidler, ikke mindst i det mere uformelle sprog.

Ekspletivkonstruktioner indeholder et pronomen uden præcis repræsentation, henvisning eller reference, normalt *den* eller *det*. Velkendte eksempler er vejrudtryk som *det regner*, hvor pronomenet tilsyneladende kun har den syntaktiske funktion at være subjekt. Tilsvarende med fx *Hvad er den af?* (=’hvad er der galt?’), hvor *den* ikke henviser til et tidligere led, men i bedste fald refererer løst til ”situationen”. Ekspletiverne udgør et potentielt receptionsproblem med deres afvigende brug af pronomenet.

Rutineformler omfatter konventionelle ytringer der bruges i bestemte situationer og næsten kan forudsiges hvis man har et godt kendskab til den pågældende kultur. Eksempler er *god rejse! held og lykke! ha’ en god dag!* De er uundværlige i produktion og kan nok have brug for en specifikation af deres brugsbetingelser, ikke mindst for lærergruppen.

Semitermer har en specifik, ofte faglig betydning og består typisk af et adjektiv og et substantiv. Betegnelsen semiterm er begrundet ved at ordforbindelserne befinder sig i gråzonen mellem almensprog og fagsprog. I testskemaet finder man eksempler som *gul feber, global opvarmning, dyrlægens natmad*. De er i høj grad relevante i receptionssammenhæng i kraft af deres ”terminologiserede” betydning.

Parformler (også kendt som tvillingeformler og binominaler) udgøres af to størrelser grupperet omkring en konjunktion, især *og* men også *eller* og *men*. Størrelserne er ofte hinandens modsætninger: *tidligt og sent, utroligt men sandt*, men kan også blot være kendte ”par”: *salt og peber, navn og adresse*. Det er karakteristisk at rækkefølgen normalt er fast og ofte betinget af lydlig hensyn som fx i *potter og pander*. I forhold til leksikografiske funktioner er det en uhomogen type.

Et **partikelverb** udgøres af et verbum + en trykstærk partikel (adverbium eller præposition). Kategorien er meget almindelig i de skandinaviske sprog og i engelsk, hvor den kaldes *phrasal verbs*. Eksempler er *kaste op* (både konkret og overført betydning) og *gå til* (’gå hurtigt’; ’blive ødelagt’; ’foregå, ske’). De er uundværlige i både en receptions- og en produktionsordbog eftersom de i mange tilfælde både er idiomatiske og tilhører det centrale ordforråd.

Komparative fraser indeholder konventionelle sammenligninger som fx *kold som is, flad som en pandekage, sove som en sten*. De kan måske synes uidiomatiske, men det er ikke selvkært at *frisk som en havørn* betyder ’særdeles frisk’. I den trykte ordbog er det i forhold til produktion relevant med en placering under adjektivet, som skal læses bogstaveligt hvorfor frasemet udgør en mulighed for stilistisk variation.

Xenofrasemer er importerede ordforbindelser fra fremmede sprog; i skemaet fra latin, engelsk, tysk, fransk og italiensk, bl.a. *hic et nunc*, *all right*, *aber dabei*, *al dente*. For at komme spektret rundt har vi testet både gamle og nye, lærde og mere almene udtryk. Denne kategori kan udgøre både et receptionsproblem (hvad betyder de overhovedet?) og et produktionsproblem (hvordan staves de?).

Funktionsfraser nærmer sig syntaks. Blandt dem finder vi flerleddede størrelser med syntaktisk og tekststrukturerende funktion, fx præpositioner: *med hensyn til*, *på trods af* og konjunktioner: *både ... og*, *for at*. Deres centrale karakter taget i betragtning hører de hjemme i enhver produktionsordbog for voksne, tydeligt markeret som selvstændige størrelser. Men de er for så vidt også idiomatiske som de ikke er noget 1:1-produkt af deres komponenter, så de bør også kunne findes i en receptionsordbog.

Idiomer er en i princippet velkendt, men også kontroversiel kategori fordi den ikke altid er veldefineret (se nedenfor). Mange af de foregående kategorier falder ind under idiomer i bred forstand hvis disse defineres som ordforbindelser med ikke-kompositionel betydning. I undersøgelsen og i artiklen reserverer vi betegnelsen idiom til de billedlige, ikonografiske udtryk, som har evnen til at fremkalde et mentalt billede. Eksempler fra skemaet er *slå i bordet*, *få kolde fødder*. Idiomer udgør især et receptionsproblem i kraft af deres mere eller mindre uigennemsigtige betydning, men visse højfrekvente idiomer er desuden produktivt ikke til at komme uden om.

Ordsprog er hele sætninger, mikrotekster. Et ordsprog er et konventionaliseret alment udsagn. Funktionelt er det ud over ordsprogenes grundlæggende betydning også relevant at fokusere på hvad de rent faktisk bliver *brugt* til i sproget. Det vil i nogle tilfælde kræve empiriske studier.

Frasemer med unikal komponent. *Unikal* sigter til at komponenten ikke forekommer i fri brug, men kun i et eller flere faste udtryk. Det er ord som *pappenhejmer* i udtrykket *kende sine pappenhejmere* og *gordisk* som i *en gordisk knude*. De er først og fremmest oplagte i receptionsordbøger, men også i sådanne der giver etymologiske oplysninger, dvs. som tager vidensfunktionen alvorligt.

Frasemer med stivnet bøjningsendelse indeholder bøjningsformer der har overlevet fra et ældre sprogtrin, typisk styret af en præposition. Eksempler er *på fode*, *til blods*, *i morges*. De kalder både på en selvstændig placering i lemmalisten og en beskrivelse i sammenhæng med grundordet hvis de skal kunne findes af alle. Dermed tages der også

højde for at fremmedsprogede kan slå deres betydning op, og at videbegærlige kan finde en forklaring på den sære endelse.

Bevingede ord er behandlet indgående af Brink/Farø (2007), og vi vil her indskrænke os til en kort karakteristik. Bevingede ord kan ifølge det nævnte bidrag være enkeltord, men vil i denne sammenhæng kun omfatte flerordsforbindelser. Ligesom ved ordsprogene er der da tale om mikrotekster, og de bruges med bevidsthed om at de citeres, og med henvisning til tidligere situationer hvor det pågældende udtryk er blevet brugt. I skemaet finder man eksempler som *Gud bevare Danmark!* (dronning Margrethe II) og *Det er en tysker!* (tv-serien Matador). Kategorien lægger op til en grundlæggende funktionel overvejelse over om de skal medtages i almenordbøgerne og de fraseologiske specialordbøger eller ej. Vores udgangspunkt er at de skal vurderes ud fra nøjagtig de samme kriterier som det øvrige vokabular, og at de i tilfælde af inklusion også kan få en kommunikativt orienteret behandling, dvs. det er ikke nødvendigvis bare filologiske oplysninger det handler om: Hvem bruger dem hvornår og med hvilken effekt?

Samlet set mener vi altså at der er gode, teoretisk-funktionalistiske argumenter for i første omgang at holde de mange fraseologiske kategorier analytisk adskilt i leksikografisk sammenhæng. Hvorvidt man herefter samler dem igen, inkluderer dem alle, præsenterer dem på samme måde, terminologiserer dem over for brugerne, er alt sammen nye spørgsmål der må afgøres funktionelt.

Metoden

Efter at have præsenteret de undersøgte ordbøger og kategorier af ordforbindelser vil vi kort gøre rede for den anvendte metode. Alle de undersøgte udtryk er tilfældigt udvalgt, men en personlig tendens kan ikke udelukkes¹. Alle udtryk er tjekket i alle ordbøger, og i testskemaet findes resultaterne noteret på følgende måde: Er udtrykket med, sættes +; er det delvis med, sættes (+); er det ikke med, sættes –. Denne notation indebærer en vis usikkerhed, fx med hensyn til præcis hvornår et udtryk er med.

Dernæst er det også afgørende hvordan et givet udtryk er behandlet. Der gives en række muligheder som hver især kan pege mere eller mindre i retning af + hhv. –. Fx kan en ordforbindelse behandles i en selvstændig artikel eller underartikel med udførlige oplysninger; her er der bl.a. store forskelle på om ordsprog blot nævnes, eller om de

¹ Fx kan det spille en rolle at begge artiklens forfattere har været ansat på DDO.

forklares og evt. forsynes med historiske oplysninger. I en lang række tilfælde nævnes et udtryk uden forklaringer eller eksempler. Begge disse tilfælde vil normalt udløse et +.

I andre tilfælde forekommer udtrykket i en varierende form. Her er normalt noteret et (+). Hvis udtrykket slet ikke forekommer, har det udløst et -. Der er særlige problemer forbundet med udtryk med tompladser, især fraseoskabeloner: Hvordan kan man være sikker på at de ikke i en eller anden grad er med i ordbøgerne? Denne usikkerhed har udløst en række (+).

Fokus i undersøgelsen ligger på det kvantitative, dvs. hvor mange udtryk man faktisk kan få oplysninger om.

Foreløbige konklusioner

Et første indtryk af undersøgelsens resultater tillader os at drage nogle foreløbige konklusioner. Det er bemærkelsesværdigt at specialordbøgerne kun dækker fraseologi meget selektivt. RØD og TA gør sig bedst gældende inden for (ikonografiske) idiommer og TA desuden også inden for komparative fraser. I lidt mindre grad dækker de fraser med unikale komponent og stivnede bøjningsformer.

OFV dækker lidt bredere inden for de forskellige kategorier. Idiommer dækkes cirka lige så godt som i de andre almenordbøger og specialordbøger. Ordsprog dækkes fint ind og bevingede ord bedre end i nogen af de andre. Unikale komponenter, stivnede bøjningsendelser, partikelverber og reduplikativer er også ganske godt repræsenteret.

RO er også en specialordbog, men ikke en fraseologisk. Fokus er på stavning og bøjning, og følgelig er de fleste kategorier slet ikke med. Undtagelser er netop de stivnede bøjningsformer og til en vis grad de unikale komponenter. Funktionsfraserne er også pænt repræsenteret i RO, formentlig igen fordi vægten i en retskrivningsordbog må ligge på det formelle og grammatiske.

Almenordbøgerne viser sig at dække fraseologien bredest ind, med en klar undtagelse ved de bevingede ord. NUO dækker godt ind ved de fleste kategorier omend xenofrasemer, unikale komponenter og kollokationer er lidt ringere repræsenteret.

DDO dækker bedst ind i alle kategorier – undtagen bevingede ord. Denne kategori er dækket meget dårligt ind, og det kan skyldes manglende opmærksomhed eller et bevidst fravalg. Det kan også skyldes den gennemførte brug af korpus, der til gengæld formentlig har sikret den brede repræsentation i de andre kategorier. Relativt få bevingede ord er

sluppet med ind i ordbogen og da især hvis de samtidig er idiommer eller ordsprog. Kategorierne udelukker nemlig ikke hinanden gensidigt.

Almenordbøgerne dækker således bedre rent kvantitativt end de fraseologiske specialordbøger, selv i specialordbøgernes de facto kerneområde: de ikonografiske idiommer. Til gengæld kan specialordbøgerne bringe flere oplysninger om hvert idiom: RØD anfører fx en del citater og bringer detaljerede oplysninger om bl.a. stilleje, datering, historisk baggrund og motivering. TA bringer oversættelser til andre sprog², synonymmer, henvisning til emneregister med emner som beklædning, dyr, farver m.m. OFV giver mange oplysninger om grammatik, eksempler, historisk baggrund, synonyme udtryk og ”associationer”, men overordnet set må man undre sig over at dækningsgraden ikke er større inden for kerneområdet.

Leksikografi og lingvistik

Vi forlader nu analysen og går over til diskussionen. Vi starter med et citat af Århus-skolen fra en artikel i Linguistik Online:

The great majority of the phraseological friends of lexicography are characterised by having sophisticated concerns about phraseological classifications and the description of a number of phraseological types. They see it as their mission to help lexicographers (whom they apparently all seem to believe are in dire need of help) (Almind et al. 2006: u.s.)

Den leksikografiske funktionsskole på Center for Leksikografi i Århus opstiller i sine skrifter ofte en skarp modsætning mellem leksikografi og lingvistik. Ordbøger er for leksikografer, ikke lingvister. Det synspunkt er vi til dels enige i, men i stedet for at fremmane billedet af en ”krig” mellem de to lejre vil vi foreslå at leksikograferne lytter til lingvisterne inden de kaster vrage på deres forslag. På samme måde må lingvisterne, herunder fraseologerne, naturligvis indstille sig på at det ikke nødvendigvis er alle deres distinktioner der er relevante i alle leksikografiske kontekster³.

² Man kan dog betvivle brugbarheden af disse oversættelser der ofte bygger på overfladiske overensstemmelser og ikke funktionelle ligheder.

³ At Bergenholtz (i trykken) antager at vi opfatter de 17 fraseologiske (ikke-udtømmende) typer som direkte relevante for alle leksikografiske kontekster og brugere, er en misforståelse. Det har vi aldrig postuleret.

Kollokationsdiskussionen

I Bergenholtz/Vrangs (2005:181ff.) anmeldelse af bind 2 og 3 af DDO kritiseres ordbogen for ikke at give kollokationer til et ord som *kejserbusk*. Men pointen er netop at der ingen kollokationer eksisterer med dette ord. Kollokationer er i sidste ende et statistisk begreb og et relevansbegreb. Vi mener således ikke at det såkaldte lingvistiske kollokationsbegreb, som eksemplerne i skemaet bygger på, er ubrugeligt i leksikografien (Bergenholtz 2008 og i trykken). Tværtimod dækker det over et særdeles brugerrelevant indhold, ikke mindst for lærnere, men også for funktionen produktion for modersmålsbrugere. Kollokationer er, sammen med rutineformler, den kommunikativt væsentligste fraseologiske kategori. Ud fra den betragtning ville det være mere samfundsnyttigt hvis vi fik en korpusbaseret kollokationsordbog i stedet for endnu en idiomordbog på dansk. DDO er det tætteste vi kommer en kollokationsordbog, men det kan gøres endnu bedre (jf. Trap-Jensen 2005).

Lad os se hvad der sker hvis man opgiver det lingvistiske kollokationsbegreb og ikke adskiller det skarpt fra eksempelsætninger. I OFV finder man hvad vi kalder ”semitermen” *dyrlægens natmad*. Det er et stykke rugbrød med saltkød, leverpostej, sky og rå løg og hører til et traditionelt dansk smørrebrødsfad. I ordbogen får man en række syntagmer hvor forbindelsen indgår:

bestille dyrlægens natmad
 elske et stykke dyrlægens natmad
 lave dyrlægens natmad
 spise dyrlægens natmad
 tage et stykke dyrlægens natmad fra et fad
 tilberede dyrlægens natmad

En del brugere vil dog være i tvivl om disse ordforbindelsers status, som ordbogen kalder *faste vendinger*, dvs. de får reelt samme status som *dyrlægens natmad* selv. Imidlertid er det rene eksempelsætninger, ikke kollokationer. Det viser både korpussøgninger og det faktum at man ville kunne lave en næsten uendelig liste af sådanne potentielle sætninger, fx:

få dyrlægens natmad med i madpakken
 leve af dyrlægens natmad
 hade dyrlægens natmad

...

Set fra den vidensrelaterede funktion *sproglæring* er dét uøkonomisk for brugeren: Det er ikke udtryk det kan betale sig at lære. Der er for lidt relevans, for lidt komprimering. Både i Bergenholtz (2008:14) og i Bergenholtz/Vrang (2005:181) fremhæves det at DDO ”har forsømt at give den særligt vigtige sprogproduktionshjælp ved hjælp af rigtigt mange kollokationsangivelser”. Når man ser på de såkaldte kollokationer i NET og i OFV, er de imidlertid ofte meget lidt prægnante og konventionelle. Eksempler er *en etbenet høne, en etbenet mand, et etbenet stativ*. Som eksempler kan de måske være gode nok, men ikke som elementer der er værd at indprente sig. Læseren efterlades med det indtryk at OFV og NET er bedre kollokationsværktøjer end DDO, ja dens kollokationshåndtering betegnes som ”en stor svaghed” (Bergenholtz/Vrang 2005:181). Men er den det? Hvis man ser på tallene i række (b) i vores skema, er billedet unægtelig et andet, idet det selvfølgelig er baseret på vores langt mere restriktive kollokationsopfattelse.

Vi fastholder altså at kollokationer er leksikaliserede og indlæringsrelevante ordforrådsstørrelser. De er ikke mere eller mindre tilfældige eksempler på mulig brug af ord i kontekst. Og vi ser ingen fordel i at slå det relativt velfungerende kollokationsbegreb sammen med eksempel-sætningerne i et nyt overbegreb. Vi har vist hvilke konsekvenser det kan få, nemlig for meget idiosynkratisk stof i ordbogen som man risikerer at lide informationsdøden i.

Idiomdiskussionen

En anden frasem-leksikografisk diskussion omhandler begrebet *idiom*. I Farøs (2004) anmeldelse af *Idiomordbogen*, forgængeren for OFV, blev det bl.a. fremført at det typiske brede, negativt formulerede idiombegreb kan være et leksikografisk problem. Definitionen i *Idiomordbogen* lød sådan her: ”Hvis summen af betydningen af de enkelte ord i en ordforbindelse ikke svarer til betydningen af hele ordforbindelsen, er der tale om et idiom.” Denne definition er leksikografisk problematisk fordi den i princippet åbner for en meget omfattende vifte af fraseologiske typer der i denne forstand alle er idiomatiske. Det er der ikke noget galt i hvis det ikke var fordi det i praksis er det mere farverige stof der bliver fokuseret på i selektionen, sådan som optællingen viste. Det viser sig nemlig gang på gang at forskere og leksikografer der ellers anvender den brede idiomdefinition, stort set altid nævner ikonografiske fraser når de bliver bedt om at give et eksempel på et ”idiom”. I OFV nævnes fx *stille ngn i skyggen*. Samtidig får man at vide at en ordforbindelse

som ”*lire op* kan ikke kaldes et idiom”. Det er ellers i fin overensstemmelse med definitionen, for partikelverbets betydning er ikke lig med *lire + op*'s betydning hver for sig.

Den negative idiomdefinition er så bred at den faktisk omfatter ordforbindelser der af de fleste nævnes som gode eksempler på kollokationer, fx *slå græs*, *børste tænder*, *hæve penge* og *dække bord*. Der er jo ikke tale om at græsset bliver tævet, at tænderne friseres, at pengene løftes, eller at bordet dækkes til. I stedet er det specialiserede handlinger som betegnes relativt idiosynkratisk med disse formuleringer. Man plejer at slippe let af sted med det ved alene at fokusere på aspektet *reception* og sige at disse ordforbindelser ikke volder problemer ved tekstlæsning. Men er det sikkert at alle udlændinge umiddelbart forstår hvad *slå græs* betyder? Og hvorfor er lige netop receptionsaspektet kategoridannende? Det kan godt være at en dansker kan forstå kollokationen *das Fahrrad schieben*, men det er ikke utænkeligt at han/hun vil udlede noget andet end det der var intenderet, fx at cyklen bliver *skubbet* og ikke trukket. *Trække cyklen* er ellers et standardeksempel på en kollokation.

Der er altså mindst to betydninger af *idiom* (Farø 2003, 2006): Den ene er negativ og så bred at den i virkeligheden omfatter en meget stor del af de samlede leksikaliserede ordforbindelser der næsten alle indebærer noget idiomatisk. Når de manuelt kompilerende leksikografer så samtidig især er fokuserede på de farverige ordforbindelser, hvor sjældne de end måtte være, så opstår der et administrationsproblem – men altså i sidste ende også et brugerproblem. Konsekvensen er at det måske var bedre at se nærmere på de mange mere subtile undertyper vi her har behandlet en del af, frem for udelukkende at operere med det brede idiombegreb. Typerne må gennemgås hver for sig med henblik på deres funktioner og mulige barrierer for brugerne samt de tekniske rammer ordbogsprojektet lægger op til. Men det er ikke den eneste måde hvorpå man kan undgå de skævheder vi har påpeget. En anden løsning er en mere konsekvent korpusbaseret så det idiosynkratiske spiller en mindre rolle. Det vil udjævne nogle af skævhederne af sig selv, men man får altså også mindre kategorikontrol medmindre man kombinerer de to metoder.

Mishandlede ordforbindelser

Vi har under de foreløbige konklusioner nævnt de *oversete* ordforbindelser. Vi skal nu se lidt mere på de *mishandlede*. Vi vil nøjes med at

trække tre aspekter frem her, nemlig: (1) placering, (2) notation og (3) selektion, og der kan kun blive plads til enkelte eksempler.

Ad (1) placering

Det er uhensigtsmæssigt at DDO lader reduplikative fraser optræde uformidlet i feltet med fuldt gennemskuelige ordforbindelser. For selv om forbindelsen *hyle og skribe* umiddelbart kan synes fuldt gennemskuelig, så er det grammatisk en mærkelig dannelse. Det er heller ikke indlysende at den ud over et ekspressivt indhold udtrykker utilfredshed, ironi eller afstandtagen i forhold til fx *skribe* alene, som forbindelsen altså faktisk ikke er synonym med. Desuden er typen næppe produktiv. Det er altså i forhold til de fleste brugertyper og funktioner en nødvendighed at konstruktionen placeres, markeres og beskrives særskilt.

Ad (2) notation

Mishandling mht. notation er udbredt i de undersøgte ordbøger, så brugeren får uhensigtsmæssige redskaber i hånden. I OFV finder man et tilsyneladende idiom *være i politiets kikkert*. Det er imidlertid en tilfældig realisering af den mere grundlæggende form *være i ngs kikkert*. Man kan fx være i *embedsmændenes, myndighedernes* og *skattevæsenets kikkert*. Notationen giver dermed et for indskrænket billede af udtrykkets produktivitet.

Det samme gør NUO's sublemmaer *stave sig igennem ngt* og *spise sig gennem ngt*. De er gode nok isoleret betragtet. Man får jo at vide hvad vendingen betyder. Hvad man dog ikke får at vide, er at det er forholdsvis tilfældige realiseringer af en langt mere grundlæggende og meget produktiv skabelon som man kan notere VB sig (i)gennem NP. Det er en fraseoskabelon, og brugeren vil kunne have behov for at slå andre realiseringer op end de to udvalgte, fx *Anja Christensen har ofte grædt sig gennem julen, fik lige tygget mig gennem vejledningen, zappede mig igennem aftenen*. Netop i en elektronisk ordbog er det muligt at give brugeren den slags produktions- og vidensrelaterede værktøjer i hånden.

I den sammenhæng kan man også nævne DDO's lakoniske behandling af ekspletivkonstruktioner under en betydning af pronomenet *den*: "bruges uden egentligt indhold i en række mere eller mindre faste udtryk" med eksempler som *regne den ud, drive den af, den sad, være på*

den, så for den, hvad er den af, så fik den ellers hele armen. Men er det virkelig bare det? I det omfang *den* er produktivt uden for fraseologisk sammenhæng i betydningen 'situation' eller 'kontekst', skal betydningen selvfølgelig behandles under pronomenet. Men de faste udtryk skal behandles selvstændigt. Det er et lukket inventar, og brugeren kan ikke regne udtrykkenes betydning ud, specielt når han/hun bare får at vide at *den* egentlig ikke betyder noget.

Ad (3) selektion

Med hensyn til selve selektionen af ordforbindelser sker der i nogle tilfælde en mishandling af selve begrebet "fast vending". Vi er faldet over mange eksempler på såkaldte faste vendinger i OFV som i hvert fald ikke er faste i betydningen 'forankret i sprogbrugen'. Her er et par stykker hvor tallet i parentes markerer forekomster på internettet – uden for OFV selv:

- En dårlig pige er god til den slags, som en god pige er dårlig til (0)
- Hvad der er nødvendigt, det er nødvendigt, sagde pigen; hun solgte sit nattøj og købte parfume for pengene (0)
- Bonden kan sagtens; mens han sover, gror græsset (0)
- En kvinde uden mand er som en mus uden bowlerhat (0)
- være som tyttebærsyltetøj uden tyt (0)
- flekse puddelen (0)

Hvis de så ikke markeres som sjældne, ender de med at være farlige produktionsemner i hånden på den ubefæstede bruger.

Delkonklusion

De nævnte mishandlingstyper hænger også sammen med kategoriseringsforhold: En større grad af leksikografisk fokus på de forskellige – lingvistiske – typer af ordforbindelser vil kunne være med til at ramme det rigtige analyseniveau og i det hele taget forbedre den leksikografiske beskrivelse. Kategoribevidstheden begynder nok i lingvistikken, i dette tilfælde i fraseologien. Men den bør ende og evt. omformes i leksikografien.

Konklusioner

Man kan ikke længere med rette påstå at fraseologien som sådan er en lidt overset genstand i danske ordbøger. Det man i dag kan sige, er at der er meget stor forskel på hvilke *typer* fraser ordbøgerne har fokus på, og hvilke ordbøger som er gode til hvad. Det er noget af det vi har forsøgt at skabe et overblik over med vores typologiske analyse der samtidig er funktionelt orienteret. Vi prøver altså på at få lingvistikken og leksikografien til at mødes i stedet for at lade dem bekrige hinanden.

For det første har vi konstateret at en del typer af fraser der falder under idiombegrebet i bredere forstand, ikke eller så godt som ikke bliver tilgodeset i andre ordbøger end DDO og i nogen grad NUO. Her taler tallene i skemaet deres tydelige sprog. Det er fraseoskabelonerne og unikalerne som er relativt dårligt dækket generelt, mens reduplिकative, komparative og ekspletive fraser samt støtteverbumbonstruktioner, xenofraser og semitermer stort set er fraværende alle andre steder end i DDO og til dels NUO. Omvendt er idiomer og ordsprog generelt godt dækket ind, i hvert fald de steder hvor ordsprog principielt medtages. De bevingede ord har det bedst, omend ikke overvældende godt, i OFV, men også til den genstand findes der specialordbøger som vi ikke kan komme ind på her.

Der tegner sig altså det billede at ordbøgerne i nogen grad favoriserer de spektakulære og farverige flerordsforbindelser, mens de mere subtile og upåfaldende typer med fx tompladser får en noget stedmoderlig behandling. Det på trods af at brugerrelevansen af de sidstnævnte ofte er større end ved de farverige, som ydermere ofte er sjældne. Favoriseringen sker dels på *genreniveau*: Rene "idiomordbøger" er næsten konsekvent ikonografisk orienterede, dels på *selektionsniveau*: De fleste ordbøger favoriserer det farverige på bekostning af det basale og frekvente. Det fører til en uheldig ubalance så man fx i OFV kan slå ukurante og forældede vendinger op, men ikke centrale funktionsfraser som *al den stund* og *med hensyn til* eller partikelverber som *se ned på* og *falde til*. Fraseoskabelonerne volder problemer alle steder. Leksikografien har det meget bedre med manifesterede størrelser end med tompladser. OFV gør det rigtige i et par tilfælde ved simpelthen at nævne de hyppigste realiseringer, men metoden kan langtfra bruges ved dem alle. Desuden får man som bruger ikke noget indtryk af skabelonens produktivitet når beskrivelsen så at sige er 1:1 med sprogbogen.

For det andet er der meget stor forskel på hvordan de enkelte ordbøger dækker vores testmateriale. Som nævnt scorer DDO i stort set alle tilfælde højest. I et enkelt gælder det dog ikke, nemlig ved de bevingede

ord. Denne kategori synes ikke at være en del af ordbogens koncept selv om det egentlig ikke er indlysende at etablerede citater ikke skulle være relevant ordbogsstof. Generelt må man dog sige at DDO udnytter pladsen yderst økonomisk som den dokumentationsordbog den i hvert fald *også* er. Det kan på nogle punkter give en pædagogisk slagside, som Århus-skolen har påpeget (fx Bergenholtz/Vrang 2005), men en lavere komprimeringsgrad ville uvægerligt fylde væsentligt mere. DDO er altså ikke ligefrem en begynderordbog, men den indeholder i langt højere grad end andre ordbøger sprogets centrale og konventionelle ordforbindelser; det viser vores undersøgelse. Om de så bliver fulgt pædagogisk helt til dørs, er en anden sag. En elektronisk ordbog har jo her en uhyre fordel mht. plads til eksempler, men i en del tilfælde er man netop i den elektroniske OFV tæt på præcis den informationsdød Bergenholtz (2008) er inde på.

Overordnet er vores konklusion at kategorisering af fraserne er en absolut nødvendighed for en videreudvikling af fraseografien som et delområde af leksikografien, men at kategoriseringen naturligvis skal tilpasses de aktuelle leksikografiske behov. Det vil være uhensigtsmæssigt ikke at tage udgangspunkt i fraseologiske kategoriseringsforslag som herefter modificeres til de specifikke leksikografiske behov.

Kategoriseringen er både til gavn for en hensigtsmæssig og afbalanceret lemmaselektion som udmærket kan tage udgangspunkt i funktionelle kriterier ligesom vi delvist har gjort det i vores egen analyse. Men selv vores funktionsanalyse er relativt abstrakt og kan tilpasses det konkrete ordbogsprojekts præmisser yderligere. Kategoriseringen tjener også andre formål, så som en hensigtsmæssig og evt. ensartet beskrivelse af fraserne og en passende dækning af *typerne*, jf. de meget divergerende dækningsgrader i skemaet. Men den vil også fx imødekomme nogle lærerbrugerens ønske om at se andre fraser af samme type. Det er selvfølgelig især en mulighed i elektroniske ordbøger.

Litteratur og kilder

- Almind, Richard/Bergenholtz, Henning/Vrang, Vibeke 2006: Theoretical and Computational Solutions for Phraseological Lexicography. http://www.linguistik-online.de/27_06/almind_et_al.html
- Asmussen, Jørg/Ørsnes, Bjarne 2009: Konstruktioner og korpora – et case-studie i konstruktioner af typen *Keine Macht dem Stress*. I: Ken Farø/Alexandra Holsting/Niels-Erik Larsen/Jens Erik Mogensen/Thora Vinther (red.): *Sprogvidenskab i glimt. 70 tekster om sprog i teori og praksis*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 208–218.
- Bergenholtz, Henning 2008: Von Wortverbindungen, die sie Kollokationen nennen. I: *Lexicographica* 24, 9–20.
- Bergenholtz, Henning (i trykken): Klassifikationen in der Linguistik und in der Lexikographie: Wortarten und Wortverbindungen. I: Thomas Herbst (red.): *Kategorien in der Linguistik und in der Lexikographie. Themenheft der Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik (ZAA)* 57. Würzburg: Königshausen-Neumann.
- Bergenholtz, Henning/Vrang, Vibeke 2005: Den Danske Ordbog bind 2 (E–H) og 3 (I–L) – en ordbog for folket eller for akademikere? I: *LexicoNordica* 12, 169–187.
- Braasch, Anna 2005: Kollokationer som fraseologisk kategori set fra forskellige synsvinkler. I: *Hermes. Journal of Linguistics* 35, 97–117.
- Brink, Lars/Farø, Ken 2007: Bevingede ord? I anledning af *Bevingede ORD*, 7. udgave. I: *LexicoNordica* 14, 163–188.
- DDO: *Den Danske Ordbog*. DSL og Gyldendal. 2003–05.
- Farø, Ken 2003: Det ligger lige på tungen – den danske fraseologi. I: *Mål og Mæle* 3, 19–27.
- Farø, Ken 2003b: Ordsprog i nutidsdansk – funktioner og problemer. I: *Danske studier*, 34–68.
- Farø, Ken 2004: Idiomer på Nettet. Den Danske Idiomordbog og fraseografien. I: *Hermes. Journal of Linguistics* 32, 201–235.
- Farø, Ken 2006: Fraseologi. I: Cliff Hansen (red.): *Den Store Danske Encyklopædi*, Supplementsbind 2. København: Gyldendal.
- Fleischer, Wolfgang 1982: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Malmgren, Sven-Göran 2008: Collocations in Swedish Dictionaries and Dictionary Research. I: *Lexicographica* 24, 149–158.

- NET: Henning Bergenholtz/Vibeke Vrang/Richard Almind mfl.: *Den Danske Netordbog*. Århus: Handelshøjskolen 2002–2006 (<http://netordbogen.asb.dk>)/Cool Systems: Odense 2006–2008 (www.ordbogen.com)
- NUO: *Politikens Nudansk Ordbog med etymologi*, 3. udgave. København: Politikens Forlag 2005.
- OFV: *Ordbogen over Faste Vendinger*, 2007–, <http://www.idiomordbogen.dk/>
- RO: Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*. København: Alinea A/S – Aschehoug Dansk Forlag A/S 2001.
- RØD: Allan Røder: *Danske talemåder*. København: Gads Forlag 1998.
- TA: Stig Toftgaard Andersen: *Talemåder i dansk*. København: Munksgaard 1998.
- Trap-Jensen, Lars 2005: Kommentar til Henning Bergenholtz og Vibeke Vrang: Den Danske Ordbog bind 2 (E–H) og 3 (I–L) – en ordbog for folket eller for akademikere? I: *LexicoNordica* 12, 189–198.

Ken Farø
 forskningsadjunkt, ph.d.
 Københavns Universitet
 Institut for Engelsk, Germansk
 og Romansk
 Njalsgade 128
 DK-2300 København S
kenfaroe@hum.ku.dk

Henrik Lorentzen
 seniorredaktør, cand.mag.
 Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
 Christians Brygge 1
 DK-1219 København K
hl@dsl.dk

Appendix

Resultat av undersøgelsen

Type	eks. 1	eks. 2	eks. 3	eks. 4	eks. 5
(a) Fraseo- skabeloner	<i>ADJ/ADV_ POS og ADJ/ADV_ POS _SKEPSIS</i>	<i>TIDS-SB efter TIDS-SB</i>	<i>ART (ADJ) SB af ART SB</i>	<i>VB sig (i)gennem NP</i>	<i>jeg VB_PRÆS altså VB_PRÆSjeg</i>
DDO: 6½ NUO: 1½ OFV: 1 RO: 0 RØD: 0 TA: 0	DDO: + NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: – OFV: (+) RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: – NUO: (+) OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: – NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –
(b) Kollokationer	<i>låne penge</i>	<i>grave have</i>	<i>købe hus</i>	<i>føde børn</i>	<i>lufte hund</i>
DDO: 9½ NUO: 4½ OFV: 0 RO: 1 RØD: 0 TA: 0	DDO: + NUO: (+) OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: (+) OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: (+) NUO: + OFV: – RO: – RØD: – TA: –
(c) Støtteverb- konstruktioner	<i>få/sætte/gå/ holde/ komme/være i gang</i>	<i>nå/komme/ bringe til en afslutning</i>	<i>få/være/komme/ bringe/sætte i spil</i>	<i>sætte(sig)/ være/komme i bevægelse</i>	<i>bringe/komme/ være på tale</i>
DDO: 6½ NUO: 5 OFV: 1½ RO: ½ RØD: 0 TA: 1	DDO: + NUO: (+) OFV: (+) RO: (+) RØD: – TA: –	DDO: – NUO: (+) OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: (+) OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: + RO: – RØD: – TA: +
(d) Reduplikativer	<i>godt og grundigt</i>	<i>hyle og skribe</i>	<i>vende og dreje sig</i>	<i>vind og skæv</i>	<i>sur og tvær</i>
DDO: 10 NUO: 6 OFV: 4½ RO: 3 RØD: 0 TA: ½	DDO: + NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: – OFV: (+) RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: + RO: + RØD: – TA: –	DDO: + NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –
(e) Ekspletiv- konstruktioner	<i>hvad er den af?</i>	<i>ked af det</i>	<i>den får med NP</i>	<i>gå til den</i>	<i>trække på det</i>
DDO: 7 NUO: 5 OFV: ½ RO: 1 RØD: 0 TA: 0	DDO: (+) NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: – RO: + RØD: – TA: –	DDO: – NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: – RO: – RØD: – TA: –

eks. 6	eks. 7	eks. 8	eks. 9	eks. 10	Type
<i>KOMP og KOMP</i>	<i>fra TID/STED til TID/STED</i>	<i>én gang SB/PTC, altid SB/PTC</i>	<i>SB VÆRE nu engang SB</i>	<i>en PERSONNAVN</i>	(a) Fraseo-skabeloner
DDO: + NUO: (+) OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: (+) OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: - OFV: (+) RO: - RØD: - TA: -	DDO: - NUO: - OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: (+) NUO: - OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: 6½ NUO: 1½ OFV: 1 RO: 0 RØD: 0 TA: 0
<i>hård straf</i>	<i>adstadigt tempo</i>	<i>røde kinder</i>	<i>isnende kold</i>	<i>rygende varm</i>	(b) Kollokationer
DDO: + NUO: + OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: (+) OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: (+) OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: (+) OFV: - RO: + RØD: - TA: -	DDO: + NUO: - OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: 9½ NUO: 4½ OFV: 0 RO: 1 RØD: 0 TA: 0
<i>drage/nå/komme til en konklusion</i>	<i>have/få/være (af) betydning</i>	<i>tage/komme/være i brug</i>	<i>komme/være til hjælp</i>	<i>træffe/tage en beslutning</i>	(c) Støtteverbums-konstruktioner
DDO: + NUO: (+) OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: - NUO: (+) OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: (+) NUO: (+) OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: - OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: (+) NUO: + OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: 6½ NUO: 5 OFV: 1½ RO: ½ RØD: 0 TA: 1
<i>stille og roligt</i>	<i>slide og slæbe</i>	<i>med nød og næppe</i>	<i>evig(t) og altid</i>	<i>VB fra hus og hjem</i>	(d) Reduplikativer
DDO: + NUO: + OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: + RO: + RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: + RO: + RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: + RO: - RØD: - TA: (+)	DDO: 10 NUO: 6 OFV: 4½ RO: 3 RØD: 0 TA: ½
<i>der går NP i den</i>	<i>der/det står x-y (til NN)</i>	<i>være den</i>	<i>være fra den</i>	<i>tage den derfra</i>	(e) Ekspletiv-konstruktioner
DDO: (+) NUO: (+) OFV: (+) RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: (+) OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: - NUO: - OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: 7 NUO: 5 OFV: ½ RO: 1 RØD: 0 TA: 0

Type	eks. 1	eks. 2	eks. 3	eks. 4	eks. 5
(f) Rutineformler DDO: 7 NUO: 5½ OFV: 0 RO: 1½ RØD: 0 TA: 0	<i>god rejse!</i>	<i>tak for sidst!</i>	<i>på gensyn!</i>	<i>kom igen!</i>	<i>tillykke med NP_DEF/NAVN</i>
DDO: – NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: + RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: – RO: + RØD: – TA: –	DDO: (+) NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: (+) OFV: – RO: (+) RØD: – TA: –
(g) Semitermer DDO: 8 NUO: 6 OFV: 3½ RO: 1 RØD: 0 TA: 0	<i>gul feber</i>	<i>teknisk knockout</i>	<i>afbrudt samleje</i>	<i>tålt ophold</i>	<i>drylægens natmad</i>
DDO: + NUO: + OFV: + RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: – NUO: – OFV: + RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: + RO: – RØD: – TA: –
(h) Parformler DDO: 8 NUO: 6 OFV: 2 RO: 0 RØD: 1 TA: 2	<i>tidligt og sent</i>	<i>ude og hjemme</i>	<i>være købt eller solgt</i>	<i>i medgang og modgang</i>	<i>der er hverken hoved eller hale på ngt</i>
DDO: – NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: – NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: – NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: +	DDO: + NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: + RO: – RØD: + TA: +
(i) Partikelverber DDO: 9½ NUO: 8 OFV: 4 RO: 0 RØD: 0 TA: 0	<i>komme til</i>	<i>lægge op</i>	<i>tikke ind</i>	<i>droppe ud</i>	<i>se ned på</i>
DDO: + NUO: + OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: (+) NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: + RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: – RO: – RØD: – TA: –
(j) Komparative frasemer DDO: 9 NUO: 6 OFV: 2½ RO: 0 RØD: 0 TA: 6	<i>kold som is</i>	<i>frisk som en havørn</i>	<i>dummere end politiet tillader</i>	<i>lang som et ondt år</i>	<i>hade ngn/ngt som pesten</i>
DDO: + NUO: + OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: +	DDO: + NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: +	DDO: + NUO: + OFV: – RO: – RØD: – TA: +	DDO: + NUO: (+) OFV: (+) RO: – RØD: – TA: +

eks. 6	eks. 7	eks. 8	eks. 9	eks. 10	Type
<i>(med) kærlig(e) hilsen(er)</i>	<i>tak for mad!</i>	<i>hils hjemme!</i>	<i>(måtte) ha' en god dag!</i>	<i>held og lykke!</i>	(f) Rutineformler
DDO: + NUO: + OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: - NUO: - OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: (+) NUO: - OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: 7 NUO: 5½ OFV: 0 RO: 1½ RØD: 0 TA: 0
<i>administrerende direktør</i>	<i>frisk vind</i>	<i>tungt vand</i>	<i>blind vej</i>	<i>global opvarmning</i>	(g) Semitermer
DDO: + NUO: + OFV: (+) RO: + RØD: - TA: -	DDO: + NUO: - OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: - NUO: - OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: 8 NUO: 6 OFV: 3½ RO: 1 RØD: 0 TA: 0
<i>utroligt men sandt</i>	<i>renter og afdrag</i>	<i>salt og peber</i>	<i>før eller siden</i>	<i>langsomt men sikkert</i>	(h) Parformler
DDO: + NUO: + OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: (+) RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: (+) RO: - RØD: - TA: -	DDO: 8 NUO: 6 OFV: 2 RO: 0 RØD: 1 TA: 2
<i>kaste op</i>	<i>falde til</i>	<i>se frem til</i>	<i>gå til</i>	<i>tænde af</i>	(i) Partikelverber
DDO: + NUO: + OFV: + RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: + RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: + RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: - OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: 9½ NUO: 8 OFV: 4 RO: 0 RØD: 0 TA: 0
<i>være bedre end sit rygte</i>	<i>flad som en pandekage</i>	<i>hellere end gerne</i>	<i>mere død end levende</i>	<i>sove som en sten</i>	(j) Komparative frasemer
DDO: - NUO: (+) OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: + RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: - OFV: - RO: - RØD: - TA: +	DDO: + NUO: + OFV: + RO: - RØD: - TA: +	DDO: 9 NUO: 6 OFV: 2½ RO: 0 RØD: 0 TA: 6

Type	eks. 1	eks. 2	eks. 3	eks. 4	eks. 5
(k) Xenofrasemer	<i>lex PERSONNAVN</i>	<i>cogito ergo sum</i>	<i>hic et nunc</i>	<i>all right</i>	<i>so oder so</i>
DDO: 7 NUO: 3 OFV: 0 RO: 3½ RØD: 0 TA: 1	DDO: + NUO: – OFV: – RO: (+) RØD: – TA: –	DDO: – NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: – NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: – RO: + RØD: – TA: –	DDO: – NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –
(l) Funktionsfraser	<i>fra ... over ... til ...</i>	<i>såvel ... som ...</i>	<i>... for at ...</i>	<i>med hensyn til</i>	<i>i og for sig</i>
DDO: 8½ NUO: 9 OFV: 1 RO: 4½ RØD: 0 TA: 0	DDO: – NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: (+) NUO: + OFV: – RO: + RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: – RO: + RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: + RO: + RØD: – TA: –
(m) Idiomer	<i>gøre sine hoser grønne hos ngn</i>	<i>slå i bordet</i>	<i>ngns våde drøm</i>	<i>ngt er en våd (kar)klud (i hovedet på ngn)</i>	<i>tage billetten</i>
DDO: 7½ NUO: 7 OFV: 6½ RO: 0 RØD: 6 TA: 6	DDO: + NUO: + OFV: + RO: – RØD: + TA: +	DDO: + NUO: + OFV: + RO: – RØD: + TA: +	DDO: (+) NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: – NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: + RO: – RØD: + TA: +
(n) Ordsprog	<i>blind høne finder også et korn</i>	<i>lige børn leger bedst</i>	<i>græsset er altid grønnere på den anden side/hos naboen</i>	<i>når krybben er tom, bides hestene</i>	<i>et billede siger mere end 1.000 ord</i>
DDO: 7½ NUO: 6½ OFV: 7 RO: 0 RØD: 0 TA: 0	DDO: + NUO: + OFV: + RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: + RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: + RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: + RO: – RØD: – TA: –	DDO: – NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: –
(o) Fraser med unik komponent	<i>fryd og gammen</i>	<i>kende sine pappenheimere</i>	<i>den går ikke, Granberg!</i>	<i>lykkens pamjulefis</i>	<i>ngt går i glemmebogen</i>
DDO: 6½ NUO: 3½ OFV: 4½ RO: 4½ RØD: 2½ TA: 4	DDO: + NUO: + OFV: – RO: + RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: + RO: (+) RØD: + TA: +	DDO: + NUO: – OFV: – RO: – RØD: – TA: +	DDO: – NUO: – OFV: + RO: – RØD: – TA: –	DDO: + NUO: + OFV: – RO: (+) RØD: + TA: +

eks. 6	eks. 7	eks. 8	eks. 9	eks. 10	Type
<i>creme de la creme</i>	<i>al dente</i>	<i>you name it</i>	<i>on the rocks</i>	<i>aber dabei</i>	(k) Xenofrasemer
DDO: + NUO: + OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: - RO: + RØD: - TA: -	DDO: + NUO: - OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: - OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: - OFV: - RO: + RØD: - TA: +	DDO: 7 NUO: 3 OFV: 0 RO: 3½ RØD: 0 TA: 1
<i>dels ... dels</i>	<i>både ... og</i>	<i>al den stund</i>	<i>på trods af</i>	<i>enten ... eller</i>	(l) Funktionsfraser
DDO: + NUO: + OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: - RO: + RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: - RO: (+) RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: 8½ NUO: 9 OFV: 1 RO: 4½ RØD: 0 TA: 0
<i>få kolde fødder</i>	<i>give grønt lys for ngn/ngt</i>	<i>ngn er ikke den skarpeste kniv i skuffen</i>	<i>stå på pinde for ngn</i>	<i>sende ngt til hjørne(spark)</i>	(m) Idiommer
DDO: + NUO: + OFV: + RO: - RØD: + TA: +	DDO: + NUO: + OFV: (+) RO: - RØD: + TA: +	DDO: + NUO: - OFV: + RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: + RO: - RØD: + TA: +	DDO: - NUO: + OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: 7½ NUO: 7 OFV: 6½ RO: 0 RØD: 6 TA: 6
<i>brændt barn skyr ilden</i>	<i>mange bække små gør en stor å</i>	<i>overdrivelse fremmer forståelsen</i>	<i>i nøden skal man kende sine venner</i>	<i>ting tager tid</i>	(n) Ordsprog
DDO: + NUO: (+) OFV: + RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: + RO: - RØD: - TA: -	DDO: (+) NUO: (+) OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: (+) OFV: + RO: - RØD: - TA: -	DDO: - NUO: - OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: 7½ NUO: 6½ OFV: 7 RO: 0 RØD: 0 TA: 0
<i>være/gå på dowdy/daudi</i>	<i>hugge den gordiske knude over</i>	<i>mellem Scylla og Charybdis</i>	<i>de langerhanske øer</i>	<i>aldrig i mine livskabte dage</i>	(o) Fraser med unik komponent
DDO: - NUO: - OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: (+) NUO: (+) OFV: + RO: (+) RØD: (+) TA: +	DDO: - NUO: - OFV: + RO: - RØD: - TA: -	DDO: + NUO: - OFV: - RO: + RØD: - TA: -	DDO: + NUO: - OFV: (+) RO: + RØD: - TA: -	DDO: 6½ NUO: 3½ OFV: 4½ RO: 4½ RØD: 2½ TA: 4

Type	eks. 1	eks. 2	eks. 3	eks. 4	eks. 5
<p>(p) Frasermer med stivnet bøjningsendelse</p> <p>DDO: 9½ NUO: 8½ OFV: 3 RO: 9 RØD: 2 TA: 4</p>	<p><i>med rette</i></p> <p>DDO: + NUO: + OFV: - RO: + RØD: - TA: -</p>	<p><i>til søs</i></p> <p>DDO: + NUO: + OFV: + RO: + RØD: - TA: -</p>	<p><i>gå til grunde</i></p> <p>DDO: + NUO: + OFV: + RO: + RØD: - TA: +</p>	<p><i>have ngt til gode</i></p> <p>DDO: + NUO: + OFV: - RO: (+) RØD: - TA: +</p>	<p><i>til lands, til vands og i luften</i></p> <p>DDO: (+) NUO: (+) OFV: - RO: (+) RØD: - TA: -</p>
<p>(q) Fraseologiske bevingede ord</p> <p>DDO: 1½ NUO: ½ OFV: 3 RO: 0 RØD: 0 TA: 0</p>	<p><i>Hvad udad tabes, skal indad vindes</i></p> <p>DDO: - NUO: - OFV: + RO: - RØD: - TA: -</p>	<p><i>Hvad gør vi nu, lille du?</i></p> <p>DDO: - NUO: - OFV: - RO: - RØD: - TA: -</p>	<p><i>Danmark er for lille et sprogområde til at have sin egen ballet</i></p> <p>DDO: - NUO: - OFV: - RO: - RØD: - TA: -</p>	<p><i>Unionen er stendød</i></p> <p>DDO: (+) NUO: - OFV: - RO: - RØD: - TA: -</p>	<p><i>Gud bevare Danmark!</i></p> <p>DDO: - NUO: (+) OFV: - RO: - RØD: - TA: -</p>

eks. 6	eks. 7	eks. 8	eks. 9	eks. 10	Type
<i>gå til hånde</i>	<i>komme på fode</i>	<i>sidde til højbords</i>	<i>rive sig til blods</i>	<i>i morges</i>	(p) Frasemer med stivnet bøjningsendelse
DDO: + NUO: + OFV: - RO: + RØD: - TA: +	DDO: + NUO: + OFV: + RO: + RØD: + TA: +	DDO: + NUO: + OFV: - RO: + RØD: + TA: -	DDO: + NUO: (+) OFV: - RO: + RØD: - TA: -	DDO: + NUO: + OFV: - RO: + RØD: - TA: -	DDO: 9½ NUO: 8½ OFV: 3 RO: 9 RØD: 2 TA: 4
<i>Borte med blæsten</i>	<i>Riget fattes penge</i>	<i>Det er en tysker!</i>	<i>Skide godt, Egon!</i>	<i>Gør din pligt og kræv din ret</i>	(q) Fraseologiske bevingede ord
DDO: (+) NUO: - OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: (+) NUO: - OFV: + RO: - RØD: - TA: -	DDO: - NUO: - OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: - NUO: - OFV: + RO: - RØD: - TA: -	DDO: - NUO: - OFV: - RO: - RØD: - TA: -	DDO: 1½ NUO: ½ OFV: 3 RO: 0 RØD: 0 TA: 0

Ruth Vatvedt Fjeld

Leksikografisk dokumentasjon av flerordsenheter i norsk

Phraseological units are inadequately described in Norwegian lexicography. There exists no dictionary of constructions for Norwegian, and in monolingual standard dictionaries phrases and collocations are occasionally registered as sublemmas or examples of one of the words in the multiword unit. This article presents an automatic analyzer for finding phraseological units in a POS-tagged corpus, called DeepDictLexifier, through comparing some of its results with the description of multi word units in traditional Norwegian dictionaries. The comparison indicates that DeepDictLexifier is a valuable tool in mapping out collocations and other phraseological units in a language.

1. Innledning

Hvilke ord som kan kombineres med andre ord til større språklige enheter, er regulert av seleksjonsregler på tre nivåer. De har forskjellig relevans i leksikografisk arbeid:

a) Universelle ensyklopediske restriksjoner er begrunnet i hvordan verden faktisk er. For eksempel kan man ikke si **steinen smiler* i normal kommunikasjon. De ensyklopediske restriksjonene gjelder for alle språk, og hører neppe hjemme i leksikografisk dokumentasjon, selv om den selvsagt kommer fram indirekte gjennom brukseksemplene.

b) Universelle grammatiske restriksjoner regulerer syntagmatiske egenskaper ved leksemene og er begrunnet i kommunikative behov, for eksempel at en setning normalt må ha markering av subjekt og verbal. Disse restriksjonene trenger man ikke dokumentere leksikografisk.

c) Språkspesifikke restriksjoner av grammatisk eller tilfeldig konvensjonalisert art. Disse restriksjonene gir hel- eller halvfaste fraser og utgjør språks idiomatikk. De språkspesifikke grammatiske restriksjonene blir dels redegjort for i grammatikker, de leksikalsk-konvensjonaliserte er typisk en leksikografisk oppgave. De beskrives dels i tospråklige ordbøker og i noen grad i dokumenterende enspråklige ordbøker, eller i egne konstruksjonsordbøker.

Reglene for orddanning er svært sterke. De gir mange flere uttryksmuligheter enn vi trenger eller finner det hensiktsmessig å bruke. Dermed blir en del potensielle ordformer lite eller ikke brukt i det hele tatt, mens andre blir mye brukt. Det er leksikografiens oppgave å redegjøre for de vanlig brukte ordtypene, ikke bare de mulige. Leksikografer legger stort arbeid i å observere språkbruk og kartlegge bruken av enkeltord.

De konvensjonaliserte flerordsenheter, de som utgjør et språks idiomatikk og som vi gjerne kaller fraseologi, har det vært mindre vanlig å redegjøre for, i hvert fall i norsk leksikografi. Med moderne databehandling som metode er det nå lettere å registrere og kartlegge flerordsenheter i språket, og denne artikkelen skal redegjøre for et forsøk med automatisk kartlegging av en type flerordsenheter i moderne norsk.

2. Hva er flerordsenheter?

Mye brukte sammenstillinger av flere ord gir det man i dagligtale kaller faste fraser eller stående vendinger. Det er mange typer av dem. I leksikografi kalles de gjerne med en fellesterm for flerordsenheter. De fungerer som en slags prefabrikkerte elementer i språket, da språk er svært komplekse med uendelig mange kombinasjonsmuligheter, vil konvensjonalisert avgrenset ordvalg gjøre det lettere å ordlegge seg raskt. Skal man forklare hvorfor et flerordsuttrykk er nettopp slik det er, har vi ofte ikke annet argument enn: ”Det er slik vi ”pleier å si det”!” Det er f.eks. vanskelig å forklare andrespråksinnlærere hvorfor én kombinasjon er ”riktigere” enn en annen i et flerordsuttrykk, for som oftest finner vi ikke noen regel eller semantisk eller leksikalsk forklaring. Flerordsenheter har begrenset ordinventar der det hadde vært mulig å bruke andre ord uten å bryte ensyklopediske, semantiske eller grammatiske restriksjoner. Ofte får konvensjonaliserte flerordsenheter en betydning som ikke er tolkbar ut fra betydningen av enkeltordene i enheten.

Flerordsenheter er faste og halvfaste fraser som har utviklet seg gjennom et språks historie og de er dermed språkspesifikke. De er forbindelser der det er en viss affinitet mellom ordene på semantisk, morfologisk eller syntaktisk grunnlag. Det er ikke bare på ordnivå denne affiniteten forekommer, språk kan ha visse morfologiske preferanser der flere er mulig. Reglene trenger ikke engang være forskjellige bare for forskjellige språk, det kan være egne restriksjoner for forskjellige varieteter innen et og samme språk, som mellom bokmål og nynorsk, eller mellom forskjellige stillag.

Flerordsenheter er annerledes enn frie kombinasjoner, der leddene kan byttes ut og enkeltordene i frasen kan defineres helt uavhengig av hverandre. Men både leksikalske og grammatiske restriksjoner kan endres over tid. Cruse (1991:29) nevner at de er stabile i et gjennomsnittlig menneskeliv (i vår tid i Norge ca. 80 år). Rutineformler er kanskje de mest faste flerordsenhetene vi har, men også med dem kan det skje endringer. For eksempel var *gledelig jul* en temmelig uvariabel rutineformel for rundt hundre år siden, men i dag regnes den som avleggs; det normale eller nøytrale uttrykket nå er *god jul*. I det senere er det også dukket opp en ny variant, nemlig *fredelig jul*, sannsynligvis en konsekvens av allmenn sekularisering i det moderne Norge. Kanskje vil den fortrenge *god jul* om noen tiår. Hilseformelen *god dag* høres også stadig sjeldnere, i dag sier de fleste *hei* når de treffer hverandre, og *morna* som avskjedshilsen er nesten helt fortrent av *ha det* (også skrevet *hade(t)* i unormert skriftspråk, noe som antyder at formen er blitt leksikalisert).

Endringer i språkbrukernes vaner reflekterer allmenne kulturelle endringer. I leksikografien er det viktig å følge disse endringene nøye og dokumentere dem på samme måte som man dokumenterer enkeltords utvikling. De grammatiske endringene i f.eks. kasus, valens og argumentstruktur blir dokumentert i indre språkhistorie og grammatikker, mens å dokumentere de leksikalske og idiomatiske endringene er leksikografiens oppgave.

3. Hvordan er flerordsenheter behandlet i norsk leksikografi?

Det fins ikke noen norsk konstruksjonsordbok eller fraseologisk ordbok, slik man har for de fleste andre europeiske språk, bl.a. svensk og dansk. Det vi har av ordbøker over flerordsenheter i norsk, er ordspråksordbøker og sitatordbøker, som *Bevingede ord* (Evensberget og Gundersen 2006), og en lang rekke ordbøker over idiomatiserte, faste uttrykk, som *Katta i sekken og andre uttrykk* (Vannebo 2006). Denne typen ordbøker er imidlertid helt spesielle kulturhistoriske eller populærfaglige beskrivelser og ikke egnet for forståelse av hvordan ordene spiller sammen i større leksikalske enheter i språket. Det mangler en beskrivelse av systematisk utvalgte flerordsenheter i norsk.

Det er imidlertid tatt med et stort antall flerordsenheter i de større vanlige norske ordbøkene, både enspråklige og tospråklige. Men det kan synes tilfeldig hvilke som er tatt med, om de er ført opp som brukseksempler på ett av ordene i enheten eller som egne sublemmaer. Det er

heller ikke lett å se begrunnelsen for hvilket lemma de er oppført under eller forklart med.

Olsen (2001) har gjort en studie av flerordsenheter i noen norske ordbøker, og konkluderer med at de er konsentrert om idiomatiske uttrykk. Hun fant at flerordsenheter ofte var markert diasystematisk med *overf.* eller *i uttr.* om betydningen, uten at hun fant noe entydig system for bruken av de forskjellige markeringene. Hun kritiserer ordbøkene for at de heller tar med idiommer enn kollokasjoner, selv om idiomene utgjør en forsvinnende liten del av det leksikalske inventaret i forhold til andre flerordsenheter. Dette begrunner hun slik:

Språket kan [dermed] snarere betegnes som et system av flerordsenheter enn som et system av enkeltord. Denne erkjennelsen bør få konsekvenser for hvordan fraser behandles i ordbøker. Frasen som flerordsenhet bør skilles tydelig fra leksikografiske eksempler. Dette gjøres i noen ordbøker, men ikke i alle. Når frasen inngår i et eksempel, kan dette gjøres ved at orda som frasen består av, utheves med fete typer. (Eksempler står vanligvis i kursiv.) Frasens betydning bør forklares, enten der den står oppført, eller med henvisning til forklaring et annet sted, dersom hele eller deler av frasen er metaforisert. Dette er viktig for å unngå misforståelser om betydning og bruk. (Olsen 2001)

Olsen fant altså at det ikke er markert forskjell på om et uttrykk er oppført som eget sublemma, eller om det er satt som et eksempel på bruken av det lemmaet det er oppført under, og at markeringen ”overf.” skjuler forskjellen mellom eksempel og flerordslemma. Det gjenspeiles i at det sjelden er forklart hvordan markeringene er brukt, og også i hvilken grad man har vært klar over at flerordsenheter er selvstendige lemmaer som krever en egen definisjon.

I *Norsk riksmålsordbok* (band 1, 1937), som fortsatt er den mest omfattende dokumentasjonen av ordforrådet i moderne norsk, forklares flerordsenheter i en introduserende veiledning om bruk av ordboken, slik:

Faste ordforbindelser, vendinger og ordtak er forklart under det ord som naturlig fremtrer som hovedordet, f.eks. *komme i skade for* under *skade*. (s. XV)

Hvordan man vet at noe er naturlig hovedord, er ikke forklart. Det blir heller ikke klargjort hvilke kriterier som er fulgt ved utvelgelse av de ordforbindelsene som er blitt lemmatisert, og heller ikke hva det vil si at et av leddene ”naturlig framtrer som hovedord”. Flerordsenhetene har fått markeringen ”i uttr.”, og det antyder likevel at man er klar over at

det ikke er bare enkeltordene som er viktige, men helheten. Og videre i veiledningen står det om betydningsdeling:

Efter definisjonen i hvert betydningsnummer kommer, trykt med kursiv, eksempler og citater, først de som viser ordet i fri bruk, derefter faste forbindelser og stående vendinger hvor ordet forekommer. Når der er mange av den slags faste forbindelser, har vi så langt det praktisk lot sig gjøre ordnet dem alfabetisk og uthevet hver ny forbindelse med sperret trykk; en slik fremgangsmåte faller særlig naturlig ved en lengere rekke faste forbindelser av verbum + adverbium eller komplement (f.eks. under verbet *legge*: *legge an*, *legge av* o.s.v.) (s. XV)

Dette viser at redaksjonen i NRO har vært oppmerksom på forskjellen mellom frie og faste kombinasjoner, men det er likevel ikke klart når flerordsenheter står som eksempler på det ettordslemmaet frasen er oppført under, eller når de er selvstendige flerordslemmaer, det de kaller ”stående vendinger”. Det framgår av sitatet over at redaksjonen tenkte strukturelt og systematisk i forhold til kombinasjonen verb +adverbial/komplement. Andre ”stående vendinger” var tilfeldig lemmatisert eller beskrevet.

I tospråksordbøker er det lagt mye arbeid i å beskrive flerordsenheter, nettopp fordi inventaret i dem er språkspesifikk. Det gjelder særlig de større tospråksordbøkene, og mye av dette kunne ha vært utnyttet i enspråklige ordbøker, der tilfeldighetene har rådet, både i handordbøkene og i de større, dokumenterende enspråklige ordbøkene. Grunnen til det har vært manglende teori og metode for kartlegging og utvelgelse av mer eller mindre frie ordforbindelser og flerordsenheter.

4. Kategorisering av flerordsenheter

Flerordsenheter kan avgrenses eller defineres på forskjellige måter, ut fra syntaktiske og semantiske prinsipper, eller ganske enkelt etter bruksfrekvens. Det er terminologisk forvirring og uklare grenser mellom typer av flerordsenheter i leksikografisk faglitteratur. Jeg vil her følge Svensén (2004:206), som skiller mellom faste og ikke-faste ordforbindelser, og kaller de faste forbindelsene idiomer. De ikke-faste skiller han i frie kombinasjoner og kollokasjoner.

Frie kombinasjoner er flerordsforbindelser der det ikke er restriksjoner mellom leddene ut over de generelle seleksjonsreglene. Ord som opptrer i kollokasjoner, har begrenset kombinerbarhet med andre ord, det råder en slags affinitet mellom ordene i en slik flerordsenhet. Hoved-

ordet i en kollokasjon kalles base, og ord som basen gjerne tiltrekker seg, kalles kollokator. Enkeltordene i en slik enhet har en betydning som er begrenset av de ordene de står sammen med, det Cruise kaller ”collocational uniqueness” (Cruise 1991:29).

I den seinere tid har kollokasjoner vært svært aktuelle i leksikografisk forskning, også i nordisk sammenheng. Blant annet fins en oversikt hos Svensén (2004:212f) over grammatisk definerte kollokasjoner for svensk. Om man antar at mønstrene er omtrent de samme i norsk, kan man regne med følgende hovedtyper:

<i>Kollokasjonstype</i>	<i>Eksempel</i>	<i>(i motsetning til)</i>
1. Verb + substantiv (obj.)	begå mord betro/fortelle en hemmelighet	*gjøre mord *gi en hemmelighet
2. Substantiv (subj.) + verb	dagen gryr	*dagen lysner
3. Adjektiv + substantiv	høy mann dyp sorg	*lang mann *høy sorg
4. Verb + adverb	betvile sterkt	*betvile grundig
5. Adverb+adjektiv	overstadig beruset	*overstadig glad

Hvordan disse kollokasjonsmønstrene passer for moderne norsk bokmål, skal undersøkes systematisk i Leksikografisk bokmålskorpus (Fjeld 2008). Korpuset er nå på 40 mill. ord fra perioden 1985–2008, som er balansert med hensyn til teksttyper og sosiologiske variabler hos forfatterne.

5. Semiautomatisk metode for kartlegging av kollokasjoner

Det er i dag utviklet semiautomatiske metoder for å undersøke kollokasjoner, den mest kjente er WordSketchEngine (Kilgarriff & Tugwell 2000), men det fins også andre. Spesielt tilpasset de skandinaviske språkene er DeepDictLexifier (DD), utviklet av Eckhard Bick ved Syddansk universitet (Bick 2009), som er tilpasset norsk av Lars Nygaard. Det er en kollokasjonsanalysator som er utviklet som et komplement til oversettingsprogrammet GramTrans. GramTrans er spesielt utviklet verktøy for oversettelse mellom de skandinaviske språkene. DeepDict-Lexifier gjør det mulig å bygge komplekse ordboksoppføringer med kontekstinformasjon ut fra søk etter statistisk beregnbare relasjoner mellom ordene i et korpus. Ordrelasjonene dokumenterer ikke bare at ordene opptrer sammen rent statistisk, ved hjelp av constraint grammar-analyse og grammatiske funksjoner som ordene har i kontekst, finner det

sannsynlige kollokasjoner automatisk. Hvert ord blir bestemt ut fra absolutt og relativ frekvens i de analyserte tekstene. En demoversjon basert på tekster fra Wikipedia (<http://gramtrans.com/deepdict/>) ligger fritt tilgjengelig på Internett.

Når man søker på et ord i DD, får man statistiske opplysninger over hvilke ord som opptrer sammen med søkeordet, f.eks. om man søker opp ordet *hus*, får man bl.a. tallene 6,24:5 foran kollokatoren *leie*. Det betyr at et vanlig verb foran ordet *hus* er å *leie*. Tallet foran kolon er et uttrykk for hvor sterk relativ binding det er mellom leddene i kollokasjonen i det analyserte materialet (her mellom *leie* og *hus*). Tallene angir en relasjon utregnet etter forholdet mellom hvor frekvente ordene er totalt sett i korpuset, og hvor ofte de to ordene opptrer sammen. Jo høyere tall, jo sterkere binding. Tallet etter kolon angir et logaritmisk tall for hvor høy forekomsten av kollokasjonen er i det analyserte korpuset, omformet til forekomstklasser. Dersom forekomsten er klassifisert til over 3, blir den uthevet med halfveit stil for å gi en antydning om at dette er en sannsynlig kollokasjon.

DeepDictLexifier gir automatisk oversikt over alle kollokasjonstypene som Svensén har satt opp for svensk. Leksikografisk bokmålskorpus er analysert automatisk ved hjelp av DD-programmet, og her presenteres noen eksempler på resultatene det har gitt. Resultatene kontrolleres så mot beskrivelse av de samme kollokasjonene i *Bokmålsordboka* (BOB) og *Norsk Riksmålsordbok* (NRO). Fordi korpuset er forholdsvis lite, kontrolleres resultatet i noen tilfeller også mot søk på Google og i Norsk Aviskorpus, et stort norsk aviskorpus på 700 mill. ord (<http://avis.uib.no/>).

5.1. *Verb + substantiv (objekt)*

For substantiv er det angitt hvilke (post- eller pre-)modifikatorer det kan ha, og hvilke verb som brukes sammen med det. Her er valgt substantivet **lit** som første eksempel:

lit:

man kan

6,93:4 **feste** · 7,72:3 romme · 1,17:6 **sette** · 4,12:2 drikke · 4,86:1 puste
16,51:1 kry på · 4,49:1 yte som · 3,56:1 notere på

DD-resultatet viser for det første at noen av tilslagene er typisk støy. Det skyldes blant annet at korpuset som er analysert, er ordklassetagget automatisk, f.eks. har ordformen *liter* blitt tolket som flertallsform av *lit*.

Men det er ikke flere feil enn at det er raskt gjort å fjerne eller overse slik støy fra tilslagene. Ellers ser vi at vi de to mest frekvente verbene som brukes om *lit* i korpuset, er *feste* og *sette*.

En fin tilleggsfunksjon i selve analysatoren er at man kan klikke på resultattallet og få opp en konkordans over tilslagene i korpuset. Det gjør det greit å vurdere verdien av søkeresultatet:

bok-SK01MiMa01-
2046095

Han **festet** ikke lenger **lit** til sin egen stemme .

bok-AV04TU9606-
423261

Han **fester lit** til utsagnet om at Kjell Inge Røkke tenker langsiktig når det gjelder Aker . -

Vi tar med bare to eksempler her, men alle tilslagene kommer opp automatisk; i dette tilfellet 30 belegg, som det er raskt å gå gjennom manuelt.

Resultatet av den automatiske analysen samsvarer med fraseologien som er angitt i BOB: *sette sin l- til noe(n) stole på noe(n) / feste l- til stole på* . NRO har ført opp flere verb som kollokator til substantivet **lit**: *vekke lit, ha lit (til), sette lit (til), feste lit (til), slå lit (til)*.

I NRO er det altså dokumentert flere verb brukt som kollokator som vi ikke finner med DD-analysen i det moderne korpuset. Ifølge NRO er frasen *slå lit til* fra et Ibsen-sitat. Sannsynligvis hadde det ikke hjulpet med et større korpus av moderne norsk for å få tilslag på den. Uttrykket er ute av bruk nå, og hører ikke hjemme i en moderne produksjonsordbok, men i en historiserende resepsjonsordbok som NRO hører den selv sagt med. Kollokasjonsegenskapene til substantivet *lit* har endret seg fra Ibsens dager til vår tid. Dokumentasjon av den historiske utviklingen av kollokasjoner i norsk er ikke gjort før, men kan ved hjelp av analysator som DeepDict lettere gjennomføres. Det er ingen treff på *slå lit til* på Google eller i Norsk Aviskorpus. Men NRO har også med kollokasjonen *ha lit*, og det er kanskje det vanligste verbet som kollokerer med substantivet *lit*. Dette viser at det analyserte vårt korpus er for lite til at alle aktuelle kollokasjoner kommer med. Et søk i norske tekster på Google viser 100 treff på frasen *ha lit til*, og 47 på frasen *sett lit til* i imperativ. Det viser at en kollokasjonsanalysator som DeepDict krever et ganske stort korpus. Vi er derfor i ferd med å utvide bokmålskorpuset fra 40 til 100 millioner ord.

Alle kollokasjonene er oppført som sitater eller eksempler i artikkelen i NRO. Hvilket verb som er vanlig eller umarkert verbkollokator for substantivet *lit*, må man dermed selv trekke ut av disse eksemplene, mens oppføringen i BOB med døde eksempler, kanskje implisitt antyder

hva som er vanlige faste vendinger. Det blir enda tydeligere i resultatene fra DD-analysen, der det er statistisk dokumentasjon over bruken. Den viser at det vanligste er at man *fester (sin) lit til noe(n)*, og mer sjelden *setter man (sin) lit til noe(n)*. En fraseologisk ordbok er gjerne en aktiv ordbok eller produksjonsordbok, og da er det svært nyttig å få vite hva som er vanlig og hva som er stilmarkert eller sjelden i bruk når man lager en konstruksjon. *Slå lit til* er rett nok markert med *foreld., arkais.* i NRO, men om man i stedet skal velge *feste* eller *sette* som kollokator, og hvilke tolkningsendringer valget kan medføre, får man ingen informasjon om.

5.2. Substantiv (subjekt) + verb

Substantivet *lit* kan knapt stå som subjekt i en setning, i hvert fall er det ikke belegg på det i korpuset eller i de to ordbøkene. Jeg velger derfor å undersøke et nærsynonym, nemlig *tro* med DD-analysatoren.

tro tro kan ...

8,13:1 svinne · 7,07:2 bekjenne

2,07:2 svekke...s

Vi ser igjen at den automatiske analysen har feil, her er feilen syntaktisk, da *tro* har blitt tolket som subjekt i følgende belegg:

bok-SA09Wiki01-
631967

Den katolske kirke **bekjenner** seg til den kristne **tro** slik den er uttrykt i den nikenske trosbekjennelse.

Men selvsagt kan *tro* både bekjennes/bli bekjent og svekkes/bli svekket, så med verbet i passiv stemmer det, og beleggene for *svekke* står da også i passiv:

bok-SK03StTh02-
1330675

Vår **tro** på å kunne forstå vårt eget eller framtidige samfunn, er ikke blitt **svekket** med årene.

BOB har ikke med denne kollokasjonstypen for *tro*, altså hvilke verb som kan ha *tro* som subjekt. Det eneste reelle belegget i korpuset er *svinne*, og det er ikke uventet at en så sjelden konstruksjon ikke er med i ei handordbok som BOB.

Men NRO dokumenterer flere verb som kollokerer med *tro*:

troen går fritt; gid min tro står sterkt som grunnen, tro kan flytte bjerge

Dette er kollokasjoner som enten er foreldet og/eller bare brukes i faste og metaforiske uttrykk. Det mer normale uttrykket *troen svinner* fra korpuset, blir ikke dokumentert, heller ikke under verbet *svinne*. Beleggene i korpuset er:

bok-SK01SmKi01-1663372 Men **troen** på de allierte **svant** visst en smule hen etter det «redningstoktet».

bok-SA02LeSt01-1184506 For 28-åringen, som blir hengende etter, **svinner troen** på at det er mulig å bli popstjerne, realitystjerne, gründer, forfatter med opplagssuksess.

Det understøttes av mange hundre treff på Google og flere i Norsk Aviskorpus. DeepDict-analysatoren viser dermed at ganske vanlige kollokasjoner mangler i norske ordbøker.

5.3. Adjektiv + substantiv

For denne kollokasjonstypen kan vi også bruke *tro* som søkeord i DD. Det gir følgende kollokasjoner, og ti av dem er statistisk beregnet til å være sterke kollokasjoner:

5,54:6 **kristen** · 7,54:3 usvikelig · 4,88:5 **religiøs** · 2,66:6 **god** · 2,23:6 **stor** · 2,11:5 **liten** · 3,08:4 **rett** · 4,03:3 overdreven · 3,84:3 PROP-hum's · 4,53:2 urokkelig · 3,4:3 vane · 2,25:4 **sterk** · 2,11:4 **katolsk** · 2,99:3 muslimsk · 3,19:2 optimistisk · 0,67:4 **ny** · 0,57:4 **gammel** · 2,35:2 blind · 3,33:1 inderlig · 1,27:3 jødisk · 2,09:2 ortodoks · 1,02:3 mangle · 1,63:2 luthersk · 2,58:1 enfoldig

BOB har disse adjektivene ved *tro*:

det er min faste t- at det er slik / ha god, dårlig t- på noe(n)

Her er det altså belagt kollokasjonene *fast tro*, *god tro*, *dårlig tro*. *Fast tro* er ikke med i korpuset, DD-analysen viser sterk kollokasjon mellom *tro* og *religiøs*, samt spesifiseringene *kristen* og *katolsk*. Ellers har korpuset kollokasjonene *stor/liten*, *sterk* og *rett tro*, samt *ny/gammel*. Disse kunne gjerne vært med i BOB. NRO har følgende kollokasjoner med adjektiv +tro:

fast og uryggelig en tro; god tro, ond tro, hellig tro, kristen tro, rett tro, arvet tro, gammel tro.

De fleste beleggene refererer til religiøs tro, og ikke til andre religioner enn kristendommen. Man må lete gjennom en spalte som går over vel en side og spredte sitater fra litterære kilder for å finne disse beleggene, noe som viser tydelig at NRO ikke er en produksjonsordbok.

5.4. Verb + adverb

Særlig ved deleksikaliserte, betydningsomfattende verb opptar kollokasjonstypen stor plass i ordbøker. En gransking av artiklene for verbet *komme* i *Norsk Ordbok*, *Norsk Riksmålsordbok* og *Norsk-engelsk stor ordbok* viser store forskjeller i valg av kollokasjoner som er tatt med. En analyse ved hjelp av DD viser at mange vanlige adverb-konstruksjoner med *komme* i moderne norsk likevel ikke er dokumentert i disse ordbøkene i det hele tatt (Fjeld, Nygaard og Bick 2009). Jeg vil her illustrere kollokasjonstypen med to litt mer leksikaliserte verb, nemlig *brøle* og *skrike*. Analyse med DD gir følgende kollokasjoner for *brøle* + adverb:

brøle

5,4:3 høy · 4,69:1 taktfast · 2,67:2 nå · 1,26:2 inn · 1,87:1 litt · 1,83:1 alltid · 1,37:1 nesten · 1,25:1 tilbake · 1,22:1 vid · 0,48:1 derfor · 0,25:1 bare

Verken BOB eller NRO har eksempler på denne kollokasjonstypen ved verbet *brøle*. DD-analysen markerer ikke noen av kollokasjonene med høy frekvens, men beleggene viser at *brøle høyt* har 9 treff. Et større korpus ville sannsynligvis ha gitt et tydeligere resultat, og det er den naturlige kollokasjonen som gjerne kunne vært med i en ordbok. Det er ikke idiomatisk norsk å si *brøle sterkt*, *brøle hardt*, det heter *brøle høyt*.

For verbet *skrike* gir DD følgende resultat:

skrike

7,95:5 **høy** · 8,03:2 formelig · 7,62:2 fæl · 7,03:2 stygg · 5,93:3 plutselig · 5,48:2 sånn · 3,14:3 igjen · 2,93:3 slik · 2,88:3 tilbake · 2,84:3 bare · 4,32:1 innvendig · 4,19:1 i søvne · 3,08:2 litt · 4,05:1 rasende · 2,82:2 hvorfor · 2,54:2 ute · 3,5:1 vond · 3,38:1 der oppe · 3,38:1 for eksempel · 2,23:2 kanskje · 3,21:1 lav · 2,06:2 like · 1,92:2 alltid · 1,67:2 nå · 2,66:1 engang

Det er 30 treff på kombinasjonen *skrike+høy*. At verbet *skrike* har flere treff enn *brøle* i kollokasjon med *høy*, er ikke rart, da det allerede ligger i semantikken til *brøle* at det er med stor styrke, og dermed er det ikke nødvendig å legge til et adverb som markerer det. Bokmålsordboka har bare med en adverbkollokator til *skrike*: s- høyt av *smerte*, og det sam-

svarer altså med resultatet fra DD. NRO har også med *skrike høit av smerte*, samt *skrike håst*. DD-analysen ga ikke noe nytt i forhold til ordbøkene her, og den viser at begge ordbøkene har dokumentert den sterkeste kollokasjonen ved verbet *skrike*, noe som underbygger antakelsen om at verktøyet viser de beste kollokasjonene i det analyserte materialet.

5.5 Adverb+adjektiv

For denne kollokasjonstypen har jeg valgt adjektivet *beruset*, som også er med blant Svenséns eksempler for svensk. Analyse med DD gir følgende resultat:

10,34:2 overstadig · 6,43:2 synlig · 5,04:1 åpenbar · 3,42:2 lett · 3,59:1 tydelig · 2,42:2 sterk · 2,96:1 temmelig · 1,49:2 så · 1,9:1 litt · 0,18:1 for

BOB har *være synlig, overstadig b-*, som er i godt samsvar med DD-analysen, med *synlig* og *overstadig* som de mest frekvente. Men fordi dette er et lite vanlig adjektiv, får vi ikke mange nok treff i korpuset til at kombinasjonen blir merket som sterk kollokasjon. Og det kan godt hende at adverbene *åpenbar*, *temmelig* og *lett* kunne vært med, men vi trenger et større korpus for å vise dette.

Foreløpig kan vi sammenlikne resultatene fra DD med søk mot Norsk Aviskorpus og Google. Både Google (10.100 treff) og aviskorpuset (912 treff) har flest belegg på *overstadig beruset*, mens *åpenbart beruset* kommer på andreplass i resultater fra Google (2550 treff) og *sterkt beruset* i aviskorpuset (443 treff). Det er sannsynlig at en DD-analyse av et tilstrekkelig stort korpus ville vist tydeligere hva som er vanligst i forskjellige teksttyper og stillag. Her kommer også problemet med synonymi inn, det er bare der de forskjellige kollokatorene uttrykker samme meningsinnhold, at det er interessant å sammenlikne resultater fra forskjellige korpus. I dette tilfelle er *åpenbart* og *synlig* omtrent likeverdige, og til en viss grad *overstadig* og *sterkt*, og *lett* og *litt*.

Adjektivet *syk* er mer vanlig, og er også med i Svenséns eksempler. I DD-analysen får vi følgene kollokatorer for dette adjektivet:

7,81:5 alvorlig · 3,44:5 hel · 2,79:5 så · 3,75:4 veldig · 5,27:2 akutt · 4,72:2 kronisk · 5,59:1 uhelbredelig · 4,58:2 psykisk · 2,45:4 for · 4,42:2 mental · 2,09:4 svær · 1,71:4 mye · 3,55:2 skikkelig · 3,3:2 ordentlig · 2,08:3 litt ·

3,69:1 dødelig · 0,98:3 meget · 2,29:1 fysisk · 2,13:1 altfor · 1,54:1 temmelig
· 0,13:1 virkelig · 0,09:1 enda

BOB har bare en kollokator her, nemlig *alvorlig s-*, som jo også er den mest frekvente. Det understøttes av Norsk Aviskorpus, som gir 1781 treff på kollokasjonen. NRO har bare med *dødelig syk*, og den er også med i DD-analysen, men med lav frekvens. Kollokasjonen gir 402 treff på Google og 27 treff i Norsk Aviskorpus, og det antyder at den etter hvert er sjelden. Den moderne uttrykksmåten her er *dødssyk*, med 14.600 treff på Google og 572 i Norsk Aviskorpus. En slik forskjell kommer automatisk fram med DD-analysen.

5.6. Partikkelverb og preposisjonsledd

Kollokasjoner med verb+adverb kan være frie temporale, lokative eller modale adverb (jf. 5.4 ovenfor), men de kan også være valensbundne adverbialkomplement til partikkelverb. Svensén har ikke med partikkelverb i sin oppstilling over det han kaller leksikalske kollokasjoner, men kategoriserer dem som grammatiske kollokasjoner og regner dem som en valensforbindelse. I tradisjonelle ordbøker er det imidlertid brukt mye plass på å registrere og beskrive slike konstruksjoner. Men det er gjort svært lite forskning på partikkelverb i norsk, og i tradisjonelle ordbøker er de sjelden skilt ut fra konstruksjoner med frie adverbialer. En gjennomgående analyse av resultatene fra DD vil kunne gi ny innsikt i og oversikt over denne konstruksjonstypen. DD gir f.eks. følgende verbpartikler ved *skrike*:

5,17:6 **ut** · 4,62:5 **opp** · 4,77:1 vill · 1,82:1 inne

DD viser at det ikke er verbalpartikler med *brøle* som grunnverb i korpuset, mens BOB har med *brøle ut* og *skrike op*. NRO har med både *skrike i*, *skrike op*, men ingen med *brøle*. Konstruksjonen *skrike i* med betydningen 'sette i et skrik' er foreldet i moderne norsk. Det er f.eks. ingen belegg på den konstruksjonen i Norsk Aviskorpus.

Preposisjonsledd til verb er også med i stort omfang i ordbøkene, uten at det er klart når de står i frie eller mer faste kombinasjoner. Om vi holder oss til preposisjonsledd ved de to samme verbene, finner vi med DD-analyse:

skrike

skrike til ...	6,6:3 PROP-hum · 0,28:3 <Hfam> · 0,72:2 slutt · 1,2:1 gutt · 0,47:1 hund
skrike av ...	5,78:3 smerte · 6,19:2 latter · 5,46:2 redsel · 6,03:1 fryd · 4,04:2 glede · 3,58:2 hals · 1,19:4 <f-psych> · 2,74:2 kraft · 3,32:1 sinne · 2,89:1 angst · 1,36:2 <percep-taste> · 2,19:1 munn · 0,57:2 <percep-l>
skrike gjennom ...	4,81:1 larm
skrike om ...	4,17:1 rasisme · 2,36:2 hjelp · 1,5:1 oppmerksomhet · 1,04:1 natt
skrike som ...	4,05:1 gris · 1,17:1 unge
skrike etter ...	2,89:2 oppmerksomhet · 2,69:2 svar · 1,87:1 mat · 1,54:1 jente · 0,91:1 kraft
skrike mot ...	3,88:1 asfalt · 2,68:1 himmel
skrike med ...	2,71:2 stemme · 2,19:1 munn · 0,57:2 <percep-l> · 0,09:1 øye
skrike til ...	3,38:1 PROP-hum
skrike uten ...	1,93:1 lyd
skrike bak ...	

brøle

brøle av ...	8,21:3 latter · 5,44:1 sinne · 2,59:3 <percep-l> · 3,96:1 glede · 2,22:1 kraft · 0,39:2 <f-psych> · 0,83:1 <percep-taste>
brøle mot ...	4,69:1 PROP-hum · 4,34:1 kjøkken
brøle til ...	0,75:2 <Azo> · 1,45:1 slutt · 0,6:1 <Adom>

Dette er alle sammen vanlige preposisjonsledd (bortsett fra noen automatiske analysefeil).

BOB har følgende preposisjonsledd under *skrike*: *skrike av / om / i munnen på hverandre / på / rundt* og under *brøle*: *b- av latter, smerte*. NRO har under *brøle*: *brøle paa barnedejerne*, og under *skrike* en lang rekke preposisjonsledd innledet med *over, for, fra, etter, om, på til, under, i, imot*. Det ligger et stort arbeid i å finne belegg på alle typene, noe en DD-analyse gir greit automatisk. Den gir samtidig et statistisk mål på kombinasjonen, som kan antyde om den er en kollokasjon eller ikke.

6. Oppsummering

Eksisterende ordbøker for norsk har dårlig eller ingen oversikt over flerordsenheter, særlig er typen kollokasjoner tilfeldig dokumentert. Det statistisk baserte analyseprogrammet DeepDict Lexifier brukt på et ordklassetagget og rimelig stort korpus vil gi et godt grunnlag for å utarbeide en oversikt over de mest vanlige kollokasjonene i norsk. En sammenlikning med resultater fra dette programmet og håndordboka Bokmålsordboka og den mer omfattende Norsk Riksmålsordbok viser at DeepDictLexifier ser ut til å være et godt verktøy for en gjennomgående revisjon av Bokmålsordbokas konstruksjonsopplysninger. I tillegg til bedre dekning kan dette verktøyet også gi innsikt i hva som er mest vanlig språkbruk i moderne norsk og dermed gjøre den til en bedre produksjonsordbok enn den er nå. Det samme gjelder større ordbøker som Norsk Riksmålsordbok, som har en artikkelstruktur og informasjonsmengde som gjør dem vanskelige å bruke som produksjonsordbøker.

7. Litteratur

- Bick, Eckhard 2009: DeepDict – A Corpus-based Dictionary of Word Relations. I: *Proceedings of Nodalida 2009, Odense, Denmark*. NEAL proceedings series, Vol. 4, 268–271.
- Cruse, D.A. 1991: *Lexical Semantics*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Norsk-engelsk stor ordbok*. 2001: Oslo. Kunnskapsforlaget.
- Gundersen, Dag & Snorre Evensberget 2006: *Bevingede ord: ordtak, sitater og deres opprinnelse*. 4. utg. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Kilgarriff, Adam & David Tugwell 2002: Sketching Words. I: Corraerd, Marie-Hélène (ed.), *Lexicography and Natural Language Processing. A Festschrift in Honour of B.T.S. Atkins*, 125–135.

- Malmgren, Sven-Göran 2008: Collocations in Swedish Dictionaries and Dictionary Research. I: *Lexicographica* 14, 149–158.
- Norsk Ordbok* 1966 –. Oslo: Det norske Samlaget.
- NRO = *Norsk Riksmålsordbok* 1937–1957. Oslo: Aschehoug.
- Nygaard, Lars, Joel Priestley, Anders Nøklestad and Janne Bondi Johannessen 2008: Glossa: Multilingual, Multimodal, Configurable User Interface. I: *Lrec 2008, European Language Resources Association (ELRA)*. Marrakech.
- Olsen, Tone Rudi 2001: *Leksikografisk behandling av fraser med overført betydning*. Hovedoppgave INL 2001 <http://www.duo.uio.no/sok/work.html?WORKID=2147>
- Rommetveit, Magne 2007: *Med andre ord, Den store synonymordboka med omsetjingar til nynorsk* 3. utgåva. Oslo: Det norske Samlaget.
- Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser*. Stockholm: Norstedts 2003.

Ruth Vatvedt Fjeld
Professor
Institutt for lingvistiske og nordiske studier
Universitetet i Oslo
Box 1001 Blindern
N-0315 Oslo
r.e.v.fjeld@iln.uio.no

Erla Hallsteinsdóttir & Uwe Quasthoff

Íslandsk fraseologi: ordforbindelser i *Íslandsk Orðabók*

After a short overview over research on Icelandic phraseology, this article focuses on the lexicographic description of phraseological units in the monolingual Icelandic dictionary *Íslandsk Orðabók*. We analyse both the printed and the electronic version of the dictionary, whereby several questions are addressed: What is the objective of the dictionary? Who are the intended dictionary users and how are their needs fulfilled? How can the lexicographic description be optimised? What linguistic sources are available and how can they be used? What are the perspectives of the dictionary? The article draws a picture of a dictionary at crossroads: substantial conceptual – lexicographic and financial – key decisions concerning its future await clarification.

1. Íslandsk fraseologi

1.1. Íslandsk fraseologiforskning

Ved begrebet **fraseologi** forstås traditionelt såvel det sproglige forskningsobjekt faste ordforbindelser af enhver art, som den videnskabelige disciplin, der undersøger disse. Íslandsk fraseologiforskning består af enkelte større teoretiske afhandlinger skrevet både på íslandsk (fx Halldórsson 1954, 1958 og 1986) og på andre sprog (fx Mittelstädt 1983; Sverrisdóttir 1987) samt sporadiske artikler om specifikke temaer (fx i Halldórsson 1964, også Halldórsson 1960; B. Jónsson 1979, F. Jónsson 1912 og 1918; J. A. Jónsson 1979; Pálsson 1989). Inspireret af især den tysksprogede fraseologiforskning udgiver Halldórsson (1954) det første store værk om íslandske metaforiske idiommer. Halldórssons forskning har et inhærent anvendt perspektiv: Sprogforskningen danner grundlag for udarbejdelsen af ordbøger.

Den íslandske fraseologiforskning er stadig i stor grad præget af anvendte tilgange: først og fremmest leksikografi (fx Hallsteinsdóttir 2006a, 2006b; J. H. Jónsson 1998, 1999, 2000, 2003, 2005 og Hannesdóttir/Jónsson 2001) men også sprogdidaktik (fx Friðjónsson 1987; Hallsteinsdóttir 2001 og 2007). Den mest omfattende forskning i íslandsk fraseologi skønnes her at være den, der p.t. foregår i forbindelse med det íslandske ordnet (jf. <http://ordanet.is/> og J. H. Jónsson 2008). I

projektet foretages en videnskabelig semantisk analyse af ordforrådet med det formål at beskrive semantiske relationer og danne grundlag for leksikografiske projekter, bl.a. synonymordbøger og onomasiologiske ordbøger (jf. J. H. Jónsson 2008:40)

1.2. Islandsk fraseografi

De første islandske fraseologiske ordbøger udkom i 1960'erne. Den første, Vilhjálmsen/Halldórsson (1966) er en alfabetisk ordnet samling af islandske talemåder, og den anden, Halldórsson (1968–69), indeholder ordsprog med angivelse af oprindelse og betydning. Halldórssons ordbog bygger på resultater fra hans forskning i metaforiske idiomer (Halldórsson 1954). Disse ordbøger dækker åbenbart behovet for fraseologiske ordbøger, og begge genudgives med mindre ændringer frem til 1991. Det er først i 1990'erne, at der igen udkommer fraseologiske ordbøger. Til gengæld er der så tale om nye værker baseret på årelang solid forskning. Friðjónsson omhandler i sin første ordbog (1993) godt 6.000 islandske talemåders oprindelse, historie og betydning. I sin anden ordbog (1997) dokumenterer og beskriver han faste ordforbindelser i islandsk bibelsprog. Derudover udgiver Sveinsson to ordbøger (1993 og 1995), der mere eller mindre bygger på de forhåndenværende ordbøger.

De her nævnte ordbøger har en traditionel semasiologisk opbygning, og de er præget af at skulle dokumentere etymologi, sproghistorisk udvikling og betydning, dvs. de må primært anses for at være betydningsordbøger med supplerende betydningsrelaterede informationer.

I de sidste 15 år har islandsk fraseografi mere eller mindre været synonym med Jón Hilmar Jónssons forskning. I 1994 udkom hans første fraseologiske ordbog (J. H. Jónsson 1994), der markerer et paradigmeskift, både i fraseologiforskningen og fraseografien. Ordbogen indeholder 11.000 ordbogsartikler og 45.000 faste udtryk. Dens titel: *Ordbog om islandsk sprogbrug* er programmatisk såvel for dens koncept som for dens indhold. Ordbogen er en produktionsordbog med det formål at vejlede om rigtig brug af det islandske sprog. Og, ikke mindre vigtigt: Den er empirisk funderet; dens grundlag er det faktiske sprogbrug i autentiske tekster. I 2002 fulgte *Orðaheimur*, en fraseologisk begrebsordbog, der indeholder omkring 33.000 ord og ordforbindelser, der underordnes 840 begreber (J. H. Jónsson 2002). Den nyeste fraseologiske ordbog, *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun* – den store ordbog om islandsk sprogbrug –, udkom i 2005 både i bogform og i en identisk elektronisk version på cd-rom (J. H. Jónsson 2005). Den er en videreud-

vikling af *Orðastaður* og *Orðaheimur*, der forener en onomasiologisk og en semasiologisk tilgang til faste ordforbindelser i et værk og samtidig gør brug af nogle af de muligheder, den elektroniske form byder på (jf. Hallsteinsdóttir 2006).

2. Íslensk orðabók

2.1. Ordbogens historie

Den islandske ordbog *Íslensk orðabók handa skólum og almenningi* udkom for første gang i 1963. Ordbogen har sin oprindelse i en politisk beslutning fra 1957 om at udgive en islandsk ordbog for skoler og almenheden (jf. Leifsdóttir 2008:47). Arbejdet med bogen begyndte allerede samme år. Ordbogen bygger ifølge dens indledning på alle tilgængelige islandske ordbøger, især den islandsk-danske ordbog af Sigfús Blöndal fra 1920–1924 og derudover de samlinger, universitetets ordbog rådede over på det tidspunkt (jf. Eypórsson 2005:16). Efterfølgende opremsning fortæller, at ordbogen i årenes løb kun er udkommet nogle få gange i reviderede udgaver (jf. uddybende om ordbogens historie og udvikling i Leifsdóttir 2008):

- 1963: *Íslensk orðabók handa skólum og almenningi*. 1. udgave med 65.000 opslagsord.
- 1983: *Íslensk orðabók handa skólum og almenningi*. 2. reviderede udgave med 85.000 opslagsord.
- 2000: *Íslensk orðabók*. Tölvuútgáfa. Elektronisk udgave på cd-rom med 100.000 opslagsord.
- 2002: *Íslensk orðabók*. 3. reviderede udgave i to bind med 88.000 opslagsord og yderligere 7.000 sublemmaer.
- 2007: *Íslensk orðabók*. 4. reviderede udgave i et bind med mindre ændringer fra 2002.
- 2009: Ud over den trykte udgave fra 2007 sælges en webbaseret adgang til ordbogen sammen med mange flere ordbøger og opslagsværker, fx J. H. Jónssons (2005) *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun*, under <http://snara.is/>, jf. grafik 1:

Forsíða | á à â ç ð é è ê ë í î ï ñ ó ô ú û ü ý þ æ ö ø å

Textaleit: Öll verk | Íslenska | Enska | Danska | Spænska | Franska | Matur | Alfræði | Lyklar [?]

Uppflettiorðaleit: [?]

Leitarorð:

Hefðbundin leit í vefbókum	Aðgerðir	Blogg
Vefbækur	Innskráning	20.04.2009 Danska lögfræðiorðasafnið hefur verið uppfært, úr 1.722 orðum í 2.665 orð.
Íslensk orðabók	Útskráning	
Stóra orðabókin um íslenska málnotkun	Notkun	
Nöfn Íslendinga	Fáðu aðgang hér	31.03.2009 Glósuvirknin uppfærð. Forritunavilla hefur nú verið löguð. Ekki gleyma að skoða glósuvirknina.
Íslensk-dönsk orðabók	Fáðu gjafabréf hér	
Dönsk-íslensk orðabók	Tapaður veflykill	
Dönsk-íslensk orðabók (Ísl. skýringaleit)		
Dönsk-íslensk lögfræðiorðabók HR	Upplýsingar	26.03.2009 Gjafabréf fást nú á Snöru. Gefðu þeim sem þér þykir vænt um glæsilegt gjafabréf að Snöru í 6 mánuði, 1 ár eða 2 ár. Smelltu hér
Íslensk-ensk orðabók	Hvernig nota ég vefbækurnar?	
Ensk-íslenska orðabókin	Tæknilegar upplýsingar	
Ensk-íslensk orðabók með alfræðilegu ívafi	Vefvísir	
Ensk orðabók, lykilorð á 30 tungumálum	Hafðu samband	
Enskt-enskt orðanet		
Frönsk-íslensk orðabók	Hjálp	25.03.2009 Fylgstu með okkur á twitter: http://twitter.com/snarais .
Spænsk-íslensk orðabók	Leitarmöguleikar	
Matarást	Glósur	17.03.2009 Nú er Beygingarlýsing Íslensks nútímamáls farin að birtast í Íslensku textaleitinni. Fjöldi beygingardæma er nú um 270 þúsund .
Uppskriftir Nönnu	Innskráning	
Samtíðarmenn 2003	Samheiti	
Kortabók 2004	Beygingarlýsing	
Íslendingasögur	Í Íslenskri orðabók	
Verk Halldórs Laxness		
Æfingar		14.03.2009 Einar að snara 40 kg með "einari" :)
Söguvefur NB		

GRAFÍK 1. Webbaeret adgang til *Íslensk orðabók* (10. maj 2009).

I dag befinder ordbogen sig ved en korsvej. Den administreres i internetportalen *snara.is*, et spin-off fra *Edda útgáfa*, mens ophavsretten ejes af *Forlagið*. Ved sammenlægning af de to største islandske forlag *JPV útgáfa* og *Edda útgáfa (Vegamót)* i 2007 tog konkurrencemyndighederne i samarbejde med det nye forlag, *Forlagið*, en meget om-diskuteret beslutning, om at bl.a. *Íslensk orðabók* skal frasælges inden 2010 pga. konkurrenceforvridning. Ordbogen ser dermed en usikker

fremtid i møde; udviklingen og aktualiseringen af ordbogen står stille, og der er stadig (primo maj 2009) ingen køber på banen.

2.2. Brugere: den ukendte størrelse?

Ordbogens brugere er – udgivelsestidspunktet taget i betragtning – klart definerede. De nævnes både i ordbogens titel, *Íslensk orðabók handa skólum og almennungi*, og i indledningen til 1. udgave, hvor ordbogen betegnes som en skoleordbog:

Denne bog er primært tiltænkt skoler og almindelige borgere, men den skulle også gøre nytte for de fleste, der har brug for forklaringer på islandske ord i almindelige læsetekster, gamle og nye. (Indledning 1. udgave, oversættelse EH).

Ordbogen er altså konciperet som en receptionsordbog til brug i skoler, ved læsning af 'alt fra sagaer til naturvidenskabelige tekster'. Det er næppe forkert at hævde, at ordbogen findes i stort set alle islandske hjem, og i sin undersøgelse har Svavarsdóttir (2008) dokumenteret, at ordbogen stadig er særdeles populær hos islandske brugere.

Ordbogens informationer til dens brugere er kortfattede: 1 side om gammelt og moderne sprog, 1/3 side forklaringer om ordbogens brug, yderligere 2/3 side liste over forkortelser og 1/2 side tegnforklaring. Behandling af ordforbindelser nævnes ikke særskilt.

2.3. Ordbogens målsætning og funktioner

Ordbogens målsætning beskrives i dens 1. udgave med, at der sættes fokus på det moderne sprog men dog på grundlaget af en stærkt sproghistorisk præget tilgang: med belysning af sprogets udvikling op gennem århundrederne. Denne tilgang indebærer inddragelse af de aspekter, der har haft indflydelse på islandsk sprog og kultur, fx gamle arbejdsmetoder og -redskaber, nordisk mytologi, beskrivelse af fagligt ordforråd om landet og naturen etc. Formålet er en dokumentation og formidling af sproget som kulturarv. Samtidig skal ordbogen indeholde en leksikografisk beskrivelse af dagligdagens sprog med vejledning om den gode og sprogpolitisk rigtige sprogbrug.

I senere udgaver gælder den oprindelige målsætning stadig uden større ændringer. Ordbogen skal bruges i skoler og sprogrøgt. Dette medfører bl.a. en meget konservativ lemmaselektion mht. optagelse af

nye ord og ordforbindelser; i praksis optages kun enheder, der allerede har slået rod i sproget.

Af generelle ændringer mellem de enkelte udgaver kan nævnes:

1. Efterhånden indføres en mere nuanceret markering af stil hhv. brug;
2. bestemte fagområder opdateres i samarbejde med specialister;
3. antallet af opslagsord og ordforbindelser øges;
4. betydningsangivelser og forklaringer redigeres, og der tilføjes flere eksempler;
5. frem til 2008 foretages en løbende opdatering af den elektroniske udgave af ordbogen i en database, dog uden at der angives en klar konception.

Ordbogens sigte på en historisk præget dokumentation af det islandske sprog, der vedrører efterhånden forsvundne ting og sagsforhold og relativt sjældnen bruges i dagligdagen, må siges at være dårligt forenelig med ordbogens andet hovedformål: at være vejledning til den moderne sprogbruger, der søger betydningen af et ukendt ord eller en ordforbindelse, dvs. en bruger, der antageligt søger en bekræftelse på, hvad et ord betyder, hvordan det staves, hvordan det bruges, hvilken stilmarkering det har, etc. eller i sprogpolitisk forstand gerne vil vejledes om den ”rigtige” sprogbrug. Vores diagnose lyder på et tilfælde af leksikografisk skizofreni: Disse to funktioner kan næppe forenes i en ordbog, i hvert fald ikke uden omfattende metaleksikografiske overvejelser og en kompleks markering af lemmaer, udførlig og differentieret beskrivelse af ord og ordforbindelser osv.

3. Faste ordforbindelser i *Íslensk orðabók*

3.1. Søgemuligheder

I de trykte udgaver findes faste ordforbindelser via de enkelte komponenter, de underordnes. Denne søgning bruges ligeledes i den elektroniske udgave, dvs. en søgning efter en enkelt komponent fører til dette ord som lemma, hvor den faste ordforbindelse optræder i den alfabetiske liste sammen med andre ordforbindelser. Derudover kan en såkaldt tekstsøgning bruges. Den finder selve ordforbindelsen, her: *róa öllum árum*, i alle webportalens ordbøger, fx følgende resultat af tekstsøgning efter ordforbindelsen *róa öllum árum* (að e-u) (13. januar 2009):

róa 1 Íslensk orðabók

.. róa að e-u **öllum árum**, **róa öllum árum** að e-u reyna af alefli að fá e-u framgengt **róa** + á **róa** á **róa** mót straumi eða vindi **róa** á það borðið gera tilraun í þá átt **róa** + fram **róa** fram í gráðið sitja ...

ár 2 – Íslensk orðabók

.. byrja að **róa róa öllum árum** að e-u, **róa** að e-u **öllum árum** beita **öllum** ráðum til e-s, reyna af alefli að fá e-u framgengt taka (drepa) á of j 1 djúpt í árinna fullyrða (of) mikið teygja árina ..

leggja – Íslensk orðabók

.. beita **öllum** kröftum, einbeita sér, leitast ákaft við leggja sig allan fram við e-ð leggja ... stinga við **árum** leggja e-ð undir 1 setja e-ð að veði 2 bjóða, skipa e-ð, mælast til e-s ..

I sidste ende fører denne søgning dog direkte hen til en artikel med en af ordforbindelsens komponenter som lemma, fx i eksemplet ovenfor, hvor den søgte ordforbindelse i resultatet af tekstsøgningen anføres som sublemma ved *róa* 1 under komponenterne *róa* og *ár*. Når man klikker videre, kommer man til den forholdsvis lange ordbogsartikel med *róa* 'at ro', hvor ordforbindelsen skal findes som sublemma under kombinationen *róa* + *að*, som først angives efter opremsning af 7 forskellige betydninger hhv. brug af ordet *róa*.

3.2. Metaleksikografiske overvejelser og leksikografisk beskrivelse

Faste ordforbindelser nævnes ikke særskilt i de metaleksikografiske overvejelser, der er i indledningen til ordbogen.

I den trykte udgave underordnes faste ordforbindelser en eller flere af deres komponenter (lemmaer) i ordbogens mikrostruktur, og de optræder udelukkende som sublemmaer. På nær den ovennævnte søgefunktion, hvor faste ordforbindelser søges som flerordsenhed med en såkaldt tekstsøgning, er deres status uændret i den webbaserede elektroniske udgave, der generelt kun indeholder mindre indholdsmæssige ændringer i forhold til den trykte version. Den leksikografiske beskrivelse består af informationer om stilmarkering, betydningangivelse og evt. eksempler.

I første og anden udgave af ordbogen er der ingen grafisk forskel på faste ordforbindelser og eksempler, fx er der ved adverbiet *áfram* (betydning ifølge *snara.is*' islandsk-danske ordbog (13. januar 2009): 1. 'videre'; 2. 'fortsat') ingen forskel på eksemplet *halda áfram* ('fortsætte videre') og den faste ordforbindelse *vera blátt áfram* ('være ligefrem'):

áfram ao. 1 fram (á leið): *halda á., horfa áfram. 2 halda á. með e-ð; vera á. um e-ð vera áfjáður um e-ð. 3 um tíma: hann sat þar á., vera á. í skóla. 4 blátt á. sagt í allri hreinskilni; hann er mjög blátt áfram óbrotinn og yfirlætislaus.*

Derudover indordnes bogstaverne *á, é, í, ó* etc. samt *ð* alfabetisk ind under *a, e, i, o* og *d*, mens de i de nyere udgaver følger det islandske alfabet (*a, á, e, é, etc.*).

Udviklingen i den leksikografiske beskrivelse af faste ordforbindelser i de forskellige udgaver af *Íslensk orðabók* illustreres efterfølgende med substantivet *ár* i betydningen 'åre', som er betydning nr. 2 i ordbogen:

2 **ár, -ar, -ar** kv. verkfæri til að róa með: *árabátur, árinni ber við (kennir) illur ræðari; taka [of] djúpt í árinni* fullyrða [of] mikið; *leggja árar í bát* gefast upp; *róa öllum árum að e-u* gera allt til að koma e-u fram; *vera á árum e-s* vera skjólstæðingur e-s, † *draga árar um e-ð* leggja sig fram um e-ð, *leggja allar árar út* beita sér af fremsta megni. (*Íslensk orðabók* 1. udgave)

Den mest påfaldende forskel mellem 1. og 2. udgave er det øgede antal faste ordforbindelser:

2 **ár árar, árar** KV verkfæri til að róa bát: *árabátur, áraskip, ljósta árum í sjó* byrja að róa; *falla við árar* taka löng áratog; *þungur undir árum* (um bát) sem þungt er að róa; *árinni ber við (kennir) illur ræðari* ○: kenna e-u öðru um eigin vankunnáttu; † *draga árar róa, † draga árar um e-ð* keppa að e-u, † *flýja árar e-s* ○: náðir e-s, *hafá allar árar úti (um borð)* beita öllum ráðum, *koma ár sinni fyrir borð* koma fram vilja sínum, *koma ár sinni vel fyrir borð* sjá hag sínum borgið, *leggja árar í bát (í skut) (um borð)* gefast upp, *leggja allar árar út* beita sér af fremsta megni, *leggjast á árina með e-m* hjálpa e-m, *róa öllum árum að e-u* beita öllum ráðum til e-s, *taka (drepa) of djúpt í árinni* fullyrða (of) mikið, *teygja árina fram* auka umsvif sín, *vera á árum e-s* vera skjólstæðingur e-s, *togna á árinni* þroskast, styrkjast við sjóróðra ; *hvað eru margar árar á borði [og angar á sporði]?* ○: gátuleikur um tölu anga á fiskstirtlu (*Íslensk orðabók* 2. udgave)

I den 3. udgave af *Íslensk orðabók* bruges grafisk markering af faste ordforbindelser, der anføres som sublemmaer til en komponent i en alfabetisk rækkefølge i løbende tekst. Ved flere sublemmaer adskilles disse med en skråstreg (/). Forældede ordforbindelser markeres ligesom i den 1. og 2. udgave med †. Ordsprog – *hvað eru margar árar á borði (og angar á sporði)?* og *árinni ber við (kennir) illur ræðari* – er taget ud af den alfabetiske rækkefølge og angives til sidst i ordbogsartiklen:

²**ár** -ar, -ar KVK • verkfæri til að róa bát ▷ *árabátur* / *áraskip* / *draga árar* † róa / *draga árar um e-ð* † keppa að e-u, leggja sig fram um e-ð / *falla á árar* róa rösklega / *falla við árar* taka löng áratog ▷ *falla fast við árar* leggjast fast á árar, róa rösklega / *flýja á árar e-s* † þ.e. náðir e-s / *hafa allar árar úti* (um *borð*) beita öllum ráðum / *koma ár sinni fyrir borð* koma fram vilja sínum / *koma ár sinni vel fyrir borð* sjá hag sínum borgið / *leggja árar í bát* (í *skut*) (um *borð*) 1 hætta að róa 2 gefast upp / *leggja allar árar út* beita sér af fremsta megni, beita öllum ráðum / *leggjast á árina með e-m* hjálpa e-m, styðja málstað e-s / *ljósta árum í sjó* byrja að róa / *róa öllum árum að e-u, róa að e-u öllum árum* beita öllum ráðum til e-s, reyna af allfli að fá e-u framgengt / *taka (drepa) <of> djúpt í árinni* fullyrða (of) mikið / *teygja árina fram* auka umsvif sín / *togna á árinni* þroskast, styrkjast við sjóróðra / *vera á árum e-s* 1 vera skjólstæðingur e-s 2 róa / *þungur undir árum* (um bát) sem þungt er að róa / *hvað eru margar árar á borði* (og *angar á sporði*)? þ.e. gátuleikur um tölu anga á fiskstirtlu / *árinni ber við (kennir) illur ræðari* þ.e. kenna e-u öðru um en eigin vankunnáttu (mynd bls. 99)

GRAFIK 2. *Íslensk orðabók* 3. udgave.

Idet den eneste ændring i ordbogens 4. udgave er, at tegnet for forældet – † – er udskiftet med markeringen *forn/úrelt* [gammelt/forældet], ser vi bort fra et eksempel her. I indledningen til den nyeste udgave af ordbogen angives i øvrigt 46 muligheder for diasystematisk markering. Af de diakrone markeringsmuligheder bruges dog reelt kun *forn/úrelt*.

I den webbaserede udgave er der visuelt set tale om store ændringer fra den trykte ordbog. Farver og grafisk markering bruges til afgrænsning af forskellige slags informationer. Faste ordforbindelser er angivet som sublemmaer i en alfabetisk liste og ikke som løbende tekst. Variationer markeres særskilt, og fx flertydighed bliver på den måde meget mere synlig i artikelstrukturen, hvilket giver en forbedret tilgængelighed til ordbogens informationer (jf. grafik 3):

i Íslensk orðabók Um Íslenska orðabók

ár 2
árarspaði
ræði 1

ár árar, árar KVK

- verkfæri til að róa bát
 árabátur
 áraskip
- draga árar** forntúrelt róa
- draga árar um e-ð** forntúrelt keppa að e-u, leggja sig fram um e-ð
- falla á árar** róa rösklega
- falla við árar** taka löng áratog
 falla fast við árar leggjast fast á árar, róa rösklega
- flýja á árar e-s** forntúrelt þ.e. náðir e-s
- hafa allar árar úti (um borð)** beita öllum ráðum
- koma ár sinni fyrir borð** koma fram vilja sínum
- koma ár sinni vel fyrir borð** sjá hag sínum borgið
- leggja árar í bát (í skut) (um borð)**
 - 1 hætta að róa
 - 2 gefast upp
- leggja allar árar út** beita sér af fremsta megni, beita öllum ráðum
- leggjast á árina með e-m** hjálpa e-m, styðja málstað e-s
- ljósta árum í sjó** byrja að róa
- róa öllum árum að e-u, róa að e-u öllum árum** beita öllum ráðum til e-s, reyna af alefli að fá e-u framgengt
- taka (drepa) áofj1 djúpt í árinni** fullyrða (of) mikið
- teygja árina frammar** auka umsvif sín
- togna á árinni** þroskast, styrkjast við sjóróðra
- vera á árum e-s**
 - 1 vera skjólstæðingur e-s
 - 2 róa
- þungur undir árum** (um bát) sem þungt er að róa
- hvað eru margar árar á borði (og angar á sporði)?** þ.e. gátuleikur um tölu anga á fiskstirtlu
- árinni ber við (kennir) illur ræðari** þ.e. kenna e-u öðru um en eigin vankunnáttu

GRAFÍK 3. *Íslensk orðabók* webbaseret udgave (13. januar 2009).

3.3. Lemmaudvalg

Ordbogens målsætning om at både indeholde dokumentation og vejledning om brug af det passende islandske sprog har medført en meget konservativ tilgang til sproget. Denne tilgang udmøntes på den ene side i mange umarkerede forældede ordforbindelser, og på den anden side har den medført en forsømmelse i beskrivelsen af det moderne sprog.

Mange forældede ordforbindelser hhv. enkelte varianter, der forekommer i ordbogen, mangler markering af, at de kan være uegnede til brug i sprogproduktion, fx bruges i dag næsten udelukkende verbet

kenna, som angives i parentes, men ikke kombinationen *bera við* i ordforbindelsen *árinni ber við (kennir) illur ræðari* med betydningen 'en dårlig roer giver åren skylden' hhv. 'søge skylden for egen fejl/svigt hos noget andet' (jf. grafik 3).

Derudover er der ingen synlig forskel på faste ordforbindelser med mindst to mulige betydninger (frasemer, fx *hafa allar árar úti (um borð)* 'gøre brug af alle midler og muligheder') og ordforbindelser med en konkret betydning (fagudtryk), som fx *ljósta árum í sjó* [ordret: sætte årerne i sø] i betydningen 'begynde at ro' og *þungur undir árum* [ordret: tung under årer] om en båd i betydningen 'tung at ro'.

Den konservative tilgang til sprog har ligeledes medført en meget begrænset dokumentation af nyere ordforrådsenheder. Nedenstående er tilfældigt udvalgte eksempler (ved almindelig læsning) fra to blogsider, skrevet af en islandsk lærer i gymnasiet og en historieuddannet sælger, begge midt i trediverne. Der er tale om forskellige slags faste ordforbindelser fra det moderne islandske sprog, der ikke er optaget i ordbogen:

ó mæ god (fonetisk omskrivning af *oh my god*)

beila á e-u 'fejle'

fara alla leið [ordret: gå hele vejen] 'gå til det yderste'

taka e-n í bólinu [ordret: tage nogen i sengen] 'konfrontere nogen, der er uforberedt / uvidende'

missa sig (í hrifningu) [ordret: tabe sig (i begejstring)] 'blive helt ude af sig selv (af begejstring)'

hoppa hæð sína af gleði/kæti/hrifningu [ordret: hoppe sin egen højde af glæde/fornøjelse/begejstring] 'være meget begejstret'

vera fjarri góðu gamni [ordret: være langt væk fra god spøg] 'være ikke til stede'

Der er ikke kun aktualiseringsbehov mht. nye ordforbindelser men også mht. ændringer i sprogbrug og varianter af faste ordforbindelser. Den forholdsvis hyppigt forekommende ordforbindelse

(*vera*) x *dauðans* [ordret: (være) x dødens] med betydningen '(være) fuldstændig uacceptabelt' (x = {*svømmebassin, trafiklys, åger, pornoside, postboks, sælger, indkøbscenter, samtaler, influenza, ...*})

findes ikke i ordbogen. Til gengæld finder man en – mulig – forgænger i form af et eksempel: *sýningin var dauðans leiðinleg* (ordret: udstillingen/forestillingen var dødens kedelig):

dauðans EF M/GR

- (í stöðu lo./ao. til áherslu eða sem e.k. blótsyrði)
feikna-, óskapa-

i dauðans ofboði
sýningin var dauðans leiðinleg

GRAFIK 4. Adverbiel brug af *dauðans* i betydninge 'forfærdelig' hhv. 'uacceptabel' (13. januar 2009).

Et eksempel på en manglende angivelse af varianter ses i næste eksempel, hvor der kun angives en upersonlig negeret variant *það/e-ð er ekki á hreinu með (um) það* og ikke den mere hyppigt brugte ordforbindelse *vera með x á hreinu* (ordret: være med x på det rene):

4

- greinilegur, augljós
hreint merki

það/e-ð er ekki á hreinu ámeð (um) það það liggur ekki allt ljóst fyrir
þar er ekki hreint þar eru reimleikar

GRAFIK 5. Angivelse af en upersonlig negeret variant af *vera á hreinu* som eneste variant (13. januar 2009).

På grund af ordbogens meget konservative tilgang til sproget kan man i dag konstatere en alvorlig forsømmelse af det moderne sprog med et stort aktualiseringsbehov til følge. Dette gælder helt generelt og ikke kun faste ordforbindelser.

4. Ordforbindelser i *Íslensk Orðabók: Perspektiver*

Det må antages, at en fremtidig etsproget islandsk ordbog bliver i en elektronisk udgave med løbende aktualisering. Ud fra et metaleksikografisk synspunkt åbner dette op for at koncipere en multifunktionel ordbog med behovsafstemte informationer i relation til både grupper af ordbogsbrugere (elever, studerende, professionelle skribenter, islandsklørnere) og deres formål med ordbogsbrugen (reception, produktion, leksikotainment etc.) (jf. fx Almind et al. 2006; Bergenholtz 1997). Den metaleksikografiske forskning og den praktiske leksikografi kan efterhånden fremvise et grundigt afprøvet grundlag, så leksikografer ikke længere behøver at *opfinde hjulet*, hver gang de laver en ny ordbog (jf. fx NFL's mange udgivelser om leksikografisk forskning i de nordiske

lande). Vi vil her derfor nøjes med at diskutere nogle enkelte aspekter i forbindelse med den islandske ordbog:

leksikografiske markeringer og multifunktionalitet;
lemmaselektion og brug af korpusdata;
lemmatisering af faste ordforbindelser som selvstændige lemmaer.

Den elektroniske form indbyder til at bruge specielle markeringer, som åbner muligheder for at arbejde med de lemmatiserede ordforrådsenheder på forskellig vis, fx ekstrahere bestemte sproglige områder i ”subordbøger”. Eksempler herfor kunne være:

stilmarkering (inkl. pragmatisk markering): bandeord, talesprog, rutineformler;
diakron markering: ny ord og ordforbindelser, forældede enheder;
genremarkering: teksts specifikt, fx litterært, politisk eller administrativt ordforråd;
frekvens: basisordforråd til fx en lærerordbog;
diateknisk markering: fagordbøger;
strukturel/funktionel markering: ordbøger fx med verber, idiomer, talemåder;
begrebsmæssig markering: som grundlag for en onomasiologisk tilgangsstruktur.

Med sådan en funktionel opdeling kunne man skelne mellem ordbogens to hovedformål og virtuelt opdele ordbogen i to forskellige ordbøger. Dette kunne være et skridt på vejen til helbredelse af den ovennævnte leksikografiske skizofreni. Brug af leksikografiske markeringer er selvfølgelig ikke bundet til faste ordforbindelser.

Ordbogens dokumentationsfunktion kan kun sikres, hvis nye ordforbindelser optages og bearbejdes løbende. Dokumentationen og dermed også principperne for lemmaselektion må også gælde lånte og fremmede faste ordforbindelser, ikke kun dem, der efterhånden er blevet en integreret del af sproget. Det ligger i sagens natur, at det er meget nemmere at fremsætte et teoretisk forslag om lemmaselektion end at omsætte selektionen i praksis. En spændende mulighed ville være en datadrevet metode til automatisk ekstraktion af (fx nye/frekvente) faste ordforbindelser fra korpusser. Der arbejdes flere steder på udvikling af sådan en metode (jf. fx Quasthoff/Schmidt under forb.), men så længe den

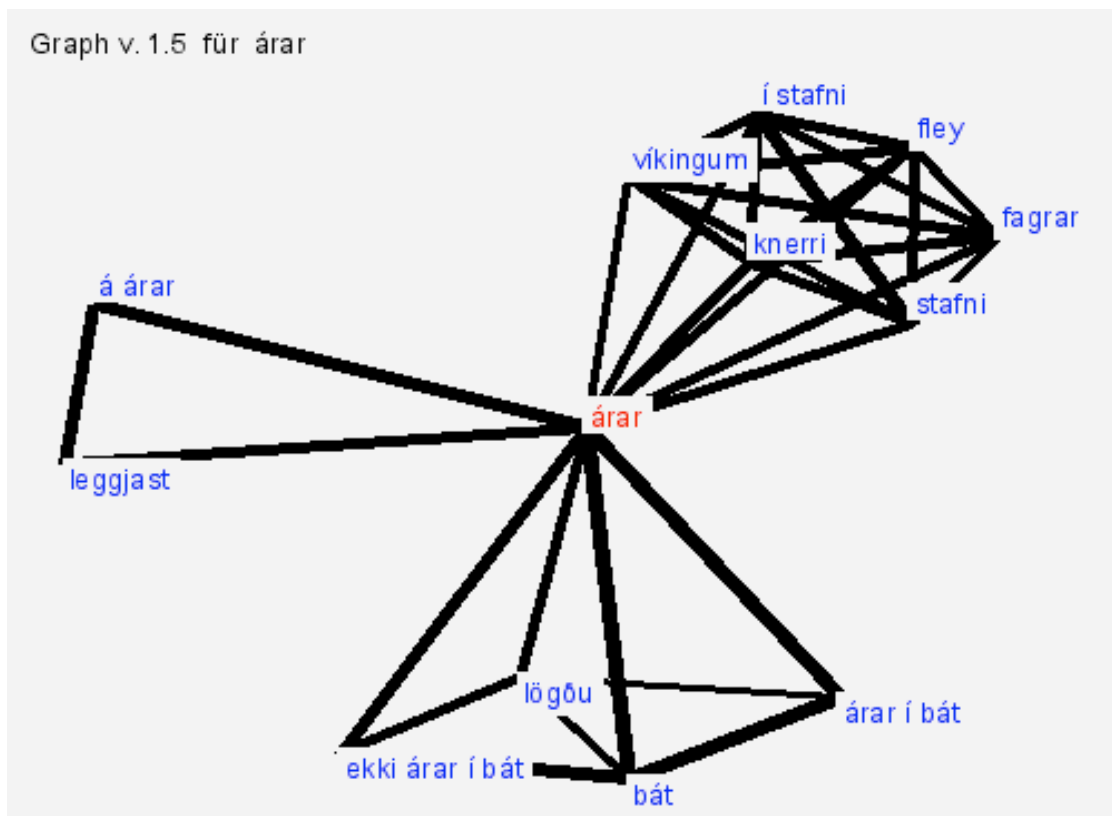
ikke er færdigudviklet, kan man gribe tilbage til de eksisterende muligheder.

Sandsynligvis er der opstået nogle selektionsmuligheder mht. opdatering af faste ordforbindelser i *Íslensk Orðabók* ved sammenlægningen af de to ordbogsforlag. Her kunne være tale om fx en synergi-effekt fra *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun* eller muligheden for en ekstraktion af faste ordforbindelser fra forlagets tosprogede ordbøger. Ved brug af eksisterende markering af fraseologi kunne dette delvist gøres automatisk. Her vil man kunne finde frem til et første materialegrundlag til at arbejde videre med.

Efterfølgende overvejelser er baseret på korpusset *Íslenskur orðasjóður* (http://wortschatz.uni-leipzig.de/ws_ice), der indeholder knap 250 millioner tekstord (jf. Hallsteinsdóttir 2007a og Hallsteinsdóttir et al. 2007). I *Íslenskur orðasjóður* er godt 9000 faste ordforbindelser lemmatiserede som leksikalske enheder (en slags ord med mellemrum) og indgår dermed i korpussets analysegrundlag. Korpussets data analyseres og visualiseres på forskellige måder: Der angives reel og relativ frekvens, eksempler, ord med signifikant frekvens på søgeordets venstre og højre side (højre og venstre ordkookkurrens), ord og ordforbindelser med signifikant frekvens i søgeordets nabolag (sætningskookkurrens) samt en visualisering af søgeordets kookkurrens. Efterfølgende vil vi demonstrere, hvordan disse oplysninger kan bruges i det leksikografiske arbejde med faste ordforbindelser.

Frekvens er vigtig mht. bestemmelse af ordforbindelsers relevans. En undersøgelse af tyske faste ordforbindelser viser, at de ordforbindelser, der har en høj frekvens i korpusser, også er relevante i sprogbrugen. Sprogbrugerne kender og bruger dem aktivt. Dette gælder dog ikke nødvendigvis omvendt, idet faste ordforbindelser, der har en lav frekvens i korpusser, også kan være relevante, fx i talesprog (jf. Hallsteinsdóttir et al. 2006). Absolut frekvens angives ved den lemmatiserede ordform og ved ordforbindelserne, fx har ordet *árar* frekvens 622 og ordforbindelsen *árar í bát* frekvens 185.

En visualisering af søgeordet *árar*'s leksikalske relationer (signifikant forekomst (kookkurrens) af ord inden for samme sætning) viser ordforbindelserne *leggja (ekki) árar í bát* og *á árar* med verbet *leggjast* (jf. grafik 6):

GRAFIK 6. Visualisering af ordet *árar*'s semantiske relationer (*Íslenskur orðasjóður* 13. januar 2009).

Med en analyse af kombinationen *á árar*, der forekommer 52 gange, kan man finde frem til frekvensen af de faste ordforbindelser, der har *á árar* som komponenter og angives i *Íslensk orðabók*:

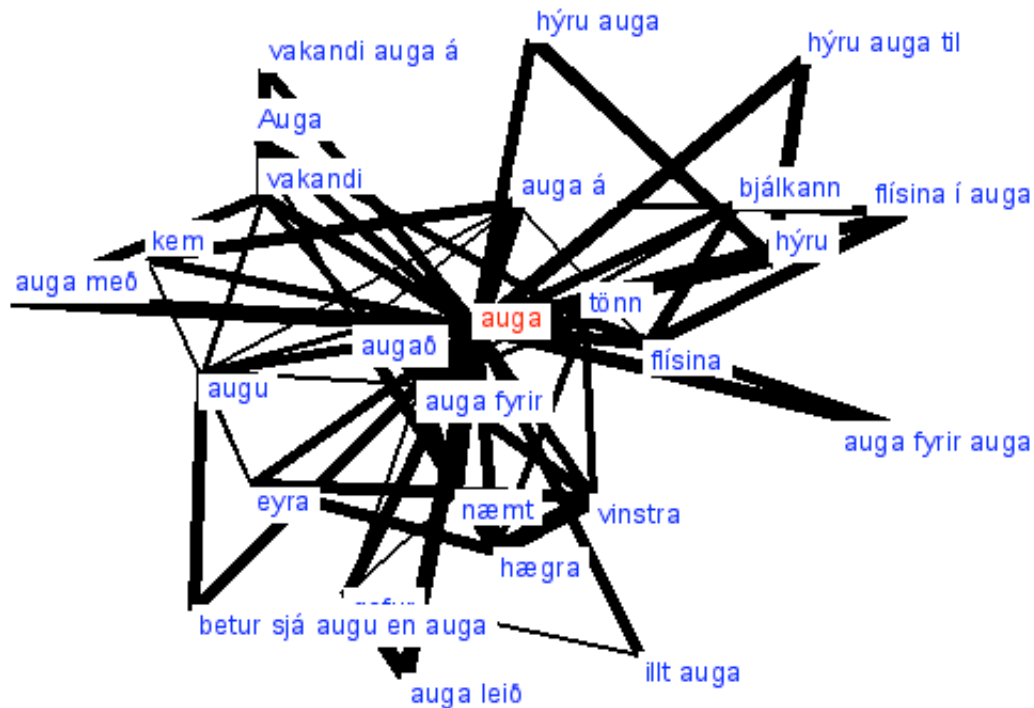
flyja á árar: ingen forekomst

falla á árar: frekvens 1 ('at ro')

komast á árar: frekvens 1 ('at ro')

leggjast á árar: 50 ('yde mere til at opnå det ønskede resultat' – kun enkelte i betydningen 'at ro')

Grafik 7 viser en første oversigt over de leksikalske relationer for søgeordet *auga* ('øje') inklusive faste ordforbindelser, der udgør potentielle kandidater i lemmaselektionsprocessen:

GRAFIK 7: Faste ordforbindelser med *auga* som komponent (*Íslenskur orðasjóður* 26. april 2009).

Visualiseringen giver en oversigt over relevante ordforbindelser med *auga* som komponent (ulempen er, at der kun vises den søgte bøjningsform):

auga fyrir auga, tönn fyrir tönn; betur sjá augu en auga; gefur auga leið; gefa e-m illt auga; hafa auga á; hafa auga með; hafa næmt auga fyrir; hafa vakandi auga á; koma auga á; renna hýru auga til; sjá flísina í auga náungans en ekki bjálkann í eigin auga; hægra auga; vinstra auga.

Sådan en visualisering giver en første orientering for selektion af faste ordforbindelser. For en mere detaljeret oversigt kan de andre kategorier *ordforbindelser som naboer, højre naboer* og *venstre naboer* bruges. Frekvens, betydning og eksempler findes ved at se nærmere på de lemmatiserede former.

Som nævnt er den leksikografiske beskrivelse af faste ordforbindelser i den elektroniske udgave *Íslensk orðabók* stort set uændret i forhold til den trykte udgave, og i den nyeste trykte udgave er der kun tale om minimale formale ændringer fra de ældre udgaver. Som grundlag for en ny leksikografisk beskrivelse plæderer vi for brug af frekvens og manuelt analyserede korpusdata i samspil med introspektion ("lænestolslingvistik") og – budgetafhængigt i forlængelse deraf – empiriske kognitive undersøgelser af sprogbrugeres viden om mental bearbejdelse i forbindelse med reception og produktion af faste ord-

forbindelser, fx sproglige billeder, de enkelte komponenters betydning i relation til den fraseologiske betydning eller genrespecifik brug.

De her skildrede muligheder i *Íslenskur orðasjóður* er åbne for alle via internettet. Derudover er der i bearbejdsprocessen af korpusbaserede ordbøger – en begrebsordbog, en kollokationsordbog og en neologismeordbog er udgivet, og en frekvensordbog er under forberedelse – udviklet værktøjer til ordbogsarbejde, som kan bruges til at bearbejde data fra *Íslenskur orðasjóður* på en forholdsvis ukompliceret og effektiv måde.

Bearbejdelse af data er selvfølgelig afhængig af ordbogstypen og ordbogens funktion. Begrebsordbogens grundlag bestod fx af automatisk analyserede semantiske relationer, selektion af lemmaer til neologismeordbogen foregik ved sammenligning af årlige frekvenstal, og i søgningen efter kollokationer benyttede man sig af ordklassespecifikke kookkurrenser. Grafik 8 viser editionsprogrammet, der kan tilknyttes *Wortschatz*-korpora i alle sprog:

The screenshot shows the 'Bucheditor' software interface. The title bar reads 'Bucheditor 0.7-pre3/2006-04-29 - Deutsches Neologismenwörterbuch'. The interface is split into two main panels. On the left is the 'Navigator' panel, which contains a search bar and several filter checkboxes: 'Neu', 'In Bearbeitung' (checked), 'QA', 'Fertig', 'Abgelehnt', 'Unklar', 'Nur 100' (checked), and 'Sortiert'. Below these is a list of neologisms, with 'Klingeltöne' highlighted in blue. On the right is the main editing area for the selected neologism, 'Klingeltöne'. It features input fields for 'Sachgebiet', 'Definition', and 'Beschreibung'. The 'Status' field is set to 'In Bearbeitung'. Below the status field is a bar chart showing the frequency of 'Klingeltöne' from 1995 to 2005. The chart shows a steady increase, peaking at 55 in 2005. To the right of the chart, text indicates 'Insgesamt 173 seit 1995, Maximum 55 im Jahr 2005'. Below the chart is the 'Beispielsätze' section, which contains example sentences. One example sentence is: 'Berlin - D2-Kunden können sich im Internet www.d2-message.de/ über 100 € das Handy unterstützt 34 Sprachen und hat 35 verschiedene Klingeltöne sov...'. The interface also shows a 'Datei' menu and a 'Bearbeiten' button at the top.

GRAFIK 8. Eksempel fra redigering af neologismen *Klingeltöne* i *Wortschatz*-editionsprogrammet.

To aspekter kan være en betydelig lettelse i leksikografien: muligheden for udvalg og organisering af data forud for den leksikografiske bearbejdelse. Med nøje definerede kriterier kan tilpassede rådata ekstraheres fra korpora og danne grundlaget for det manuelle leksikografiske arbejde. Den automatiske ekstraktion af kollokationer vil kunne overføres til islandsk, og med en mindre tilpasning vil rådata til de lemmatiserede faste ordforbindelser ligeledes kunne ekstraheres automatisk (jf. Quasthoff/Schmidt under forb.; Quasthoff/Schmidt/Hallsteinsdóttir under forb.).

5. Sammenfatning: Den optimale leksikografiske beskrivelse (?)

Gode råd er som bekendt dyre, og vi har kun drøftet nogle af de problemer, der skal løses i forbindelse med *Íslensk orðabóks* fremtid. Nogle af løsningerne kunne være at finde i eksisterende islandske korpora som *Íslenskur orðasjóður* og tilknyttede værktøjer.

Det er vigtigt at fremhæve, at en gennemtænkt konception baseret på et omfattende metaleksikografisk arbejde er uundgåelig. En endelig konception i relation til brugerbehov vil dog først give mening, når ordbogens status er afklaret, dvs. når der er indgået en købsaftale med et nyt forlag. Hvilke fremtidige planer der så vil være mht. modernisering af ordbogen, vil i stor grad være afhængigt af ikke-sproglige aspekter, ikke mindst muligheder for finansiering af nødvendig leksikologisk og leksikografisk forskning i det moderne islandske sprog. Vi fastholder afslutningsvis, at chancen er der. Chancen for at udarbejde et videnskabeligt koncept, der tager hensyn til bl.a. sprogteknologiske muligheder med de muligheder, elektroniske ordbøger byder på. På dette område findes der allerede meget praktisk og teoretisk viden, fx. i sammenhæng med arbejdet med det islandske ordnet, men også i andre sprog, fx. dansk: *Ordbøgerne over Faste Vendinger* (www.idiom-ordbogen.dk), *Den Danske Netordbog* (www.ordbogen.com) og *Den Danske Ordbog* (www.sproget.dk) og mange andre af de store nordiske projekter.

6. Litteratur

6.1. Ordbøger

- Friðjónsson, Jón G. 1993: *Mergur málsins. Uppruni, saga og notkun*. Reykjavík.
- Friðjónsson, Jón G. 1997: *Rætur málsins. Föst orðasambönd, orðatiltæki og málshættir í íslensku biblíumáli*. Reykjavík.
- Halldórsson, Halldór 1968–69: *Íslenzkt orðtakasafn*. (3. revideret udg. 1991), Reykjavík.
- Jónsson, Jón Hilmar 1994: *Orðastaður: Orðabók um íslenska málnotkun*. Reykjavík.
- Jónsson, Jón Hilmar 2002: *Orðaheimur. Íslensk hugtakaorðabók*. Reykjavík.
- Jónsson, Jón Hilmar 2005: *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun*. Reykjavík.
- Sveinsson, Sölvi 1993: *Íslensk orðtök með skýringum og dæmum*. Reykjavík.
- Sveinsson, Sölvi 1995: *Íslenskir málshættir: með skýringum og dæmum*. Reykjavík.
- Vilhjálmsson, Bjarni/Halldórsson, Óskar (udg.) 1966: *Íslenskir máls-hættir*. Reykjavík.

6.2. Anden litteratur

- Almind, Richard/Bergenholtz, Henning/Vrang, Vibeke 2006: Theoretical and Computational Solutions for Phraseological Lexicography. I: *Linguistik online* 27, 2/06, 159–181.
http://www.linguistik-online.de/27_06/almind_et_al.html
- Bergenholtz, Henning 1997: Polyfunktionale ordbøger. I: *Lexico-Nordica* 4, 15–28.
- Farø, Ken/Erla Hallsteinsdóttir 2008: Hvad er en videnskabelig flersproget idiomordbog? I: Ásta Svavarsdóttir, Guðrún Kvaran, Gunnlaugur Ingólfsson og Jón Hilmar Jónsson (udg.): *Nordiske Studier i Leksikografi* 9, 113–129.
- Friðjónsson, Jón 1987: *Íslensk Orðtök. Notkun þeirra, tíðni og búningur. Hagnýt verkefni*. Reykjavík.
- Halldórsson, Halldór 1954: *Íslensk orðtök. Drög að rannsóknum á myndhverfum orðtökum í Íslenzku*. Reykjavík.

- Halldórsson, Halldór 1958: *Örlög orðanna. Þættir um íslensk orð og orðtök*. Akureyri.
- Halldórsson, Halldór 1960: Hringtöfrar í íslenskum orðtökum. I: *Lingua Islandica. Íslensk tunga*, 7–31.
- Halldórsson, Halldór (udg.) 1964: *Þættir um íslenskt mál*. Reykjavík.
- Halldórsson, Halldór 1986: *Ævisögur orða. Alþýðlegur fróðleikur um íslensk orð og orðtök*. Reykjavík.
- Hallsteinsdóttir, Erla 2006: I ordenes store verden. Jón Hilmar Jónsson: *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun*. 2005. Reykjavík: JPV útgáfa. I: *LexicoNordica* 13, 209–228.
- Hallsteinsdóttir, Erla 2006a: Phraseographie. I: *HERMES* (36) 2006, 91–128.
- Hallsteinsdóttir, Erla 2006b: Konzeption und Erstellung einer computer-gestützten zweisprachigen Phraseologiesammlung Isländisch – Deutsch. I: Annelies Häcki Buhofer og Harald Burger (udg.): *Phraseology in Motion I*. Baltmannsweiler, 101–112.
- Hallsteinsdóttir, Erla/Šajánková, Monika/Quasthoff, Uwe 2006: Phraseologisches Optimum für Deutsch als Fremdsprache. Ein Vorschlag auf der Basis von Frequenz- und Geläufigkeitsuntersuchungen. I: *Linguistik-online* 27, 2/06, 119–138.
www.linguistik-online.de/27_06/hallsteinsdottir_et_al.pdf.
- Hallsteinsdóttir, Erla 2007: Orðtök í tungumálanámi. I: Magnús Hauks-son (udg.): *Kennsla í íslensku sem erlendu og öðru máli. Háskóla Íslands 17.–19.8.2006*. <http://arnastofnun.is/solofile/1012390>.
- Hallsteinsdóttir, Erla 2007a: Íslenskur Orðasjóður. I: *Orð og tunga* 9, 109–124.
- Hallsteinsdóttir, Erla/Eckart, Thomas/Biemann, Chris/Quasthoff, Uwe/Richter, Matthias 2007: Íslenskur Orðasjóður – Building a Large Icelandic Corpus. I: *NODALIDA 2007* i Tartu, Estland, 25.–26. maj 2007. <http://wortschatz.uni-leipzig.de/~cbiemann/pub/2007/IcelandicNODALIDA07.pdf>
- Hannesdóttir, Anna Helga/Jónsson, Jón Hilmar 2001: Að hafa í sig og á. Ísländsk fraseologi i ett isländskt-svenskt perspektiv. I: *Lexico-Nordica* 8, 67–91.
- Jónsson, Baldur 1979: Fjöðrum fenginn. I: *Íslenskt mál* 1, 9–15.
- Jónsson, Finnur 1912: Um talshætti í Íslenzku. I: *Skírnir*, 251–269.
- Jónsson, Finnur 1918: *Det islandske sprogs historie i kort omrids*. København.
- Jónsson, Jón A. 1979: Í húfu guðs. I: *Íslenskt mál* 1, 139–149.
- Jónsson, Jón Hilmar 1998: Glíman við orðasamböndin. I: *Orð og tunga* 4, 17–24.

- Jónsson, Jón Hilmar 1999: Fraseologiens plass i ordbøker for innvandrere. I: *LexicoNordica* 6, 65–78.
- Jónsson, Jón Hilmar 2000: Staða orðasambanda í orðabókarlýsingu. I: *Orð og tunga* 5, 61–86. 2000.
- Jónsson, Jón Hilmar 2003: Fraseologien i forgrunnen – fraseologisk register som ledd i ordbokens tilgangsstruktur. I: Zakaris Svabo Hansen og Anfinnur Johansen (udg.): *Nordiske studier i leksikografi* 6. Tórshavn, 151–167.
- Jónsson, Jón Hilmar 2005: *Orðaheimur – en fraseologisk begrepsordbok*. I: Ruth Vatvedt Fjeld og Dagfinn Worren (udg.): *Nordiske studiar i leksikografi* 7. Oslo, 228–236.
- Jónsson, Jón Hilmar 2008: Í áttina að samfelldri orðabók – nokkrir megindrættir í Íslensku orðaneti. I: *Orð og tunga* 10, 29–46.
- Leifsdóttir, Laufey 2008: Íslensk orðabók í hálfra öld. Nokkur atriði um endurskoðun og endurnýjun *Íslenskrar orðabókar*. I: *Orð og tunga* 10, 47–60.
- Mittelstädt, Hartmut 1983: *Untersuchungen zur Phraseologie in der isländischen Sprache der Gegenwart*. Greifswald.
- Pálsson, Heimir 1989: Að vera í essinu sínu eða Látum geisa gamminn. I: Svavar Sigmundsson (udg.): *Véfréttir sagðar Vésteini Ólasynti fimmtugum*. Reykjavík, 37–39.
- Quasthoff, Uwe under forb.: Korpusbasierte Wörterbucharbeit mit den Daten des Projekts Deutscher Wortschatz. Foredrag ved konferencen Vielfalt in Sprachkorpora, Diversity in Language Corpora. Abschlussstagung SCHWEIZER TEXT KORPUS, 22.4.2009–24.4.2009 i Basel.
- Quasthoff, Uwe/Schmidt, Fabian under forb.: Die korpusbasierte Identifikation fester Wortverbindungen.
- Quasthoff, Uwe/Schmidt, Fabian/Hallsteinsdóttir, Erla under forb.: Häufigkeit und Struktur von Phraseologismen am Beispiel verschiedener Web-Korpora. I: Stefaniya Ptashnyk, Erla Hallsteinsdóttir og Noah Bubenhofer (udg.): *Computergestützte und korpusbasierte Methoden in der Phraseologie, Phraseografie und der Lexikografie*. Baltmannsweiler.
- Svavarsdóttir, Ásta 2008: Ordbogsbrug og ordbogskultur i Island. Undersøgelse af ordbogsbrug blandt islandske modernmåslærere. I: *LexicoNordica* 15, 115–134.
- Sverrisdóttir, Oddný G. 1987: *Land in Sicht. Eine kontrastive Untersuchung deutscher und isländischer Redensarten aus der Seemannssprache*. Frankfurt am Main.

Erla Hallsteinsdóttir
Hans Tausens Gade 13, 4th.
5000 Odense C
Danmark
erlahall@yahoo.dk
erla@language.sdu.dk

Uwe Quasthoff
Abteilung Automatische Sprachverarbeitung
Institut für Informatik
Universität Leipzig
Johannisdgasse 26
04103 Leipzig
Tyskland
quasthoff@informatik.uni-leipzig.de

Tarja Riitta Heinonen

Idiom, liknelser och kollokationer i två finska ordböcker

This article surveys the representation of various idiomatic expressions in two monolingual Finnish dictionaries. The discussion will focus on the following three issues: 1) how to recognize what expressions are idiomatic, 2) how to pick the idiomatic expressions that are worthy of a mention in a dictionary, and 3) how to choose the citation form(s) for a given idiomatic expression. First, the question of a citation form will be illustrated with the help of verb phrase idioms that allow variation. Secondly, a great number of similes in actual usage will throw light on the selection problem, and finally, a sample of state expressions will show how gradual the differences are between idiomatic expressions and mere collocational tendencies. As a final point, we will briefly look at the problems in enriching a general dictionary database with phraseological information.

1. Inledning

Denna artikel är en studie av hur olika slag av fraseologiskt material finns representerat i finska ordböcker.¹ Jag tar upp tre olika teman. Först granskar jag kortfattat i vilken mån lexikal variation hos idiom beaktas i ordböckerna. För det andra undersöker jag jämförelser. För dessa är problemet hur man ska känna igen vedertagna helheter (liknelser) och sätta kriterier för vilka som ska redovisas i en ordbok. Till sist gör jag med hjälp av en liten fallstudie en jämförelse av hur väl ordböcker lyckas förmedla kollokationell information. Den ordbok jag först och främst sätter under lupp är den enspråkiga allmänordboken *Kielitoimiston sanakirja* ('Språkbyråns ordbok'², cd-versionerna från 2004 och 2008), härefter förkortad *KS*. Vid sidan av den granskar jag fras- och idiomordboken *Suurella sydämellä ihan sikana* (ung. 'Med stort hjärta så in i Norden'), i fortsättningen benämnd *SSIS*, Muikku-Werner

¹ Jag tackar Eija-Riitta Grönros (huvudredaktör för *Kielitoimiston sanakirja*), Maria Vilkuna, Silja Huttunen och Nina Martola för konstruktiva kommentarer och ändringsförslag.

² Ordboken gick i sina första upplagor under namnen *Suomen kielen perussanakirja* ('Finsk basordbok') och, i elektronisk version, *CD-perussanakirja* och har recenserats i tidigare nummer av *LexicoNordica* (nr 1 och 4). *Kielitoimisto* ('Språkbyrån') är den finska motsvarigheten till Språkrådet i Sverige.

et al. (2008). Den förra innehåller närmare 100 000 lemman, den senare ca 4 000 uttryck.

KS är en typisk allmänordbok där frasartade uttryck står i naken form. Regelrätta fraser är svåra att hitta i ordboken, för – bortsett från ordspråk – är de inte markerade och skiljer sig därmed inte från det övriga exempelaterialet. I många artiklar har dock fraserna (eller delar av fraser) knippats ihop till en egen ”betydelsegrupp”. Sådana grupper har vanligen etiketten *kuv.*, dvs. ’överfört’ eller ’bildligt’ (fi. *kuvakiel-essä, kuvallisesti*), men även andra etiketter förekommer. Frasordboken är å sin sida inte särskilt omfattande vad gäller frasuppsättningen, men varje ord eller uttryck belyses med autentiska exempel ur olika källor. Den är ibland till och med accentuerat deskriptiv; också exempel som förefaller rätt onaturliga finns med på sina ställen. Båda ordböckerna kräver i praktiken mycket goda finskkunskaper av sina användare, även om SSIS anger att också inlärare är en målgrupp (Muikku-Werner et al. 2008, s. 8).

Utifrån det ovan sagda är det tydligt att det finns behov av en mer omfattande och klarare beskrivning av finsk fraseologi. I bästa fall kunde en sådan beskrivning möta också inlärares behov (i den mån en och samma helhet kan fungera både för modersmålstalare och för inlärare, jfr Järventausta 2009). Som ett första steg i riktning mot en bättre beskrivning finns det planer på att märka upp det fraseologiska materialet i den lexikala databas som ligger till grund för KS. Att komplettera databasen är en mellanetapp som ger flexibilitet att framöver både producera helt nya produkter och förbättra allmänordbokens innehåll och presentationssätt.

2. Några begrepp

Med *fraseologiska uttryck* avser jag här etablerade ordkombinationer som består av minst två ord. De är med andra ord lexikaliserade ord-fogningar, fraser eller fraskärnor. I litteraturen används också benämningar som *frasem*, *fraseologism* eller *frasalt lexem* (eng. *phrasal lexeme*; för termer se t.ex. Moon 1998:5).

I begreppet ”lexikalisering” lägger jag in samma innebörd som Svanlund (2002:8–9, 33): det är fråga om ord eller uttryck som fått en etablerad användning hos en enskild talare eller i en språkgemenskap. Vanligen menar man att etableringsgraden kan mätas utifrån en textmassa; om ett form-betydelsepar förekommer med högre frekvens i en textmassa än vad som vore fallet om delarna uppträdde helt slump-

mässigt tillsammans har vi att göra med ett konventionaliserat uttryck eller en fraseologism (Gries 2008:6). Statistisk beräkning är dock ingen fullständig identifieringsmetod, för det finns ingen korpus som skulle utgöra en komplett och balanserad representation för alla språkliga uttryck. Dessutom är det inte bara fråga om beräkning utan också om tolkning: fraseologismer ska enligt Gries utgöra betydelsebärande helheter.

I språket kan ordvalet vara specialiserat på olika sätt utan vi har att göra med regelrätt fraseologi. Enligt Arppe (2008:212–216) skiljer sig olika finska tankeverb från varandra med avseende på vilka typer av argument de tenderar att uppträda tillsammans med. Verbet *pohtia* exempelvis tar företrädesvis människokollektiv som subjekt medan *mieltä* ofta tar ett subjekt i andra person: *Työryhmä pohtii järjestelmän uudistamista*. ('Arbetsgruppen överväger en reform av systemet'); *Mitä sinä mietit?* ('Vad funderar du på?').

3. Problemet med idiomatisk och kanonisk form

Det är ingen trivial fråga vilka ordkombinationer som ska hänföras till fraseologin. Jämförelser utgör ett bra exempel. Moon (2008) har haft som mål i en undersökning att samla alla lexikaliserade adjektiviska jämförelser i engelskan och hon hittade sammanlagt 228 uttryck. En stor del av dem finns med i ordböcker, men inte alla. Å andra sidan återfinns det så många som 107 jämförelser (av 337) i ordböcker och andra källor som inte förekommer i den omfattande textkorpus Moon (2008:18–19) extraherade jämförelserna ur. Skevheten mellan materialet och ordböckerna visar att det är vanskeligare än man kunde tro att välja ut etablerade jämförelser.

För det andra måste man ta upp frågan var ordboken står i förhållande till den formvariation som förekommer. I många finska verbfrasidiom kan predikatet och till och med hela strukturen växla. Jag ska ta ett par exempel. Man säger vanligen *JOKU taittaa peistä JOSTAKIN (ASIASTA)* ('någon debatterar något' [eg. 'någon bryter en lans om något']) men ett alternativt predikatsverb är *vääntää* 'vrída'. Vidare finns det uttryck som uppvisar både riktning- och befintlighetsvarianter, t.ex. *JOKU työntää jauhot JOLLEKULLE suuhun* eller *JOLLAKULLA on jauhot suussa* ('någon gör någon förstummad' [eg. 'någon stoppar mjöl i munnen på någon'] och 'någon får inte fram ett ord' [eg. 'någon har mjöl i munnen']). Var ska man dra gränsen för att betrakta olika kombinationer som samma fraseologiska uttryck? Ska de ingående orden vara exakt desamma? I så fall utgör alla de ovan nämnda exemplen olika

uttryck på grund av olika predikat. En sådan lösning är i princip möjlig (Burger 1989:598, Wulff 2008:78), men den är kanske inte så lockande. En vedertagen ordbokslösning vore att tillåta variation i grundformen (*JOKU taittaa* (t. harv. *vääntää*) *peistä JOSTAKIN*)³ ('*NÄGON bryter (eller sällsynt vrider) en lans om NÄGOT*').

I ordböcker låter man dock ofta bli att redovisa mindre vanliga varianter: både KS och SSIS anger bara formen *taittaa peistä*. Däremot tar i synnerhet SSIS upp flera varianter om uttrycken är mer jämbördiga i fråga om användningsfrekvens; *erottaa/erotella/karsia/seuloa jyvät akanoista* ('skilja agnarna från vetet' [eg. 'kornen från agnarna']). KS ger två av predikatsalternativen, *erottaa* och *seuloa*. Det senare förekommer i en artikel (*jyvä*) medan det förra alternativet återfinns i tre artiklar (*akana, erottaa, jyvä*). Alternativa verb av det här slaget utgör ofullständiga begreppsfamiljer som fungerar som bas för variation.

Moon (1998:122–123) diskuterar möjligheterna att redovisa uttryck som är variationer av samma bildliga uttryck antingen i grupp eller med den gemensamma kärnan som bas. (I själva verket kunde de två alternativa sätten mycket väl kombineras.) En beskrivning där kärnan utgör grundenheten skulle gå att tillämpa också på fall där inte bara predikatsverbet utan också strukturen varierar, t.ex. vid fall som *jauhot suuhun/suussa*. Kärnan tillför dock en mellannivå i beskrivningen som kan få presentationen att te sig onödigt lång: uppslagsord (t.ex. *jauho*) > kärna (*jauhot suuhun/suussa*) > idiomvarianter (*JOKU työntää/laittaa JOLLEKULLE jauhot suuhun, JOLLAKULLA on jauhot suussa, osv.*). Om variationen är stor måste man i vilket fall som helst överväga vilka alternativ man ska redovisa och vilka man ska lämna åt användaren att sluta sig till.

I de undersökta ordböckerna finns inte befintlighetsvarianten *jauhot suussa* med. KS redovisar riktningsalternativet *mennä jauhot suuhun* dels som exempel under *jauho* med förklaring ('han blev mållös'), dels som förklaring till det i bildlig användning synonyma *luu kurkkuun* (eg. 'ben i halsen') i artiklarna *kurkku* och *luu* (se nedan). Den varierande formen på upplevarargumentet (*JOLLAKULLA/JOLLEKULLE/JOLTAKULTA*) framgår bara om användaren kontrollerar alla tre artiklarna, som alla anger varsin kasusform.

³ En finit ram med utskrivna pronomen vore enligt min mening det tydligaste sättet att förmedla ett uttrycks valens- och rektionsuppgifter till användarna. Järventausta (2009:97–98) rekommenderar också utskrivning av pronomenen men utan att man skulle frånga den hävdvunna infinitivformen.

- **jauho:** *Hänellä meni jauhot suuhun* hän jäi sanattomaksi, - -.
- **kurkku:** *Hänelle meni luu kurkkuun* - - **hänelle** meni jauhot suuhun.
- **luu:** *Häneltä meni luu kurkkuun* - - **häneltä** meni jauhot suuhun.

SSIS anger både transitiv och intransitiv variant av riktningskasus och delar upp den transitiva predikatväxlingen i två grundformer på grund av de många alternativen. Den intransitiva typen *mennä jauhot suuhun* ges separat. De transitiva varianterna är ordnade enligt betydelsen hos predikats verbet (Muikku-Werner et al. 2008:13): *laittaa/pistää/panna jauhot suuhun* (ung. 'lägga/sticka in/sätta') ja *lyödä/iskeä jauhot suuhun* (ung. 'smälla in'). I själva verket finns det ytterligare alternativ, som t.ex. *työntää* ('stoppa in').

Om både befintlighets- och riktningsalternativet redovisas för ett idiom i SSIS tas de upp under samma uppslagsord som olika grundformer, t.ex. *joro: joron jäljille* och *olla joron jäljillä* ('på avvägar'; 'vara på avvägar'). I det riktningsangivande uttrycket finns i detta fall inget predikat med, utan det anges som ett typiskt samförekommande verb: "Usein joron jäljille *joudutaan*" ('Ofta råkar man på avvägar'). I artikeln *joro* i KS anges både befintlighets- och riktningskasus, i artikeln *jälki* finns bara riktningskasus angivet.

- **joro:** *Joron jäljillä* 'huonoilla teillä'. *Taisi joutua joron jäljille*.
- **jälki:** *Joutua joron jäljille* 'huonoille teille'.

Artikeln *jälki* i KS antyder att verbet *joutua* skulle höra till grundformen medan SSIS anger att det handlar om samförekomst. I KS åter nämns inte verbet *olla* 'vara' för befintlighetsvarianten, medan det enligt SSIS ingår i grundformen. Gränsdragningen mellan vad som hör till grundformen och vad som är samförekommande element vacklar alltså i ordböckerna. När man överväger vad som ska anses ingå i grundformen bör man komma ihåg att uttryck av typen *joron jäljillä/jäljille* kan uppträda utan verb, t.ex. i rubriker.

4. Från överflöd till valsvårigheter: liknelser

En liknelse är en språklig bild där ett objekt eller ett handlingsätt jämförs mot en måttstock av något slag. I finskan anges jämförelsen vanligen med konjunktionen *kuin* ('som; än'). Det är en ytterst produktiv bildning. Tammis (2008) ordbok över jämförelser innehåller tiotusentals finska liknelser plockade från Internet och från andra källor.

4.1. Liknelser i ordböckerna

I KS (2004) har jag gått igenom alla exempel som innehåller jämförelser med konjunktionen *kuin*, närmare bestämt ca 640 fall. KS' exempel är till största delen avkortade och utgör inte fullständiga satser. Etablerade uttryck markeras inte särskilt utan förekommer antingen bland exemplen på fria kombinationer eller efter dessa. Att det handlar om fraseologiska exempel framgår ibland (men inte tillnärmelsevis alltid) av att en förklaring följer.

I betydelsemoment 1 i artikeln *vanha* ges bl.a. följande exempel med förklaringar. Här är de fraseologiska uttrycken markerade med fetstil för tydlighets skull, i ordboken är de ommarkerade.

Vanha ensisynnyttäjä. Vanha polvi vanhat ihmiset. *Vanhaa metsää. Elää vanhaksi. Vanhalla iällä, vanhoilla päivillään* vanhana. *Vanha Snellman* Snellman vanhana. *Vanha kuin taivas* hyvin vanha. *Vanha kehno* paholainen, piru.
En gammal förstföderska. Den äldre generationen äldre människor. *Gammal skog. Leva till hög ålder. På äldre dagar* som gammal. *Den gamle Snellman* Snellman som gammal. *Gammal som gatan* [eg. som himlen] mycket gammal. *Den gamle dålige djävulen, satan.*

Uttrycket *vanha kuin taivas* har en förklaring, men detta hör till undantagen vad gäller just liknelser. Av 148 adjektiviska jämförelser är det bara 10 som förklaras i KS.

Tabell 1 visar hur finska jämförelser fördelar sig enligt KS.

TABELL 1. Exempel i jämförelseform i KS.

HUVUDORD	ANTAL N.	EXEMPEL
ADJEKTIV EL. ADVERB	150 + 15	<i>vanha kuin taivas</i> 'gammal som gatan' [eg. 'som himlen']
VERB (INTE <i>OLLA</i> 'vara')	330	<i>huusi kuin syötävä</i> 'skrek som en stucken gris, som fan'
VERBET <i>OLLA</i>	100	<i>olla kuin myrskyn merkki</i> 'vara som ett åskmoln' [eg. 'som ett förebud om storm'] <i>huone oli kuin pätsi</i> 'rummet var som en bastu' [eg. 'som en ugn']
SUBSTANTIV	25	<i>palmikko kuin rotanhätä</i> 'en fläta som en råttsvans'
UTAN HUVUDORD	15	<i>kuin ammuttuna</i> 'som ett skott' [eg. 'som skjuten']

Tillnärmelsevis alla de 640 exemplen med jämförelse är inte lexikaliserade eller regelrätta liknelser. En del av dem beskriver eller förklarar snarare uppslagsordet med hjälp av jämförelse, och själva jämförelsen är inte konventionaliserad. Adjektiviska jämförelser av det här slaget är bl.a. (uppslagsordet asteriskmärkt) *hauras kuin posliininukke**, *hento kuin keiju**, *koristeellinen kuin piparkakkutalo**, *lihava kuin sumopainija**, *suloinen kuin ruusunpupu**, *möyheä** *kuin pumpuli*, *nopealiikkeinen** *kuin kärppä*, (skör som en porslinsdocka, späd som en älva, dekorativ som ett pepparkakshus, fet som en sumobrottare, ljuv som en rosenknopp, fluffig som bomull, snabb som en vessla [eg. hermelin]). I de fem första exemplen åskådliggörs det nominala uppslagsordet med hjälp av adjektivet (typiskt för sumobrottare är att de är feta osv.) och i de två sista exemplen är det själva adjektivet som är uppslagsord och något som typiskt har den egenskap som uppslagsordet avser nämns som förklaring (det som är fluffigt påminner om bomull).

I KS finns också en exempeltyp som ger idiomatiska förbindelser i kombination med tillfälliga. I det första exemplet i tabell 1 *Huone oli kuin pätsi* kombineras den konventionella delen (*kuin pätsi*) med den fria kombinationen (*huone oli*). *Huone oli* representerar i och för sig en typisk kontext: man talar vanligen om temperaturen på en plats (i ett rum). Det här exemplet följer i artikeln *pätsi* efter ett annat mer avskalat liknelseexempel *On kuuma kuin pätsissä* som i sin tur inte antyder något om att det potentiellt hör en angivelse av plats till uttrycket (t.ex. *huoneessa oli kuuma kuin pätsissä* 'det var hett som i en ugn i rummet'). Inte heller framgår det att adjektivet också kan stå i partitiv (*kuumaa*) åtminstone om det inte handlar om ett slutet rum. Alltför abstraherade exempel utelämnar en del väsentlig information, exempel med tillfälliga element berättar å sin sida inte på vilket sätt exemplet är typiskt. Exempelurvalet och den inbördes ordningen på exemplen ger bara vaga antydningar i rätt riktning.

Antalet jämförelser i KS, ca 640, kan verka oerhört litet om man jämför det med de ca 50 000 som finns anförda i Tammi (2008). Till en del är det fråga om luckor i ordboken: för att ange att det är hett någonstans används exempelvis *sauna* utöver *pätsi* (*kuin sauna, kuin saunassa* 'som bastun, som i bastun'), vilket inte noteras i KS. I Tammi ligger dock tyngdpunkten på kreativa och färgstarka uttryck. De konventionella och etablerade liknelserna utgör inte alls lika stor del. Noteras bör att Rosamund Moon hittade bara 228 etablerade engelska adjektivliknelser i Bank of English (2008:20) med minst fyra träffar i korpusen som mått på konventionalisering. Det finns dock anledning att ställa frågan om ens ett material som Bank of English är tillräckligt om-

fattande och representativt för att ha bevisvärde. I själva verket kan det hända att det finns betydligt fler etablerade liknelser.

KS tar upp bara ca 150 jämförelser med adjektiv, vilket är betydligt färre än de 228 engelska, och alla KS-jämförelserna kan inte a priori anses lexikaliserade. De adjektiviska jämförelserna i SSIS är bara en handfull, 8–10 beroende på vad man hänför till grundformen och vad man räknar som samförekommande element. Uttryck som finns upptagna är t.ex. *valmis kuin lukkari sotaan* 'helt redo' [ordagrant 'redo som en klockare för krig'] eller *puhdas kuin pulmunen* 'oskyldig som ett lamm' [eg. 'ren som en duva']. Etablerade liknelser som saknas är t.ex. *tyhmä kuin saapas* 'dum som ett spån' [eg. 'som en stövel'] och *selvä kuin pläkki* 'klart som korvspad' [eg. 'som bleck']. Urvalet är alltså ytterst litet och slumpmässigt.

Vid första anblicken verkar det alltså finnas allvarliga brister i noteringen av jämförelser i ordböckerna. Å andra sidan måste man också fråga sig i vilken utsträckning en allmänordbok eller till och med en idiomordbok ska innehålla liknelser. Liknelser är ju typiskt intensifierande: *pirteä kuin peipponen* 'pigg som en mört' [eg. 'som en bofink'] betyder 'ytterst pigg' och *huutaa kuin hinaaja* 'tjuta som en siren' [eg. 'som en bogserbåt'] betyder 'skrika mycket högt'.⁴ Därmed behöver man inte ordboken för att tolka en liknelse rätt, det räcker att man känner igen liknelsen syntaktiskt. Detta är förmodligen orsaken till att KS inte heller i regel förklarar liknelserna. Men likväl är ordboken bristfällig för den användare som vill kontrollera om någon viss jämförelse brukar förekomma i språket.

Om en liknelse tas upp i ordboken är den logiska placeringen under huvudordet (för en diskussion om huvudord hänvisas till Järventausta 2009:98). Liknelser med *pirteä* borde finnas (också) i artikeln *pirteä*, för under *peipponen* förstår man inte att leta om man inte redan känner till uttrycket. Många av liknelserna i KS stå under fel uppslagsord med tanke på produktionsaspekten. I den elektroniska upplagan hittas uttrycken förstås med hjälp av fritextsökning. I SSIS återfinns ett ordindex i slutet av boken så att man leta sig fram till önskat uttryck med hjälp av de ingående orden.

⁴ Inget av uttrycken finns med i KS. Däremot finns *iloinen kuin peipponen* 'glad som en lärka [bofink]', *pirteä kuin mikäkin* 'pigg som jag vet inte vad' och *huutaa kuin sumusireeni* 'tjuta som en mistlur'.

5. Brokig samförekomst: uttryck för trångmål

Ord som uttrycker befintlighet är rent formellt platsangivelser: *unessa*, *humalassa*, *ymmällä* 'i sömnen', 'i fyllan', 'villrådig' [”på villan”]. En stor del av uttrycken är konsoliderade, men bildningssättet är produktivt (Onikki-Rantajääskö 2001:24). De befintlighetsangivande adverbena eller substantivformerna kan ingå i en serie som anger övergång till ett tillstånd, befintlighet/tillstånd och övergång från ett tillstånd: *vaihua uneen* : *olla unessa* : *herätä unesta* 'somna : sova : vakna' [”falla/sjunka i sömn, vara i sömn : vakna ur sömn”]. Formserierna står antingen i inre eller yttre lokalkasus. Därtill förekommer ofta ett possessivsuffix (*inno-issa*[*an*; *ymmällä*[*än* 'ivrig; förvirrad' [”i sin iver”; ”i sin förvirring”]. Inre lokalkasus är illativ, inessiv och elativ, yttre lokalkasus är allativ, adessiv och ablativ. I många fall är det bara de två första formerna som förekommer, dvs. rikttnings- och befintlighetsangivelse som t.ex. *mennä/joutua ymmälleen* : *olla ymmällään* 'bli förvirrad : var förvirrad'. Att ablativformen inte förekommer här beror sannolikt på att uttrycksbehovet är assymetriskt. Vid uttryck som anger övergång till eller från ett tillstånd förkommer olika predikatsverb och helheterna är lexikaliserade i mycket varierande grad. Också vid uttryck som anger befintlighet förekommer andra predikatsverb än *olla* 'vara'.

I den rikliga floran av uttryck i lokalkasus har jag för närmare granskning valt ut en liten grupp som anger att man är eller hamnar i trångmål. Jag jämför de kollokationsuppgifter jag fått fram genom korpussökningar med de uppgifter ordböckerna tillhandahåller. Uttrycken för trångmål fördelar sig klart på två grupper, dels sådana som är klart bildspråkliga, dels sådana som är konventionaliserade uttryck för problemsituationer som ”platser”. Till de senare hör sådana som *olla vaikeuksissa*, *pulassa*, *ahdingossa* 'befinna sig i svårigheter, i nöd, i trångmål' och deras rikttningsangivande motsvarigheter *joutua vaikeuksiin*, *pulaan*, *ahdinkoon* ('råka i svårigheter' osv.) samt *selviytyä vaikeuksista*, *pulasta*, *ahdingosta* (klara sig ur svårigheter' osv.).⁵ Ett färgstarkare bildspråk och därmed också mer idiomatiska fall representerar uttryck som *olla kusessa*, *liemessä* eller *lirissä* 'sitta [vara] i klistret' [eg. 'pisset, spadet, pinket'] med rikttningsangivande motsvarigheter. I praktiken uppfattas uttryck för problemsituationer vart och ett på

⁵ Noga taget har ordet *pula* betydelsen 'trångmål' bara i dessa lokalkasus. I övrigt är betydelsen 'brist'. Etymologin för ordet är höljt i dunkel. Ett förslag som lags fram är att uttrycket *joutua pulaan* ursprungligen skulle ha avsett att gå ner sig i en vak (Hakulinen 1978:412), men förklaringen får inte stöd i de etymologiska ordböckerna (SSA sv. *pula*, Häkkinen 2004 sv. *pula*).

sitt specifika sätt oavsett om det är bildspråkligt eller inte. En person i trångmål (*ahdingossa* < *ahdinko* eg. 'trångt utrymme') verkar befinna sig i någon form av trång klyfta som det gäller att ta sig upp ur, svårigheter (*vaikeudet*) ses som objekt som upplevaren stöter på eller måste kämpa mot (se även fotnot 8). Med det bildliga *liemessä* 'i spadet' avses att upplevaren behandlas som en köttbit i en soppa. Bilden av en situation inverkar på valet av predikatsverb och hur detta etableras.

Starkast adverbiserade bland de undersökta uttrycken är böjningsformer av orden *kiipeli* 'knipa, klämma' och *pinne* 'klämma', vilket betyder att orden uppträder endast i befintlighetsangivelser (och alltså inte t.ex. som subjekt eller objekt). De kan visserligen få adjektivattribut i likhet med substantiv, men även attributen är konventionaliserade (t.ex. *pahaan pinteeseen* 'i svår knipa'). I en ordbok kan adverbiserade former uppföras endast som kasusformsserier. I KS innehåller artikeln *pinne* en hänvisning till uppslagsformerna *pinteessä*, *pinteestä*, *pinteeseen*. För uppslagsordet *kiipeli* anges att det vanligen förekommer i inre lokalkasus och för *kiikki* (i stort sett synonymt till *kiipeli*) anförs inte ens den teoretiska grundformen utan uppslagsformerna är *kiikissä*, *kiikistä*, *kiikkiin*.

Inte ett enda av de neutrala uttrycken för trångmål finns med i SSIS. Däremot anförs inte oväntat en stor mängd bildspråkliga uttryck, t.ex. *joutua liemeen/kuseen/nesteeseen/liisteriin/liriin* (*neste* 'vätska', *liisteri* 'klister') med motsvarande befintlighetsformer. Uttrycken med riktningsskasus är ihopförda och hela gruppen står i registerdelen med vart och ett av orden som stickord. Däremot återfinns befintlighetsuttrycken bara under de enskilda uppslagsorden (t.ex. *liemi*). *Olla lirissä* saknas, trots att det är rätt vanligt i den korpus jag använt.

Eftersom trångmål är en oönskad situation är det verb som oftast används för att ange övergång till detta tillstånd *joutua* 'hamna, råka', som uttrycker ogynnsamhet. Verben *olla* och *joutua* är dock inte de enda alternativen, och därtill det finns det många mer specificerade uttrycksätt (t.ex. *olla suurissa vaikeuksissa* 'befinna sig i stora svårigheter', *monessa liemessä keitetty* 'garvad' [eg. 'kokt i många spad'], *olla pahemmassa kuin pulassa* eg. 'vara i värre [läge] än i nöd').

Jag har använt en korpus över finskt pressmaterial⁶ för att extrahera alla inessiv- elativ och illativformer av orden *ahdinko*, *pula*, *kiipeli*, *hätä* 'nöd' och *vaikeus* samt *pinne*, *kusi*, *liemi*, *liisteri* och *liri* med till-

⁶ Som korpus har jag använt den del av Finska språkbanken (Finnish Text Collection), som är tillgänglig via CSC – Tieteellinen laskenta Oy:s webbaserade gränssnitt (<http://www.csc.fi/kielipankki/>). Den innehåller tidningstext från ett antal olika dagstidningar från 1990-talet och omfattar ca 131 miljoner löpande ord.

hörande kontext. För *vaikeus*, som gav en mycket stor mängd träffar, gjorde jag ett slumpmässigt urval med 400 träffar per kasusform. Jag markerade de adekvata träffarna, dvs. de som anger befintlighet eller övergång till eller från ett tillstånd. De färgstarka uttrycken är rätt få och jag har beaktat bara de fraser som gett minst fem träffar. Uppgifterna om predikat och bestämmningar har jag sammanfört i en tabell. Utifrån den tabellen kan man göra bl.a. följande iakttagelser om materialet.

1. Ju fler olika predikatsverb ett ord uppträder tillsammans med desto svagare är förbindelsen mellan ordet och något av de enskilda predikaten. Det genomsnittliga antalet träffar per predikatsverb ger ett visst mått.⁷ Ju närmare siffran 1 värdet ligger desto fler är de unika kombinationerna. De minst befästa predikaten enligt den beräkningen förekommer med ordet *hätä* (i snitt 1,8–4,3 träffar för varje verb). I gengäld finns det fler vedertagna bestämmningar för *hätä* än för andra substantiv (bl.a. *tähän hätään*, *ensi hätään*, *henkensä hädässä* 'i detta läge' ['för den här nöden'], 'till att börja med' ['för den första nöden'], 'för sitt liv' ['i livsnöd']).
2. I vissa fall är ett av predikatsverben överlägset vanligast. För åtminstone hälften av träffarna står t.ex. följande kombinationer: *olla kusessa*, *liemessä*, *lirissä*, *pinteessä*, *ahdingossa*, *kiipelissä*, *pulassa*, *vaikeuksissa*; *joutua kiipeliin*, *liriin* (5/8), *pinteeseen*, *pulaan*, *vaikeuksiin*. Vissa andra kombinationer når inte upp till samma tal men kan ändå anses vara konventionaliserade. I kombination med formen *vaikeuksiin* uppträder t.ex. rätt ofta verbet *ajautua* 'drivas' (21,3 % av träffarna), och för *liemessä* är participformen *monessa liemessä keitetty* 'garvad' vanlig. I fråga om relativ (former som anger övergång från ett tillstånd) framträder det inte alls kollokationer i samma utsträckning. De vanligaste är *pelastaa* *JOKU pulasta* 'rädda någon ur nöden' (37,6 %), *päästä/päästää* *JOKU pinteestä* 'komma ur/bli hjälpt [eg. släppt] ur knipan' och *nousta ahdingosta* (18,1 %) 'ta sig [upp] ur trångmålet' (18,1 %).
3. Vissa verbalalternativ utgör begreppsliga klungor. I stället för att tala om att *vara* i svårigheter kan man säga att någon *kämpar* med svårighet eller *stretar* eller *sprattlar* osv. Det finns ett brett spektrum av verb av det slaget som kombineras med *vaikeuksissa*:

⁷ Ett noggrannare mått vore att undersöka hur predikaten fördelar sig och räkna ut entropi för fördelningen. (Så gör t.ex. Wulff 2008: 82–85).

kamppailla, painiskella, taistella; pinnistellä, sinnitellä; pyristellä, rypeä, rämpiä, räpiköidä osv. De andra befintlighetsuttryck som är aktuella i denna studie kan inte kombineras med de här verben: ?*pinnistellä pulassa*, ung. ”lägga manken till i nöd” ?*rypeä hädässä* ”bada i nöd”.⁸ Kollokeringstendenserna är således delvis lexikala, delvis begreppsliga. En ordbok kan knappast åskådliggöra all denna kollokationella undervegetation.

4. För att gradera nöden i fråga om uttrycken med *pula* och *pinne* används vanligen *paha* ’ond’, för *vaikeus* används *suuri* ’stor’ och med *hätä* kombineras *äärimmäinen* ’yttersta’.

5.1. Uttryck för trångmål i KS

Här medger utrymmet inte mer än en kort presentation av hur KS löst problemen med att åskådliggöra uttryck för trångmål. Tabell 2 på nästa sida är en sammanställning över de exempel som finns i artikeln för vart och ett av de ovan behandlade orden.

Exemplen i ordboken täcker de centrala befintlighetsuttrycken förhållandevis väl om man jämför med korpusen. Det vida spektret av verb framgår dock inte, och det syns inte heller att transitiva verb är förhållandevis vanliga vid riktningskasus. Förenklingen är förståelig med tanke på att ordboksartiklar ska vara koncisa och också tolkningsbara. Det är framför allt de förekomster som ligger mitt emellan på skalan mellan högfrekventa och unika i korpusen som kunde vara tänkbara exempelkandidater, men alternativen är vanligtvis så många att fraserna inte anförs i ordböcker. Verb av det här slaget är de fetstilta i kedjorna *joutua* > *ajautua* > *törmätü* > *juuttua vaikeuksiin*; *ajaa* > *saattaa* > *suistaa JOKU ahdinkoon*.

⁸ Förutom *ahdingossa*, som uppvisar en delvis liknande serie: *kamppailla, painia, painiskella, taistella*. Till övervägande del betecknar dock verben som kombineras med *ahdingossa* ett mer eller mindre passivt lidande. Sådana verb är *elä*; *kituuttaa, kitua, riutua, tuskaila; kahlata, tarpoa*. Svårigheter (*vaikeudet*) är däremot till för att övervinnas eller åtminstone bekämpas.

TABELL 2. Uttryck för trångmål i KS-artiklarnas exempel.

UPPSLAGSORD	INESSIV	ILLATIV	ELATIV
ahdinko 'trångmål'	Olla ahdingossa. 'vara i trångmål'	Auttaa ahdinkoon joutuneita. 'hjälp de nödstillda'	
hätä 'nöd'	Olla hädässä. 'vara i nöd'	Joutua hätään. 'råka i nöd'	
kiipeli 'knipa'	Olla kiipelissä. 'vara i knipa'	Joutua, jäädä kiipeliin. 'hamna i en knipa'	Päästä kiipelistä. 'klara sig ur en knipa'
kusi 'piss'	Olla kusessa. 'vara i svårigheter'	Panna joku kuseen. 'försätta någon i svårigheter'	
liemi 'spad'	Olla liemessä. 'vara i svårigheter' Kiehua omassa liemessään. ung. 'binda ris åt egen rygg' Monessa liemessä keitetty poliitikko. 'en garvad politiker'	Joutua liemeen. 'råka i svårigheter'	
liisteri 'klister'	Olla liisterissä. 'vara i klistret'		
liri 'pink'	Olla lirissä. 'vara i svårigheter'	Joutua liriin. 'råka i svårigheter'	
neste 'vätska'		Joutua nesteeseen. 'råka i svårigheter'	
pinteessä, pinteestä, pinteeseen 'i/ur knipa'	Olla (pahassa) pinteessä. 'vara i en svår knipa'	Joutua, jäädä pinteeseen. 'hamna i en knipa'	Päästä pinteestä. 'komma ur en knipa' Päästää, auttaa joku pinteestä. 'hjälp någon ur en knipa'
pula 'nöd'	Olla pahassa pulassa, pahemmassa kuin pulassa. 'vara i svår nöd, i verkligt svår nöd'	Joutua pulaan. 'hamna i nöd' Jättää joku pulaan. 'lämna någon i sticket'	Pelastua, päästä, selviytyä pulasta. 'rädda sig, komma, klara sig ur en knipa'
vaikeus 'svårighet'		Joutua vaikeuksiin. 'råka i svårigheter'	

Artiklarna *ahdinko* och *vaikeus* verkar dock vara onödigt kortfattade i relation till vad korpusen ger vid handen. I korpusen är det uttryck med *vaikeus* som förekommer allra mest för att ange svårigheter. KS-artikeln gör inte rättvisa åt detta faktum. Ett enda exempel redovisas, *joutua vaikeuksiin*. Det återfinns i en betydelsegrupp med etiketten *Erik. vars. mon.* (Spec. särsk. plur.), som anger att det handlar om en specialiserad användning av något slag. Av *ahdinko*-artikeln framgår det i sin tur inte att elativformer (*ahdingosta*) är ovanligt frekventa i angivelser av övergång från ett tillstånd (hälften av alla elativträffar).

I artikel *pula* framgår det inte av exemplet *olla pahassa pulassa* att adjektivet kan utelämnas. Å andra sidan är bestämningen typisk för just *pula* i befintlighetskasus, så det kan anses vara en förståelig förenkling i en ordbok. Uttrycket *olla pahemmassa kuin pulassa* förekommer tio gånger i korpusen. Det är inte så mycket, men eftersom strukturen inte är produktiv (jfr *?olla kiperämmässä kuin ahdingossa* el. likn.) handlar det om ett idiom. För elativformen *pulasta* är det vanligaste kollokerande verbet i materialet det transitiva *pelastaa* 'rädda'. Kombinationen redovisas inte i ordboken.

Generellt gäller att ju mer bildligt ett komplement är desto neutralare är de kollokerande verben och desto mer lexikaliserade förbindelserna: *olla kusessa, kiipelissä* men inte *?riutua kusessa* 'förtvina i piss', *?sinnitellä kiipelissä* 'streta i knipa'. Att så är fallet framgår inte riktigt av ordboksartiklarna. Å andra sidan måste man konstatera att det inte handlar om någon grav brist. En ordbok ska tjäna många olika syften samtidigt och ändå vara läsbar.

I vissa av KS' artiklar har fraseologin placerats dels i olika betydelsemoment, dels i en särskild "betydelse"grupp. Så är fallet i t.ex. artikeln *hätä*, som ser ut på följande sätt (bara en bråkdel av exempel-materialet medtaget av utrymmesskäl):

1. tukala tilanne: *Olla hädässä. Joutua hätään. - - Lapsella on hätä, pissahätä.*
2. tuskainen huoli: *Mistä sen summan tähän hätään [= tähän tarpeeseen, juuri nyt] ottaa? Huutaa kuin hengen hädässä.*
3. *Meillä oli jo hätä kädessä 'olimme hädässä'. Hätään, hätiin 'apuun'. Hänet olisi ryöstetty, ellei poliisi olisi ehtinyt hätään. Aioin polttaa kirjeet, mutta toiset ehtivät hätiin. Hädässä ystävä tutaan SL [= sananlasku].*
1. en svår situation: *Vara i nöd. Råka i nöd. --- Barnet är kissnödigt ["barnet har (kiss)nöd"].*
2. ett plågsamt bekymmer: *Var ska jag ta den summan i detta läge? Skrika som en nödställd. ["som i livsfara"]*
3. *Vi befann oss redan i nöd ["vi hade nöd för handen"]. Till undsättning. Han skulle ha blivit rånad om inte polisen kommit till undsättning. Jag tänkte bränna brevet men de andra ingrep. I nöden prövas vännen Ordspråk.*

De grundläggande trångmålsbetydelserna återfinns i betydelsemoment 1. Befintlighetsformer och former som anger övergång till ett tillstånd finns med. Elativformer saknas, vilket är befogat med tanke på den mycket låga frekvensen. I fråga om behov att gå på toaletten används en annan struktur, där upplevaren står i lokalkasus (*JOLLAKULLA on hätä*, *JOLLEKULLE tulee hätä*). För befintlighetskasus har KS exemplet *Lapsella on ...* 'barnet är (kiss)nödigt' med en slumpmässig ram medan exempel med riktningsspecificerande lokalkasus saknas. I betydelsemoment 2 är kollokerande bestämmingar insatta dels i tillfälliga, dels i typiska sats- och verbramar. Betydelsemoment 3 består av olika idiomatiska fraser och av "sublemmana" *hätään* och *hätiin*.

Sublemmana i KS är synnerligen undanskymda jämfört med hur det såg ut i *Nykysuomen sanakirja* ('Nufinsk ordbok') från 50-talet, en föregångare till KS. Där är ord och fraser som fungerar som underuppslagsformer kursiverade och de följs av egna exempel med ett lodstreck före det första exemplet. I KS får de sublemmaartade fallen i regel en egen betydelseförklaring men strukturen kan urskiljas bara genom att de påföljande exemplen på ordet eller frasen elaborerar denna.

Att återinföra och vidareutveckla sublemmastrukturerna vore en primär praktisk lösning för att klarare åskådliggöra det fraseologiska materialet. Men därmed är de många gränsdragningsproblemen inte lösta. Hur ska man exempelvis förhålla sig till svagt idiomatiska kollokationer (t.ex. *olla hädässä*, *joutua hätään*) som är svåra att upptäcka bland de löpande exemplen. Även om befintlighetsangivelserna fördelar sig på idiom och på mindre idiomatiska kollokationer är de tämligen ekvivalenta till sin art. Borde alla uttryck markeras på samma sätt eller borde en del lämnas omarkerade?

6. Markering av fraseologiska uttryck

I den nyaste engelska Cobuild-ordboken (2009) anges skillnaden mellan kollokationer och idiom genom att idiomerna och andra fraser ("PHRASE") placeras i själva artikeln avskilda som betydelsegrupper. Kollokationer presenteras som samförekomster ("Word Partnership") i särskilda faktablådor. Typiska kollokationsuppgifter är t.ex. valet av attribut och predikat (för t.ex. *error* är typiska attribut *common* och *fatal* och typiska predikat är *commit* och *make*). De fasta förbindelserna återfinns mestadels bland fraserna (t.ex. *in error*). För ordet *trouble* är fördelningen genomförd så att *in trouble* ges som en fras ("If someone is in trouble, they are..."), och kombinationerna *get in/into trouble*, *get out of trouble*

och *stay out of trouble* ges som kollokationer. För *difficulty* finns endast befintlighetsuttrycken *in difficulty* och *in difficulties* med, och uttrycken är i enlighet med Cobuilds system markerade som fraser.

Indelningen är säkert motiverad men ska inte nödvändigtvis genomföras i alla ordböcker. När man diskuterar olika alternativ bör man komma ihåg att de textuella förklaringarna i Cobuild ger sådana uppgifter som andra ordböcker ger antingen vid grundformen, implicit i exemplen, eller inte alls. Att det är verbet *be* som används i kombination med *trouble* och att det tar personobjekt (*someone is in trouble*) är en sådan angivelse.

I KS redovisas alltså för närvarande kollokationellt och fraseologiskt material i samma form som andra språkexempel, och när man försöker lyfta fram frasmaterialet tydligare i orddatabasen stöter man på många svårigheter. Det första problemet är att man inte utan vidare kan identifiera fraserna bland resten av exemplen. I vissa fall får man ett överflöd på frasmaterial eftersom den fraseologiska andelen är ytterst hög för kärnordförrådet. I extrema fall ser det ut som i artikeln *Järki* 'förnuft, förstånd', där ett enda exempel (av 18) är icke-fraseologiskt, nämligen sammansättningsexemplet *ihmisjärki* 'mänskligt förnuft' (i början av betydelsemoment 1 i [det kraftigt förkortade] artikelexemplet)

1. ihmisen kyky: *Ihmisjärki. Käyttää järkeään. Järki juoksee, seisoo, on jäässä. Hänen järkensä leikkaa hyvin hänellä on hyvä käsityskyky. Kuunnella järjen ääntä. En saa mahtumaan järkeeni [= en pysty käsittämään], että - -. Minun järkeni mukaan niin kuin minä ymmärrän. Terve järki terve, normaali ajattelutapa t. arvostelukyky. Osoittaa kannanotoissaan tervettä järkeä. Ottaa järki käteensä **ark.** olla järkevä.*
2. terve mieli, harkintakyky: *Menettää järkensä tulla melisairaaksi, hulluksi. Olla järjissään, täydessä järjessään mieleltään terve ja harkintakykyinen. - -*
3. järkevä ajattelu: *Mitä järkeä siinä on? Yritin puhua hänelle järkeä saada hänet ajattelemaan järkevästi. - -*
 1. en mänsklig förmåga: *Mänskligt förnuft. Använda sitt förnuft. Ha lätt att fatta [”förståndet löper”], det [förståndet] står (still), inte begripa någonting [förståndet är på is]. Han har lätt att fatta. Lyssna på förnuftets röst. Jag kan inte få in i min skalle, att ... Enligt vad jag kan förstå [enligt mitt förstånd]. Sunt förnuft. Visa sunt förnuft i sina ställningstaganden. Vara förnuftig [ta förnuftet i handen] **vard.***
 2. sunt förnuft, omdömesförmåga. *Bli från vettet. Ha förstånd, vara vid fullt förstånd.*
 3. förnuftigt tänkande. *Vad är det för mening med det? Jag försökte tala förstånd med honom.*

När fraserna väl valts ut har man avgränsnings- och markeringsproblem. Här ska jag bara kort diskutera valet av grundform, och då gäller det att komma ihåg att frasexemplen i KS antingen kan vara mycket avskalade ”kärnfraser” eller utgöra en blandning av en konventionaliserad fras och fri kombination. Det avskalade exemplet *Järki seisoo* (i betydelsemoment 1) säger inget i sig självt – inget om tolkningen, inget om kon-

texter, inget om helhetsstrukturerna. Strukturellt kan *järki seisoo* kombineras med en upplevare i adessiv och därtill kan ett adverbial *päässä* 'i huvudet' ingå: (*JOLLAKULLA*) *seisoo järki (päässä)* 'det står still för någon' [hos någon står förnuftet [stilla] (i huvudet)]. Men om denna maximala form väljs som grundform representerar den en teoretisk potential, inte den form som är vanligast i språkbruket. Dessutom framgår det inte att den normala ordföljden vid upplevarlös konstruktion är *järki seisoo*. Genom knapphändig information undviker lexikografen klokt nog onödig komplexitet.

De tillfälliga ramar som används för att ange idiom i KS, t.ex. *Yritin puhua hänelle järkeä* 'jag försökte tala förstånd med honom' (för ett idiom som i generell form kan betecknas *JOKU puhuu JOLLEKULLE järkeä* 'NÅGON talar förstånd med NÅGON'), aktualiserar förutom problemet med tempus och modus också valet av subjekt (1 person singularis: ändelsen *-n* på verbet *yrittää*) och valet av predikat (*yrittää* 'försöka'). Predikatet representerar dock ett typiskt kollokerande verb, och den informationen vore det hur som helst önskvärt att kunna förmedla till användarna. En sublemmastruktur (som t.ex. vid *Terve järki* 'sunt förnuft') skulle göra det möjligt att särskilja grundform och belysande exempel, men systematiskt tillämpad skulle en sådan samtidigt göra presentationen avsevärt längre. Det kan alltså inte vara en genomgående lösning åtminstone i den tryckta ordboken, om inte frasmaterialet samtidigt begränsas kraftigt. En heltäckande presentation över fraseologin av den art som vore önskvärd leder tillika till de typiska problemen med att förena bredd och djup i en beskrivning.

Litteratur

- Arppe, Antti 2008. *Univariate, bivariate, and multivariate methods in corpus-based lexicography – a study of synonymy*. Helsinki: University of Helsinki, Department of General Linguistics.
- Burger, Harald 1989. Phraseologismen im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. – Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand & Ladislav Zgusta (Hrsg.), *Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Erster Teilband, 593–599. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Cobuild = *Collins COBUILD Advanced Dictionary of English*. Boston: HarperCollins Publishers 2009.

- Gries, Stefan Th. 2008. Phraseology and linguistic theory: A brief survey. – Sylviane Granger & Fanny Meunier (toim.), *Phraseology: An interdisciplinary perspective*, 3–25. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Hakulinen, Lauri 1979. *Suomen kielen rakenne ja kehitys* ('Finska språkets struktur och utveckling'). Helsinki: Otava.
- Häkkinen, Kaisa 2004. *Nykysuomen etymologinen sanakirja* ('Nufinsk etymologisk ordbok'). Helsinki: WSOY.
- Järventausta, Marja 2009. Kakkossuomen perussanakirja ('Basordbok för finska som andraspråk'). *Virittäjä* 113, 89–100.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja* (cd-rom) ('Språkbyråns ordbok'). Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Kielikone Oy 2004, 2008.
- Moon, Rosamund 1998. *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Moon, Rosamund 2008. Conventionalized *as*-similes in English: A problem case. I: *International Journal of Corpus Linguistics* 13:1, 3–37.
- Muikku-Werner et al. 2008 = SSIS.
- Nykysuomen sanakirja* I–VI ('Nufinsk ordbok'). Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki: WSOY, 1951–1961.
- Onikki-Rantajääskö, Tiina 2001. *Sarjoja: nykysuomen paikallissijaiset olotilanilmaukset kielen analogisuuden ilmentäjinä* (Serier: nufinskans lokalkasusböjda befintlighetsangivelser som manifestation av språkets analoga karaktär'). Helsinki: SKS.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. (Finska ords ursprung. Etymologisk ordbok'). Helsinki: SKS 1992–2000.
- SSIS = Muikku-Werner, Pirkko – Jantunen, Jarmo Harri – Kokko, Ossi 2008. *Suurella sydämellä ihan sikana. Suomen kielen kuvaileva fraasisanakirja*. ('Med stort hjärta så in i norden. En beskrivande frasordbok för finskan'). Helsinki: Gummerus.
- Svanlund, Jan 2002. Lexikalisering. I: *Språk och Stil* 12, 7–45.
- Tammi, Jari 2008. *Suuri vertailusanakirja*. (Den stora jämförelseordboken'.) Helsinki: Pikku-idis.
- Wulff, Stefanie 2008. *Rethinking Idiomaticity: A Usage-based Approach*. London & New York: Continuum.

Textmaterial

Finska språkbanken. Korpus sammanställd av Forskningscentralen för de inhemska språken, Institutionen för allmän språkvetenskap vid Helsingfors universitet, Joensuun yliopiston vieraiden kielten laitos (yleinen kielitiede) samt CSC – Tieteellinen laskenta Oy. En delkorpus på ca 131 milj. tillgänglig via sökverktyg för webbgränssnitt. <http://www.csc.fi/kielipankki>.

Tarja Riitta Heinonen
ordboksredaktör
Forskningscentralen för de inhemska språken
Berggatan 24
00100 Helsingfors
trheinonen@gmail.com

Jón Hilmar Jónsson

Ordforbindelser: Grunnelementer i ordboken?

The article describes the construction of a lexicographic description where different types of phraseological units have a wider and more active role than is usually the case in traditional dictionaries. It relates how the description of Icelandic phrasemes and collocations has been assembled in stages, starting with a printed combinatory dictionary, going towards an electronic dictionary description. A large collection of phrasemes and collocations has been used to identify and analyse lexical and semantic relations, and on the basis of such an analysis to classify the vocabulary according to semantic features.

Moreover, the phrasemes have been widely lemmatised on a level with single words which makes it possible to pinpoint their semantic relations to single-word lemmas. Additionally, as the multi-word lemmas have a standard presentation form, the lemma strings can be grammatically tagged and categorised by syntactic constructions.

A lexicographic model of this sort is based on the onomasiological standpoint. The lemmas are generally unambiguous and the description combines different roles that have usually been fulfilled by different types of dictionaries.

1. Innledning

1.1. Ordforbindelser som elementer i allmenne ordbøker

De fleste ordbøker, i hvert fall de tradisjonelle allmenne ordbøker, forventes å ha et betydelig innslag av ordforbindelser av ulike slag som leksikalske elementer underordnet de enheter som utgjør selve lemmalisten til ordboken.¹ Det er derimot mindre alminnelig at ordforbindelser opptrer i selve lemmalisten og dermed blir direkte tilgjengelige på linje med de ettordslemmaer som dominerer i tekstbildet. Dette betyr at det bilde ordboken gir av de ulike typer ordforbindelser, henger nøye sammen med beskrivelsen av de enkelte ord de er knyttet til (se bl.a. Burger 1989, Moon 2007). Dette forholdet har uunngåelig og på mange måter en begrensende effekt på ordforbindelsenes andel og omfang i ordboksteksten. Det er også en alminnelig erfaring at det er vanskelig å lage seg et bilde av den rolle ordforbindelser spiller i oppbyggingen og utformingen av en ordbok og en ordbokstekst, og vurdere deres bidrag til den

¹ Termen **ordforbindelse** er her brukt i vid forstand og dekker forskjellige typer ordkombinasjoner, i samsvar med den definisjon og forklaring termen får i NFL.

leksikografiske beskrivelse. Når det gjelder begrensningen av omfanget, må det ut fra leksikografens synsvinkel blant annet tas hensyn til en indre balanse i de enkelte artikler, der en klar betydningsinndeling som regel er det overordnede målet. Tilknytningen til de enkelte delbetydninger vil også være uklar i mange tilfeller så det kan bli vanskelig å avgjøre hvor en konkret ordforbindelse med en særpreget semantisk karakter skal plasseres innenfor artikkelen. Dertil kommer at fremstillingen av ordforbindelsene sjelden er standardisert i den grad at den viser en klar skilnad mellom ulike typer, og de skiller seg heller ikke alltid tydelig fra regelrette eksempler som har til funksjon å illustrere bruken av enkelte ord eller delbetydninger.

I mange allmenne ordbøker kan beskrivelsen og behandlingen av ordforbindelser dermed ikke anses å utgjøre en selvstendig del av oppbyggingen og utformingen av ordboksteksten.

Deres inkludering kan også være nokså tilfeldig. Den forutsetter for det første at ordforbindelsene inneholder enkeltord som (gjerne med hensyn til ulike kriterier) anses å være aktuelle som lemmaer. Det må også avgjøres hvilket lemma blant flere potensielle lemmaer skal prioriteres, ut fra de brukerbehov ordboken skal dekke og i samsvar med allmenne leksikografiske prinsipper. Det betyr at ordforbindelsene sjelden blir synlige i ulike kontekster, og det forventes at brukerne er klar over de prinsipper som best fører til et effektivt oppslag. Det bør også nevnes at den uttrykksmessige variasjon som karakteriserer mange ordforbindelser gjerne blir sterkt begrenset.

Men samtidig som beskrivelsen av ordforbindelser i de konkrete ordbøker blir underkastet sterke begrensninger må det framheves at bak de fleste ordbøker skjuler det seg et omfattende kilde- og tekstmateriale der ordforbindelser av ulike slag bidrar med vitnesbyrd om de leksikalske, semantiske og syntagmatiske egenskaper som blir trukket fram i beskrivelsen av de enkelte ord og på den måte setter sitt preg på ordboksteksten.

De leksikalske enheter som dekkes av den allmenne termen **ordforbindelse** har et ulikt forhold til de enheter de er sammensatt av, noe som også preger deres opptreden i en konkret leksikografisk sammenheng. På den ene side kan de fungere som naturlige elementer i beskrivelsen av lemmaet, der de bl.a. kan vise ordets valens eller understreke og fordype en bestemt definisjon eller forklaring. Hertil hører primært kollokasjoner og forskjellige typer konstruksjoner. I den andre enden av skalaen har vi faste ordforbindelser og idiomer der en sterk konvensjonalisering av uttrykket og en selvstendig semantisk karakter er typiske egenskaper.

1.2. I skyggen av det semasiologiske aspektet

På bakgrunn av dette er det forståelig at ordforbindelser ofte forekommer som ganske statiske og isolerte enheter i ordboksteksten, ikke minst i de mest allmenne ordbøker der en betydningsbeskrivelse med forklaringer og definisjoner står i fokus. Overfor en ordbok av den type vil det alltid være lett å påpeke svakheter og mangler, der ordforbindelser av ulike slag enten saknes, eller man kan forestille seg at de ville ha hatt en belysende og kompletterende funksjon med hensyn til en gitt informasjon.

Men uansett hvor mye plass det gis til fraser og ordforbindelser i en allmenn ordbok, må man innse at en ordbok av den type der betydningsbeskrivelse av ettordslemmaer blir prioritert, alltid vil gi fraseologien en underordnet rolle. Grunnen er at det ensidig tas hensyn til det semasiologiske aspektet der uttrykkssiden av de leksikalske enhetene bestemmer sammensetningen og struktureringen av lemmabestanden, og den sentrale oppgave består i å skille imellom og definere de ulike betydninger lemmaene opptrer i. Det overskygger det onomasiologiske aspektet, der innholdssiden av de leksikalske enhetene står i fokus for beskrivelsen av lemmaene. En slik innholdsbasert beskrivelse tilhører etter tradisjonen spesialordbøkernes oppgavefelt. Hvis en allmenn leksikografisk beskrivelse skal kunne skildre hvordan de ulike ordforbindelser fungerer som språklige elementer og hvordan de preger språkb Bruken, både generelt og i forhold til de enkelte ord de er sammensatt av, trengs det en ny innfallsvinkel der det tas mer hensyn til det onomasiologiske aspektet. Det vil for det første bety at ordforbindelsene i større grad kan opptre som selvstendige lemmaer, men det vil også ha betydning for beskrivelsen av enkeltordene og deres innbyrdes relasjoner, som resultat av en systematisk kartlegging av ordforbindelsenes paradigmatisk og syntagmatiske egenskaper.

2. Ordforbindelser som elementer i fraseologiske ordbøker

For å få til en sterkere fokusering på ordforbindelser og deres karakteristiske egenskaper enn den allmenne ordboken tillater, kan de beskrives innenfor rammen av ulike typer fraseologiske ordbøker (se Schemann 1989, se også Farø 2007:950 f.). Her dreier det seg om ulike formål og motivasjoner som da også setter sitt preg på ordbøkernes innhold og fremstilling. For leksikografen kan det simpelthen være viktig å få plass til et større antall fraser og ordforbindelser for dermed å gi en bredere

dekning av fraseologien. I andre tilfeller gjelder oppmerksomheten bestemte typer fraser og ordforbindelser ut fra en typologisk klassifisering. Generelt får man regne med at framstillingen og struktureringen av ordboksteksten her i større grad blir styrt av reelle brukerbehov enn det er tilfellet i en gjennomsnittlig allmenn ordbok.

Men så lenge lemmastrukturen bestemmes av de samme prinsipper som tradisjonelt gjelder for allmenne ordbøker og ordforbindelsene blir underordnet ettordslemmaer, vil beskrivelsen være preget av de samme begrensninger. Man får regne med at de ordforbindelser ordboken inneholder, blir valgt ut fra ulike kriterier, dels som selvstendige leksikalske enheter som da også krever en selvstendig beskrivelse, i andre tilfeller vil hensikten være å gi et sammenhengende bilde av den fraseologien som karakteriserer bruken av enkelte lemnaer. Inn i dette bildet kommer leksikografens avgjørelse om hvilket lemma en gitt ordforbindelse skal tilknyttes. Særlig når det gjelder kollokasjoner, tilsier tradisjonen at det bør tas logiske hensyn med tanke på ordbokens genuine formål og aktuelle brukerbehov. Det betyr f.eks. at substantiver, som basis i kollokasjoner, generelt skal ha prioritet som lemnaer overfor de adjektiver de står sammen med. Tilsvarende prinsipper blir framhevet for plasseringen av idiomer og andre faste ordforbindelser. Dermed vil de enkelte ordklasser få ulik vekt innenfor lemmalisten, og det gis en ufullstendig innsikt i hvordan ordforbindelser er knyttet til hverandre leksikalskt, syntaktisk og semantisk.

Man kan trygt fastslå at de tradisjonelle fraseologiske ordbøkene, uansett hvor solide og innholdsrike de kan være, har måttet lide for en sterk strukturell påvirkning fra de ordbøker der ordet som en avgrenset enhet står i fokus, slik at den eneste adgangen til den leksikografiske informasjon er gjennom en alfabetisert liste av ettordslemmaer. Denne påvirkningen og de restriksjoner den innebærer, er naturligvis opprinnelig forbundet med de begrensninger papirordboken har pålagt leksikografien. Og den lever forståelig nok videre i mange av de leksikografiske produkter som nå formidles i elektronisk form.

Men selv om ordbøker av denne typen ikke kan gi en fyllestgjørende dekning av ordforbindelser og belyse deres funksjon som sentrale leksikalske enheter, utgjør de et viktig bidrag til en mer omfattende og dynamisk ordboksbeskrivelse der fraseologien står i fokus og får prege struktureringen og framstillingen av hele den leksikografiske beskrivelse.

3. Ordforbindelser i fokus for islandsk leksikografi

Fra sent i 80-årene har undertegnede arbeidet med en leksikografisk beskrivelse av islandske ordforbindelser og fraseologi. Dette arbeidet har foregått i etapper og er dels blitt konkretisert i utgivelsen av tre fraseologiske ordbøker. I det siste har oppmerksomheten i økende grad blitt rettet mot å utvikle en ordboksmodell der ordforbindelser utgjør basen i materialet og fungerer som grunnlag for kartleggingen av de semantiske, syntagmatiske og leksikalske relasjoner lemmaene, der også flerordsenheter er inkludert, opptrer i.

I det følgende kommer jeg til å redegjøre for noen hovedtrekk i utformingen av denne ordboksmodellen der ordforbindelser blir tildelt en sentral rolle og er blitt frigjort fra det å være strukturelt underordnet andre leksikalske enheter.

3.1. To fraseologiske ordbøker

Det første bidraget til en sammenhengende beskrivelse av islandsk fraseologi besto i utgivelsen av ordboken *Orðastaður* i 1994. Denne ordboken kan dels defineres som en kollokasjons- og konstruksjonsordbok, men den inneholder dessuten en morfologisk komponent med en semantisk sortert liste over sammensetninger til de enkelte oppslagsord. Struktureringen er ellers relativt enkel, lemmalisten består av omtrent 11.000 ettordslemmer som til sammen dekker bortimot 45.000 ordforbindelser og fraser.

Orðastaður ble gjenutgitt i en utvidet og revidert utgave i 2001, men i 2002 utkom ordboken *Orðaheimur*, som kan betegnes som en fraseologisk begrepsordbok. Her er struktureringen litt mer sammensatt og avansert, lemmalisten består av drøyt 800 begrepsoverskrifter i alfabetisk rekkefølge, som til sammen dekker omtrent 33.000 ulike fraser. I tillegg kommer et alfabetisert register over samtlige innholdsord i frasene der hvert lemma dekker de fraser det forekommer i. Alfabetisk sortering av frasene under hvert nøkkelord gir her en direkte tilgang til de enkelte frasene, der det henvises til vedkommende lemma eller lemmer i begrepslisten. Når det gjelder mikrostrukturen i disse ordbøkene, inneles den for en stor del ut fra semantiske faktorer, spesielt i *Orðaheimur*.

3.2. Ordbaserte vs. begrepsbaserte lemmaer

Når det gjelder lemmastrukturen tas det i *Orðaheimur* et første skritt til å frigjøre fraser og ordforbindelser fra å være underordnet ettordslemmaer. Her er hensikten å føre sammen semantisk beslektede fraser, særlig med hensyn til de brukerbehov som gjelder produksjon, slik at brukeren kan vurdere å velge mellom ulike uttrykksformer (på samme måte som i en synonymordbok). I det tilfellet vil brukeren ikke nøye seg med konkrete ord som lemmaer, for et ordbasert oppslag må føre videre til de uttrykk og fraser som tilhører vedkommende begrepsfelt. De enkelte begrepsfelt forsynes i sin tur med overskrifter eller etiketter som belyser deres semantiske innhold og karakter. Det betyr at ordboken inneholder to kombinerte alfabetisk ordnete lemmalister, en ordbasert liste over samtlige innholdsord i frasene som dekker alle fraser der vedkommende ord forekommer som konstant ledd, og en begrepsbasert liste over de overskrifter som dekker semantisk beslektede fraser. Ved enkelte fraser i den første listen henvises det til den begrepsoverskrift (eller -overskrifter) frasen er underordnet.

3.3. Standardisert framstilling, fast sorteringsregel

For å sikre målbevisste og effektive oppslag i den ordbaserte lemma-listen, kreves det en klar standardisering av frasene og en sorteringsregel som bevirker at en gitt frase lett kan lokaliseres innenfor en lengre liste. Ved hjelp av standardiseringen kan det trekkes fram viktige syntaktiske egenskaper, spesielt i verbfraser, der det bl.a. kan skilles mellom animate og inanimate subjekt, og nominale og adverbiale ledd får gjenspeile verbets syntaktiske og semantiske valens. Foruten å gi hver enkelt frase en klar plassering får brukeren ved hjelp av en fast sorteringsregel en samlet oversikt over leksikalsk og formelt sammenhengende fraser. Også dette kommer klarest til uttrykk blant verbene, noe som gir verblemmaene atskillig større verdi med hensyn til fraseologien enn de vanligvis har i en tradisjonell ordbok. Her viser det seg hvor nyttig det er å ha tilgang til frasene ut fra ulike innholdsord, istedenfor å måtte slå opp under ord av en bestemt ordklasse.

3.4. *Selvstendig fraseologisk register*

Genereringen av den ordbaserte lemmalisten i *Orðaheimur* ga et klart vitnesbyrd om at en slik liste også kan ha en selvstendig verdi uten på forhånd å være knyttet til en helhetlig semantisk klassifisering av frasene. Denne oppfatningen lå bak avgjørelsen om å bygge opp et omfattende fraseologisk register over fraser og ordforbindelser hentet fra sitatsamlingen til Orðabók Háskólans (Islands universitets leksikografiske institutt, senere den leksikografiske avdelingen til Árni Magnússon instituttet for islandske studier). Her gjelder de samme prinsipper for standardisering og sortering av materialet som ble innledet ved utarbeidelsen av *Orðaheimur*, men registeret inneholder langt flere fraser og nøkkelord (ordbaserte lemmer), ialt omkring 135.000 fraser knyttet til bortimot 60.000 nøkkelord (se <http://www.lexis.hi.is/osamb/osamb.pl>). Det er også formelt og innholdsmessig mer variert. Her er rene kollokasjoner også inkludert, og frasene blir valgt og registrert uten at de på forhånd skal tilhøre en lukket mengde semantiske felt.

3.5. *Kombinert fraseologisk ordbok*

Den tredje ordboken i denne familien med fraseologiske ordbøker kom i 2005 under tittelen *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun*, og er i grunnen en kombinert utgave av de to andre som i tillegg til papirutgaven også ble utgitt som Cd-rom. Etableringen av det fraseologiske registeret utgjorde en viktig inspirasjon i denne sammenheng, for det viste at det også er nyttig å avdekke sammenhengen mellom leksikalsk og semantisk beslektede kollokasjoner innenfor rammen av et slikt register. Med tanke på det var det ikke noe i veien for å utvide og komplettere den ordbaserte lemmalisten i *Orðaheimur* ved også å dekke samtlige fraser i *Orðastaður* (der hovedparten består av kollokasjoner og konstruksjoner). De egentlige lemmalister til de to ordbøker (ordbasert i *Orðastaður*, men begrepsbasert i *Orðaheimur*) kunne på en enkel måte slås sammen i en alfabetisert lemmaliste med en grafisk skilnad mellom ord- og begrepslemmer. Dette framgår av figur 1 (se appendiks), som viser to tekstavsnitt fra *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun* der ordet *ágreiningur* 'uenighet, meningsforskjell' forekommer i tre lemmafunksjoner, i hovedlisten som ordbasert (**ágreiningur**) og begrepsbasert (**ÁGREININGUR**) lemma og som ordbasert lemma i registerdelen, der det henvises til vedkommende artikkel i hoveddelen.

Denne sammenslåingen av de to fraseologiske ordbøkene var på mange måter et avgjørende tiltak som la grunnlaget for det videre arbeidet og sikret overgangen fra den trykte til den elektroniske ordboken.

Inkluderingen av kollokasjoner og andre ordforbindelser fra *Orða-staður* i den ordbaserte lemmalisten betyr at de ikke lenger ligger skjult i store artikler med en ofte uoversiktlig mikrostruktur, og sorteringen fremkaller en interessant sammenlikning av formelt beslektede fraser. I tillegg bygges det opp en ordliste med enkeltord som kompletterer den primære lemmalista. Dermed skapes det viktige forutsetninger for å tildele ordforbindelsene en ny funksjon som aktive faktorer i oppbyggingen av den leksikografiske beskrivelsen.

4. Oppbyggingen av *Íslenskt orðanet*

En enkel, men ganske grunnleggende fordel ved overgangen fra papirordboken til det elektroniske mediet består i at ordboksteksten lett kan tillegges nye fraser uten begrensninger, og uten at det på noen måte forstyrrer brukerens tilgang til beskrivelsen eller enkelte deler av den. Dette understreker ytterligere at ordforbindelsene på denne måten har fått en selvstendig status, noe som gjør det aktuelt å vurdere forholdet mellom de enheter vi definerer som lemmaer og adresser på den ene side, og de enheter som opptrer som angivelser til disse lemmaene på den andre. Sammenlikning med papirordbøker viser at det absolutte skillet mellom makrostrukturelle og mikrostrukturelle enheter er blitt opphevet. Den ordbaserte lemmalisten gir en verdifull innsikt i de innbyrdes relasjoner mellom ordforbindelsene, noe som må være relevant for en systematisk kartlegging av de ulike relasjoner i en større sammenheng. Søking i materialet kan foregå på ulike plan, og det kan sorteres på ulike måter og ut fra ulike kriterier.

På bakgrunn av dette stilles det to fundamentale spørsmål:

- Kan ordforbindelsene i enda høyere grad opptre og fungere som selvstendige leksikalske enheter i leksikografisk sammenheng?
- Kan ordforbindelsene tildeles en større funksjon enn hittil som aktive faktorer i oppbyggingen og utformingen av en allmenn leksikografisk beskrivelse?

Disse overveielsene ga motivasjonen til å bygge opp en ordboksmodell i elektronisk form der hele det fraseologiske materialet (i *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun* og det fraseologiske registeret) blir utnyttet som grunnlag for en leksikografisk beskrivelse der fraser og ordforbindelser utgjør den aktive kjernen. Det utviklet seg til utformingen av et leksikografisk prosjekt under navnet *Íslenskt orðanet* (Islandsk ordnett), som fortsatt pågår i samarbeid mellom undertegnede og Þórdís Úlfarsdóttir. Her omfatter den ordbaserte lemmalisten i første omgang samtlige nøkkelord fra de to hovedkildene pluss alle sammensetninger i den morfologiske komponenten til *Orðastaður*, til sammen bortimot 200.000 lemmar. Til denne lemmalista knyttet det seg et liknende antall fraser og ordforbindelser av ulike slag.

4.1. Ordforbindelser avdekker semantiske relasjoner

Utgangspunktet for ordnettet var å kartlegge og markere semantiske relasjoner innenfor det islandske ordforrådet ut fra de syntagmatiske relasjoner som ordforbindelser (og da spesielt kollokasjonene) avslører. Ved å linke hver enkelt frase til alle innholdsord den inneholder, gis det blant kollokasjonene en klar oversikt over semantisk beslektede kollokatorer under de enkelte lemmaer. Her kan det bl.a. foretas sammenlikning mellom lemmaer som viser hvor mange og hvilke nøkkelord de er linket til, hvilke av disse nøkkelordene de er linket til begge to, og hvilke bare er linket til det ene av dem. Figur 2 viser en slik sammenlikning mellom lemmaene *löngun* 'lengsel' og *þrá* 'sterk lengsel' der det fremgår at 26 nøkkelord er linket til begge ordene, mens 42 hhv. 46 nøkkelord bare er linket til det ene av dem. En slik sammenlikning innenfor et større felt vil gi viktig informasjon om semantisk nærhet og ulik nærhetsgrad. Nært beslektede ord kan også føres sammen innenfor en liste med kollokasjoner ut fra leksikografens vurdering og slås sammen med ordgrupper under andre lemmaer gjennom felles ord, for dermed å bygge opp et større sammenhengende felt.

Semantiske relasjoner er ikke begrenset til enkeltord, de er også synlige blant konstruksjoner og idiomer, enten de er relatert til hverandre eller til enkeltord. Også her kan slike relasjoner komme til uttrykk gjennom felles leksikalske enheter. Her har verbene nok en gang en sentral funksjon ved å føre sammen en stor mengde kollokasjoner, konstruksjoner og idiomer, og dermed legge grunnlaget for en nærmere sammenkobling og gruppering.

Men verbene som ettordslemmaer kan ikke uten videre inngå i de semantiske relasjoner de viser i de ulike flerordsenheter, f.eks. i idiomer med en klar egenbetydning. Her må det tas hensyn til at hele argumentstrukturen og den syntaktiske variasjon i mange forbindelser og konstruksjoner har en avgjørende virkning på betydningen. For å kunne aktivisere verbene som lemmaer i ordnettet, må de i de fleste tilfeller omstruktureres som flerordslemmaer i samsvar med uttrykksformen i vedkommende forbindelse(r). Dette gir lemmalisten et helt nytt preg og fører til en kolossal økning i antall verblemmaer der en stor mengde verbale ordforbindelser og konstruksjoner blir inkludert og inngår i semantiske relasjoner med andre lemmaer.

4.2. Flerordslemmaer, entydiggjøring av lemmaene

Lemmatiseringen av verbene som flerordslemmaer bygger på den tidligere standardisering av ordforbindelsene som på visse punkter vil måtte presiseres ytterligere. Dette medfører at de allerfleste verblemmaene vil være semantisk entydige. Denne entydigheten er i grunn forutsetningen for en problemfri kartlegging av de semantiske relasjoner mellom lemmaene. Det forholdet får samtidig en dyptgående virkning for hele ordboksmodellen, for dermed blir det onomasiologiske aspektet satt i fokus. Istedenfor at ordforbindelsene må tilpasse seg som underordnede enheter en beskrivelse av (mest) flertydige enkeltord opptrer, de som selvstendige og i grunnen entydige lemmaer. Dermed er det ordforbindelsene (som flerordslemmaer) som gir tonen og krever en gjennomgående entydiggjøring av hele lemmabestanden, også blant enkeltordene. Resultatet er en lemmaliste med en blanding av ettords- og flerordslemmaer der en eventuell flertydighet blir markert i form av homonymindeks og en identifiserende merknad i lemmalisten.

Flerordslemmaer er ikke bare aktuelle for verbene, de har også stor betydning for lemmatiseringen av forskjellige adverbialer som i stor grad er semantisk relatert til andre leksikalske enheter. Blant adjektivene, der en klar entydiggjøring er problematisk, kan lemmaformen tillegges et entydiggjørende element i form av et prototypisk substantiv (basis). Også nominaler med en klar egenbetydning vil være aktuelle som flerordslemmaer på linje med substantiviske ettordslemmaer.

4.3. Grammatisk tagging av flerordslemmaer

Standardisering av flerordslemmaene har ikke bare en kontrolleffekt med hensyn til sammenhengen mellom semantisk beslektede lemmaer, den åpner også veien for en ytterligere markering av lemmaformene som består i å foreta en grammatisk tagging av samtlige flerordslemmaer. En slik operasjon gir en helt ny innsikt i de paradigmatiske relasjoner blant flerordslemmaene, den synliggjør karakteristiske strukturtrekk til enkelte verb, lemmaene kan sorteres ut fra grammatiske mønstre, og det kan fokuseres på enkelte mønstre og deres utbredelse. Den bidrar også til å styrke ordforbindelsenes selvstendighet ved å tildele dem en grammatisk markering som belyser deres funksjon og karakter og kan sammenliknes med den tradisjonelle ordklassemarkering for ettordslemmaer. Figur 3 inneholder en grammatisk sortert liste med verblemmaer som innledes med verbet *borða* 'spise' og viser forekomsten av et bestemt mønster innenfor lista i tilknytning til andre verb.

I ordnettet spiller den grammatiske taggingen en viktig rolle ved bearbeidelsen av dataene, ikke minst i forbindelse med den semantiske klassifisering av lemmaene, der det viser seg at strukturelle likheter gjerne gjenspeiler semantiske likheter (jf. Braasch 2008).

Denne innfallsvinkelen til en systematisk og selvstendig beskrivelse av ordforbindelser kan vel sies å stå i kontrast til den tradisjonelle tilnæringsmåte i allmenne ordbøker der også verblemmaene blir uttrykt som ettordsenheter. Men det betyr ikke at en tradisjonell ordboksbeskrivelse ikke kan dra nytte av den kartlegging og markering dataene gjennomgår i denne modellen. Foruten den strukturelle standardisering som fremkaller karakteristiske konstruksjoner og belyser verbets valens, vil den semantiske klassifiseringen være til stor nytte ved betydningsbeskrivelsen, både av enkelte verb og de verbale ordforbindelser som krever forklaringer og definisjoner. Innenfor ordnettet kan slike betydningsforklaringer anses å være en naturlig fortsettelse av den strukturelle og semantiske kartleggingen.

4.4. Semantisk klassifisering av lemmabestanden

De semantiske relasjoner ordnettet avslører, berører lemmaene på ulike måter, dels dreier det seg om synonymi og antonymi, i andre tilfeller består relasjonen mellom over- og underbegrep. I atter andre tilfeller har vi med å gjøre mer løse relasjoner eller felles tilhørighet til et semantisk felt (begrep). Det er en naturlig framgangsmåte å markere først de fast-

ere relasjoner og legge den markeringen til grunn for en videre kartlegging og klassifisering. Men her må det tas et visst hensyn til ulike forhold i de enkelte ordklasser. Blant verbene (som flerordslemmaer) vil innbyrdes relasjoner f.eks. ikke gjenspeiles i relaterte nøkkelord i samme grad som blant mange substantiver. Med tanke på det ble de verbale lemmaene tildelt begrepetiketter, på liknende måte som ordforbindelsene i *Orðaheimur*. Denne begrepsmessige klassifiseringen har vært en av de mest tidkrevende tiltak i oppbyggingen av ordnettet. I motsetning til *Orðaheimur*, der begrepsoverskriftene utgjør selve lemmalisten, fungerer de i det elektroniske mediet utelukkende som semantiske markører i bakgrunnen. I denne forbindelse har den grammatiske taggingen også hatt en viktig funksjon ved å avdekke og skjerpe sammenhengen mellom form og betydning.

Foruten en klassifisering som styres og kontrolleres av leksikografen, byr ordnettet på å foreta mekanisk klassifisering av ulike slag, som dels kan utnyttes som praktiske operasjoner under bearbeidelsen av materialet men som også kan ha en egenverdi og bli synliggjort overfor brukerne. Det gjelder f.eks. kumulative grupperinger av parataktiske uttrykk som i mange tilfeller gir en interessant innsikt i et semantisk og konnotativt sammenhengende ordforråd.

4.5. Flerdimensjonell ordboksmodell

Den ordboksmodell jeg her har beskrevet, forener i grunn ulike funksjoner som ut fra tradisjonell leksikografisk terminologi blir dekket av forskjellige typer ordbøker. Men samtidig er den fleksibel slik at leksikografen får bestemme sammensetningen og omfanget av den leksikografiske beskrivelsen som blir synliggjort overfor de allmenne brukerne. Lemmaene, så vel ettords- som flerordslemmaer og deres innbyrdes relasjoner, utgjør hovedkjernen og formidler informasjon som tradisjonelt dels tilhører begreps- og synonymordbøker, men som i tillegg dekker viktige funksjoner fraseologiske ordbøker skal oppfylle. Men bak denne beskrivelsen ligger det et mer omfattende strukturert fraseologisk materiale som i større eller mindre grad også kan bli gjort tilgjengelig og knyttet til den begrepsorienterte kjernen.

Entydiggjøring av lemmaene og lemmatisering av flerordsenheter har til følge at betydningsforklaringer og definisjoner ikke lenger er i blikkfeltet. Det spørres allikevel hvilken status betydningsforklaringer kan ha i en slik modell. Som tidligere nevnt tildeles de en enkel differensierende funksjon overfor homonymer i lemmalisten. Det er naturlig å

tenke seg at enkelte lemmaer kan tillegges forklaringer når det anses å være viktig for brukerne, f.eks. metaforiske uttrykk blant flerordslemmaer. Men leksikalske og syntaktiske elementer i selve lemmaene har i mange tilfeller en betydningsforklarende funksjon, foruten at de relasjoner lemmaene står i til hverandre indirekte vil gi uttrykk for det semantiske innholdet, noe som forminsker behovet for formelle definisjoner og forklaringer. Hvis vi sammenlikner dette forholdet med det som gjelder for semasiologiske ordbøker, er det klart at materialet til ordnettet ikke vil vitne om alle de delbetydninger ordene blir tildelt i en ordbok av den type. Men det uttrykker til gjengjeld et interessant skille mellom det ordforrådet og de ordforbindelser som er mest aktive i språkbruken, og det mindre aktive og mer sjeldne ordtilfanget. Når det gjelder å avgrense en sentral kjerne av ordforrådet, f.eks. i forbindelse med konkrete ordboksprosjekter, vil opplysninger om ordenes forekomst i ordforbindelser av ulike slag kunne brukes som en interessant målestokk.

5. Grunnelementer i ordboken

I samsvar med oppbyggingen av ordnettet er det en naturlig framgangsmåte at de datamengder i grunndatabasen som anses å være ferdig markert og analysert etter hvert blir gjort tilgjengelig for allmennheten på nettet. Websiden www.ordanet.is tjener her dette formålet, og slik den ser ut nå, er innholdet konsentrert om de semantiske relasjoner mellom lemmaene. Det understreker at en ordboksbeskrivelse av denne type ikke er en avgrenset størrelse. Den må tvert imot kontinuerlig kunne utvides med nytt materiale, der nye ordforbindelser på den ene side styrker og kompletterer de beskrivelser allerede er blitt foretatt og på den andre side tilføyer nye lemmaer.

Overskriften til dette foredraget uttrykker på en forsiktig måte det synet at de elementer som i leksikografisk terminologi blir forent under termen **ordforbindelse**, burde tildeles en mer fremtredende posisjon leksikografisk teori og i utarbeidelsen av konkrete leksikografiske produkter enn tradisjonen tilsier. Det henger ikke bare sammen med at ordbøkene i konkrete tilfeller ikke klarer å dekke mangfoldigheten og bredden i fraseologien. Det går mer på den plassering ordforbindelsene har hatt i skyggen av de enkelte ord ordbøkene beskriver. Hvis de med leksikografenes hjelp kan tre ut av den skyggen og beskrives på deres egne premisser, vil det også kunne påvirke vår innstilling til beskri-

velsen av de enkelte ord. I den sammenheng reiser seg igjen det spørsmålet som stilles i overskriften.

Litteratur

- Braasch, Anna 2008: Verber med fælles syntaktiske konstruktioner og semantisk slægtskab. I: Ásta Svavarsdóttir et al. (red.), *Nordiske Studier i Leksikografi 9. Rapport fra konference om leksikografi i Norden, Akureyri 22.–26. maj 2007*. (Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi 10), Reykjavík, 43–59.
- Burger, Harald 1989: Phraseologismen im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. I: *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Hausmann, F.J. et al. (red.), 593–599. Berlin/New York: de Gruyter.
- Farø, Ken 2007: Danish Phraseology. I: *Phraseologie/Phraseology. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. Burger, H. et al. (red.), 949–958. Berlin/New York: de Gruyter.
- Jónsson, Jón Hilmar 2008: Lemmatisering og tilgangsstruktur: refleksjoner på bakgrunn av *Íslenskt orðanet*. I: Ásta Svavarsdóttir et al. (red.), *Nordiske Studier i Leksikografi 9. Rapport fra konference om leksikografi i Norden, Akureyri 22.–26. maj 2007*. (Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi 10), Reykjavík, 269–281.
- Moon, Rosamund 2007: Phraseology in general monolingual dictionaries. I: *Phraseologie/Phraseology. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. Burger, H. et al. (red.), 909–918. Berlin/New York: de Gruyter.
- NFL = *Nordisk leksikografisk ordbok* 1997. Red.: Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson og Bo Svensén. Oslo: Nordisk forening for leksikografi/Nordisk språksekretariat.
- Orðastaður = Jón Hilmar Jónsson 1994: *Orðastaður. Orðabók um íslenska málnotkun*. Reykjavík: Mál og menning. (2. utgave, utvidet og revidert 2001. Reykjavík: JPV-útgáfa.)
- Orðaheimur = Jón Hilmar Jónsson 2002: *Orðaheimur. Íslensk hugtaka-orðabók með orða- og orðasambandaskrá*. Reykjavík: JPV-útgáfa.
- Schemann, Hans 1989: Das phraseologische Wörterbuch. I: *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Hausmann, F.J. et al. (red.), 1019–1032. Berlin/New York: de Gruyter.

Stóra orðabókin um íslenska málnotkun = Jón Hilmar Jónsson 2005:
Stóra orðabókin um íslenska málnotkun (en Cd-utgave følger med).
Reykjavík: JPV-útgáfa.

Nettsteder

Íslenskt orðanet, <http://www.ordanet.is>
Fraseologisk register til Orðabók Háskólans,
[https:// www.lexis.hi.is/osamb/osamb.pl](https://www.lexis.hi.is/osamb/osamb.pl)

Jón Hilmar Jónsson
Forskningsprofessor
Árni Magnússon instituttet for islandske studier / Islands universitet
Neshagi 16
IS-107 Reykjavík
Island
jhj@hi.is

Appendiks: figur 1–3

FIGUR 1. Tekstavsniitt fra *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun*. Ordet *ágreiningur* 'uenighet, meningsforskjell' forekommer i tre lemmafunksjoner, i hovedlisten som ordbasert (**ágreiningur**) og begrepsbasert (**ÁGREININGUR**) lemma og som ordbasert lemma i registerdelen, der det henvises til vedkommende artikkel i hoveddelen.

1a

<p>ágreiningur no kk</p> <p>(það er) ágreiningur um <þetta, málið, ákvörðun hans, stefnu flokksins>/út af <þessu> <i>það er ágreiningur um það hvort eigninni hefur verið ráðstafað löglega</i></p> <p>það er ágreiningur við <hann, hana> (út af <þessu>) það er ágreiningur á milli <þeirra> það er ágreiningur með <þeim> ágreiningur kemur upp ágreiningur rís (út af <formsatriðum>) ágreiningur er uppi ágreiningurinn magnast gera (ekki/engan) ágreining (um <málið>) <þetta, málið> veldur ágreiningi (<reyna að>) jafna ágreininginn (<það tókst að>) leysa ágreininginn (<reyna að, það tókst að>) eyða ágreiningnum ágreiningurinn er úr sögunni ákvæði <djúpstæður, alvarlegur> ágreiningur</p>

1b

ÁGREININGUR

vera ósammála <honum, henni> (um <þetta>)
 <þeir, þær, þau> eru ósammála (um <þetta; margt>)
 <þeir, þær, þau> eru ekki á sama máli
 vera annarrar skoðunar (en <hann, hún>)
 skoðanir <þeirra> fara ekki saman
 <fundarmenn> eru ekki á eitt sáttir (um <þetta>)
 vera á öndverðum meiði við <hann, hana>
 standa á öndverðum meiði við <hann, hana>
 <þeir, þær, þau > eru á öndverðum meiði (um <þetta;
 málið>)
 <þeir, þær, þau> standa á öndverðum meiði
 <þá, þær, þau> greinir á um <það hvar húsið eigi að
 standa; margt>
 <þá, þær, þau> skilur á um <það hver sé undirrót
 vandans>

1c

alvarlegur ágreiningur	alvarlegur	lo
ágreiningur er uppi	ágreiningur	no kk
ágreiningur kemur upp	ágreiningur	no kk
ágreiningur rís	ágreiningur	no kk
ágreiningur um <þetta; málið, ákvörðun hans, ste	ágreiningur	no kk
ágreiningurinn er úr sögunni	ágreiningur	no kk
ágreiningurinn magnast	ágreiningur	no kk
djúpstæður ágreiningur	djúpstæður	lo
eyða ágreiningnum	ágreiningur	no kk
gera ágreining	ágreiningur	no kk
gera ágreining	ÁGREININGUR	
gera ekki/engan ágreining	AFSTADA	
jafna ágreininginn	ágreiningur	no kk
leysa ágreininginn	ágreiningur	no kk
það er ágreiningur á milli <þeirra>	ágreiningur	no kk
það kemur/kom upp ágreiningur <í nefndinni>	ÁGREININGUR	

FIGUR 2. Databasen til *Íslenskt orðanet*. Sammenlikning mellom lemmaene *löngun* 'lengsel' og *þrá* 'sterk lengsel' der det fremgår at 26 nøkkelord er linket til begge ordene, mens 42 hhv. 46 nøkkelord bare er linket til det ene av dem. Ulike ikoner markerer de forskjellige relasjonstyper.

þrá 46	bæði 26	löngun 42
H eftir- forl	○ ómótstæðilegur lo ○	í- forl H
H heim- forl	○	blíður lo H
H hug- forl	○ óstjórnlegur lo ○ ○	dulvitaður lo ○
H út- forl	○ sterkur lo ○ ○	fullur lo H
○ brennandi lo	○ sterkur [tilfinning] lo	inngróinn lo ○
○ dulinn lo	no ○ ○	kenndrænn lo ○
○ eldheitur lo	H athöfn no kvk H	lostugur lo ○
ot hræddur lo	H ○ ást no kvk ○	mannkærlegur lo ○
○ leyndur lo	H ferð no kvk H	óstöðvandi lo ○
○ ljúfsár lo	Ⓡ fíkn no kvk T	vanmáttugur lo ○
○ logandi lo	H framfarir no kvk flt H	auga no hvk H
H áttahagar no kk flt	H frami no kk H	augu no hvk flt H
○ ○ brjóst no hvk	H framkvæmd no kvk H	ásókn no kvk ○
H draumur no kk	H frelsi no hvk H	bardagi no kk H
H eilífð no kvk	H fróðleikur no kk H	brennivín no hvk H ○
H eining no kvk	Ⓡ fýsn no kvk Ⓡ ○	dráp no hvk H
H far no hvk	Ⓡ girnd no kvk Ⓡ ○	forvitni no kvk ○
H fegurð no kvk	H lestur no kk H	gróði no kk H
H flug no hvk	H líf no hvk H	hefnd no kvk H
○ friður no kk	Ⓡ lyst no kvk Ⓡ	hvíld no kvk ○
H frægð no kvk	H mennt no kvk H	-leysi no hvk H
H fullkomleiki no kk	H menntun no kvk H	matarlyst no kvk ○
H fullkomnun no kvk	H sjálfræði no hvk H	metorð no hvk flt H
○ hamingja no kvk	H starf no hvk H	nám no hvk H
○ hjarta no hvk	H völd no hvk flt H	næði no hvk ○

FIGUR 3. Databasen til *Íslenskt orðanet*. En grammatisk sortert liste med verblemmaer som innledes med verbet *borða* 'spise', knyttet til en tilsvarende taggliste. Det vises hvordan én bestemt tagg innenfor lista forener ulike verblemmaer.

3a

5	<u>MARK</u>	so fn-r-a lo-a	<u>borða sig fullsaddan so</u>
6	<u>MARK</u>	so fn-r-a lo-a	<u>borða sig pakksaddan so</u>
7	<u>MARK</u>	so fn-r-a lo-a	<u>borða sig saddan so</u>
8	<u>MARK</u>	so fs no-a	<u>borða undir spreng so</u>
9	<u>MARK</u>	so fs no-dg	<u>borða með guðsgófflunum so</u>
10	<u>MARK</u>	so fs no-g <ao>	<u>borða til miðdags <þar> so</u>
11	<u>MARK</u>	so lo-a	<u>borða þurrt so</u>
12	<u>MARK</u>	so no-a	<u>borða morgunmat so</u>
13	<u>MARK</u>	so no-a	<u>borða morgunverð so</u>
14	<u>MARK</u>	so no-a fn-a	<u>borða fylli sína so</u>
15	<u>MARK</u>	so no-a fn-a	<u>borða nægju sína so</u>
16	<u>MARK</u>	so <no-a>	<u>borða <kjöt, fisk; matinn> so</u>
17	<u>MARK</u>	so <no-a>	<u>borða <morgunmat, kvöldmat> so</u>

3b

4	<u>MARK</u>	so fn-r-a lo-a	<u>borða sig saddan so</u>
13	<u>MARK</u>	so fn-r-a lo-a	<u>drekka sig fullan so</u>
14	<u>MARK</u>	so fn-r-a lo-a	<u>drekka sig ofurólvi so</u>
15	<u>MARK</u>	so fn-r-a lo-a	<u>drekka sig ófæran so</u>
16	<u>MARK</u>	so fn-r-a lo-a	<u>drekka sig svindrukkinn so</u>
17	<u>MARK</u>	so fn-r-a lo-a	<u>drekka sig svinfullan so</u>
18	<u>MARK</u>	so fn-r-a lo-a	<u>drekka sig ölóðan so</u>
19	<u>MARK</u>	so fn-r-a lo-a	<u>éta sig máttlausan so</u>
20	<u>MARK</u>	so fn-r-a lo-a	<u>éta sig saddan so</u>
21	<u>MARK</u>	so fn-r-a lo-a	<u>fá sig fullreyndan so</u>
22	<u>MARK</u>	so fn-r-a lo-a	<u>ganga sig skólausan so</u>
23	<u>MARK</u>	so fn-r-a lo-a	<u>gera sig athlæqilegan so</u>
24	<u>MARK</u>	so fn-r-a lo-a	<u>gera sig blíðan so</u>
25	<u>MARK</u>	so fn-r-a lo-a	<u>gera sig breiðan so</u>
26	<u>MARK</u>	so fn-r-a lo-a	<u>gera sig digran so</u>

Sven-Göran Malmgren & Maria Toporowska Gronostaj

Valensbeskrivning i svenska ordböcker – och några andra

The article (Valency description in Swedish dictionaries and some others) gives an overview of how valency information is represented in some Swedish and Nordic dictionaries, and in particular in Lexin's Svenska Ord, NEO and SO and the Danish DDO. Since the functional perspective is a point of departure in the article, we address issues concerning the relevance and transparency of valency information for L2 and also L1 users. We also focus on the types of syntactic and semantic information conveyed by valency codes and their form. To improve the consistency of valency representation in dictionaries, we propose some final checks which could be performed by lexicographers, namely by comparing the valency data either from the point of view of a particular type of a valency construction or a lemma form. The lemma-checking can be applied to words: (i) sharing the same final lemma, (ii) standing in derivative relations (e.g. verbs and verbal nouns) and (iii) being semantically related. Finally, we reflect on possibilities to represent valency information in e-dictionaries.

Inledning

Moderna ordböcker ger ofta valensupplysningar – eller konstruktions-scheman – i mer eller mindre formaliserad form, särskilt för verb men ofta också för adjektiv och substantiv. Valensinformationen gäller huvudsakligen a) vilka nära ("inre") bestämningar (ofta inklusive subjekt, ibland kallade *aktanter*) som är aktuella till det givna lemmat (verbet, adjektivet, substantivet) b) huruvida dessa bestämningar är obligatoriska eller fakultativa c) aktanternas semantik (i mycket grova drag). I de följande enkla meningarna är aktanterna till verben *läsa*, *älska* och *lita*, adjektiven *stolt* och *benägen* samt substantivet *bror* understrukna.

- a) Per läser tidningen
- b) Per läste att konserten var inställd
- c) Per sitter och läser
- d) Per älskar Lisa
- e) Per älskar jordgubbar
- f) Per älskar att gå på bio
- g) Per litar på Lisa
- h) Per litar på väckarklockan

- i) Per litar på att Lisa väcker honom
- j) Per är stolt över Lisa
- k) Per är stolt över sin prestation
- l) Per är stolt över att han vann
- m) Per var stolt över att vinna
- n) Per är benägen att kompromissa
- o) Per är bror till Lisa

Ett vanligt sätt att ge valensinformationen är då följande:

- ngn läser (ngt/att+SATS) (a–c)
- ngn älskar ngn/ngt/att+INF (d–f)
- ngn litar på ngn/ngt/att+SATS (g–i)
- ngn är stolt (över ngn/ngt/att+INF/att+SATS)(j–m)
- ngn är benägen att+INF (n)
- ngn är bror till ngn (o)

Angivelsen till verbet *läsa* utsäger att verbet kan ha ett substantiviskt, icke-animat objekt (som också kan vara en sats) men att det är fakultativt eller frivilligt; frivilligheten markeras med parentestecken. Verbet *älska* (i den aktuella betydelsen) tar obligatoriskt objekt som kan vara ett animat eller icke-animat substantiv eller ett verb i infinitiv, medan verbet *lita* obligatoriskt konstrueras med ett prepositionsobjekt (substantiv eller sats). Adjektivet *stolt* kan fakultativt bestämmas av en fras med prepositionen *över* (plus substantiv, infinitiv eller sats). Substantivet *bror* konstrueras (mer eller mindre) obligatoriskt med en prepositionsfras med ett animat substantiv.

I samtliga angivelser ges informationen att subjektet (mer eller mindre) nödvändigtvis är animat. I vissa konstruktionsordböcker utelämnas denna information som ju är något mer förutsägbar än de övriga; bl.a. är ju själva förekomsten av ett subjekt given från början.

En mindre explicit men utrymmesbesparande variant av ovanstående notationssystem är att ange fasta mönster som kan slås upp i en särskild lista. Exempelvis skulle alla transitiva verb av samma typ som *läsa* kunna betecknas V2 och ”transitiva” adjektiv som *benägen* betecknas A6.

Kort historik

Valensangivelser har från början mest förekommit i L2-ordböcker (inlärningsordböcker). Ett tidigt exempel var Hornby et al 1942 (senare

Oxford advanced Learners' Dictionary of Current English, OALD).¹ Här användes mönsterangivelser liksom senare bl.a. i *Longman Dictionary of Contemporary English* (1978). På senare år har man dock kommit fram till att det är för mycket begärt av användarna att de ska memorera eller ständigt konsultera en lista med kanske uppåt 100 olika konstruktionstyper, och numera föredras mer explicita angivelser.

Viktiga valensordböcker med ingående information om ett begränsat antal tyska verb, adjektiv och substantiv utkom i det dåvarande DDR på 1970-talet (t.ex. Sommerfeldt & Schreiber 1977). Dessa ordböcker var försedda med långa inledningar som bidrog till utvecklingen av valens-teorin.

I Norden förekom explicita valensangivelser tidigast i inlärningsordboken *Lexin Svenska ord* (1984), med en sinnrik och något speciell notation (jfr nedan). Den första allmänna L1-ordboken med valensangivelser var *Nationalencyklopedins ordbok* (NEO 1995–96), följd av *Den danske ordbog* (DDO 2003–2005). Också moderna specialordböcker som den isländska *Orðastaður* (1994) och den svenska *Svenskt språkbruk* (2003) tillhandahåller valensangivelser. Nyligen (hösten 2009) utkom *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (SO), som kan ses som en uppdaterad och utvidgad version av NEO, med bl.a. förbättrade valensangivelser.²

Forskning kring valens och valensangivelser

Litteraturen om valens – med eller utan direkt lexikografisk relevans – är mycket stor. Bland arbeten som behandlar valensproblem utan omedelbar anknytning till ordböcker kan nämnas Somers (1987), Helbig (1992), Fillmore (2007) och av nordiska forskare Nikula (1986), Toporowska Gronostaj (1995), Martola (2007) och Braasch (t.ex. 2008). Några arbeten som mer direkt behandlar valensinformation i ordböcker är Hornby (1954), Sinclair (1987), Cowie (2004) och på skandinaviska språk Cantell (1995), Jónsson (1995), Malmgren (1995) och Martola (1995).

¹ Mindre känt är att det faktiskt finns tyska valensordböcker från 1800-talet.

² Båda författarna har ingått i NEO:s och SO:s redaktion.

Några välkända problem

Om man ser lite närmare på de enkla exemplen strax ovan upptäcker man lätt att valensangivelserna inte är problemfria. Ett av de allvarligaste problemen har att göra med övergenerering. Distinktionen mellan animata och icke-animata aktanter (ngn/ngt) är absolut nödvändig men det kan ofta behövas inskränkningar särskilt av kategorin ”ngt”. Medan man kan älska i stort sett vad som helst – så att ngt i angivelsen ”älska ngt” knappast behöver inskränkas – kan verbet *läsa* knappast kombineras med vilka sakobjekt som helst. Angivelsen *läsa (ngt)* är därför egentligen för vid – om man inte inkluderar metaforiska uttryck. Man kunde t.o.m. hävda att objektet till *läsa* vid ”normal” användning av verbet måste beteckna ”något läsbart” (om cirkulariteten kan tillåtas). Vi ska senare se hur olika ordböcker har handskats med detta problem.

Likaså är gränsen mellan obligatoriska och fakultativa aktanter inte sällan vag. Det går t.ex. ofta att konstruera en kontext där ett i princip transitivt verb (dvs. med ”obligatoriskt” objekt) står naket, dvs. utan objekt.

Ytterligare ett problem är följande. Obligatoriska och fakultativa aktanter kan kallas *inre* bestämningar till verbet, adjektivet etc. Det finns alltså också yttre bestämningar, som inte ska anges i konstruktionsordböcker, t.ex. många typer av adverbial (jfr *han läste tidningen i vardagsrummet*). Men det säger sig självt att det inte alltid är lätt att dra en skarp gräns mellan fakultativa aktanter och yttre bestämningar.

Uppsatsens syfte

I det följande ska vi först något diskutera vilka användare och vilka användarsituationer valensuppgifter i första hand är avsedda för. I samband med det tar vi upp frågan huruvida valensangivelser av den typ som exemplifierats i inledningen är tillräckligt genomskinliga för vanliga användare. Sedan kommer vi att studera valensangivelser i några nordiska ordböcker från några av de synpunkter som berörts i inledningen, och dessutom från några andra synpunkter. Därefter ska vi ta upp en fråga som såvitt vi vet sällan diskuterats: möjligheten att uppnå konsekvens i valensangivelser. Vi ska också peka på några typer av konsekvenskontroller som enligt vår mening om möjligt bör göras. Slutligen ska vi fundera något över vilka möjligheter elektroniska ordböcker ger för mer utförliga valensangivelser.

Användare och användarsituationer

Det är ganska klart att valensangivelser är ytterst användbara för inlärare som ska producera text på det främmande språket. Svenska invandrarlärare vittnar också om den stora nyttan av valensinformationen i Lexin/Svenska ord. Till och med mellan mycket närbesläktade språk som svenska och danska finns skillnader som bara en ordbok med valensangivelser kan ge besked om. På svenska heter det t.ex. *han är villig att komma* men på danska *han är villig til at komme*. Innan DDO utkom fanns inget enkelt sätt för en svensk att undvika felet *han är villig at komme*.

I vissa fall kan valensangivelser också vara användbara i L1-sammanhang. Exempelvis kan även modersmålstalare tveka om den rätta prepositionen vid textproduktion. Marginellt kan valensangivelser också vara nyttiga vid textreception, särskilt för inlärare. De kan exempelvis vara till hjälp vid disambiguering av flertydiga ord.

Självklart är valensangivelser också viktiga för språkteknologiska ändamål, i synnerhet för parsning.

Hur tillgänglig är valensinformationen?

Inte sällan kritiseras valensangivelser för att vara för svåra för vanliga användare. Så t.ex. Bergenholz (1994) och särskilt Bergenholtz & Vrang (2005), som citerar en angivelse i DDO som verkligen ger ett kompakt intryck, samtidigt som de ger välförtjänt beröm åt den allmänna informationsrikedomen i DDO:s valensangivelser. Och det kan inte förnekas att de vanligaste verben i alla språk har en sådan komplexitet att beskrivningen av dem med nödvändighet blir svårläst för användarna.

Här ska vi emellertid argumentera för att valensangivelser är motiverade även i allmänna ordböcker, trots att man aldrig kommer ifrån att ett begränsat antal angivelser måste vara komplicerade. Vi kan se på en enkel statistik över valensangivelser för verb i den nyutkomna Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien (SO) där svårigheten enbart ligger i om de är transitiva eller inte och om de i så fall konstrueras med person- eller sakobjekt (symbolen ~ står för ett verb i infinitiv, längst till höger ges exempelverb):

• ~	1 338	<i>fladdra</i>
• ~ ngn	406	<i>missgynna</i>
• ~ (ngn)	36	<i>trötta</i>
• ~ ngt	2 378	<i>besiktiga</i>
• ~ (ngt)	391	<i>lindra</i>
• ~ ngn/ngt	58	<i>beskatta</i>
• ~ (ngn/ngt)	436	<i>klä om</i>
= 5 043 (av knappt 11 000 verb)		

Vi ser att drygt 1000 av 11 000 verb är äkta intransitiva verb, som inte kan konstrueras med objekt (och inte heller med någon annan nära bestämmning). Mer än 10 procent av verben får sålunda en ytterst enkel valensangivelse. Ytterligare nära 3000 verb (406+2378+58) är äkta transitiva verb, dvs. de måste konstrueras med person- eller sakobjekt. Också dessa angivelser är mycket enkla. Slutligen finns det nära 1000 verb som ibland tar objekt, ibland står nakna, dvs. de konstrueras fakultativt med objekt. Här måste då parentesnotation användas, men också dessa angivelser får sägas vara enkla.

Sålunda har nästan hälften av alla verb i SO angivelser som bara rör förekomst och typ av objekt. Många andra verbgrupper, t.ex. verb med prepositionsbestämningar, får angivelser som inte är nämnvärt svårare. Det kan uppskattas, att minst 90 procent av verben i SO får hyggligt läsbara angivelser. Det är sant att informationen vid några hundra verb är svårforcerad, men det är knappast en anledning att kasta ut barnet med badvattnet och helt avstå från valensangivelser.

Valensangivelser i fyra nordiska ordböcker

Vi ska nu se på valensangivelserna i fyra av de sex nordiska ordböcker som nämndes i inledningen – tre svenska och en dansk. Först en tabell med några data om ordböckerna:

	Typ av ordbok	Antal lemman	Antal val.uppgifter
Svenska ord (1984)	Definitionsordbok	20 000	Ca 10 000
Svenskt språkbruk (2003)	Konstruktionsordbok	20 000	20 000
SO (2009)	Definitionsordbok	65 000	22 000
DDO (2003–05)	Definitionsordbok	62 000	Ca 20 000

Det rör sig alltså om tre allmänna ordböcker och en ordbok som är specialiserad på konstruktionsuppgifter – utom valenser bl.a. också kollokationsuppgifter (jfr Malmgren 2004). En av ordböckerna är främst avsedd som inlärningsordbok; de övriga är i första hand L1-ordböcker men samtliga, inte minst Svenskt språkbruk, kan också mycket väl fylla ett behov som hjälpmedel för avancerade inlärare.

Vi kommer att se på åtta ”variabler” som framgår av följande tabell och beskrivs närmare nedan:

	1. Adj/ Subst	2. Sub- jekt	3. Paren- teser	4. På bet.- nyans	5. ngn/ngt	6. Utv. seman- tik	7. Typ av bisats	8. Språk- prov
Svenska ord	(+)	+	+	–	–	(+)	–	–
Svenskt språkbruk	(+)	+	–	–	+	(+)	–	+
SO	+	–	+	–	+	(+)	–	–
DDO	(+)	+	+	+	+	+	(+)	–

1. Alla fyra ordböckerna ger valensupplysningar inte bara om samtliga verb, utan också om många adjektiv och substantiv. Den ordbok som har den bästa täckningen av substantiven och adjektiven verkar vara SO, där inre bestämningar i princip redovisas så snart de förekommer. Också Svenskt språkbruk och DDO har mycket god täckning av adjektiven och substantiven (men inte helt uttömmande, exempelvis finns upplysningar till adjektivet *villig* men inte till dess motsats *uvillig* i DDO; likaså till *søn* men inte till *søster*). I Svenska ord verkar upplysningarna vara begränsade till de viktigaste adjektiven och substantiven.

2. Alla ordböckerna utom SO ger semantiska upplysningar om subjektet (i stort sett *ngn/ngt*) vid alla verb, men DDO anger inte subjekt vid adjektiven och substantiven och Svenskt språkbruk inte vid substantiven där dessa upplysningar ibland är relevanta (t.ex. vid relationella substantiv). Ingen av ordböckerna, med visst undantag för Svenskt språkbruk, ger fullständiga upplysningar om huruvida subjektet kan vara en infinitiv eller en sats (motsvarande uppgifter ges i alla ordböckerna beträffande objekt och övriga bestämningar). Helt fullständiga upplysningar vid t.ex. verbet *roa* kunde se ut så här:

ngn/ngt/att+INF/att+SATS roa ngn (jfr *att hon sjöng roade honom / att spela piano roa honom*)

Upplysningar om subjektets semantiska egenskaper ges i SO ofta på annat sätt, i tillägg efter definitionen där det t.ex. kan stå ”om person”.

3. Alla ordböckerna utom Svenskt språkbruk använder parenteser för att ange att bestämningarna är fakultativa, väsentligen på samma sätt som i exemplen ovan på s. X. Beskrivningarna i Svenskt språkbruk är mer utrymmeskrävande men i gengäld kanske enklare för användarna:

ngn läser /.../; läsa ngt /.../; läsa att (+INF) /.../

Lösningen i Svenskt språkbruk är också naturlig med tanke på att ordboken ger konkreta exempel på i stort sett varje enskilt konstruktionsmönster (jfr nedan).

4. I de båda större definitionsordböckerna är mer omfattande artiklar ofta uppdelade på två nivåer: dels en nivå för numrerade betydelsemoment (1, 2, 3 etc.) och dels en för betydelsenysanser under vissa betydelsemoment (som kunde betecknas 1a, 1b, 1c etc.). DDO ger valensuppgifter för varje särskild betydelsenysans på den lägre nivån (alltså ofta flera valensuppgifter per betydelsemoment), medan SO ger valensuppgifter bara en gång per betydelsemoment. Självklart är DDO:s lösning att föredra, även om den ökar den typografiska komplexiteten i artiklarna.

5. Alla ordböckerna utom Lexin/Svenska ord använder ”ngn” och ”ngt” som beteckningar på animata resp. icke-animata substantiv. I Svenska ord används i stället A (och vid behov B och C) resp. x (och vid behov y och z). Trots att systemet i Svenska ord har en liten fördel genom att det tydligare anger när t.ex. subjektet och objektet har olika referenter (jfr *ngn älskar ngn* och *A älskar B*, där bara den senare angivelsen korrekt talar om att aktanterna A och B är två *olika* personer), får systemet med ngn/ngt anses genomskinligare och enklare för användarna.

6. Problemet med *begränsning* av variabeln *ngt* som nämndes i inledningen får ungefär samma lösning i alla ordböckerna. Exempelvis anges *kosta BELOPP* i SO i stället för *kosta ngt ...*. Differentieringen är säkerligen mest långtgående i DDO; bland DDO:s indikatorer märks t.ex. DYR, SELSKAB och t.o.m. FUGL.

7. Tre av ordböckerna skiljer mellan olika typer av bisatser, särskilt mellan frågebisatser och bisatser inledda med *att*. I DDO används en

särskilt sinnrik, om än kanske inte helt lättbegriplig, notation: frågebisatser betecknas "hv+SÆTN". Detta är möjligt i danskan där alla inledare till frågesatser börjar på hv (t.ex. *hvor, hvornår, hvordan*), men inte i svenskan (jfr *var, när, hur*).

I SO anges alla bisatser enbart som SATS (inledare som *att, var, när* etc. anses höra till bisatsen), utan vidare differentiering. Angivelsen SATS bör läsas ut "vissa typer av bisatser, i allmänhet att-satser men ibland även vissa frågesatser". Det innebär givetvis en viss informationsförlust men tanken är att det finns en gråzon vid ett stort antal verb och adjektiv och att i en del fall enbart *vissa* frågebisatser är tillåtna (jfr t.ex. *jag litar på vad du säger* men inte **jag litar på när du kommer*). I de båda andra svenska ordböckerna, och även i DDO, anges dessutom ofta enbart att-SATS även när (vissa) frågebisatser är fullt möjliga (jfr *han är stolt över att han vann, han är stolt över vad han har åstadkommit* med angivelserna *ngn är stolt över att ...* i Svenskt språkbruk och *stolt över at./NGT* i DDO). Därmed är inte sagt att SO:s "minimalistiska" lösning är bättre, men det är uppenbart att det skulle krävas en ganska stor apparat för att ge helt korrekt information om exakt vilka bisatser som är tillåtna i varje enskilt fall.

8. Bara i specialordboken Svenskt språkbruk ges levande exempel i anslutning till valensangivelserna, men där i gengäld till i stort sett varje konstruktionsmönster. Det är ganska klart att det inte finns plats till detta i allmänna (pappers)ordböcker, även om en del av de angivna konstruktionsmönstren kan uppträda i språkprov som ges av andra skäl (t.ex. de autentiska språkproven i DDO).

Sammantaget är det ingen tvekan om att DDO är den av de tre allmänna ordböckerna som ger den rikaste valensinformationen. I själva verket torde DDO vara minst jämbördig med specialordboken Svenskt språkbruk, om man bortser från de konkreta språkproven i den svenska konstruktionsordboken. Det kan också nämnas att DDO till skillnad från alla de övriga ordböckerna också ger valensangivelser för idiom.

Fyra typer av konsekvenskontroller

Att uppnå samma konsekvens i valensbeskrivningar som när det gäller t.ex. böjningsinformation är troligen omöjligt. Valensangivelser innefattar kategorier som inte alltid kan definieras helt skarpt; gränserna mellan exempelvis fakultativa och obligatoriska aktanter är ofta vaga.

Att under sådana omständigheter tillämpa samma principer – också vid skönsavgöranden – på t.ex. 10 000 verb överstiger nog mänsklig förmåga.

Inte desto mindre kan och bör man i en datorbaserad ordbok utföra vissa konsekvenskontroller för valensangivelserna. Givet att alla relevanta lemmen i den ännu inte färdiga ordboken har fått preliminära angivelser kan man tänka sig två huvudtyper, den senare med tre underavdelningar:

1. kontroll per valenstyp, t.ex. av alla verb som angetts som fakultativt transitiva
2. kontroll per lemmagrupp:
 - a. lemmen med samma efterled
 - b. avledningar (t.ex. verbalsubstantiv) mot grundord (t.ex. verb)
 - c. semantiskt besläktade lemmen

Dessa kontroller genomfördes till en del i arbetet på SO, som vi refererar till i det följande. Dock medgav inte tiden fullständigt genomförande av kontrolltyperna 2b och 2c. Här nedan diskuteras emellertid exempel på alla fyra typerna av konsekvenskontroll.

Kontroll per valenstyp

En viktig kontroll gäller fakultativt transitiva verb, som i vissa fall kanske lika gärna kan beskrivas som obligatoriskt transitiva. Sökning på valenstypen ”~ (ngt)” bland verblemmen gav en lista med nära 400 rader – här följer några av dem:

- organisera om & (ngt)
- orkestrera & (ngt)
- osa & (ngt)
- oxidera & (ngt)
- packa upp & (ngt)
- packa ur & (ngt)
- paddla & (ngt)

En ny kontroll av dessa verb gav ingen anledning till ändring. Man kan t.ex. säga både *Har du packat upp?* och *Har du packat upp kläderna* och både *Han är ute och paddlar* och *Han gillar att paddla kanot*.

En annan kontroll av typ 1 gäller relationella substantiv. Ett utdrag ur listan såg ut så här:

- systerdotter ngns ~, ~ till ngn
- systerson ngns ~, ~ till ngn
- tant ngns ~, ~ till ngn
- trolovningsbarn ngns ~, ~ till ngn
- trosfrände ngns ~, ~ till ngn, ngra är ~r
- trätobroder ngns ~, ~ till ngn, ngra är vapenbröder
- ungdomsvän ngns ~, ~ till ngn, ngra är ~ner
- vapenbroder ngns ~, ~ till ngn
- väninna ngns ~, ~ till ngn, ngra är väninnor

Valensangivelserna talar om att aktanterna i princip är obligatoriska – man kan inte säga *hon är systerdotter* rätt upp och ner (annat än i elliptiska meningar), utan normalt måste det heta t.ex. *hon är hans systerdotter* eller *hon är systerdotter till honom*. Dock är vissa av substantiven reciproka – relationen som de uttrycker är symmetrisk, och då går konstruktioner med subjektet i plural som *de är trosfränder* och *de är väninnor* bra (men inte naket *de är systerdöttrar* och inte heller naket *hon är väninna*). Det anges då med formlerna *n(å)gra är trosfränder* och *ngra är väninnor*. I det här fallet hade reciprociteten hos *vapenbroder* missats och där fick tilläggas *ngra är vapenbröder*.

Kontroll per lemmagrupp

Kontroll av lemman med samma efterled

Den här kontrollen är givetvis standard när det gäller böjningsinformation. För valensangivelsernas del är det visst inte självklart att de ska vara genomgående identiska – men det är ganska sannolikt och möjligheten måste beaktas.

Sökning på *pris* och dess förledssammansättningar gav ett ganska brokigt resultat (här har ett visst urval gjorts):

- pris &et (för/på ngt)
- reapris & (för/på ngt)
- cirkapris ett & (för/på ngt) (på BELOPP)
- extrapris & (på ngt)
- fyndpris ett & (för/på ngt)
- försäljningspris &et (på ngt)

Om vi bortser från förekomst/icke-förekomst av obestämd eller bestämd artikel (valet bestäms av vad som låter naturligare), faller två variationer i ögonen. I ett fall, *cirkapris*, hade uttrycket för prisets storlek, alltså beloppet, ansetts höra till lemmats inre bestämningar. Utan att gå in på detaljer menar vi att detta kan försvaras; det är svårare att tänka sig *cirkapris* ”naket” än t.ex. *extrapris* (jfr *den här varan för du för extrapris/*cirkapris*). Vi övervägde dock att lägga till ”(på BELOPP)” på de övriga lemmarna men avstod till sist. (Mest motiverat hade det varit vid det enkla lemmat *pris*).

Den andra variationen gäller prepositioner. Angivelserna förutsäger *priset på/för bilen* men bara *extrapris på kött*. Detta stämmer både med vår språkkänsla och med resultat av googlesökningar, även om också *extrapris för kött* förekommer i mindre utsträckning. Här måste man fatta ett beslut: *extrapris för kött* är inte fel, men i någon mening sämre än *extrapris på kött*. Om konstruktionen *extrapris (för ngt)* ska tas med, bör detta framgå. Det skulle dock vara platskrävande och vi valde därför (här och på andra ställen) att bara ta med den ”bättre” konstruktionen. Den här typen av problem, som inte har någon självklar lösning, dyker hela tiden upp när man gör sökningar efter förledssammansättningar.

Kontroll av avledning mot grundord

De viktigaste kontrollerna gäller här verbalsubstantiv mot motsvarande verb (t.ex. *anmälan* – *anmäla*) och deadjektiviska substantiv mot motsvarande substantiv (t.ex. *godhet* – *god*). Här ska vi bara ta upp den förra gruppen.

Eftersom alla artiklar om verb i SO ger upplysning om motsvarande verbalsubstantiv (t.ex. under lemmat **skjuta** *skjutande*, *skjutning* och *skytte*), kunde alla verbalsubstantiv som behandlas som egna lemmen lätt paras ihop med motsvarande verb. Ett utdrag ur listan såg ut på följande sätt:

abdikera	abdikation
~ (från ngt)	~ (från ngt)
abonnera	abonnemang
~ (på) ngt	~ (på) ngt)
ackumulera	ackumulation
~ ngt	~ (av ngt)
adoptera	adoption
~ ngn/ngt	~ (av ngn)
analysera	analys
~ ngt/SATS	& (av ngt/SATS)

Tre av substantiven, *abdikation*, *ackumulation* och *analys*, visar ett helt normalt mönster. De ”ärver” helt enkelt aktanter från verben, och normalt blir dessa aktanter fakultativa även om motsvarande aktant till verbet är obligatorisk (se *ackumulation* och *analys*). Om verbet är transitivt konstrueras verbalsubstantivet normalt med prepositionen *av* plus objektet (ett av de fåtaliga undantagen i svenskan är *mord på ngn*).

Lite mer komplicerade är de båda övriga fallen. När verbet *adoptera* konstrueras med icke-animat objekt (t.ex. *adoptera en teori*) är det fråga om en metaforisk användning. Motsvarande metaforik har inte bedömts möjlig vid verbalsubstantivet; uttrycket *adoption av en teori* är i varje fall tveksamt. I detta fall ärver alltså verbalsubstantivet inte fullt ut verbets aktanter.

Verbet *abonnera*, slutligen, kan konstrueras både med och utan prepositionen *på* (*abonnera en lokal*, *abonnera på en tidning*). Verbet kan således vara transitivt och då borde det kunna heta *abonnemang av ngt*. Så är mycket riktigt fallet; valensangivelsen för *abonnemang* bör ändras till *abonnemang (av/på ngt)*.

Kontroll av semantiskt besläktade lemman

Visar synonyma eller nästan synonyma (och antonyma) grupper av verb, adjektiv och substantiv samma konstruktionsmönster? Det är givetvis inte säkert, men undersökningar av Anna Braasch (t.ex. 2008) tyder på att svaret ofta är ja. I varje fall bör möjligheten prövas, om ordboken har ett någorlunda väl utbyggt nätverk av semantiska relationer. Ett utdrag ur en lista ur den preliminära SO-databasen såg ut så här; orden i de tre ordparen är (nästan) synonyma, och dessutom är de andra och tredje ordparen antonyma:

ifrågasätta	betvivla
~ ngn/ngt/SATS	~ ngt/SATS
immigrera	invandra
~ (från ngt) (till ngt)	~ (ngnstans)
emigrera	utvandra
~ (från ngt) (till ngt)	~ (från ngt) (till ngt)

I det andra och tredje ordparet visar valensangivelsen för *invandra* en avvikelse från de övriga tre valensangivelserna. Även om den inte är fel, bör den ändras så att bättre konsekvens uppnås. Däremot är skillnaden mellan valensangivelserna för orden i det första ordparet korrekt; man

kan ifrågasätta en person men man kan inte säga att **man betvivlar en person*.

Valensangivelser i elektroniska ordböcker vs pappersordböcker

Den tydligaste skillnaden mellan elektroniska ordböcker och pappersordböcker är den obegränsade resp. begränsade tillgången på utrymme. Visserligen är obegränsad tillgång på plats är inte bara en fördel: det finns en uppenbar risk att användaren drunknar i alltför stora informationsmängder. Men just när det gäller valensangivelser öppnar elektroniska ordböcker en del möjligheter som är svåra att förverkliga i pappersordböcker.

För det första kan den som trots allt finner valensangivelser komplicerade och kanske onödiga helt enkelt välja bort dem, eller välja bort en del av dem.

För det andra kan komplicerade, utrymmesbesparande angivelser lösas upp också i en allmän ordbok, ungefär som i Svenskt språkbruk, och varje särskild angivelse kan förses med ett konkret exempel. Man kan också ge en finare differentiering, t.ex. när det gäller bisatstyper (jfr ovan) eller inskränkningar av variabeln ”ngt”. När det trots allt inte går att ge skarpa regler för inskränkningarna kan användaren få en antydning genom att ordboken är länkad till en taggad korpus.

Slutligen kan den elektroniska ordboken ge bättre information om tillåtna och förbjudna ordföljder. Sådan information får man knappast i existerande pappersordböcker, där t.ex. (en del av) konstruktionsmönstret för verbet *tala* beskrivs *tala (med ngn) (om ngt)*, varvid det kanske är underförstått att även mönstret *tala (om ngt) (med ngn)* är möjligt. Men så är ju inte alltid fallet som *exemplen ge ngn ngt / *ge ngt ngn* visar, och i gängse pappersordböcker får användaren ingen vägledning om när ordföljdsvariationen är möjlig.

Litteratur

Ordböcker

DDO = *Den danske ordbog*. København 2003–2005.

Hornby, A.S., E.V. Gatenby & H. Wakefield 1942. *Idiomatic and Syntactic English Dictionary*. Tokyo.

NEO = *Nationalencyklopedins ordbok*. Höganäs 1995–96.

- OALD = *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. 3. ed. Oxford: Oxford University Press 1974.
- Orðastaður*. Reykjavík 1994.
- Sommerfeldt, K.-E. & H. Schreiber 1977. *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Adjektive*. Leipzig.
- SO = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*. Stockholm 2009.
- Svenska ord/Lexin*. Stockholm 1984.
- Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser*. Stockholm 2003.

Övrig litteratur

- Bergenholtz, Henning 1994: Grundordbog til genbrug. I: *LexicoNordica* 1, 243–247.
- Bergenholtz, Henning & Vibeke Vrang 2005: Den danske ordbog bind 2 (E–H) og 3 (I–L) – en ordbog for folket eller for akademikere? I: *LexicoNordica* 12, 169–187.
- Braasch, Anna 2008: Syntactic Behaviour and Semantic Kinship of Selected Danish Verbs. I: *Proceedings of the XIII EURALEX International Congress*, Barcelona, 309–322.
- Cantell, Ilse 1995: Målspråkets verbkonstruktioner i en tvåspråkig produktionsordbok. I: *LexicoNordica* 2, 19–31.
- Cowie, A.P. 2004: Phraseology – the Hornby legacy. I: *Proceedings of the Eleventh EURALEX International Congress*, Lorient, 37–52.
- Fillmore, Charles 2007: Valency Issues in FrameNet. I: Herbst, Th. & K. Götz-Votteler (eds.), *Valency: Theoretical, Descriptive and Cognitive Issues*. Berlin, 129–160.
- Helbig, Gerhard 1992: *Probleme der Valenz- und Kasustheorie*. Tübingen.
- Hornby, A.S. 1954: *A Guide to Patterns and Usage in English*. Oxford.
- Jónsson, Jón Hilmar 1995: Verbgrammatikk i islandske tospråklige ordbøker med islandsk som kildepråk. I: *LexicoNordica* 12, 65–78.
- Malmgren, Sven-Göran 1995: Prepositionsfraser i tvåspråkiga ordböcker med svenska som källspråk: en undersökning och några förslag. I: *LexicoNordica* 2, 79–87.
- Malmgren, Sven-Göran 2004: En ny svensk konstruktionsordbok. I: *LexicoNordica* 11, 271–292.
- Martola, Nina 1995: Substantiv avledda av adjektiv och verb – en jämförelse mellan några ordböcker med finska som källspråk. I: *LexicoNordica* 2, 89–108.

- Martola, Nina 2007: *Konstruktioner och valens – Verbvalenser med åt i ett jämförande perspektiv*. Helsingfors.
- Nikula, Henrik 1986: *Dependensgrammatik*. Malmö: LiberFörlag.
- Sinclair, John M. 1987: Grammar in the Dictionary. I: Sinclair, John M. (ed.) *Looking Up. An account of the COBUILD Project in lexical computing and the development of the Collins COBUILD English Language Dictionary*. London & Glasgow, 104–115.
- Somers, Harold L. 1987: *Valency and Case in Computational Linguistics*. Edinburgh.
- Toporowska Gronostaj, Maria 1996: *Integrerad valensbeskrivning – Mot ett formaliserat verbvalenslexikon*. Göteborg.

Sven-Göran Malmgren
Professor
Lexikaliska institutet
Institutionen för svenska språket
Box 200
SE-405 30 Göteborg
malmgren@svenska.gu.se

Maria Toporowska Gronostaj
Forskare
Institutionen för svenska språket
Box 200
SE-405 30 Göteborg
maria.gronostaj@svenska.gu.se

Nina Martola

Valensförbindelser, kollokationer och idiom med *åt* och *till*. Ger ordböckerna relevanta upplysningar?

This article is a study of how three different Swedish monolingual dictionaries handle word combinations. Two of the dictionaries are definitional but with different target groups. One is for Swedish users and one is designed for learners of Swedish. The third dictionary is a dictionary of phraseology. The analyzed word combinations consist of verb phrases with the prepositions *till* ('to') and *åt* ('at; for; to') and comprise collocations, idioms and valence combinations. I compare the results of a corpus research to the contents of different dictionary entries.

1. Inledning

I denna artikel kommer jag att granska hur tre olika ordböcker hanterar valensförbindelser, kollokationer och idiom som utgör verbfraser och som innehåller prepositionerna *åt* och *till*. Jag har valt prepositioner som ingång eftersom det lyfter fram delvis andra mönster än om man utgår från mer betydelsetunga ord vid diskussionen av samma fenomen. Tyngdpunkten kommer att ligga på kollokationer, men jag inbegriper i viss mån idiom och valensförbindelser, eftersom de tillsammans med kollokationer ingår i ett kontinuum. För en utförligare diskussion av valensuppgifterna i olika ordböcker hänvisas till Martola (2008). Analysen av ordboksartiklarna sker mot bakgrunden av korpusundersökningar över användningen av prepositionerna *åt* och *till*.

I det följande kommer jag först att kortfattat redogöra för resultaten av de korpusundersökningar jag gjort på de två prepositionerna. Därefter tar jag upp begreppet 'kollokation' utifrån mina resultat. I den tredje delen av artikeln går jag igenom hur tre olika ordböcker hanterar användningen av *åt* och *till* och till slut summerar jag upp mina iakttagelser.

2. Prepositionerna *åt* och *till* utifrån en textkorpus

För att kunna ta ställning till hur systematiskt användningen av prepositionerna *åt* och *till* beskrivs i ordböckerna behövs det ett språkligt material att spegla ordboksartiklarna mot. Denna undersökning bygger

därvidlag på två tidigare studier, dels en omfattande studie av *åt* med totalt närmare 10.000 sverigesvenska belägg (Martola 2007), dels en mindre jämförelse av *åt*-materialet med ett material på *till* på 500 sverigesvenska belägg (Martola u.u.). Beläggen är hämtade ur den sverigesvenska Parolekorpusen (drygt 19 miljoner ord) i den version som ingår i Språkbanken i Finland <www.csc.fi/kielipankki/index.phtml.sv>, och de är sökta med hjälp av en sträng som gav alla fall av ett verb följt av prepositionen på 0–4 positioners avstånd. Jag ska här i korthet redogöra för användningsmönstren för de två prepositionerna som de ser ut utifrån korpusen och sedan undersöka i vilken mån de typiska egenskaperna hos *åt* och *till* framgår ordböckerna.

Tabell 1 visar att största delen eller över 70 % av beläggen på både *åt* och *till* är fall där prepositionsfrasen utgör en valensartad bestämning till verbet. Jag har valt benämningen *valensartad* eftersom definitionerna på *valens* varierar i strikthet i olika arbeten. Vid kategoriseringen här har jag dragit gränsen mellan fria led och det som brukar kallas *mellanled* (t.ex. fall som *åt svärmor* i *han tvättade bilen åt svärmor*). Det är de valensartade användningarna jag kommer att koncentrera mig på här och jag återkommer strax till den gruppen.

Åt är proportionellt betydligt frekventare som partikel med en andel på 21 %, medan partikelförbindelser med *till* utgör knappa 4 % av *till*-beläggen. Exempel på partikelförbindelser är *bära sig åt*, *gå åt*; *fnissa till*, *byta till sig*.

Vi kan också utifrån tabell 1 konstatera att *till* är betydligt vanligare än *åt* i attributiv, dvs. appositionell användning (*en fribiljett till teatern*). Gråmarkeringen för *åt* i tabellen anger att antalet är approximativt. Också i övriga typer av användningar är *till* vanligare. De 67 fallen av fria *åt*-fraser representerar alla *åt gången* ('per gång') medan de 52 *till*-fallen i gruppen Övriga fördelar sig på flera olika typer. 24 belägg utgörs av fria bestämningar med stelnade uttryck (bl.a. *till exempel*, *till slut*, *till Z del*), 14 är belägg på fria tidsuttryck (*om projektet tar slut till årsskiftet*) och de resterande 14 är av varierande slag.

TABELL 1. Syntaktisk distribution för *åt* och *till*.

	Åt		Till	
	Antal	%	Antal	%
Valensartade förbindelser	7 866	75,0	364	73,4
Partikelförbindelser	2 204	21,0	18	3,6
Attributiva	350	3,3	62	12,5
Övriga	67	0,6	52	10,5
Σ	10 487	100,0	496	100,0

Om vi så ser på de valensartade bestämningarna kan det inledningsvis konstateras att prepositionen *åt* i betydligt högre grad är kollokativ, dvs. den tenderar att samförekomma med vissa verb. De tio frekventaste verben står för hälften av alla belägg. För *till* är denna tendens inte alls lika stark; de tio vanligaste verben står för under 30 % av beläggen¹. De tre vanligaste verben med *åt* står för 30 % av *åt*-beläggen medan motsvarande siffra för *till* är 15 %. Av tabell 2 framgår det vilka de tio vanligaste verben är.

TABELL 2. De tio vanligaste verben i kombination med *åt* och *till*.

Nr	Verb med <i>åt</i>	Antal belägg	Nr	Verb med <i>till</i>	Antal belägg
1	ägna sig	1037	1	gå	21
2	ge	823	2	komma	21
3	ägna	572	3	leda	13
4	säga	299	4	säga	12
5	skratta	269	5	åka	7
6	gå	235	6	bidra	6
7	glädja sig	169	7	flytta	6
8	glädjas	141	8	göra	6
9	lämna	135	9	förvandlas	5
10	dra	127	10	komma fram	5

Listorna över de frekventaste verben (tabell 2) visar också på tydliga funktionella skillnader mellan prepositionerna. Bland *till*-verb dominerar rörelseverb (*gå, komma, leda, åka, flytta, komma fram*) medan bara två rörelseverb får plats på *åt*-listan (*gå* och *dra*).

Ser man på beläggen i termer av semantiska roller för prepositionens rektion² framträder likheter och skillnader tydligare. Semantiska roller är i flera avseenden ett problematiskt analysredskap. Rollerna kan läggas på olika nivåer och en entydig kategorisering av alla belägg är sällan möjlig, men en rollanalys fångar å andra sidan vissa egenskaper hos verb-prepositionsförbindelser. Av tabell 3 framgår vilka huvudroller jag räknat med och av diagram 1 framgår hur beläggen fördelar sig på de olika rollerna. För en mer ingående diskussion av semantiska roller hänvisas till Martola (2007) och de källor som där nämns.

¹ Antalet undersökta belägg på *åt* är ju mycket högre än på *till* och skillnaden kunde tänkas bero på det. Ett test med 380 slumpvis utvalda belägg ur *åt*-materialet visar dock att så inte är fallet: det mindre materialet ger samma fördelning.

² Termen *rektion* används i denna text med avseende på den NP som styrs av prepositionen (*till skolan*).

TABELL 3. De semantiska rollerna för *åt*- och *till*-rektionen med exempel.

<i>Åt</i>	<i>Till</i>
Mål	
<i>svänga åt höger</i> <i>dra åt helvete</i>	<i>åka till Stockholm</i>
Mottagare	
<i>ge plats åt en ny generation</i>	<i>ge en ros till sin svärmor</i>
Adressat	
<i>skrika åt ungarna</i>	<i>ringa till kontoret</i>
Föremål	
<i>fnysa åt såpor</i> <i>ägna sig åt karate</i>	<i>komma fram till ett beslut</i> <i>omvandlas till värme</i> <i>bidra till en utjämning</i> <i>ansluta sig till bojkotten</i>
Beneficient	
<i>tvätta bilen åt svärmor</i>	

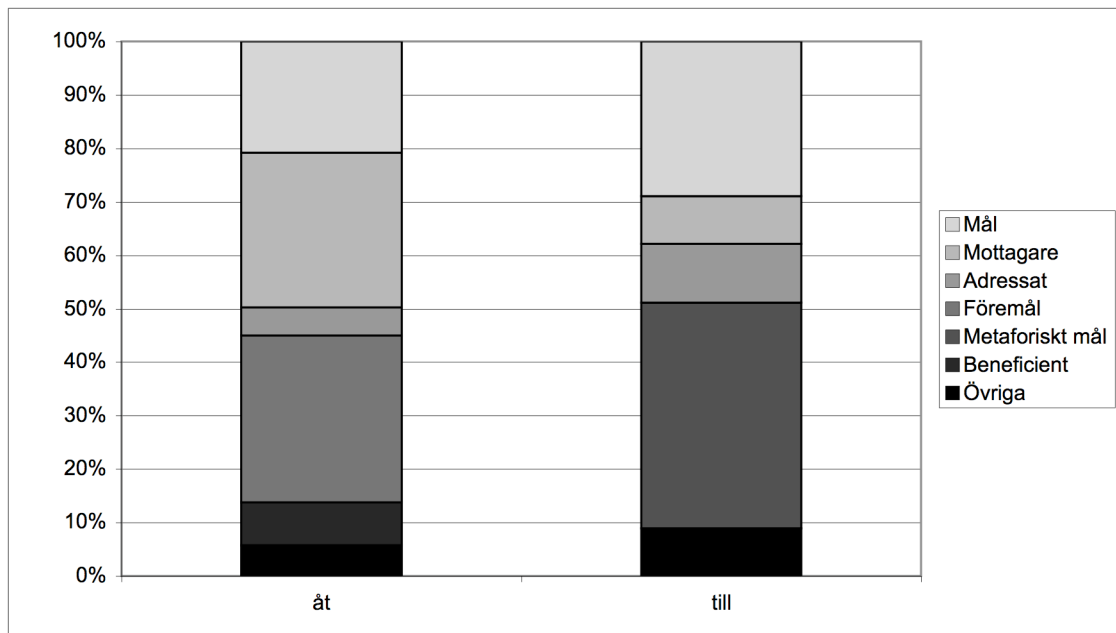

DIAGRAM 1. Fördelningen mellan semantiska roller för verbprepositionsförbindelserna.

Mål, mottagare och adressat³ är gemensamma roller för verbförbindelser med de två prepositionerna, men förutom att fördelningen proportionellt sett är olika finns det klara kvalitativa skillnader mellan beläggen för de olika rollerna.

Målrollen står för en något större andel för *till* och det handlar i mycket högre grad om fritt utbytbar rektion. Huvudparten av beläggen avser plats, men därtill förekommer personellt mål (*åka till mormor*, ca 15 % av målbeläggen). För *åt* handlar det till överväldigande del om en handfull rektioner (*höger, vänster; norr, söder, öster, väster; babord, styrbord* samt *håll(et)* och *sida(n)*). En tydlig grupp utgörs av kraftuttryck (*dra åt skogen, gå åt helvete*). Fritt utbytbar är rektionen egentligen bara för verbet *luta* i överförd användning (*det lutar åt seger för svenskarna*). Noteras kan att SAG (2: 700–701) talar om *riktmärke* och inte *mål* i fråga om *åt*.

Mottagargruppen är proportionellt mycket större för *åt* än för *till*, närmare 30 % av hela valensmaterialet mot knappa 10 % för *till*. Av mottagarbeläggen på *åt* står en tredjedel nära benefaktiv funktion (*sy en jacka åt sin dotter; beställa biljetter åt en kollega*). Av de övriga utgör en ganska stor del mer eller mindre kollokativa fraser med verbet *ge* (*ge plats åt ngt, ge uttryck åt ngt*). De konkreta beläggen är fåtaliga. För *till* utgör 60 % av mottagarbeläggen mer eller mindre konkreta överföringar.

Adressatrollen för de två prepositionerna uppvisar också olikheter. Medan *åt* först och främst antyder försök till påverkan (*hon röt åt mig att gå därifrån*) avser *till* i mycket högre grad adressering av information (*allt jag sa till polisen var lögn*). För *åt* kan adressatrollen tänkas ingå i föremålsrollen; gränsen mellan de två är rätt suddig.

Det finns en klar produktiv användning av *åt*, som helt saknas hos *till*, nämligen benefaktiv (*tvätta bilen åt svärmor*). Beläggen utgör ca 8 % av *åt*-materialet men rektionen är alltså fritt utbytbar med den semantiska restriktionen att *åt*-rektionens normalt är +human eller åtminstone +animat. Verbet ska också normalt avse en prestation av något slag.

I gruppen Övriga finns ytterligare en tydlig grupp belägg i fråga om *åt*, nämligen typen *glädjas åt ngt, gotta sig åt något*, där rektionen utgör ett känslobjekt samt fall som *duga åt ngn, räcka åt ngn* och en liten grupp idiom, där rektionens roll är oklar. För *till* består gruppen Övriga nästan uteslutande av stelnade rektioner (*gå till väga, vara till salu*) eller

³ Benämningarna på semantiska roller skrivs ofta med kapitäl (MÅL, MOTTAGARE, ADRESSAT OSV.), men här har jag inte markerat rollerna på något särskilt sätt.

andra fasta förbindelser där rektionens roll är svårdefinierad (*ta hänsyn till ngt, lägga märke till ngt*).

3. Kollokationer med prepositionsfras som byggsten

Innan jag går över till att jämföra resultaten från korpusanalysen med behandlingen i ordböckerna ska jag ta upp termen *kollokation* och diskutera begreppet utifrån mitt korpusmaterial över *åt* och *till*. Termen förekommer med varierande innebörd i lingvistisk och lexikografisk litteratur, och inom ramen för en relativt kort artikel finns inte utrymme för att gå in på olika synsätt och ställa dem mot varandra. Jag kan i alla fall konstatera att det finns två grundanvändningar av termen, dels vad som kan kallas den statistiska kollokationssynen, dels den syntagmatiska eller fraseologiska kollokationssynen, eller i bl.a. Svenséns (2004: 208) terminologi korpusorienterad och systemorienterad kollokationsteori⁴. Enligt den statistiska synen behöver det inte finnas något syntagmatiskt samband mellan de kollokerande orden (även om det inte är uteslutet att det gör det). Ett exempel är att *åt* och *och* kollokerar i mitt material. Enligt den syntagmatiska synen ingår de kollokerande orden i en syntagm av något slag (*begå självmord; ge uttryck åt Y*). Det finns olika typer av syntagmatiska kollokationer⁵.

I och med att språkliga korpusar blivit sökbara också med avseende på grammatiska element har en tredje kollokationssyn aktualiserats. Den är statistisk-strukturell. Exempelvis Stefanowitsch & Gries (2003) har i sina korpusundersökningar kunnat konstatera att vissa ord tenderar att samförekomma med vissa syntaktiska strukturer. De kallar utifrån sin konstruktionsgrammatiska infallsvinkel den här typen av samförekomster för *collostructions*. Samma fenomen ”co-selection of lexis and grammar” lyfts fram av t.ex. Stubbs (1996) och Anward (2000).

Min undersökning kan sägas vara kollostruktionell, eftersom jag utgått från en given struktur: ett verb följt av noll till fyra positioner följt av en preposition där prepositionspositionen är lexikalt fylld med *åt* respektive *till*. På sätt och vis handlar det förstås konkret om fem olika

⁴ För statistisk kollokationsteori se exempelvis Kjellmer (1984) och Sinclair (1991), för syntagmatisk syn av olika strikthetsgrad se t.ex. Hausmann (1985), Malmgren (2002, 2008); Bergenholtz & Tarp (1994), Brink (2006:45), Vatvedt Fjeld & Vikør (2008).

⁵ För en översikt se t.ex. Farø & Lorentzen (denna volym [*ordförbindelser*]), Mel’chuk (1996 [*lexikala funktioner*]), Anward & Linell (1976 [*lexfraser*]), Brink (2006).

strukturer, men jag har i första hand tagit fasta på vad träffarna har gemensamt även om också skillnader mellan strukturer med olika antal element mellan verb och preposition trätt fram. Den här typen av sökning över ett språkmaterial ger en annan bild av samförekomst än om man ser på ett material med bara ett ord åt gången som nod.

Det framgår tydligt av tabell 2 ovan att samma struktur för *åt* och *till* ger helt olika verb i toppen på frekvenslistan. Det här är i och för sig ingen oväntad upptäckt, men nya mönster träder fram när man fyller fler positioner i strukturen. Bland de åtta vanligaste nominala kollokaten mellan *ge* och *åt* är *stöd* det enda som är gemensamt i topplistan för de två prepositionerna. Detta framgår av tabell 4. (De absoluta talen för *åt* och *till* i tabellen är inte direkt jämförbara inbördes utan kan endast användas för jämförelser inom respektive prepositions-kolumn.)

TABELL 4. Nominala kollokater mellan *ge* och preposition.

N i	Antal	Naket N	N i	Antal	Naket N
<i>ge N åt Y</i>		%	<i>ge N till Y</i>		%
plats	65	98,5	upphov	211	100,0
stöd	45	62,2	möjlighet(er)	104	74,3
namn	44	79,5	bidrag	70	39,5
uttryck	38	97,4	stöd	48	39,2
liv	31	54,8	anledning	47	97,9
näring	27	92,6	rätt	39	79,5
röst	24	75,0	pengar	38	31,6
utrymme	20	60,0	tillgång	34	97,1

Av tabellen kan man rent intuitivt också sluta sig till en annan klar skillnad mellan prepositionerna. Kollokaten N i *ge N åt Y* ingår i en treledsförbindelse medan kollokaten N för *ge N till Y* har starkare band till prepositionen; prepositionsfraser med nomenet kan uppträda attributivt (*upphovet till Y*, *möjligheterna till Y* osv.). Det enda undantaget är *pengar*.

Går man vidare och fyller ytterligare en position i strukturen framträder nya specifika mönster. Medan vissa nominala kollokater nästan uteslutande uppträder ensamma och som nakna substantiv (*ge uttryck åt Y*, *ge upphov till Y*) tenderar andra att ta bestämmningar. I tabell 4 anger procentsiffran hur stor del av kollokaten som står helt utan bestämmningar.

Enligt min uppfattning ska kollokationerna med attribuerade nomen ses som varianter av samma ”grundkollokation”, det är fråga om kombinatoriska egenskaper på en mer specifik nivå av språket än generella

syntaktiska regler. Fenomenet kunde beskrivas som i (1). De upphöjda procentsiffrorna anger i hur hög grad bestämning förekommer. Fördelningen baserar sig på en beräkning av 100 webbelägg, eftersom beläggen ur korpusen är för få för beräkningar av andelar. Beskrivningen är alltså ytterst tentativ, men den ger en bild av vad det kan handla om.

- (1) <ge (större/ytterligare/extra/[m.fl.])^{25%} eftertryck åt Y>
<ge (en)^{11%} (Attr:[GRAD]^{75%}/[EGENSK]^{13%})^{52%} tyngd åt Y>

Vilken attribuering som förekommer varierar beroende på kollokatet, och noteras kan att bestämningarna kan uppvisa annan fördelningsfrekvens i <ge (attr) N åt Y> än i andra syntagmer där samma nominala N ingår. I det material med *eftertryck* som jag kontrollerat förekom *stort* i tio fall som attribut i uttrycket <med (Z) *eftertryck*> och inte en enda gång i <ge (Z) *eftertryck* åt Y>. Omvänt förekom *ytterligare* tio gånger som attribut i <ge (Z) *eftertryck* åt Y> och inte en enda gång i <med (Z) *eftertryck*>.

Nu är kanske inte *ge* det mest typiska kollokats verbet, och för att se om mina iakttagelser om variation gäller också vid andra verb har jag undersökt några av de kollokationer Malmgren (2008:156) behandlar, för att se vilken variation de uppvisar. Jag kontrollerade de tio första kollokationerna i Malmgrens tabell, och resultatet framgår av tabell 5.

TABELL 5. Variationen hos några kollokationer.

Kollokation	Antal belägg	Antal belägg i angiven form	Andel belägg i angiven form	De vanligaste variationerna
anlägga (samma) synpunkt	4	0	0%	anlägga synpunkter
avge ett löfte	5	0	78%	
avlägga ed	4	0	67%	avlägga eden
begå självmord	112	103	92%	
bedriva handel	22	5	23%	bedriva Z-handel (narkotikahandel, värdepappershandel m.fl.)
bjuda motstånd	43	15	35%	bjuda bra/bättre, hårt motstånd m.fl., bjuda på Z motstånd
bruka våld	16	13	81%	
dra en slutsats	100	1	1%	dra slutsatsen att, dra slutsatser, dra Z slutsatser
fatta beslut	100	48	48%	fatta Z beslut (plur.), fatta beslutet, fatta ett beslut
framföra kritik	45	29	64%	framföra Z kritik

Kollokationerna anförs i tabellen i den form Malmgren anger dem. I den andra kolumnen anges antalet belägg i Svenska Parole (jag har lagt gränsen vid 100 om beläggen varit många). Den tredje kolumnen visar hur många av beläggen som förekommer i den angivna formen och den fjärde vilken procentuell andel dessa utgör. I den sista kolumnen anges vanliga varianter i korpusen.

De tre första kollokationerna är så fåtaliga i korpusen att det inte går att dra några slutsatser om ”normalform”. Kompletterande kontroller på webben (sökningar maj 2009) ger vid handen att den första kollokationen borde stå i pluralis, *anlägga synpunkter*, för antalet belägg på den varianten är över 10.000 medan de singulara alternativen sammanlagt utgör ett tjugotal. Beläggen på *ANLÄGGA samma synpunkt* är 11 medan belägg på *ANLÄGGA synpunkt* (vilket utifrån angivelsesättet borde vara ett möjligt alternativ) saknas helt. För den andra kollokationen står *AVGE ett löfte* för ca 78 % av webbeläggen medan plural form *AVGE löften* uppgår till ca 14 %. För *AVLÄGGA ed* är den angivna formen vanligast (67 %) medan *AVLÄGGA en ed* uppgår till ca 23 % och *AVLÄGGA eden* till 9 %. Beräkningen av fördelningen mellan webbeläggen är givetvis approximativ, vilket markeras med grått i tabell 5. Webbsökningarna är gjorda på exakt sträng ”anlägga synpunkter” osv. med verbet i infinitiv, presens, preteritum och supinum (kapitälerna i strängarna ovan anger detta). För nomenen har jag sökt bestämd och obestämd form singularis, obestämd form pluralis samt alternativet naket substantiv. Alla tre uttrycken förekommer också med attribuerat nomen, men eftersom Google är ett synnerligen trubbigt sökverktyg för språkliga syften har jag inte försökt räkna ut några andelar.

Formerna i vänsterkolumnen i tabell 5 kan betraktas som ”grundformer” av kollokationerna – precis som verb anförs i infinitiv – men för en ordboksanvändare kunde det vara bra att få veta om kombinationen är låst eller om variationer är möjliga. Detta gäller i all synnerhet om inte ens hälften av beläggen uppträder i sin ”grundform”. Hur detta kunde göras i praktiken i ordboksartiklarna är dock en öppen fråga. Optionella element kan anges inom parentes, men det blir en grov angivelse, för förekomsten av attribut varierar mycket för de olika uttrycken. Dessutom inverkar attribut på artikelbruket. Det är också ytterst problematiskt att i en kortfattad ordboksartikel få fram variationsskillnaderna för fraser som *avge ett löfte*, *avlägga ed*, *begå självmord*, *dra en slutsats*, *fatta beslut*.

På senare tid har ”chomskyanska” teorier om generella, generativa regler börjat ifrågasättas på sina håll. Det förefaller som om språklig produktion i ganska hög grad skulle ske utifrån färdiga bitar (jfr t.ex.

Andersson 2005, Anward 2000, Bybee 1998, Goldberg 2006, Gross 1979, Lindberg 2004, Pawley 1986, Stubbs 1996). Min materialanalys stöder den konstruktionsgrammatiska uppfattningen att språket bildar ett intrikat nätverk av konstruktioner av olika typer och specificitetsgrad. Gränsen mellan idiom och kollokationer är en bred övergångszon utan entydiga skiljelinjer. Också ”kombinatoriska” egenskaper kan anses vara kollokationella. Noteras kan att Vatvedt Fjeld & Vikör (2008:114) nämner förbindelser som traditionellt brukar anges som valensegenskaper under kollokationer, t.ex. *leta efter ngt, kritik mot ngt*.

Sammanfattningsvis vill jag konstatera att termen *kollokation* är synnerligen luddig och att jag i denna studie faller tillbaka på just detta faktum och använder benämningen som ett övergripande begrepp för olika typer av (syntagmatisk) samvariation. I vissa fall är kollokationer i sin tur byggstenar i mer omfattande kollokationer. Prepositionen *åt* förekommer exempelvis i prepositionsfraskollokationer som *åt helvete, åt skogen* osv. och dessa ingår som element i verbfraser, där de kollokerar med olika frekvens med olika verb (*dra, gå, vara*). De ingår också i den verblösa strukturen <åt Y med N>. Bland kollokationerna inbegriper jag också allt från funktionsverbsfraser som *begå självmord* till mer kombinatoriska men ändå samvarierande förbindelser som *köpa böcker* och utbyggda fraser som *ge ytterligare eftertryck åt Y*.

4. Ordböckernas behandling av förbindelser med *åt* och *till*

I det följande ska jag vända min uppmärksamhet mot ordböckerna och undersöka hur tre olika ordböcker behandlar kombinationer med *åt* och *till*. Jag jämför först artiklarna för prepositionerna och därefter kontrollerar jag artiklarna för de frekventaste verben i mitt material (tabell 2 ovan) och sist ser jag på ett antal kollokationer som aktualiseras i mitt material. Inledningsvis ska jag ge jag en kortfattad presentation av de tre undersökta ordböckerna.

4.1. De undersökta ordböckerna

För denna undersökning har jag gått igenom tre enspråkiga svenska allmänspråkliga ordböcker av tre olika typer.

Nationalencyklopedins ordbok (NEO), 1995–1996, är en definitionsordbok som innehåller ca 137.000 lemman och omfattar 1.959 sidor. Jag har primärt använt webbversionen (ne.se) men också utnyttjat den

tryckta utgåvan. I ordboken urskiljs idiom (mot slutet av varje betydelsemoment) och konstruktionsuppgifter (sist i varje moment) som egna etiketterade kategorier (IDIOM resp. KONSTR.), medan resten av exemplen bara grupperas i morfologiska och syntaktiska utan explicita separatorer. För verb t.ex. kan infinitivexempel och hela meningar förekomma blandat. En ny, reviderad upplaga av ordboken är under utgivning, men den hann tyvärr inte komma ut så att den kunde beaktas i denna artikel.

Natur och Kulturs stora svenska ordbok (NKSO), 2006, är också en definitionsordbok, men den är riktad till personer med annat modersmål än svenska. Den definierar 37.000 ord och 13.000 idiom och uttryck och omfattar 1.247 sidor. Språkexempel, angivna med avvikande font (kursiv sanserif), visar hur uppslagsorden konstrueras medan ”uttryck, idiom och fraser” står sist i artikeln, markerade med fetstil, som sublemman. NKSO är en rätt kraftigt omarbetad upplaga av *Natur och Kulturs svenska ordbok*, som kom ut 2001.

Svenskt språkbruk (SSB), 2003, är en ordbok för konstruktioner och fraser. Den innehåller ca 19.600 lemmen och sublemman och omfattar 1.433 sidor. Ordboken betecknas som en kombinationsordbok (SSB, s. 10) och kombinationerna är indelade i kategorierna grammatiska konstruktioner (först i artikeln), konkreta fraser av olika fasthet (föregångna av romb) samt idiom och pragmatiska fraser (markerade med asterisk). De presenteras i den följd som i ordboksartiklarna och i avskalad form. För varje fetstilt kombination ges autentiska språkexempel.

4.2. Prepositionsartiklarna åt och till

Ordboksartiklarna över prepositioner är givetvis inadekvata som källa för verbfraskollokationer – det är knappast under prepositionslemmat användarna letar efter längre fraser – men prepositionsartiklarna borde idealiskt spegla olika användningsmönster, både produktiva och kollokationella, och därmed ge en bild av vad som är typiskt för prepositionen i fråga.

Prepositionsartiklar återfinns i NEO och NKSO, och det första intrycket är att prepositionsartiklarna inte överensstämmer särskilt väl med mina resultat. En mer detaljerad genomgång visar att det mesta av det som borde finnas med utifrån min analys också finns presenterat i artiklarna, men eftersom betydelsebeskrivningen utgör utgångspunkten kommer tyngdförhållandena att framstå som helt andra än i materialet.

I NEO är de övergripande betydelseangivelserna för *åt* sex till antalet. Det första betydelsemomentet har angivelsen ”i riktning mot angiven plats etc.” vilket i princip överensstämmer med Mål-gruppen i diagram 1. Av exemplen kan man eventuellt sluta sig till att *åt* inte används ”produktivt” (*#han reste åt Stockholm*), eftersom bara kollokativa exempel ges (*åt höger, åt vänster, åt nordost* osv.). Men ”angiven plats” i definitionen talar snarast för en produktiv användning. Betydelsenyanserna i moment 1 beskriver mycket väl de överförda Mål-användningarna. Föremål motsvaras rätt väl av moment 3 ”med inriktning på ngn el. ngt” medan Mottagare motsvaras av 2 ”för att tillgodogöras eller utnyttjas av” och 4 ”till att tas om hand av”. Beneficientrollen återfinns i moment 2, men varken av definitionen eller av exemplen framgår den produktiva (den fritt kombinerbara) användningen av *åt* särskilt tydligt. Benefaktiva exempel är *företaget betalar parkeringsböterna åt de anställda* och *kommunen tecknade borgen åt kraftverket*.

De övergripande betydelseangivelserna i artikeln för *till* är nio till antalet och bara definitionen för det första momentet överensstämmer med en roll i diagram 1: ”med (riktning mot och) slutpunkten i” motsvaras av Mål. De verb som kommer fram i språkexemplen är *resa* och *skynda sig*. Rollerna Mottagare och Adressat i Diagram 1 återfinns i betydelsenyans 1 a med den finstilta förklaringen ”spec. för att ange målet för överlämnande e.d.” Att *till* används attributivt (jfr tabell 1) framgår av betydelsemoment 3 ”i samhörighet med” med exempel som *locket till kastrullen*. Resten av de nio momenten, 2 och 4–9, motsvaras av de två grupperna Metaforiskt mål och Övriga i diagram 1.

NKSO:s beskrivning av *åt* är rätt adekvat med tanke på språklig produktion. I moment 1 återfinns den benefaktiva användningen med tre olika språkexempel, och i moment 3 och 4 finns riktningsanvändningarna med klar angivelse om begränsningar med avseende på rektionen (3 *sida* och *håll*, 4 t.ex. *höger* och *vänster* och väderstrecken). I moment 4 anges *till* som alternativ preposition för *åt höger*, och eftersom väderstrecken nämns borde ett exempel *åt (mot) norr* finnas med, så inte användaren får för sig att ett synonymt alternativ också vid väderstreck är *till norr*. Moment 2 har beskrivningen ”anger vem/vad som gör att man t.ex. skrattar”. Eftersom exemplet är *ha roligt (le, skratta)* får användaren en lite snäv bild. Ett exempel med *fnysa, bua* eller något annat liknande verb hade varit på sin plats.

Också *till*-artikeln är förhållandevis adekvat med tanke på produktion. Moment 1 motsvarar Mål och har förklaringen ”anger var t.ex. en resa slutar eller vilken plats som är målet”. Mottagare och Adressat återfinns i moment 2 med angivelsen ”anger vem som får något” med språk-

exempel på båda rollerna. I moment 3 återfinns tids- och värdegräns och i 4 tidsangivelser. Moment 5 har förklaringen ”anger målet eller resultatet” och exempel med *spara till en motorcykel, utbilda sig till kock, dömas till fyra års fängelse* (som fullständiga meningar). Moment 6 belyser den attributiva användningen (*locket till kastrullen*), 7 tar upp stelnade förbindelser (t.ex. *finnas till hands*) och 8 belyser känslouttryck (*till min förskräckelse*).

Sammanfattande kan man konstatera att NEO:s behandling av prepositionerna *åt* och *till* visserligen i stort sett beskriver prepositionernas användning men att artiklarna kanske ger litet fel bild av skillnaden mellan produktiv och kollokativ användning. I *åt*-artikeln finns inte en enda kollokativ användning angiven, och idiomet *binda ris åt egen rygg* förekommer exempelvis som exempel på betydelsen ”för utnyttjande mot”. Några exempel av typen *vi måste göra något åt saken* illustrerar betydelsen ”spec. i fråga om lösning av ngt problem e.d.”. Det anges visserligen i det senare fallet att det rör sig om vissa uttryck, men man frågar sig om det verkligen är den lilla prepositionen *åt* som svarar för de angivna betydelseerna. I *till*-artikeln finns flera olika idiom-etikerade uttryck angivna. Det handlar framför allt om kombinationer där rektionen avspeglar äldre genitiv form (*till hands, lägga till rätta, till fots*), men även en del andra som t.ex. *till en början*. Många av de uttryck som markerats som idiom tycker jag snarast skulle falla in under typen ”förståelig utifrån de ingående delarna” om man skiljer kollokation från idiom med den definitionen. Uppenbarligen har NEO-redaktionen dock inte haft en sådan tumregel för IDIOM-markeringarna.

Rent principiellt ställer jag mig litet frågande till att beskriva funktionsord med så kraftig tyngdpunkt på betydelse som i NEO; det som beskrivs är ofta betydelsen hos hela frasen och det borde framgå tydligare.

NKSO:s artiklar tar i högre grad fasta på (den ”produktiva”) användningen och idiomatiska uttryck lyser med sin frånvaro. I de två sista momenten i *till*-artikeln (7 och 8) finns det en angivelse om att användningen begränsar sig till vissa uttryck.

4.3. Några verbartiklar

I förbindelser mellan prepositioner och verb är det verbet som utgör huvudord, och härnäst ska jag granska några av de verb som dyker upp som kollokat till *åt* och *till* i mitt material (tabell 2 ovan). Inledningsvis kan jag då konstatera att prepositionerna i sin tur dyker upp som kollokat till verben om man gör kollokationstabeller med de olika

verben som nod (Svenska Parole, <www.csc.fi>). Av (3) framgår vilken plats *åt* intar och av (4) vilken plats *till* intar som kollokat till några av verben ur tabell 2.

(3) *ägna* (1), *ge* (?), *säga* (–), *skratta* (1), *gå* (14)

(4) *gå* (1), *komma* (2), *leda* (1), *säga* (25), *åka* (1), *bidra* (1), *flytta* (1)

Vi ser alltså att prepositionen i de flesta fall hör till de vanligaste kollokaten. Endast för *säga* kommer prepositionen längre ner i tabellerna. Verbet *ge* har jag inte kunnat göra någon kollokationstabell för. Anningen är verbet för frekvent eller så är det någon bugg i det program jag använt. Utifrån (3) och (4) vore det att vänta att respektive preposition skulle förekomma i valensuppgifterna för verben i de flesta fall. Så är också i rätt hög grad fallet, vilket framgår av tabell 6. I tabellen anger X (stort kryss) att prepositionen återfinns i den formella valensangivelsen medan *i ex.* anger att den framgår av ett språkexempel. I NKSO ges valensuppgifter genomgående i form av språkexempel.

I artiklarna *komma* och *leda* i NEO anges *komma till ngt* och *leda till ngt* som sista valensalternativ i respektive betydelsemoment. De åsyftar uppenbarligen den överförda användningen (*komma till konflikter*, *leda till en lösning*). I SSB anges *ägna sig åt ngt* som sublemma och i NKSO som fras.

TABELL 6. Verbartiklar.

Verb	Valens-preposition	NEO		SSB		NKSO	
		Angiven	I betydelsemoment	Angiven	I betydelsemoment	Angiven	I betydelsemoment
<i>ge</i>	åt	–		X	1	–	
<i>skratta</i>	åt	X		X		<i>i ex.</i>	
<i>säga</i>	åt	–		–		–	
<i>ägna</i>	åt	X	1	X	1	<i>i ex.</i>	
<i>ägna sig</i>	åt	X		X	Subl.		Fras
<i>bidra</i>	till	X	1,2	X	1,2	<i>i ex.</i>	1,2
<i>flytta</i>	till	<i>i ex.</i>	1,2	<i>i ex.</i>	1,2	<i>i ex.</i>	2
<i>gå</i>	till	<i>i ex.</i>	1,2	X	3	<i>i ex.</i>	1,7,8
<i>komma</i>	till	(X)	1	<i>i ex.</i>	1	<i>i ex.</i>	2
<i>leda</i>	till	(X)	1	<i>i ex.</i>	2	<i>i ex.</i>	3
<i>säga</i>	till	<i>i ex.</i>	1	X	1	<i>i ex.</i>	1
<i>åka</i>	till	<i>i ex.</i>	1,2	<i>i ex.</i>	1	<i>i ex.</i>	1

I fråga om rörelseverben, där *till*-användning framgår av exempel i NEO, är den formella konstruktionsuppgiften att verbet konstrueras med adverbial: ~ ADVL. SSB har på motsvarande sätt *ngnstans*.

När det gäller verbet *gå* iakttar både NEO och SSB en etymologisk princip och utgår från ”kärnbetydelsen”: den första betydelsen som tas upp avser att förflytta sig till fots. Det att verbet används för att förflytta sig *till* ett ställe framgår egentligen inte av NEO. Konstruktionsuppgiften i betydelsemoment 1 är ~ (ensamt tilde) och exemplen avser bana och riktning bort från. I moment 2 är konstruktionsuppgiften *gå* ADVL men momentet avser betydelsen ’ha sin utsträckning’. I SSB återfinns betydelsen ’ge sig iväg mot ett mål’ i moment 3.

Också för verbet *åka* är det den ”rena” förflyttningen som tas upp i betydelsebeskrivningen. Exempel på målanvändningen finns med i båda ordböckerna, dock utan något intransitivt målexempel av typen *åka till Y_{plats}* utan endast med transitiv användning och med personmål.

NKSO ger såsom konstaterat valensuppgifter i form av språkexempel, och här nämns den adverbiala användningen tillsammans med ”grundbetydelsen” både för *gå* och *åka*.

Med det lämnar jag valensdiskussionen och går över till att se på hur ordböckerna hanterar verbfraskollokationer. En mer ingående analys av ordböckernas sätt att presentera valensuppgifter återfinns i Martola (2008) med prepositionen *åt* som exempel.

4.4. Kollokationer

För att kontrollera hur ordböckerna åskådliggör kollokationer har jag i mitt material valt ut ett antal verbfraskollokationer fördelade på olika typer och gått igenom de aktualiserade ordboksartiklarna.

I den första typ jag ska diskutera ingår två betydelseytngre element i verbfrasen, vanligen två nomen men i vissa fall ett nomen och ett annat ord. I sådana fall måste lexikografen avgöra under vilket eller vilka lemmen frasen ska tas upp. I tabell 7 anges med X och streck (–) om kollokationen förekommer resp. inte förekommer i verbartikeln (kolumnrubrik *V*), i artikeln för det första elementet (E1) och/eller för det andra elementet (E2) (E1 och E2 i den ordningsföljd de ingår i kollokationens ”grundform”). Tecknet *x>* anger att kollokationen finns upptagen med hänvisning till annan artikel.

TABELL 7. Kollokationer med två delar.

Kollokation	NEO			SSB			NKSO		
	V	E1	E2	V	E1	E2	V	E1	E2
komma till dukat bord	-	-	-	-	-	-	-	-	-
gå till dukat bord	-	-	X	-	x>	X	-	-	X
ha ett horn i sidan till Y	-	X	-	-	X	x>	-	X	-
binda ris åt egen rygg	-	X	X	x>	x>	X		X	-
gräva en grop åt Y	-	-		x>	X		(X)	-	

Kollokationen *komma/gå till dukat bord* finns upptagen bara med verbet *gå* i ordböckerna. En kontroll på webben gav vid handen att den är fem gånger så vanlig med *komma* som med *gå*.

Den sista kollokationen i tabellen är en förkortning av ett talesätt och krysset inom parentes i NKSO:s verbkolumn syftar på att ordspråket bara tas upp i sin helhet: *Den som gräver en grop åt andra faller själv däri* och inte i förkortad form med utbytbar rektion (*gräva en grop åt dem/någon/sin granne* o.s.v.). Noteras kan vidare att ordspråket återfinns också i NEO men under uppslagsordet *däri* som illustration till adverbets betydelse.

Tabell 7 visar – inte oväntat – att verbfraskollokationer eller verbfrasidiom inte just tas upp i verbartikeln utan under något av de andra ingående orden, i NEO och NKSO bara under ett av orden. SSB tar upp fraserna på flera ställen och är dessutom frikostig med hänvisningar. Man kunde tro att hänvisning är användarvänligt, men i detta fall blir det något tveksamt. Eftersom hänvisningarna bara är en exemplifiering av fraser med respektive verb och inte utgör en heltäckande uppräkningslista över vad som kan hittas på andra ställen i ordboken, så kan det hända att användaren låter bli att söka en viss fras i tron att den inte finns med.

Följande typ av fraser jag ska ta upp är fall som kommer ganska nära valens, nämligen verbfraskollokationer med en optionell *åt*-fras (typen *rynka på näsan åt något*). Kollokationerna avser (känsl)reaktioner och kan ses som parallellfall till verb som *fnysa (åt ngt)*, *skratta (åt ngt)*. Av tabell 8 framgår att verb-objektparen tas upp både under verb och under nomen såväl i NEO som i SSB, i den senare genomgående med hänvisning från verb till nomen. I den tredje kolumnen för varje ordbok, rubricerad *PF*, framgår på vilket vis *åt*-frasen anges. Streck betyder att angivelse om möjligt prepositionsfraskomplement saknas, *pf* att komplementet anges som integrerad del av frasen och *pf* inom parentes (*pf*) anger att *åt*-frasen är markerad som optionell. Om en kollokation upptas både under verb och under nomen framgår *åt*-frasangivelsen för båda

uppslagsorden med snedstreck emellan. Litet kryss inom parentes (x) i NEO-kolumnerna syftar på att frasen tas upp i form av konkret exempel med funktion som betydelseillustration. Frasen *lyfta på hatten* anges med *för*-fras i SSB, i verbartikeln med *för*-frasen angiven som obligatoriskt element och i nomenartikeln som optionellt. Tabell 8 visar att variationen är ganska stor både mellan ordböckerna och inom en och samma ordbok.

TABELL 8. ”Valens” för kollokation.

Kollokation	NEO			SSB			NKSO		
	V	N	PF	V	N	PF	V	N	PF
peka finger (åt Y)	X	(x)	-/-	x>	X	pf/pf	-	X	pf
rycka på axlarna (åt Y)	X	X	(pf)/-	x>	X	-/(pf)	-	X	-
rynka på näsan (åt Y)	X	X	pf/(pf)	x>	X	-/-	X	X	pf/pf
skaka på huvudet (åt Y)	(x)	(x)	-/-	x>	X	-/-	-	X	-
dra på munnen (åt Y)	X	X	-/-	x>	X	-/-	-	X	-
lyfta på hatten (åt Y)	(x)	(x)	-/-	x>	X	för/(för)	-	X	-

En annan typ av återkommande fraser i mitt material är kraftuttryck (typen *gå åt skogen*). Förbindelsen <gå åt Y> med möjlighet till ett begränsat antal Y betyder att något går illa. Betydelsen är alltså förhållandevis konstant medan stilvärdet varierar och i någon mån graden av ”illa”. De flesta av rektionerna (Y) förekommer också i kombination med verbet *dra* men den frasen har annan funktion och innebörd. Tabell 9 visar att uttrycken överlag tas upp under nomenet. Variation (*Var.*) hos frasen anges bara i SSB, där förstärkningen *käpprätt* finns med i tre fall. Tre av fraserna tas upp också i verbartikeln *gå* i SSB (dels i infinitivform *gå åt Y*, dels med formellt subjekt *det går åt Y*). Det vore en poäng med att ta upp denna grupp (också) under verbet, i all synnerhet i en ordbok för språkinlärare, eftersom det skulle visa på en övergripande typ av fras. I nomenartikeln framstår uttrycket lätt som en enskildhet.

TABELL 9. Varierande rektion.

Kollokation	NEO			SSB			NKSO		
	V	N	Var.	V	N	Var.	V	N	Var.
gå åt fanders	-	X	-	-	X	-	-	X	-
gå åt helsike	-	-	-	-	X	-	-	X	-
gå åt helvete	-	-	-	x>	X	X	-	X	-
gå åt pipan	-	X	-	x>	X	X	-	X	-
gå åt skogen	-	X	-	x>	X	X	-	X	-

Den sista grupp jag ska diskutera ansluter sig dels till valensproblematiken, dels till frågan om kollokationers variation (typen *ge* [*nytt liv åt ngt*]). NEO och NKSO anger bägge att verbet *ge* konstrueras antingen bitransitivt (*ge Y N*) eller med objekt och *till*-fras (*ge N till Y*) (ingendera ordboken anger vilken skillnaden är mellan de två konstruktionsätten⁶). SSB anger *ge N åt Y* som jämbördigt alternativ i konstruktionsuppgifterna, men med hjälp av exemplen får den uppmärksamme användaren en antydning om användningen: *man måste ge samma möjligheter åt arbetare som åt tjänstemän* är *åt*-exemplet. Om användaren förstår att dra den generella slutsatsen är dock osäkert. I huvudsak förekommer alltså konstruktionsättet <*ge N åt Y*> med *N* som ett abstrakt substantiv i obestämd form och i icke-referentiell användning. Detta är av mitt material att döma så pass regelbundet att frågan är om det rentav kunde anges i en valens- eller konstruktionsuppgift. Av tabell 10 framgår att <*ge N åt Y*>-kollokationer inte just tas upp i ordböckerna; SSB är enda undantaget.

TABELL 10. Kollokationen <*ge* [*Z*] *N* åt *Y*> i ordböckerna.

Kollokation	NEO			SSB			NKSO		
	V	N	Var.	V	N	Var.	V	N	Var.
<i>ge</i> [<i>Z</i>] <i>liv åt Y</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>ge</i> [<i>Z</i>] <i>stöd åt Y</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>ge</i> [<i>Z</i>] <i>tyngd åt Y</i>	–	–	–	–	X	–	–	–	–
<i>ge</i> [<i>Z</i>] <i>utrymme åt Y</i>	–	–	–	–	(x)	(x)	–	–	–
<i>ge</i> [<i>Z</i>] <i>bidrag till Y</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>ge</i> [<i>Z</i>] <i>stöd till Y</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–

Kollokationerna i tabell 10 är bara en liten del av alla de olika fall som återfinns i mitt material, och de är valda för att illustrera också en annan aspekt, nämligen variation. I samtliga fall är andelen belägg med attribuerat nomen rätt stor (jfr tabell 4 ovan och den efterföljande diskussionen). Av de sex kontrollerade uttrycken finns inget med i NEO och NKSO. I SSB finns bara *ge tyngd åt ngt* och ingen möjlighet till attribuering anges. (Som alternativ anges *lägga tyngd bakom ngt*, vilket inte kan räknas höra till samma grundkollokation.) Kombinationen *ge utrymme* noteras enbart med *för*-fras. Variation antyds (*ngt ger ngt utrymme att göra ngt* och *ge stort utrymme för ngt*). Av det utförandet kan man som användare få för sig att attributet *stort* är förknippat med *för*-

⁶ De är inte synonyma, jfr Silén (2009) och de källor som där anges.

frasen medan attributlöst alternativ hör ihop med infinitivfras med *att*, vilket inte är fallet.

4.5. Sammanfattande om ordböckerna

De tre undersökta ordböckerna är av olika typ, men i fråga om behandlingen av kollokationer uppvisar de en gemensam tendens. De ”tätaste” kollokationerna är väl täckta medan de lösare eller mer varierande typerna saknas eller får en heterogenare behandling. Det här är väntat och också rimligt åtminstone i tryckta ordböcker med ont om utrymme och endast lineära presentationsmöjligheter.

NKSO, som är en ordbok för icke-svenskar, tar starkast fasta på produktion och skiljer överlag tydligt på mer eller mindre produktiva användningar, vissa uttryck och regelrätta fraser (sist i artiklarna). SSB, som är en ordbok över fraser, indelar fraserna i olika typer och redovisar dem i samma följd i alla artiklar. Eftersom ordboken indelar många artiklar i numrerade betydelsemoment kan det dock i vissa fall vara svårt för användaren att veta under vilken betydelse en viss fras ska sökas. NEO är en definitionsordbok för svenskspråkiga och bär tydlig prägel av det. Ordboken redovisar en hel del frasmaterial men inte så systematiskt. Hänvisningsriktningen varierar och vissa fraser ges under ”fel” uppslagsord.

5. Slutord

Kollokationer är ett mångfacetterat och svårtacklat problem, som det är vanskligt att komma till rätta med i ordböcker. Lexikografin har uppenbarligen i rätt hög grad präglats av den traditionella synen att språket består av två moduler, lexikon och syntax, trots att lexikografer minsann konfronterats med frasmaterial som ”trasslar till det”. Många nyare språkliga undersökningar representerande olika lingvistiska inriktningar pekar åt samma håll: språket är i mycket högre grad kollokationellt än man tidigare ansett. För modern lexikografi gäller det att svara på den utmaningen. Med den elektroniska ordbokens alla möjligheter är det naturligtvis enklare, men för att all den information som får plats i en elektronisk ordbok också ska vara tillgänglig för användaren och inte drunkna i massan måste den presenteras på ett strukturerat sätt. Därmed delar den elektroniska och den tryckta ordboken ett mycket centralt problem.

Undersökta ordböcker

NEO = *Nationalencyklopedins ordbok*. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Bd 1–3. Höganäs Bra böcker 1995–1996. – *Nationalencyklopedins ordbok*. <http://www.ne.se>, anv. febr–april 2009.

NKSO = *Natur och kulturs stora svenska ordbok*. Per Olof Köhler, Ulla Messelius. Christian Mattsson & Birgitta Hene. Stockholm: Natur och kultur 2006.

SSB = *Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser*. Utarbetad av Svenska språknämnden. Stockholm 2003.

Undersökt textmaterial

Svenska Parole, tillgänglig via *Språkbanken i Finland*.

www.csc.fi/kielipankki/index.phtml.sv, anv. 2004–2009.

WWW. Sökningar med Google, februari–maj 2009.

Övrig litteratur

Andersson, Lars-Gunnar 2005: Språkkänsla som mönsterminnen. I: Björn Melander & al. (red.): *Språk i tid. Studier tillägnade Mats Thelander på 60-årsdagen*. Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet, 488–497.

Anward, Jan & Per Linell 1976: Om lexikaliserade fraser i svenskan. I: *Nysvenska studier* 55–56, 77–119.

Anward, Jan 2000: Allt du önskar kan du få? Om SAG och talspråket. I: *Språk & stil* NF 10, tryckt 2001:197–220. Tillgänglig på adressen <http://www.ep.liu.se/ecp/006/028/ecp00628.pdf>.

Bergenholtz, Henning & Sven Tarp 1994: Mehrworttermini und Kollokationen in Fachwörterbüchern. I: Burkhard Schaefer & Henning Bergenholtz (red.), *Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Narr, 351–383.

Brink, Lars 2006: Den fraseologiske terminologi. I: Henrik Lorentzen & Lars Trap Jensen (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi 8. Rapport fra Konference om Leksikografi i Norden, Sønderborg 24.–28. maj 2005*. København, 39–51.

Bybee, Joan. [1998]: The emergent lexicon. I: *CLS 34: The Panels*. University of Chicago: Chicago Linguistic Society, 421–435. Pdf hämtad okt. 2006, www.unm.edu/~jbybee/EmergentLexicon.pdf.

- Farø, Ken & Henrik Lorentzen 2009: De oversete och mishandlede ordforbindelser. I: *LexicoNordica*, 75–101.
- Goldberg, Adele E. 2006: *Constructions at work: The nature of generalization in language*. Oxford: Oxford University Press.
- Gross, Maurice 1979: On the failure of generative grammar. I: *Language* 55, 859–885.
- Hausmann, Franz Josef 1985: Kollokationen im Deutschen Wörterbuch. I: Henning Bergenholtz & Joachim Mugdan (red.), *Lexikographie und Grammatik*. Tübingen: Niemayer, 118–129.
- Kjellmer, Göran 1984: Some thoughts on collocational distinctiveness. I: Jan Aarts & Willem Meijs (red.), *Corpus linguistics*. Amsterdam: Ropodi, 163–171.
- Lindberg, Inger 2004: Språkanvändning – kreativt skapande eller förutsägbara mönster. I: Mikael Olofsson (red.), *Symposium 2003. Arena andraspråk*. Nationellt centrum för sfi och svenska som andraspråk. Stockholm: HLS förlag, 61–81.
- Malmgren, Sven-Göran 2002: *Begå eller ta självmord? Om svenska kollokationer och deras förändringsbenägenhet 1800–2000*. Juni 2002. Pdf hämtad jan. 2006, spraakdata.gu.se/ordat/pdf/ORDAT15.pdf.
- Malmgren, Sven-Göran 2008: Collocations in Swedish Dictionaries and Dictionary Research. I: *Lexicographica* 24/2008, 149–158.
- Martola, Nina 2007: *Konstruktioner och valens: verbfraser med åt i ett jämförande perspektiv*. Helsingfors: Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet.
- Martola, Nina 2008: Angivelse av verbkonstruktioner i svenska ordböcker. I: Ásta Svavarsdóttir, Guðrún Kvaran, Gunnlaugur Ingólfsson & Jón Hilmar Jónsson (red.), *Nordiska studier i lexikografi 9*. Skrifter utgivet af Nordisk Forening for Leksikografi 10. Reykjavík.
- Martola, Nina u.u.: Prepositionerna *till* och *åt* i ett jämförande perspektiv. Kommer i *Svenskan i Finland* 11.
- Mel'chuk, Igor 1996: Lexical functions: A tool for the description of lexical relations in a lexicon. I: L. Wanner (red.): *Lexical functions in lexicography and natural language processing*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 37–102.
- Pawley, Andrew 1986: Lexicalization. I: Deborah Tannen & James E. Alatis (red.), *Languages and linguistics: The interdependence of theory, data and application*. Washington DC: Georgetown University Press, 98–120.

- SAG = Teleman, Ulf & Hellberg, Staffan & Andersson, Erik 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Svenska Akademien & Norstedts ordbok.
- Silén, Beatrice 2009: Konstruktionsmönster vid bitransitiva verb i finlandssvenska och sverigesvenska samtal. I: Camilla Wide & Benjamin Lyngfelt (red.), *Konstruktioner i finlandssvensk syntax. Skriftspråk, samtal och dialekter*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Sinclair, John 1991: *Corpus, concordance, collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Stefanowitsch, Anatol & Stefan Th. Gries 2003: Collostructions: Investigating the interaction of words and constructions. I: *International Journal of Corpus Linguistics* 8.2, 209–243. Pdf hämtad jan. 2007.
www.linguistics.ucsb.edu/faculty/stgries/research/Collostructions_IJCL.pdf.
- Stubbs, Michael 1996: *Text and Corpus Analysis*. London: Blackwell.
- Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexikografi*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Vatvedt Fjeld, Ruth & Lars S. Vikør 2008: *Ord og ordbøker*. Oslo: Høyskoleforlaget.

Nina Martola
avdelningsföreståndare
Forskningscentralen för de inhemska språken
Berggatan 24
00100 Helsingfors
nina.martola@focis.fi

Emma Sköldberg

Talesätt och talemaader:* om ordförbindelser hos Dalin och Molbech

In this paper I present a study which contributes to the description of lexicographic traditions in Sweden and Denmark. More exactly, the study concerns the treatment of word combinations, which are followed by some kind of explanation, in two 19th century monolingual dictionaries. The works are the Swedish dictionary *Ordbok öfver svenska språket* (1850–55) by A. F. Dalin and the Danish dictionary *Dansk Ordbog (...)* (1833) by C. Molbech. The focus is, among other things, on the frequencies and types of word combinations that are represented in the data. Furthermore, I consider in which entries the word combinations are found, and the position of the expressions in the microstructure of the articles. Moreover, I discuss the form and meaning of the word combinations and, finally, the authors' use of (signed) examples.

1. Inledning

Det är av flera orsaker värdefullt att undersöka äldre lexikografiska verk. Dessa kan självfallet fungera som källa för språkhistoriska studier. Vidare kan studier av äldre ordböcker bidra till djupare insikter om rådande traditioner inom modern lexikografi. Dessutom kan undersökningar av lexikografins pionjärer eventuellt bidra till förnyelse när man söker nya vägar inom lexikografiarbetet (Hannedóttir & Ralph 1988; Ralph 1992). Viktiga bidrag till kunskapen om äldre ordböcker har lämnats inom projektet Lexikografisk tradition i Sverige, som startades i mitten av 1980-talet vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet (se vidare bl.a. Ralph 1992, 2001). Exempel på arbeten med anknytning till detta projekt är Hannedóttir (1990, 1991, 1998), Johansson (1997), Malmgren (1988) och Rogström (1998).

I de ovan nämna studierna har forskarna bl.a. undersökt de aktuella ordböckernas tillkomsthistoria, deras ordförråd, ordboksartiklarnas struktur, författarnas betydelsebeskrivningar och huruvida man kan skönja beroendeförhållande mellan olika verk. Däremot har mycket liten vikt lagts vid hur olika typer av ordförbindelser behandlas i ordböckerna. Ett undantag är dock Malmgren (2008) som visar på förtjänsterna

* Undersökningen har genomförts inom ramen för min forskartjänst, som finansieras av Svenska Akademien.

vid beskrivningen av svenska kollokationer i Dalins ordbok från 1850-talet.

Det övergripande syftet med denna undersökning är därmed att bidra till kunskapen om lexikografiska traditioner i Sverige och Danmark. Fokus ligger på ordförbindelser. Min studie ägnas hur definierade ordförbindelser behandlas i ett antal artiklar i den redan nämnda Ordbok öfver svenska språket av Dalin (1850–1853). Vidare jämför jag med hur liknande uttryck presenteras i en annan samtida nordisk ordbok, nämligen Molbechs Dansk Ordbog (...) (1833). I huvudsak koncentrerar jag mig på drygt 30 artiklar i vardera ordboken som behandlar kroppsdelsbeteckningar. Jag undersöker närmare bestämt vilka uttryck som valts ut, på vilken konstituent uttrycken är placerade och var de återfinns i ordboksartiklarnas mikrostruktur. Vidare diskuterar jag förbindelsernas form och betydelseangivelser. Slutligen kommer jag in på de språkprov som många av de undersökta förbindelserna har försetts med och bruket av hänvisningar.

Men innan jag går in på dessa frågeställningar presenterar jag kortfattat de två författarna och deras verk. Jag kommer också att presentera mitt material och min metod. Detta görs i avsnitt 2–4 nedan. Efter resultatredovisningen i avsnitt 5 följer en kort sammanfattning och diskussion.

2. Dalin och Ordbok öfver svenska språket

Anders Fredrik Dalins (1806–73) lexikografiska insatser var omfattande och han utarbetade bl.a. flera tvåspråkiga ordböcker, framför allt mellan franska och svenska (se t.ex. Hannesdóttir 1991, 1998). Men det arbete av honom som står i fokus här är alltså Ordbok öfver svenska språket (1850–53), som kom ut i två band. Dalins ordbok betraktas som den första fullständiga enspråkiga svenska definitionsordboken (Malmgren 1988). Den innehåller ca 60.000 uppslagsord, i huvudsak hämtade från det allmänna tal- och skriftspråket, men i verket finns även en del tekniska termer, vissa dialektala ord och många lånord (Holm & Jonsson 1990:1937). Till ordbokens förtjänster hör att den t.ex. har mycket god täckningsgrad vad gäller uppslagsord och betydelser (Malmgren 1988: 202–203). Norén (1991:137) menar att Dalins betydelseanalys av det svenska ordförrådet på det hela taget är en stor pionjärinsats för svenskans beskrivning. En påfallande svaghet är dock de många felaktiga etymologierna (Malmgren 1988:211). Malmgren (1988:210) konstaterar också att Dalins ordbok inte tycks ha hedrats med några mer kvalifi-

cerade recensioner. Dalin tilldelades dock ett pris från Svenska Akademien för sitt arbete med verket.

I förordet (s. 8) skriver Dalin hans arbete är ämnat för svenska folket och inte för de lärde. Dalin föresatser är klart normativa. Han vill, med Svenska Akademiens uppställda system för ögonen, ”införa stadga och reda i rättskrifningen”. Vidare vill han bringa klarhet i de allmänna ordens betydelser, antyda rätta sättet för deras bruk, eller, som Dalin säger, ”upptaga allt det hufvudsakliga, som i och för ett språkriktigt och vårdadt skriftsätt kan vara af nöden att veta” (s. 8). Ordboken är sålunda i hög grad avsedd för produktion. Dalins konstaterar bl.a. att det stora antal synonymer som anges kan gagna ”nybegynnare i språkets skrifvande, eller dem, som deri äro mindre hemmastadde” (s. 18).

3. Molbech och Dansk Ordbog (...)

Christian Molbech (1783–1857) beskrivs som den mest flitige och mångsidige av 1800-talets danska lexikografer (Lindegård Hjort 1990:1914). Han arbetade bl.a. ett stort antal år med Videnskabernes Selskabs Ordbog, och han utarbetade Dansk Haand-Ordbog, Dansk Dialect-Lexicon och Dansk Glossarium eller Ordbog over forældede danske ord (Borup 1954:204–205; Lindegård Hjort 1990:1914). Den första upplagan av verket Dansk ordbok (...), som undersöks här, kom ut 1833 i två band. Den kan sägas vara den första mer omfattande enspråkiga ordboken över danska språket (jfr Malmgren 1988:195).¹ Dansk ordbok innehåller, enligt Worren (2006:392), drygt 30 000 uppslagsord. Ordboksartiklarna innehåller också ett mycket stort antal sammansättningar och avledningar (jfr avsnitt 4.1 nedan).

Molbech tillämpar den akademiska principen i sitt arbete. Ordboken skall vara ”Tolk for det rene, det dannede Skriftsprogs rigtige Brug i vor nærværende Alder” (Fortale, s. VII). Detta resulterar i att det främst är skriftspråk och vårdat talspråk som redovisas, men däremot få dialektala ord, främmande ord och fackord (se vidare Dahlerup 1907:68–70). Borup (1954:211) konstaterar att Molbech alltså ”ikke villet skabe en komplet Inventarieliste over alle Sprogets Bestanddele, men et Hjælpe-middel til att skrive sprogrigtigt”. Även om Molbech inte skriver det uttryckligen i sitt förord, är alltså också denna ordbok i hög grad avsedd för produktion. Enligt Lindegård Hjort (1983:30, 1990:1914) var den

¹ Jfr Leths glossarium från 1800 som inte upptar flera av de kroppsdelsbeteckningar som undersöks här. Tack till Henning Bergenholtz som gjort mig uppmärksam på denna bok.

också en utmärkt hjälp för samtida språkbrukare. Ordboken gör ett enhetligt intryck, uppslagsordens ortografi tjänar som förebild för den osäkre skribenten, betydelseangivelserna är goda och ordboken ger också en hel del fraseologiska upplysningar. Dahlerup (1907:76) är dock av en annan åsikt. Han skriver t.ex.: ”Talemåder savnes i det hele stærkt hos Molbech; end ikke så almindelige udtryk som ’hverken fugle eller fisk’, ’kunne lidt mere end fadervor’ (...) har han opført i sin ordbog”. Boken innehåller också få uttalsuppgifter och många felaktiga etymologier. Recensionerna av Molbechs ordbok var heller inte särskilt positiva, men ordboken blev populär bland användarna (Lindegård Hjort 1990:1914). Ordboken kom också i flera avseenden att tjäna som modell för Aasens Ordbog over det norske Folkesprog från 1850 (Worren 2006).

År 1859, dvs. två år efter Molbechs död, kom en andra upplaga av ordboken ut. Den är kraftigt utökad, faktiskt mer än dubbelt så stor som den första upplagan (Borup 1954:207).

4. Material och metod

I denna studie undersöks således hur ett antal ordförbindelser med förklaringar behandlas i Dalins Ordbok öfver svenska språket (1850–53) och Molbechs Dansk ordbog (...) (1833). En jämförelse mellan verken är intressant med tanke på de två språkens släktskap, att ordböckerna utkom ungefär samtidigt och att de båda kan betraktas som de första mer heltäckande enspråkiga ordböckerna på sina respektive språk.

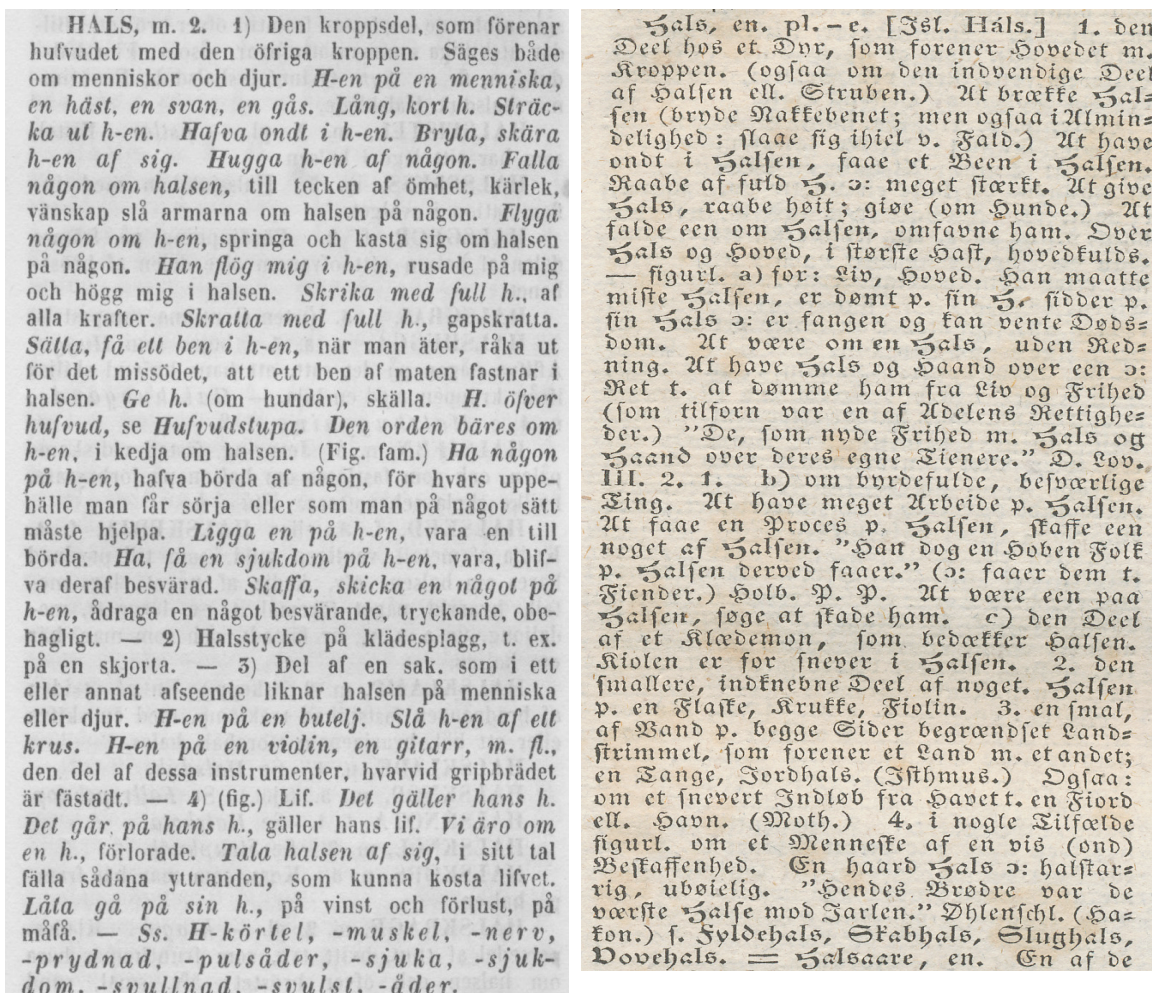
4.1. Undersökta artiklar

För att avgränsa mig har jag alltså valt att undersöka artiklar som behandlar ord som betecknar olika kroppsdelar. Närmare bestämt koncentrerar jag mig på de 33 kroppsdelar som uppträder i Krohns jämförelse mellan tyska och svenska flerordsuttryck (1994:130–166). Det rör sig alltså om samling ord som sammanställts i ett annat, för denna studie fristående, sammanhang. Den första artikeln i materialet är ANSIKTE/Ansigt och den sista ÖRA/Øre.² Bland de undersökta artiklarna återfinns även FOT/Fod, HIERTA/Hierte, NÄVE/Nævfe och

² I artikeln återges lemmarna på de sätt som de presenteras i de två ordböckerna.

RYGG/Ryg. De ordboksartiklar som undersöks är sålunda spridda över hela alfabetet.

För att illustrera hur de aktuella ordförbindelserna presenteras i de två ordböckerna återges artiklarna ¹HALS resp. Hals i Dalins och Molbechs ordböcker i figur 1.

FIGUR 1. Artikeln ¹HALS i Dalins svenska ordbok resp. Hals i Molbechs danska ordbok (något förkortad)

Som framgår av figur 1 är den svenska artikeln ¹HALS indelad i 4 huvudbetydelser. Under dessa finns sammanlagt 16 ordförbindelser som förklaras. Den första av dessa är ”*Falla någon om halsen, till tecken af ömhet, kärlek, vänskap slå armarna om halsen på någon.*”. De aktuella uttryckens inleds således genomgående med versal och skrivs med kursiv stil. Därefter följer ett kommatecken samt någon form av betydelsebeskrivning i rak stil. Betydelsebeskrivningen avslutas med en punkt. För att spara utrymme skriver Dalin inte alltid ut lemmat i

artikeln; ofta ersätts det med en divis eller en punkt (jfr *Falla någon om halsen* med *Flyga någon om h-en* och *Skrika med full h.*). Som synes vid t.ex. *Skrika med full hals* med betydelsen 'af alla krafter' definieras heller inte hela uttrycket utan endast den del av detta som betraktats som ogenomskinlig.

Av figur 1 framgår också hur artikeln Hals ser ut i Molbechs *Dansk ordbog* (1833). Med tanke på det begränsade utrymmet har jag dock inte tagit med det stora antal sammansättningar med *hals-* som förstaled som avslutar artikeln. Som synes ger Molbechs ordbok ett mer ålderdomligt intryck på en läsare av idag genom att den i huvudsak är tryckt i frakturstil.

Också den danska artikeln *Hals* är indelad i fyra huvudbetydelser. Samtliga 11 ordförbindelser som förklaras utom en – *En haard hals* – återfinns under den första huvudbetydelsen, dock på olika underbetydelser av denna (se vidare om uttryckens placering inom artiklarnas mikrostruktur i avsnitt 5.4 nedan). Det första uttryck som är aktuellt i detta fall återges på följande sätt: ”At brække Halsen (bryde Nakkebenet; men ogsaa i Almindelighet: slaae sig ihjel v. Fald.)”. Som synes inleds ordförbindelsen med versal och den är, liksom betydelsen, skriven i rak stil. I detta fall återfinns betydelseangivelsen inom parentes, men den kan även, som vid *Raabe af fuld Hals* och *At give Hals*, föregås av ett omvänt c eller ett kommatecken. Också Molbechs betydelseangivelser är synnerligen komprimerade. Ofta förkortar han uppslagsordet och förklarar bara den del av uttrycket som han anser svår att förstå. Detta medför, precis som hos Dalin, att uppgifterna i artikeln knappast är särskilt lättillgängliga för användaren. De enskilda uttrycken tenderar, särskilt i de större artiklarna, att försvinna i massan.

När jag hädanefter återger uttryck ur ordböckerna sätts de i kursiv stil och betydelser anges inom enkla citationstecken (”). Jag skriver också, för läsbarhetens skull, ut en del förkortade ord. Uttrycken återfinns, om inget annat anges, under det lemma som motsvarar kroppsdelsbeteckningen som ingår i uttrycket. Exempelvis behandlar Dalin *Få lång näsa* 'blifva snopen, flat' under lemmat **NÄSA**.

4.2. Frekvenser i materialen

En jämförelse mellan de två delmaterialen visar att det finns betydligt fler definierade ordförbindelser i de aktuella artiklarna i Dalin än i Molbech. I Dalin är det sammanlagt 445 stycken och i Molbech rör det sig om 161 stycken. I genomsnitt blir det 13,5 definierade uttryck per artikel

i Dalin-materialet och 5,2 definierade uttryck per artikel i Molbech-materialet.

Några artiklar i Dalin innehåller långt fler än det genomsnittliga antalet definierade ordförbindelser. Flest återfinns under lemmat **HAND** med hela 73 uttryck. Artiklarna ÖGA och HUFVUD innehåller vardera mer än 40 stycken. Bland dessa återfinns *Falla i händerna på någon* 'komma i någons våld', *Ha ondt, (snedt) öga till* 'bära hat, agg, fiendskap till' och *Tappa hufvudet* 'förlora fattningen'. Å andra sidan finns det artiklar som inte inkluderar ett enda definierat flerordsuttryck, t.ex. KNÄ och NERV. Detta resultat kan tyckas förvånande med tanke på de uttryck som förknippas med substantiven *knä* och *nerv* idag. I Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien (2009, SO) upptas bl.a. uttrycken *på sina bara knän* 'med intensiv ödmjukhet' och *gå ngn på nerverna* 'kraftigt irritera ngn'. Frågan är dock om dessa uttryck användes i mitten av 1800-talet. Exempelvis är första belägget i SAOB:s samlingar på *gå ngn på nerverna* från 1923 (N490) (se vidare om Dalins täckning i avsnitt 5.1 nedan).

Molbech har flest uttryck under lemmana **Øie** (30 st.), **Haand** (25 st.) och **Øre** (13 st.). Exempel är *Under fire Øine* 'blot imellem to Personer', *At giøre noget med egen Hand* 'selv, uden fremmed Hielp' och *At skrive noget bag øret* 'lægge Mærke dertil, for at mindes det'. Sju artiklar, t.ex. Been och Marf, innehåller däremot inte ett enda definierat uttryck. I Den danske ordbog (2003–2005, DDO) återfinns emellertid bl.a. *stå med det ene ben i graven* 'være nær ved at dø' och *gå gennem marv og ben* 'påvirke dybt'. Enligt Ordbog over det danske sprog (ODS) var t.ex. förbindelsen *gaa til (ell. igennem) marv og ben* belagd redan på 1720-talet. Man kan därmed spekulera kring varför uttryck som detta inte ingår i Molbechs ordbok. Möjligen valde han bort det, t.ex. för att det var för talspråkligt.

Det finns flera tänkbara orsaker till de stora frekvensskillnaderna mellan verken. En skulle givetvis kunna vara att det finns flera svenska ordförbindelser som inkluderar just dessa kroppsdelsbeteckningar, men det är inte särskilt troligt. Snarare slås jag, vid en jämförelse mellan verken, av likheterna mellan svenska och danska uttryck. Ett annan orsak, som jag redan berört, kan vara att Dalin redogör även för mer vardagligt språkbruk i sin ordbok. Det får sina konsekvenser eftersom bl.a. många idiom förknippas med relativt informellt språkbruk och talspråk (Nunberg et al. 1994:493). Ännu en möjlig orsak till frekvensskillnaderna är att Molbech endast tar upp ett urval danska ordförbindelser (se t.ex. en kommentar om detta i artikeln *Haand*). Däremot har jag inte funnit några anmärkningar av det slaget hos Dalin. Ännu en

förklaring har att göra med de två lexikografernas syn på genomskinlighet och vilka språkkunskaper de tror att användarna har. Som framgår i avsnitt 2 ovan vänder sig Dalin till mer ovana språkbrukare. Däremot har jag inte funnit någon information om avsedd målgrupp i Molbechs förord. Det är dock inte ovanligt att en ordförbindelse, som Dalin ansett behöver förklaras, sammanfaller med ett rent syntaktiskt språkprov i Molbech (se vidare avsnitt 5.2). En sista möjligt förklaring är att Dalin ofta redovisar varianter av en och samma ordförbindelse som två skilda uttryckssätt, medan Molbech däremot behandlar dem tillsammans. Till exempel finns i Dalin de två uttrycken *Se genom finger (eller fingren) med något* 'låta sig icke märka något, som är orätt, och låta det passera' respektive *Se genom finger (eller fingren) med någon* 'öfverse med någon, blunda för hans fel'. Molbech har istället ett uttryck, som kan sägas motsvara Dalins två varianter; detta är *At se igiennem Fingre med een, eller med noget* 'ikke paatale eller straffe Feil eller Forseelser'.

5. Resultat

5.1. Urval av ordförbindelser: täckning

Den inledande frågan när det gäller de båda ordböckerna är hur stor del av de ordförbindelser som användes under 1800-talets första hälft som finns med i böckerna. Man skulle kunna bilda sig en uppfattning om detta genom att kontrollera om ordförbindelser i texter från denna tidsperiod är upptagna i verken. Man skulle också kunna se om det finns många svenska och danska uttryck som enligt SAOB och ODS är belagda under 1800-talets första hälft, men som inte ingår i Dalins respektive Molbechs ordböcker. Detta är dock ett omfattande arbete som faller utanför ramen för denna undersökning.

Däremot är det klart att en majoritet av uttrycken i Dalin är högst levande idag. Det gäller t.ex. flera av de uttryck som återfinns i artikeln NÄSA: *Rynka på näsan* 'yttra tecken af harm, missnöje, förakt', *Få lång näsa* 'blifva snopen, flat' och *Sätta näsan i vädret* 'visa sig dryg, stor, stolt, högmodas'. Men ett antal av de uttryck som ingår i Dalin, är okända för mig och det kan vittna om förändringar inom svensk fraseologi de senaste 150 åren. Som exempel väljer jag *Slå knut på näsan* 'visa sig ogen, sur och tvär' och *Hafva loppor i öronen* 'vara högst orolig, bekymrad'. Båda dessa uttryck är upptagna i SAOB under lemmarna KNUT resp. LOPPA och illustreras med autentiska exempel (se K1673, L1064). Det förra anges dock numera vara mindre brukligt,

och det senare är inte längre i bruk (åtminstone när artiklarna färdigställdes år 1936 resp. 1941).

Utifrån mina begränsade kunskaper i danska har jag svårt att uttala mig om huruvida ordförbindelserna i Molbechs ordbok är levande i dagens danska. Stickprov visar dock att många av de uttryck som är med i Molbech också återfinns i DDO. Som exempel kan några ordförbindelser i artikeln Øie anföras. Molbechs *At falde i Øinene*, *Under fire Øine* och *At aabne Øinene paa een* kan jämföras med uttrycken *falde i øjnene*, *under fire øjne* och *åbne nogens øjne (for noget)* i DDO. Man kan dock tänka sig att det finns ett antal ordförbindelser i Molbechs arbete som heller inte är levande idag och att det vore möjligt att göra liknande jämförelser mellan Molbech och ODS som mellan Dalin och SAOB ovan.

De allra flesta svenska uttryck i Dalin är inte försedda med någon metaspråklig kommentar som indikerar vilken stilnivå de har. Det finns dock några undantag, t.ex. några ”familiera talesätt”. Bland dessa återfinns *vara någon en nagel i ögat* ’vara honom till hinder, förtret’. I några få fall rör det sig också om ”lägre uttryck”, t.ex. *Gifva någon en fot i ändan* ’sparka någon i ändan’. Inte heller majoriteten av de danska uttrycken är försedda med någon form av brukskommentar, även om de kan tänkas representera en något högre stilnivå. Trots allt redovisar Molbech även mer vardagliga uttryckssätt (jfr Dahlerup 1907:68). Således skriver han att förbindelsen *At holde sig i sit Skind* ’holde sig rolig’ tillhör ”daglig Tale”. Författaren anger också på några ställen uttryckens utbredningsområde. Som exempel väljer jag *At faae Blod paa Tand* ’drikke Viin; mest i Norge’.

5.2. Urval av ordförbindelser: förekommande typer

Många gånger följs de definierade uttrycken i Dalin endast av en betydelseangivelse. Tre exempel är *Hafva ondt i hufvudet* ’hafva hufvudvärk’, *Få tänder* ’säges, då tänderna växa fram’ och *Lägga en orden i munnen* ’förestafva någon, hvad han skall säga’. Det faktum att förbindelser som *Hafva ondt i hufvudet* och *Få tänder* förklaras måste betraktas som frikostigt gentemot användarna och bidrar givetvis till det jämförelsevis stora antalet ordförbindelser (se avsnitt 4.2 ovan). Uttryck som dessa är t.ex. inte förklarade i SO utan återfinns bland rena språkprov. Men i många fall har Dalin försett uttrycken med en metaspråklig kommentar om vilken typ av uttryck det är fråga om. Vanligt förekommande är kommentaren ”Fig.” dvs. en förkortning för ”figur-

ligt” eller ”i figurlig bemärkelse” (s. 19). Som regel gäller detta idiom som innehåller en metafor, t.ex. *Slå spiken på hufvudet* ’träffa alldeles rätt i tal (...)’. Bland dessa uttryck återfinns också ett par liknelser, t.ex. *Munnen går på honom som en skramla* ’(...) han pratar jemt och samt (...)’ (se vidare om idiom och liknelser i bl.a. Sköldberg 2004:25–33; Svensén 2004:239–244).

Vidare finns det några uttryck i Dalin som benämns ”Talesätt”, dvs. ’sätt att tala, att uttrycka sig’. Ett exempel är *Hafva lite i hufvudet* ’rusig’. Talesätten kan uppenbarligen vara mer eller mindre figurativa, eftersom t.ex. *lägga benen på ryggen* ’springa af alla krafter’ har klassificerats som ”Figurligt talesätt”. Slutligen betecknar Dalin även några förbindelser som ”Ordspråk”, exempelvis *Väggarne hafva öron* ’man är ingenstädes säker för lyssnare’.

I Molbechs ordbok finner man ett liknande system som hos Dalin. Vissa uttryck förklaras endast. Tre exempel är *At kunne, vide noget paa sine Fingre* ’huske det meget nøie’, *At falde till Fode* ’ydmyge sig, give efter’ och *Ryggen på en Stol* ’den opstaande Deel, hvortil man støtter Ryggen’. Som synes rör det sig bl.a. om metaforiska idiom men också om sådana förbindelser som kan sägas förklara metaforiska användningar av det aktuella lemmat. Men även Molbech anger i vissa fall vad det rör sig om för typ av uttryck. Några förbindelser betecknas som ”figurlige”, t.ex. *At see en over Skuldrene* ’foragte, ringeagte, troe sig bedre eller ypperligere’. Vidare klassificeras vissa ordförbindelser som ”Særegne Udtryk og Talemaader”. Till dessa hör bl.a. *At gaae ud for Haanden med een* ’i tvekamp’. Dessutom finns det ordförbindelser som presenteras som *Figurlige Talemaader*, t.ex. *At skrive noget bag Øret* ’lægge Mærke dertil, for at mindes det’.

Båda författarna har alltså, till skillnad från det som är vanligt i moderna ordböcker, delat in de definierade uttrycken i olika typer. Orsaken till att ordboksförfattare av idag undviker att göra detta är givetvis att gränserna mellan typerna är flytande och att det ofta blir inkonsekvenser vid klassificeringen, vilket kan göra ordboksanvändarna irriterade (Moon 2007:910). Det är heller inte särskilt svårt att finna svagheter och inkonsekvenser i Dalins och Molbechs klassificeringar. Till exempel kan många uttryck som inte försetts med någon beteckning betraktas som figurliga. Liknande uttryck behandlas också på olika sätt inom verken. Exempelvis i Dalin är uttrycket *Tränga genom merg och ben* inte försett med någon kommentar under lemmat **BEN**. En variant av samma uttryck, *Gå genom merg och ben* klassas dock som figurligt under **MERG**. Vidare kan man ifrågasätta om indelningen mellan olika typer av förbindelser är relevant och begriplig för ordboksanvändaren

(se vidare Tarp 2006:285–286). Å andra sidan kan man hävda att ordboksanvändarna med hjälp av dessa metaspråkliga beteckningar kan lära sig något om olika fraseologiska kategorier (se Farø & Gottlieb 2007: 192).

5.3. Ordförbindelser: placering på konstituent

En viktig fråga är under vilket lemma i ordboken som ordförbindelsen ska placeras. Lorentzen (1996:415) konstaterar att man arbetat efter relativt skilda principer i olika ordböcker, men givetvis måste varje ordbok förklara hur ordförbindelser är placerade och sedan följa denna princip (Hundewadt Farø 2000:173–175; se även Sköldberg 2006). Vanligen utgår man dock från konstituenternas ordklassstillhörighet, deras plats inom uttrycket och/eller de ingående ordens semantiska tyngd. Typiskt placeras ordförbindelserna under det första substantivet i uttrycket – om det nu finns ett sådant. Detta system tillämpas t.ex. i såväl DDO som i SO. Principen innebär att ett svenskt uttryck som exempelvis *stånga sin panna blodig* 'förgäves anstränga sig' placeras under lemmat **panna**. Eventuellt kan uttrycket även placeras under adjektivet **blodig** och verbet **stånga**, men det är platskrävande (se Hundewadt Farø 2000:180–181). Ett annat alternativ är att arbeta med hänvisningar.

Dalin verkar dock inte ha haft något genomtänkt system i fråga om vilken eller vilka konstituenten han placerar de olika ordförbindelserna på. Detta blir exempelvis tydligt vid de uttryck i materialet som innehåller två kroppsdelsbeteckningar. Som exempel väljer jag några ordförbindelser med konstituenten *ben*. Ibland är uttrycket placerat på det första substantivet: *Lägga **benen** på ryggen*. Andra gånger är det placerat på det andra substantivet (t.ex. *sätta ett ben i **halsen***) eller på båda substantiven (t.ex. *Tränga genom **merg** och **ben***). Det tredje fallet har ofta som följd att olika idiomformer och betydelser redovisas under de olika lemmarna, vilket givetvis är till nackdel för användarna (jfr Sköldberg 2006, Moon 2007:912). I några fall har författaren också arbetat med hänvisningar så att man lättare ska finna uttrycken (se vidare om hänvisningar nedan).

Inte heller Molbech har arbetat helt konsekvent, när det gäller ordförbindelsernas placering. Återigen kan uttryck som inkluderar två kroppsdelsbeteckningar anföras. Vissa ordförbindelser, som *At tage **Fod** i Haand* 'skynde sig i sin Gang; ell. blot: gaae, gaae afsted', är placerade på det första substantivet. Uttrycket *At have ett Öie p. hver **Finger*** 'see

sig meget vel for' återfinns under det andra substantivet. Däremot förekommer det inte att uttrycken är uppförda under två lemman hos Molbech. Det finns knappt heller några hänvisningar mellan uttrycken i Molbechs bok (se vidare om hänvisningar i avsnitt 5.8 nedan).

5.4. Ordförbindelser: placering i artiklarnas mikrostruktur

Det finns olika möjligheter när det gäller ordförbindelsernas placering i artiklarnas mikrostruktur (Moon 2007:910). Förbindelserna kan ingå i beskrivningen av ett betydelsemoment, bilda ett eget betydelsemoment eller, oavsett vilket moment de tillhör, placeras tillsammans i slutet av artikeln för ett av de ingående orden (se även Svensén 2004:419–423). Enligt Lorentzen (1996:416) har många ordböcker på senare år valt det sista av dessa alternativ, och bland dessa återfinns bl.a. DDO.

Dalin har dock valt det första alternativet, dvs. att placera ut de definierade uttrycken under olika betydelsemoment i artiklarna, och ibland t.o.m. under undermoment. Som exempel kan återigen artikeln BEN anföras. Artikeln innehåller sammanlagt fyra betydelsemoment, varav nummer två avser en del av benstommen i en människokropp och nummer tre en viss lem som man står och går med. Författaren har sedan placerat idiom av slaget *Han är bara ben och skinn* 'ganska mager' under moment nummer två och *Lägga benen på ryggen* 'springa af alla krafter' under nummer tre.

Även Molbech har valt att fördela ordförbindelserna under olika betydelsemoment (inklusive undermoment). Ett exempel är artikeln Øre, med tre huvudbetydelser. Under den första, som avser själva hörselorganet, finns uttrycket *At holde Ørene stive* 'holdet Modet vedlige, ikke forsage'. Under den andra betydelsen, som enligt Molbech avser "figurl. om hørelsen selv" återfinns uttrycket *At have lange Øren* 'være meget nysgierrig; især om den, som gierne vil lytte og lure'. Ibland kan vara svårt att veta till vilket moment ett visst uttryck tillhör, och det händer att man kan ifrågasätta författarnas val i enskilda fall. Det är, som sagt, heller inte alltid så lätt att urskilja de enskilda uttrycken i artiklarna när de är utspridda på olika moment – särskilt som uttrycken återges i så komprimerad form (jfr avsnitt 4.1 ovan). Trots detta torde fördelarna med att fördela uttrycken på olika huvudbetydelser vara större än nackdelarna (se vidare Malmgren & Sköldberg u. a.)

De ordförbindelser som förklaras är i såväl Dalin som i Molbech oftast placerade efter fria konstruktioner av mer encyklopediskt slag och rena kollokationer (jfr Norén 1991:111). Sist bland de definierade

ordförbindelserna återfinns, åtminstone i Dalin, längre talesätt och ordspråk. Det finns dock undantag (särskilt hos Dalin) som kan kopplas till de aktuella ordförbindelsernas förhållande till fria genomskinliga konstruktioner och en möjlig önskan att vilja ordna förbindelserna logisk/kronologiskt. Som exempel kan det stora antalet syntaktiska språkprov och fastare uttryck i artikeln TAND i Dalins ordbok anföras.

(...) *Hvita, vackra, svarta tänder. Kronan, roten på en t.. Hål i en t. Ihåliga, maskstungna tänder. Få tänder, säges, då tänderna växa fram. Fälla, byta om tänder, få nya tänder. Dö för tänder, af tandfeber. (...)*
Ha ondt i tänderna. Rycka ut en t. Tala mellan tänderna, mumla fram orden. (...) (Fam. skämtv.) *En tår för t., en sup brännvin. (...)*
 (Talesätt) *Ta t. för tunga, vara oförsiktig i sitt tal, iakttaga tystnad. (...)*
 (Ordspråk) (...) *Man kan ej se någon längre än till tänderna, man kan ej läsa i någon människas inre. (...)*

Dalin börjar sålunda med ordförbindelser som inte behöver förklaras. Sedan växlar han mellan sådana och förbindelser som är försedda med betydelse. I detta fall verkar han alltså ha tyckt att den logisk/kronologiska ordningen är viktigare än t.ex. uttryckens grad av genomskinlighet och den alfabetiska ordningen mellan dem. Han har t.ex. tagit hänsyn till att människor först får mjölk tänder, som de sedan tappar, och att människor sedan får permanenta tänder och ordnat uttrycken i artikeln efter denna kronologiska ordning (se vidare Malmgren 2008: 153–154 om hur Dalin ordnat kollokationer i artikeln HOPP). Ordningen mellan ordförbindelserna upplevs därmed i stora drag som naturlig – om man läser hela artikeln. Samtidigt blir det t.ex. svårare att finna de uttryck som förklaras.

5.5. Ordförbindelser: form

När det gäller ordförbindelsernas form återger Dalin förhållandevis konsekvent exempelvis verbala uttryck i infinitivform, även om det finns en del avvikelser. Exempelvis finns det under **TUNGA** *Hafva två tungor i en mun* men också *Jag hade ordet på tungan*. Molbech är mer konsekvent vid redovisningen av förbindelsernas grundform; nästan alla hans uttryck som består av verb samt komplement är föregångna av infinitivmärket *At* och således används verbens infinitivform. Även hos honom finns det dock variation, bl.a. under **Øie**: *At have sine Øie overalt* men *Det var ham en Torn i Øiet*.

Vidare är Dalin förhållandevis frikostig med att redovisa snarlika varianter av ett uttryck (se Sköldbberg 2004:175 om varianter av svenska idiom). Oftast redovisas varianter som är lexikalt besläktade, t.ex. i fallet *Stöta, köra, ränna huvudet i väggen* där olika verb är gångbara. Men varianterna kan även vara morfologiskt besläktade med varandra: *Med blotta ögonen*, eller *med blotta ögat*. I några fall, som vid *Rynka näsan el. rynka på näsan*, rör det sig om ett tillägg/bortfall av en konstituent.

Även i Molbechs ordbok anges uttrycksvarianter på ett stort antal ställen. Ofta gäller variationen ett substantiv eller verb i ordförbindelsen. Som exempel kan *At slaae sin Næse, Mund i Blod* och *At kunna, veta noget paa sine Fingre* nämnas. Men variationen kan även, som vid *At lukke Øinene eller et Øie*, inbegripa konstituenternas morfologi.

5.6. Ordförbindelser: betydelser

I förordet (s. 17) skriver Dalin att ”Ingenting är i ett lexikaliskt arbete öfver sjelfva språket viktigare än ordförklaringen. Det är, så att säga, ordets själ, som derigenom åskådliggöres”. Med detta torde han avse betydelseangivelserna hos enskilda uppslagsord. Men Dalin har också lagt ner mycket arbete på att beskriva betydelserna hos ordförbindelser. Många gånger är betydelsebeskrivningen ekvivalent med uttrycket, t.ex. *Törsta efter blod* ’vara mordiskt grym’. Det är också vanligt att beskrivningen består av en inledande innehållsdefinition följd av ett antal ord och uttryck som är synonyma med ordförbindelsen. Exempelvis förklaras förbindelsen *Bära på händerna* med ’på det högsta värdera, akta, vörda, älska, vara ytters rädd, mån, om, på det ömmaste vårda sig om’. Men det förekommer även andra typer av beskrivningar, som inte på samma sätt är syntaktiskt och semantiskt ekvivalenta med det aktuella uttrycket. Som exempel kan nämnas *det slår i näsan* med förklaringen ’säges om ämnen, hvilka göra ett ganska starkt intryck på luktorganen’ (jfr Malmgren 1988:204–205).

I ett flertal fall har det aktuella svenska uttrycket två eller flera betydelser utöver den bokstavligen (se vidare om semantisk variation hos svenska uttryck i Sköldbberg 2004, 2005). Ett exempel är *Ej veta, på hvilken fot man skall stå* ’vara rådvill (...); vara i högsta grad betagen av glädje; yfva sig som en påfågel (...)’. I detta fall redovisas inte mindre än tre betydelser, varav de två första är levande också idag.

Även i Molbechs bok förekommer det olika typer av betydelsebeskrivningar. Exempel är *At lægge noget paa Hierte* ’tage sig det til

Eftertanke', *Det ligger mig paa Læberne* 'om noget man vil til at sige' och *At stille Blodet* 'Blodets Løb af et Saar'. Vanligt förekommande är att det finns två eller flera ord eller uttryck som är synonyma till ordförbindelsen ifråga. Detta framgår exempelvis i fallet *En haard Hals* med betydelsebeskrivningen 'halstarrig, obøielig'. I vissa fall anges också uttrycken ha två betydelser, t.ex. *At tage Fod i Haand* 'skynde sig i sin Gang; ell. blot: gaae, gaae afsted'. Av exemplet *At sove paa sit grønne øre* 'sove trygt (br. gierne om den, som sover længe)' framgår det också att Molbech ibland preciserar det typiska subjektet för uttrycket, vilket givetvis är en förtjänst.

5.7. Ordförbindelser: språkprov

I de båda ordböckerna förekommer språkprov som ska illustrera användningen av de aktuella ordförbindelserna (se t.ex. Schemann 1989:1025–1026; Svensén 2004:341–352; Moon 2007:915–916 och Hult u.a. för en diskussion kring sådana i allmänna och fraseologiska ordböcker). Dalin ger i ett flertal fall ett eller ett par redaktionella exempel. Ett sådant exempel återfinns t.ex. i artikeln FOT: *Stå på svaga fötter*, 'vara i dåligt tillstånd, skick', som följs av meningen *Hans affärer stå på svaga fötter*. Av språkprovet får man alltså en indikation om vad uttryckets subjekt (typiskt) utgörs av. Språkprovet blir därmed ett viktigt komplement till den information som ges i definitionen.

Molbech använder också, om än inte lika ofta, redaktionella exempel. Som exempel kan *Paa egen Haand* 'uden Adres Raad, eller Tilladelse' anföras. Uttrycket följs av exemplet *Jag har gjort det paa min egen Haand*. Just detta exempel är dock relativt intetsägande; till skillnad från exemplet från Dalin säger det inte så mycket om förbindelsens typiska subjekt. Men Molbech använder i hög grad även litterära citat (Lindegård Hjort 1983:30). Ett exempel är *At tage noget til Hierte* 'røres, lade sig bevæge derved', som följs av citatet "Alle dets Tilskyndelser nytte intet, naar vi ei ville tage dem till Hierte", vilket tillskrivs den danske teologen och sedermera biskopen J.P. Mynster (1775–1854). Dessa litterära citat är som regel mer platskrävande, men samtidigt ger de en intressant bild av Danmarks litteratur och kulturliv (jfr DDO:s Brugervejledning: citater, s. 43).

5.8. *Språkförbindelser: bruk av hänvisningar*

I Dalins ordbok förekommer det olika typer av hänvisningar, och det är givetvis positivt eftersom dessa ökar användarvänligheten. Först och främst finns det rena hänvisningar från ett idiom i en artikel till en annan artikel där idiomets definieras. Under substantivet **MUN** finns således uttrycket *Rätta munnen efter matsäcken* med hänvisning till substantivet **MATSÄCK**, där uttrycket anges betyda 'rätta utgifterna efter inkomsterna'. Men det förekommer även hänvisningar till verb i det aktuella uttrycket (som i *Knyta näven* med hänvisning till **KNYTA**), till adjektiv (*Blått öga* till **BLÅ**), till räkneord (*Mellan fyra ögon* till **FYRA**) etc. (jfr avsnitt 5.3 ovan om Dalins oklara principer för placering av uttrycken). Samtliga artiklar som Dalin hänvisar till är placerade tidigare i ordboken, dvs. dessa torde ha varit (mer eller mindre) färdigskrivna när hänvisningen formulerades.

Det finns också en annan sorts hänvisningar, som är mer intressanta. Dessa gäller mellan hela uttryck och lexem med samma betydelse. Ett exempel är *Hals öfver hufvud* som under såväl **HALS** som **HUFVUD** hänvisar till **HUFVUDSTUPA**, där man finner den bildliga betydelsen 'utan öfverläggning, besinning, utan att tänka sig för'. Ett annat exempel är *Bruka mun på hvarandra*, som hänvisar till **MUNHUGGAS**, med definitionen 'tvista, träta med hvarandra; säga hvarandra grofheter'. Det kan tyckas besvärligt för användaren att behöva gå vidare i ordboken för att få veta vad uttrycket betyder. Samtidigt är det positivt att han/hon ser kopplingen mellan betydelsen hos ett uttryck och ett lexem, något som åtminstone hittills inte framgått så tydligt i moderna svenska ordböcker.

I Molbechs ordbok förekommer det endast ett fåtal hänvisningar som direkt rör själva ordförbindelserna. Men vid några ställen ger författaren en hänvisning från ett visst betydelsemoment i en artikel till ett visst uttryck i en annan artikel. I t.ex. artikeln *Hand* finns ett betydelsemoment 2c, som rör betydelsen 'magt, völd'. För att illustrera denna betydelse anför Molbech olika språkprov samt talesättet *Hals och Hand*, som dock inte förklaras. Går man vidare till artikeln *Hals*, finner man dock ordförbindelsen *At have Hals och Haand over een* med betydelsen 'Ret t. at dømme ham fra Liv og frihed (som tilforn var en av Adelsens Rettigheder'.

6. Sammanfattning och diskussion

I den här artikeln har jag redovisat en undersökning av hur definierade ordförbindelser behandlas i Dalins Ordbok öfver svenska språket (1850–53) och Molbechs Dansk Ordbog (1833). Fokus ligger på drygt 30 artiklar som avser kroppsdelbeteckningar.

Granskningen av Dalins bok visar bl.a. att den innehåller ett stort antal definierade ordförbindelser. Många av dessa är idiom, men också t.ex. en hel del ordspråk upptas. Norén (1991:138) framhåller att Dalin gjort en pionjärinsats i sin beskrivning av det svenska ordförrådet och detsamma torde kunna sägas om hans kartläggning av svenskans fraseologi. Han semantiska analyser av förbindelserna är avancerade och många uttryck illustreras med hjälp av redaktionella språkprov. Ordboken innehåller också intressanta hänvisningar mellan uttryck och enkla lexem med liknande betydelser.

I Molbechs ordbok återfinns ett urval danska uttryck. De är klart färre än hos Dalin, men de är ändå förhållandevis många (jfr Farø 2007). Molbechs angivelser är enhetliga och han redovisar ett antal variantformer av förbindelserna. Författaren är emellertid inte lika utförlig vad gäller ordförbindelsernas semantik. Molbechs uttryck kompletteras dock med en del redaktionella språkprov och, framför allt, litterära citat.

Det övergripande syftet med denna undersökning är att bidra till studierna om lexikografiska traditioner i Sverige och Danmark. Jag har studerat två arbeten som kanske inte fått den uppmärksamhet de förtjänar och en del av språket, nämligen ordförbindelser, som hittills stått i skymundan vid mer historiskt inriktade studier. Studien visar att en jämförelse mellan svensk och dansk lexikografi är fruktbar (se även jämförelsen i Malmgren 2009). Den ger perspektiv på de delvis olika lexikografiska traditioner som finns i de båda länderna.

Man kan fundera över om resultaten av studien hade blivit desamma om jag undersökt en annan typ av artiklar. Det faktum att jag undersökt kroppsdelbeteckningar kan ha gynnat en viss typ av förbindelser, nämligen idiom (se vidare t.ex. Kövecses 2002). Frågan är hur resultatet hade sett ut om jag undersökt en annan typ av ord, t.ex. större verb. Denna fråga vore givetvis intressant att följa upp.

Vidare konstaterar Malmgren (1988:208) att det inte går att påvisa något som helst beroendeförhållande mellan Dalin och Molbech, trots att man kan tänka sig att Dalin kunde ha dragit nytta av analyserna av danskan. Uppenbarligen hoppades också Molbech detta, vilket framgår i hans korrespondens på 1830-talet med svenska författare och vetenskapsmän (se Borup 1956:38). Men inte heller jag har kunnat se något

beroendeförhållande mellan verken. Visst finns det snarlika uttryck som upptas i båda ordböckerna, men uttrycken är ändå förhållandevis olika behandlade. Man kan dock tänka sig att Dalin och Molbech haft gemensamma förebilder, t.ex. enspråkiga ordböcker på italienska, franska, engelska och tyska (Malmgren 1988:195).

Jag har valt att undersöka den första upplagan av Molbech från 1833 för att kunna se om Dalin på något sätt använt Molbech när han gjorde sin svenska ordbok. Det vore dock intressant att se hur förbindelserna behandlas i Molbechs andra utökade upplaga från 1859 – särskilt i förhållande till Dalin. Stickprov visar att t.ex. artikeln *Been* i den andra upplagan innehåller tre förklarade ordförbindelser, till skillnad från artikeln i den första upplagan som alltså inte innehåller någon. Det finns alltså fler uttryck i Molbechs senare upplaga, men antalet måste ändå betraktas som relativt lågt. Det vore därför intressant att göra en mer ingående undersökning av detta. Teoretiskt är det ju t.o.m. möjligt att Molbechs andra upplaga från 1859 är påverkad av Dalins ordbok, som fullbordades 1853.

Litteratur

- Borup, Morten 1954: *Christian Molbech*. København.
- Borup, Morten (red.) 1956: *Christian Molbechs brevveksling med svenske forfattere og videnskabænd II 1825–1846*. København.
- Dahlerup, Verner 1907: Principer for ordbogsarbejde. I: *Danske studier*, 65–78.
- Dalin, Anders Fredrik 1850–53: *Ordbok öfver svenska språket*. I–II. Stockholm.
- DDO = *Den danske ordbog* 2003–2005: København
- Farø, Ken 2007: Danish phraseography. I: Burger, H. et al. (Hrsg.), *Phraseologie. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. 2 Halbband. Berlin/New York, 949–958.
- Farø, Ken & Henrik Gottlieb 2007: *Socioleksikografi – eller: ”Det sekundære og afledte er ordbøgerne”*. Ny dansk disputats. I: *Lexico-Nordica* 14, 189–199.
- Hannedóttir, Anna Helga 1990: Språkprovets funktion i äldre svenska ordböcker. I: Thelander, M. et al. (red.), *Förhandlingar vid Artonde sammankomsten för svenskans beskrivning, Uppsala den 25–26 oktober 1990*. Uppsala, 163–171.

- Hannesdóttir, Anna Helga 1991: Relationer mellan Dalins olika ordböcker. I: Malmgren, S-G. & B. Ralph (red.), *Studier i svensk språkhistoria* 2. Göteborg, 78–89.
- Hannesdóttir, Anna Helga 1998: *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga.* (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 23.) Göteborg.
- Hannesdóttir, Anna Helga & Bo Ralph 1988: Early dictionaries in Sweden: traditions and influences. I: *Symposium on Lexicography IV. Proceedings of the Fourth International Symposium on Lexicography April 20–22, 1988 at the University of Copenhagen.* (Lexicographica Series Maior 26.), 265–279.
- Hausmann, F. J., O. Reichmann, H. E. Wiegand & L. Zgusta (Hrsg.) 1989–91. *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie.* 1–3. Berlin/New York.
- Holm, Lars & Hans Jonsson 1990: Swedish Lexicography. I: Hausmann, F. J. et al, 1933–1943.
- Hult, Ann-Kristin u. a.: Kort och gott – om idiomens språkprov i kommande. Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien. Föredrag vid 10 Konferensen om lexikografi i Norden, Tammerfors, Finland, juni 2009.
- Hundewadt Farø, Ken 2000: Idiomatik i moderne dansk-tysk leksikografi. I: *Hermes, Journal of Linguistics* 25, 171–202.
- Johansson, Monica 1997: *Lexicon Lincopense. En studie i lexikografisk tradition och svenskt språk vid 1600-talets mitt.* (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 21.) Göteborg.
- Krohn, Karin 1994: *Hand und Fuß. Eine kontrastive Analyse von Phraselogismen im Deutschen und Schwedischen.* (Göteborger germanistische Forschungen 36.) Göteborg.
- Kövecses, Zoltan 2002: *Metaphor. A practical introduction.* New York.
- Leth, J. 1800: *Dansk Glossarium. En Ordbog til Forklaring over det danske Sprogs gamle, nye og fremme Ord og Talemaader for unge Mennesker og Ustuderede.* København
- Lindgård Hjort, Poul 1983: *Danske ordbøgers historie.* København.
- Lindgård Hjort, Poul 1990: Danish Lexicography. I: Hausmann, F. J. et al, 1913–1922.
- Lorentzen, Henrik 1996: Lemmatization of Multi-word Lexical Units: In which Entry? I: Gellerstam, M., J. Järborg, S-G. Malmgren, K. Norén, L. Rogström & C. Røjder Pappmehl (eds.), *Euralex '96 Proceedings I–II. Papers submitted to the Seventh EURALEX International Congress on Lexicography in Göteborg, Sweden.* Part 1. Göteborg, 415–421.

- Lorentzen, Henrik & Lars Trap-Jensen (red.) 2006. *Nordiske Studier i Leksikografi 8. Rapport fra Konference om Leksikografi i Norden Sønderborg 24.–28. maj 2005*. København.
- Malmgren, Sven-Göran 1988: Almqvist, Dalin och den svenska definitionsordbokens födelse. I: Pettersson, G. (red.), *Studier i svensk språkhistoria*. Lund, 195–213.
- Malmgren, Sven-Göran. 2008: Collocations in Swedish Dictionaries and Dictionary Research. I: Heid, U. et al. (eds.), *Lexicographica*. (International Annual for Lexicography 24.) Tübingen, 149–158.
- Malmgren, Sven-Göran 2009: Från *Nationalencyklopedins ordbok* (1995–96) till *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009). Med tillbaka- och sidoblickar. I: *LEDA-Nyt nr. 47. April 2009*, 14–20.
- Malmgren, Sven-Göran & Emma Sköldberg u. a.: Placeringen av idiom i ordboksartiklar: ett mikrostrukturellt problem. Föredrag vid 10 Konferensen om lexikografi i Norden, Tammerfors, Finland, juni 2009.
- Molbech, Christian 1833: *Dansk ordbog indeholdende det danske Sprogs Stammeord, tilligemed afledede og sammensatte Ord, efter den nuværende Sprogbrug forklarede i deres forskellige Betydninger, og ved Talemaader och Exempler oplyste*. Kiöbenhavn.
- Molbech, Christian 1859: *Dansk ordbog (...)*. 2 forøgede og forbedrede Udgave. Kiöbenhavn.
- Moon, Rosamund 2007: Phraseology in general monolingual dictionaries. I: Burger, H. et al. (Hrsg.), *Phraseologie. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. 2 Halbband. Berlin/New York, 909–918.
- Norén, Kerstin 1991: Utformningen av artiklarna i Dalins Ordbok öfver svenska språket (1850–55). I: *Språk och stil. Tidskrift för svensk språkforskning* 1 (Ny följd), 109–138.
- Nunberg, Geoffrey, Ivan A. Sag & Thomas Wasow 1994: Idioms. I: *Language* 70, 491–538.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog* 1918–1956. København.
- Ralph, Bo 1992: The older dictionaries as sources for Nordic language history. I: *The Nordic languages and modern linguistics 7. Proceedings of the Seventh International Conference of Nordic and General Linguistics in Tórshavn, 7–11 August 1989*. Del II. Tórshavn, 493–509.

- Ralph, Bo 2001. Orden i ordning. Den historiska framväxten av en lexikografisk tradition i Sverige. I: Gellerstam, M. et al. (red.), *Nordiska studier i lexikografi 5. Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Göteborg 26–29 maj 1999*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 27.) Göteborg, 282–321.
- Rogström, Lena 1998: *Jacob Serenius lexikografiska insats*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 22.) Göteborg.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien 1898–*: Lund.
- Schemann, Hans 1989: Das phraseologische Wörterbuch. I: Hausmann, F. J. et al, 1019–1032.
- Sköldberg, Emma 2004: *Korten på bordet. Innehålls- och uttrycksmässig variation hos svenska idiom*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 31.) Göteborg.
- Sköldberg, Emma 2005. När faktorer lyser med sin frånvaro: om några typer av betydelsevariation hos svenska idiom. I: *Hermes. Journal of Linguistics 35 – 2005*, 119–134.
- Sköldberg, Emma 2006: Idiom och semantisk variation – i autentiskt språkbruk och i ordböcker. I: Lorentzen, H. & L. Trap-Jensen, 359–371.
- SO = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien 2009*. Stockholm.
- Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. 2 uppl. Stockholm.
- Tarp, Sven 2006: *Leksikografien i grænselandet mellem viden og ikke-viden. Generel leksikografisk teori med særlig henblik på lærerleksikografi*. Bind 2. Århus: Center for Leksikografi.
- Worren, Dagfinn 2006: Molbech som mønster for Aasen. I: Lorentzen, H. & L. Trap-Jensen, 391–406.

Emma Sköldberg
Forskare
Lexikaliska institutet
Institutionen för svenska språket
Box 200
405 30 Göteborg
emma.skoeldberg@svenska.gu.se

Lars S. Vikør

Behandling av ordsamband i norske einspråklege eittbandsordbøker

The theme of the article is the treatment of word combinations in Norwegian monolingual one-volume dictionaries. It examines the most recent editions of four such dictionaries, three covering *Bokmål* and one *Nynorsk*. First, the word combinations under the largely synonymous headwords *håp* and *von* ('hope') are registered. The biggest dictionaries contain a reasonable selection of these; most of them are verb phrases or sentences. They are not structured in any systematic way, apart from being grouped under the different senses of the headwords. Then a comparative look is taken at the treatment of a selection of verb collocations in the same dictionaries. These are reasonably well covered; most of them are included under the base (i.e. the object of the collocation), or under both base and collocator.

1. Innleiing

Leksikografisk behandling av ordsamband er eit emne det har vore forska lite på i Noreg; denne artikkelen må altså reknast som eit tidleg spadestikk. Som materiale tek eg utgangspunkt i norske einspråklege eittbandsordbøker, ordbøker der metaspråket er identisk med objekt-språket. Dette er i seg sjølv eit relativt nytt fenomen: Den første var Tor Guttus *Riksmålsordboken* frå 1977, deretter kom *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka* i 1986. Enda seinare kom ei mindre ordbok for bokmål, mest for skolebruk. I denne artikkelen baserer eg meg på dei nyaste utgåvene som no ligg føre av desse ordbøkene. Det er desse fire:

- *Bokmålsordboka* (Boye Wangensteen) (Kunnskapsforlaget 2005) (BOB)
- *Norsk ordbok (bokmål)* (Aagot Landfald og Kjell M. Paulsen) (Cappelen 2006) (CNB)
- *Norsk ordbok med 1000 illustrasjoner* (Tor Guttu) (Kunnskapsforlaget 2005) (NOI)
- *Nynorskordboka* (Dagfinn Worren o.a.) (Samlaget 2006) (NOB)

Eg refererer heretter til dei med initialforkortinga i parentes.

Dei tre første gjeld bokmål, den siste nynorsk. Av dei som gjeld bokmål, er NOI størst, 81000 lemma på 1350 sider. BOB har 65000

lemma på drygt 1200 sider, og CNB er klart mindre med 45000 lemma på 680 sider. NOB på si side har 95000 lemma på nesten 1500 sider. Denne forskjellen må vi anta også viser seg på utvalet av ordsamband, særleg når det gjeld CNB.

Alle ordbøkene har, som ordbøker flest, hatt enkeltorda som utgangspunkt og fokus, og så har dei valt ut ordsamband og setnings-eksempel for å vise bruken av enkeltorda etter beste skjønn innanfor dei plassrammene dei hadde. Ei meir systematisk behandling av ordsambanda på lingvistisk grunnlag har det vore mindre rom for; leksikografane har prioritert det dei har meint at folk har hatt mest bruk for, og da brukt seg sjølve som kjelder i rolla som vanlege språkbrukarar, i nyare tid supplert med elektroniske tekstkorpus. I dei større vitskaplege dokumentasjonsordbøkene i fleire band har det vore tenkt meir på systematikk. I *Norsk Ordbok* har vi arbeidd ein del med denne materien, som ikkje er enkel, og i 2007 la eg fram eit utslag av det på leksikografikonferansen i Akureyri (Vikør 2008). Eg presenterte der ein typologi basert på eit lingvistisk grunnlag, den grammatiske oppbygginga til ordsambanda.

Problemstillinga i tittelen kan angripast på mange måtar. I ein kort artikkel som dette er det ikkje rom for meir enn eit lite spadestikk eller to, som nemnt innleiingsvis. Eg tek derfor sikte på eit punktnedslag der eg jamfører ordbøkene innbyrdes og ser kva eg får ut av det, og gjer ei jamføring med tilsvarande svenske data.

Eg har valt å ta utgangspunkt i Sven-Göran Malmgrens artikkel i *Lexicographica* nr. 14 om kollokasjonar i svenske ordbøker (Malmgren 2008). Undersøkinga hans har to delar: Først tek han eit bestemt lemma og jamfører tilfanget av ordsamband på det lemmaet i ulike ordbøker, både ein- og tospråklege og allmenne og fraseologiske. Han har valt ordet *hopp* 'håp'. I tillegg har han så gjort eit utval av verbfrasar, dvs. verb i infinitiv pluss direkte objekt, der objektet da fungerer som basis og verbet som kollokator, og jamført behandlinga av desse frasane i ulike ordbøker. Denne framgangsmåten har eg kopiert her, tilpassa til det norske materialet. Det følgjande blir da ein gjennomgang av resultatata.

2. Ordsamband med *håp* og *von*

For det begrepet som på svensk heiter *hopp* og på dansk *håb*, har vi på norsk to synonyme ord, nemleg *håp* og *von*. *Håp* er i utgangspunktet eit bokmålsord (opphavleg frå dansk, som igjen har det frå lågtysk), men

blir også brukt ein del i moderne nynorsk. *Von* er eit nynorsk ord, opphavleg frå norrønt, som nok *kan* brukast også på bokmål, men som sjeldan blir det. Eg har funne det tenleg å ta med begge her i denne minigranskinga.

Eg gjengir tydingsstrukturen og definisjonane (understreka) for desse orda i alle dei aktuelle ordbøkene, og så fører eg opp alle ord-sambanda med eventuelle forklaringar og kommentarar (som det er få av). Eg skriv oppslagsorda fullt ut også der ordbøkene (alle utan NOI) berre skriv initial (til dømes *oppgi håpet* der BOB har *oppgi h-et*).

Og dette er fangsten min:

BOB:

håp:

forhåpning, forventning:

ha, gjøre seg håp om noe

oppgi håpet

leve i håpet – trøste seg med framtidsdrømmer

tro, håp og kjærlighet (1.Kor 13,13)

om person:

han er Norges håp på femmila

I von:

håp, utsikt, forventning:

det er von om utbytte

aldri miste vona

leve i vona

CNB:

håp:

forventning, ønske:

leve i håpet

gjøre seg håp om noe

sette sitt håp til

han er familiens håp

NOI:

håp:

1 forventning:

håpet brast

tilstanden gir håp om bedring

oppgi alt håp om redning

fatte nytt håp

gjøre seg håp om erstatning, om å bli ferdig

leve i håpet– trøste seg til at fremtiden vil bringe det en ønsker

mulighet for en lykkelig vending e.l.:

det er ikke håp for ham lenger

så lenge det er liv, er det håp (e. Pred. 9,4)

tro, håp og kjærlighet (jf. 1. Kor. 13,13)

fortrøstning:

sette sitt håp til en / noe

2 noe (især person) som man knytter forventning til:

han er familiens håp

NOB:

håp:

1 von (I,3); ynske, tru (på at noko godt blir røyndom); lit, trøyst; (god) sjanse:

leve i håpet

gje opp håpet

setje sitt håp til ein

det finst ikkje håp for deg

2 von (I,4):

du er vårt håp i konkurransen

I von:

1 det at noko er rimeleg, truleg, tenkjeleg:

det er von og inga visse

det er von det blir sein vår

det er størst von til det – det er mest rimeleg

2 (tru på) mogleg (tenleg el. skadeleg) hending i framtida; eventualitet:

det er von både til vinst og tap

bu seg på alle voner

ho våga vona – ho lét det stå til

på alle voner – for å vere heilt trygg

3 det at ein ventar el. ynskjer seg noko godt; det å sjå fram til at noko godt el. tenleg

skal hende; håp:

svaret hennar kveikte voner for han

von er fattigmanns rikdom

gjere seg falske voner

leve i vona

kome or vona – miste trua

på vona – på slump, på lykke og fromme

gammal genitiv:

vones før – før ein ventar det, heller snart

gammal dativ fleirtal (og genitiv):

vonom(s) før – vones før

4 noko som lovar godt; noko(n) som det knyter seg lyse framtidsutsikter til

oljen er vår von

det er von i hangande snøre

5 stad der ein kan gjere god fangst, få stor grøde o l:

dei fiska i alle vonene

Som ein ser, har BOB og NOB artiklar på begge orda¹, mens *von* manglar i CNB og NOI. I CNB står det rett nok ein artikkel på *von* med synonymdefinisjonen *håp*, men den har ingen eksempel på frasar, så derfor er ikkje den med her. I NOI har fråværet av *von* noko å gjere med ideologi; NOI konsentrerer seg om det meir tradisjonelle bokmålet og har høgare terskel for å ta med nynorskord som også er tillatne, men lite brukte, i bokmålet.

Så ser vi konkret på resultata.

Dei tre bokmålsordbøkene er lettast å samanlikne direkte. Vi ser at NOI er den mest innhaldsrike, med 11 eksempel. BOB er atskilleg knappare med fem eksempel på *håp* og tre på *von*, til saman sju, sidan eitt er felles for begge: *leve i håpet* eller *vona*. CNB er enda knappare (fire eksempel).

Vi ser også på det nynorske tilfanget før eg seier litt meir samanfattande om heilskapen.

Håp, som er ganske vanleg i den moderne nynorsken, har fått ein artikkel som liknar mye på den i BOB, også i storleik: fem eksempel. Som vi ser, har både BOB, NOI og NOB to tydingar: 1) den abstrakte kjensla *håp*, 2) noko eller nokon som konkret representerer eit håp. Den siste tydinga er så spesiell at kontekst må visast i form av ei heil setning, som er den same i grunnstrukturen i alle ordbøkene, men varierer i konkret utforming. Men så ser vi at NOB har ein mye større artikkel på *von*, med heile 18 eksempel. Korfor det, kan ein spørje seg.

Det er ein openberr semantisk grunn, som tydingsinndelinga viser. *Von* er ikkje fullstendig synonymt med *håp*, men har eit vidare tydingsområde. Tyding 5 (fiskeplass) tek eg med berre for fullstendigheitas skyld, den er eigentleg irrelevant i vår samanheng. Men elles har *von* ei opphavleg tyding som er nøytral i forhold til faktoren positiv eller negativ forventning. Den er delt i to tydingar i ordboka, som ein ser: 1: *det at noko er rimeleg, truleg, tenkjeleg*, og 2: *(tru på) mogleg (tenleg el. skadeleg) hending i framtida; eventualitet*.

Desse tydingane står først fordi dei nok er dei eldste. Så vidt eg veit, er forholdet det same ved det islandske ordet *von*, og i norske dialektar kjenner eg ordet brukt slik: om noko ein ventar seg, men som verken er positivt eller negativt. Men i moderne skriftspråk er det mest tyding 3 og 4 som gjeld: *det at ein ventar el. ynskjer seg noko godt; det å sjå fram til at noko godt el. tenleg skal hende; håp* – og: *noko som lovar godt; noko(n) som det knyter seg lyse framtidsutsikter til*. Dei er heilt

¹ Når både BOB og NOB har homografnummer i **I von**, så er det på grunn av det tyske *von* i etternamn, som har fått eigen artikkel som homograf II i BOB, mens det i NOB er enda to homografar til.

parallele med dei to tydingane på bokmål, og det er nokså openbert at for moderne urbane nordmenn, også dei som skriv nynorsk, så er det desse tydingane som gjeld. Dei ser ordet som ein rein ekvivalent til *håp*. Dette forholdet skaper eit spesielt brukarbehov for eit meir rikholdig tilfang av brukseksempel.

Dermed blir det også behov for eit større tilfang på tyding 3 og 4, for ikkje å skape ubalanse i artikkelen, kan ein tenkje seg. Ein del av uttrykka der er også særnynorske og treng forklaring for bokmålsbrukarane, som *på vona*; det finst ikkje nokon parallell **på håpet* i bokmål. Det er ikkje noko uvanleg uttrykk i og for seg, men urbane nordmenn treng som sagt gjerne litt ekstra hjelp i slike tilfelle.

Ein ser også eit par veldig spesielle uttrykk under tyding 3, med gamle og stivna kasusformer: *vones før* og *vonom(s) før*. Dette er relativt arkaiske uttrykk, heilt ukjende i bokmål, og heller (nesten) ikkje brukte i vanleg nynorsk og i talemåla. Ein må til ganske gamle tekster for å finne desse uttrykka, men det gjer det desto viktigare å få dei forklarte. Ei anna sak er at det truleg er feil å ha dei under tyding 3; så vidt eg kan sjå, hører dei eigentleg heime under tyding 1. Under tyding 4 har også NOB sett det som nødvendig å kontekstualisere med setningar, litt meir originale enn dei i bokmålsordbøkene, særleg med *det er von i hangande snøre*, som betyr noko i retning av *så lenge det er liv, er det håp* (den bokstavelege tydinga er: 'så lenge snøret heng ute, er det framleis håp om å få fisk'). Dette uttrykket har komme litt på moten dei siste åra, også i bokmål; det hender at slike gamle uttrykk og sentensar blir brukte av ein kjend person og plutselig får eit nytt liv i medie- og anna språk. Denne kunne altså godt ha forsvart plassen sin også i ei ordbok over bokmål, i forma *det er håp i hengende snøre*.

Malmgren er i artikkelen sin ikkje heilt tilfreds med situasjonen i dei svenske ordbøkene, sjølv om han ikkje meiner det står dårleg til. No drøftar han både dei fraseologiske ordbøkene og ei engelsk-svensk ordbok, og desse ordbokstypene er ikkje med i mi vesle gransking. I NEO, som svarer best til dei norske ordbøkene, sjølv om den er i tre band, har han sju eksempel, men han noterer at eit par viktige uttrykkstypar (med tydingane *miste håpet* og *setje sitt håp til nokon*) ikkje er med. På den andre sida er det med eit par andre frasar i NEO som Malmgren ikkje tek med i artikkelen sin: *han er Sveriges stora hopp i OS*, og konstruksjonane "(i el. med) hopp (om ngt), (i el med) hopp (att + INF el. SATS)". Slike eksplisitte konstruksjonsopplysningar har ikkje dei norske ordbøkene, men totalt sett er dei to største av dei likevel rikare enn den svenske.

Vel så interessant som ei ”tevling” basert på teljing av antal eksempel, er det å sjå på kva slags frasetypar dei representerer, jf. typologien i Vikør 2008: 470–475. Det er ikkje så veldig mange typar som er representerte. Ein viktig distinksjon er den mellom det eg vil kalle eksplisitt og implisitt fraseologi; det vil seie frasar presenterte som separate heilskapar (eksplisitt; også kalla daude eksempel, jf. Fjeld og Vikør 2008: 216–217) vs. frasar innbakte i setningar (implisitt; levande eksempel).

I NEO er alle frasane presenterte i setningar (unnateke dei to konstruksjonseksempla). I dei norske ordbøkene er det meir av eksplisitt fraseologi; berre NOB har mange setningseksempel: 12 av til saman 23 eksempel totalt på *håp* og *von*. Elles har BOB to setningseksempel, CNB eitt og NOI fem.

Her kan ein spørje seg om dei to presentasjonsmåtene har ulike funksjonar. Ein kunne til dømes tru at dei eksplisitt presenterte frasane indikerer at frasane er faste, mens setningseksempla representerer meir tilfeldige eller lause ordsamband. Men eg kan ikkje sjå noko slikt mønster; det verkar meir som at årsaka er eit stilistisk ideal om variasjon i presentasjonsmåte.

Setningane kan delast i to typar: setningar med innhaldstungt subjekt, og upersonlege setningar med strukturen *det er håp / von* + eventuell utfylling. Denne strukturen er så vanleg at han må reknast som idiomatisk, men i dette materialet er han meir representert ved *von* enn ved *håp*, og særleg ved *von* i den ”nøytrale” tydinga: *det er von det blir sein vår* ’det ser ut til at det blir sein vår’. Jamvel i BOB er det berre under *von* at denne strukturen er representert: *det er von om utbytte*, og her er *von* klart synonymt med *håp*. Det vanlegaste setningsmønsteret av denne typen er elles: *det er (ikkje) håp for nokon / om noko*.

Eg gir ei kort oversikt over frasetypar i det norske materialet:

- 1: *Nominalfrasar* med ordet *håp* i sentrum: *Norges håp*, *håp om bedring*, *håp for deg*. Alle desse er innbakte i fulle setningar. Talmessig pr. ordbok blir det slik: BOB 3 av (totalt) 8, CNB 3 av 4, NOI 6 av 11, NOB 8 av 23.
- 2: *Preposisjonsfrasar* finst berre i NOB, og berre 2: *på vona* og *på alle voner*. (Ein kan rett nok òg rekne *vones* og *vonom(s) før* som ein slags preposisjonsfrasar eller (den elles ikkje-eksisterande kategorien) ”postposisjonsfrasar” (med styring i stivna kasusform) – men dei er så sjeldne og spesielle at dei ikkje kan innpassast i ein typologi (i oversikta i Vikør 2008: 470–475 er denne typen såleis ikkje med; eg tenkte rett og slett ikkje på han).)

- 3a: *Verbfrasar med objekt: oppgi håpet* (nynorsk: *gje opp håpet*), *fatte nytt håp, setje sitt håp til ein*. Av desse har BOB 3, CNB 2, NOI 4, NOB 5. Ein av desse er innbakt i ei setning (i NOB: *svaret hennar kveikte voner for han*), men vanlegare er det å kombinere verb- og nominalfrase i eksempel som *gjøre seg håp om noe, sette sitt håp til en*.
- 3b: *Verbfrasar utan objekt*, men med komplement: *leve i håpet* (som er ein gjengangar i alle ordbøkene), *bu seg på alle voner, kome or vona*. Av desse er det få; når vi ser bort frå *leve i håpet / vona*, er det berre NOB som har nokre (2, begge siterte ovanfor), og det er relativt lite brukte uttrykk.
- 4: *Parataktiske ordsamband* er ein sjeldsynt type som her berre er representert med eit bibelsitat frå 1. Kor 13,13: *tro, håp og kjærlighet*.

3. Verbfrasar i ulike ordbøker

Eg går så over til den andre delen av undersøkinga, som er å sjå på representasjonen av ei rekkje eksempel på ein bestemt frasetype: transitive verb med objekt (ovanfor grupperte som 3a), i dei fire ordbøkene.

Her har eg teke utgangspunkt i Malmgren (2008:156), der det står ei liste med 28 slike verbfrasar med eit transitivt – og relativt innhaldstomt – verb som kollokator og eit meir eller mindre abstrakt objekt som basis. Han har 28 ulike verb og har valt eit typisk substantiv som dette verbet kollokerer med. Det var ikkje mogleg for meg utan vidare å overføre hans eksempel til norsk – her er norsk for ulikt svensk, og bokmål og nynorsk for ulike kvarandre. Eg måtte redusere og endre litt på Malmgrens ordutval, og i tillegg splitte jamføringa av ordbøkene i to grupper og lage ei særleg liste for nynorsk.

Dette er nødvendig fordi det her er ein del relativt store idiomatiske forskjellar mellom dei to norske målformene, og det har å gjere med dei stilistiske tradisjonane deira. I bokmål, med sine røter i dansk og tysk kansellispråk, er det ikkje noko stort problem å fylle opp ein stor bestand av slike kollokasjonar, med innhaldstomt verb og abstrakt substantiv. På nynorsk har vi tradisjonelle stilideal som favoriserer eit konkret og anskueleg språk, basert på ordlegginga i talemålet. Delvis har det vore eit ideal å erstatte slike verbfrasar med innhaldstunge verb: heller *sverje* enn *avleggje eid*, heller *teie* enn *iakta tausheit*, heller *undertrykkje* enn *utøve undertrykking*. Dette fungerer ikkje alltid så godt i isolerte uttrykk, men oftast langt betre i konkrete setningssamanhengar:

han svor på at han ville snakke sant heller enn *han avla eid på at han ville snakke sant*; *ho tagde still* heller enn *ho iakttok tausheit*; *regimet undertrykte all motstand* heller enn *regimet utøvde undertrykking overfor all motstand*. Ein sideeffekt av dette er at ein i nynorsk har eit mindre utval av kollokatorar i vanleg bruk enn bokmål; ein nøyer seg ofte med *gjere* der bokmål har ein større bestand av innlånte danske eller tyske ord: *begå*, *fatte*, *foreta* og *utføre* vil på nynorsk ofte bli erstatta med *gjere*, når ein altså ikkje gjer heile setninga ”verbtung”.

I dag er nok desse tradisjonelle ideala mindre dominerande enn før, og dei bokmålsnære uttrykka står sterkare. Samtidig er det slik at bokmålet frå sin kant også har nærma seg det nynorske idealet, og fleire av denne typen uttrykk (som har rot i dansk og til dels er felles med svensk) har fått ein noko gammaldags klang der også, til dømes: *avgi et løfte* (heller: *gi ...*), *framføre kritikk*, *foreta en reise* (heller: *gjøre ...*), *iakttta taushet*, *føle forakt* (heller: *forakte*), *utøve undertrykkelse*. Slike frasar er altså meir sjeldne på bokmål enn før, men kan likevel stå i ordbøkene. Det er jo eit faktum at ordbøker, både innanfor bokmål og nynorsk, ofte baserer seg på eldre stilmnormer enn språkbruken gjer, og nynorskens tradisjon med å ha få innhaldstomme verb mot bokmålet tradisjon med meir kansellispråk kan ha gjort skilnaden mellom ordbøkene større enn skilnaden i språkbruk.

Det er interessant at fleire av dei uttrykka Malmgren undersøker, også har førekomme i bokmål i det stadiet da det enno var dansk, som *avgi et løfte*, *iakttta taushet*, *anlegge et synspunkt*, *by motstand*, *føle forakt*, *utøve undertrykkelse*. Eg hadde dei på lista mi og har undersøkt dei òg, men dei var ikkje belagde i noka av ordbøkene. Det tyder på at dei ikkje lenger er i bruk eller rekna som brukbare i moderne bokmål. Eg har ikkje teke desse med i oversikta nedanfor (og dermed blir det ei lita feilkjelde i forhold til Malmgrens liste, for han har med to uttrykk han ikkje har funne belegg på, slik at resultatet for dei svenske ordbøkene blir ørlite grann ”dårlegare” enn for dei norske).

På grunn av dei forholda eg her har beskrive, har eg teke bort ein del av uttrykka hos Malmgren, så eg sit igjen med 18 uttrykk på bokmål og 12 på nynorsk.

Ved alle uttrykka har eg gjort som Malmgren og kontrollert både under kollokator og under basis i alle ordbøkene. Eg har ordna listene, som står alfabetisk på verbet, slik at eg først nemner dei ordbøkene som har teke inn frasen under verbet (kollokator), så ein skråstrek, så dei ordbøkene som i staden eller i tillegg har teke det inn under objektet (basis). Står skråstreken først, betyr det at ingen av ordbøkene har frasen under verbet. Manglar skråstreken, betyr det at ingen av ordbøkene har

frasen under objektet. Under nynorsk, der eg berre har éi ordbok å arbeide med, har eg berre sett eit kryss for kvart belegg i NOB, men elles gjort det på same måten.

Eit problem i registreringa er at uttrykka somme stader er inkorporerte i ei setning eller eit utvida uttrykk; det har eg markert med ein s resp uu. Uttrykket *fatte en beslutning* står til dømes slik i BOB under **fatte**: ”*f- en beslutning*”, mens det under **beslutning** står: ”*styret har fattet følgende b.: ...*”. Da skriv eg ”BOB” føre skråstreken ved dette uttrykket, og ”BOBs” etter skråstreken. Tilsvarende har CNB under **holde**: ”*h- en tale*”, mens det under **tale** står: ”*holde en glimrende t-*”. Da skriv eg ”CNB” føre skråstreken og ”CNBuu” etter skråstreken. Og ingen av ordbøkene har *gi ordre* i naken form; alle har ”*gi ordre om (noe / noko)*”, og får derfor tillagt ”uu”. Variasjon mellom bruk eller utelating av ubestemt artikkel i objektet har eg markert med ein parentes i oppslaga, men ikkje spesifisert i enkeltbelegga, trass i at det kan markere ein semantisk skilnad (som forøvrig aldri blir forklart i ordbøkene, men tydeleg rekna som underforstått). Variasjon i grammatisk form (numerus) nemner eg i det eine tilfellet eg har funne det.

Og her følgjer listene:

Bokmål

avlegge ed BOB CNB NOI / BOB CNB NOIs

begå selvmord BOB / BOB NOI²

bruke vold / BOB NOI

drive handel / BOB NOI

fatte en beslutning BOB NOI / BOBs CNB NOIuu

felle (en) dom BOB CNB NOI / BOB CNB NOIuu

foreta en reise NOI / NOI

framføre kritikk BOB

føre en samtale BOB CNB NOI / NOIuu

gi ordre / BOBuu CNBuu NOIuu

gjøre et forsøk / BOBs CNB NOIs

ha illusjoner / BOBuu

holde (en) tale CNB / BOB CNBuu NOI

pleie omgang (med) NOIuu / NOIs

stille (et) spørsmål BOB CNB NOIuu / BOBuu CNBuu NOIs

trekke en slutning CNB NOI / BOB CNBuu NOI (*slutninger*)

utføre et arbeid CNBuu NOI / NOI

vise hensyn / BOB CNB NOI

² Ordet *selvmord* manglar heilt i CNB, noko som kan verke litt påfallande, i og med at det er eit vanleg ord i språket.

Nynorsk*bruke vald / x**dra ei slutning xuu / x**drive handel x x**felle ein dom x x**føre samtaler x**gi ordre / xuu**gjere eit forsøk x x**ha illusjonar / xuu**halde tale x x**stille eit spørsmål x xuu**utføre eit arbeid x**vise omsyn / x*

Resultatet gir stort sett eit rimeleg bra inntrykk av utførlegheitsgraden til dei ulike ordbøkene. NOI har med 16 av desse 18 frasane, BOB 15, mens CNB berre har 10. Malmgren gir opp 21 av 28 for NEO, men som nemnt favoriserer det dei norske ordbøkene at eg berre har teke med uttrykk som er belagde i minst éi av ordbøkene. I forhold til totalstorleiken er BOB og CNB om lag like utførlege, mens NOI har relativt sett færre. Men ein skal vere forsiktig med å ta ei slik beskjeden punktundersøking som altfor representativ, ein påliteleg statistikk krev sjølvsagt eit mye større materiale. For NOB sin del er ei slik evaluering umogleg, sidan det ikkje er noko å jamføre med, og lista berre består av belagde uttrykk.

Meir interessant er det å undersøkje kor frasane er oppførte: under basis eller under kollokator (eller begge)? Og her er mønsteret klart: Det er markant at frasane stort sett er representerte under basis eller under begge, relativt sjeldan under berre kollokator. Dette siste gjeld *framføre kritikk* i BOB, *føre en samtale / føre samtaler* i BOB, CNB og NOB, og *utføre et / eit arbeid* i CNB (”u- arbeidet til alles tilfredshet”) og NOB. Det er altså i to av tre tilfelle snakk om dei same uttrykka i to eller tre ordbøker. Ein kunne jo da tenkje på at eksisterande ordbøker ofte er blant kjeldene til dei nyare. Men ser ein på Malmgrens svenske materiale, finn ein at mønsteret er ganske parallelt: Også der står frasane primært under basis, i mange tilfelle begge stader, men sjeldan under berre kollokator. Og blant dei få unntaka finn vi der også *utföra arbete* – i to av ordbøkene (i tillegg til *företa en resa, bruka våld, hysa förhoppningar*).

Grunnen til at ein i ordbøker helst fører opp frasen under basis, er i og for seg klar nok: Basis er normalt den mest spesifikke delen av frasen, den som ber det sentrale semantiske innhaldet, mens kollokator

helst er eit meir innhaldstomt verb. Ein må slutte seg til Malmgren når han meiner at dette er den mest tenlege leksikografiske praksisen.

Det kan rett nok hende at verbet knyter seg så sterkt til eit bestemt substantiv som objekt, eller oftare ei semantisk avgrensa gruppe objekt, at det må markerast under sjølve verb-artikkelen. Eg kan ikkje sjå at dette er tilfellet i noko av dei siterte eksempla, i alle fall ikkje dei norske. Meir relevant er det at det kan vere eit ledd i markering av polysemi: Ulike typar objekt må nemnast for å markere ulike tydingar av verbet. Ved *føre* og *utføre* på norsk kan det vere ei relevant forklaring: Dei er utprega polyseme, og objekta eller adverbiala dei knyter til seg, er ofte det som bestemmer tydinga. Vi kan ta nokre eksempel frå artikkelen **føre** i BOB. Der er det fem tydingar, og følgjande ordsamband markerer dei ulike tydingane eintydig: *føre vill – fører De batterier? – føre en hær – føre seg med verdighet – føre protokoll*.

Her er det opplagt rasjonelt og informativt å føre (!) opp ordsambanda under kollokator. Men det skulle ikkje hindre at same uttrykket kjem igjen under basis, slik det altså er gjort i ei rekkje tilfelle. Men jarnhard konsekvens er umogleg i denne bransjen, og det er ein umogleg tanke at ein skal kunne finne bastante overgripande forklaringar på alt. Derimot kan vi finne delforklaringar på *tendensar* vi finn i materialet, og slike delforklaringar kan også gi ein peikepinn på kva som er rasjonelt i ei papirordbok.

4. Oppsummering

Malmgren konkluderer si undersøking med at situasjonen på dette området i svenske ordbøker er ”by no means bad”, men at det likevel er ”considerable potential for improvement”. Eg må vel kunne seie omtrent det same om dei norske einspråklege eittbandsordbøkene. Skal eg presisere dette, måtte det bli at tilfanget av ordsamband verkar ganske tilfredsstillande innanfor den storleiken ordbøkene no ein gong har. Plassering og presentasjonsmåte kan derimot verke litt tilfeldig. Dei norske ordbøkene tek primært feste i semantiske, ikkje formelle ordningskriterium. Spørsmålet er om dette er god leksikografi, eller om ein meir systematisk fraseologisk presentasjonsmåte hadde vore å ønskje.

Den mest fruktbare måten å undersøkje dette vidare på, må vere å ta det på brukarnivå. Spørsmålet er om ordbokstradisjonen er moden for ei omlegging på dette punktet, eller om det tvertimot er slik at brukarane, som ikkje er lingvistar, ikkje har noko reelt behov for fraseologisk klassifisering av ordsambanda, men berre treng forklaring og bruks-

informasjon om konkrete uttrykk. Det kan hende at den meir overgripande klassifiseringa og kategoriseringa heller bør gjevast i særskilde fraseologiske ordbøker. Men slike har vi ikkje for norsk, og dermed er det heller ingen som har gjort det grunnarbeidet som ei meir systematisk frasebehandling i allmennordbøkene nødvendigvis vil måtte vere avhengig av.

Litteratur

- Fjeld, Ruth Vatvedt og Lars S. Vikør 2008: *Ord og ordbøker. Ei innføring i leksikologi og leksikografi*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Malmgren, Sven-Göran 2008: Collocations in Swedish Dictionaries and Dictionary Research. I: *Lexicographica* 14/2008.149–158.
- Vikør, Lars S. 2008: Behandling av fraseologi i Norsk Ordbok. I Ásta Svavarsdóttir o.a.: *Nordiske Studier i Leksikografi* 9. Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi 10. Reykjavík, 465–476.

Lars S. Vikør
Professor
Norsk Ordbok 2014
Institutt for lingvistiske og nordiske studium
Universitetet i Oslo
Postboks 1021 Blindern
NO-0315 Oslo
l.s.vikor@iln.uio.no

Simon Skovgaard Boeck

Etablering af dansk som kildesprog

This article examines two aspects of practical lexicography, namely alphabetization and the forms of verbal lemmas. The field for investigation is Danish dictionaries from c. 1500 to c. 1850, and the aim is to see when and how the modern standards were established. Of special interest is the placement of the Danish letters æ, ø and å. It is shown that the dictionaries regarded these letters in different ways until the modern placement (at the end of the alphabet) was reached at the beginning of the 19th century. The forms of the Danish verbal lemmas show a high and longlived influence from the Latin preference of the 1st person indicative until the infinitive is established as standard at about the same time.

Lena Rogström har i sin afhandling om Serenius' engelsk-svenske ordbøger påpeget de udfordringer det har skabt for ordbogsforfattere at skulle finde modersmålsord der kunne passe ind i en etableret leksikografisk form som lemmaer. Resultatet af ordbogsforfatterens arbejde med formen kan være dannelsen af nyt ordstof der opfylder kravene til kildesprogsenheder (Rogström 1998:3). Men hvordan og hvornår etableres disse krav? Spørgsmålet om etableringen af en dansk leksikalsk norm hænger sammen med spørgsmålet om hvornår og hvordan ordbøgerne forsøger at give fuldt dækkende besked om modersmålet. For dansks vedkommende vil det sige fra Matthias Moths store ordbogsprojekt omkring 1700. De første ordbøger med dansk som kildesprog er imidlertid meget ældre, og når etableringen af kildesprogets form skal beskrives, må disse tidlige ordbøger inddrages. Det er denne etableringsfase der behandles her, og navnlig to ordbogstekniske forhold: alfabetiseringen og verballemmaernes form. Undersøgelsen skulle gerne bidrage til at belyse især de ældste trin af den danske ordbogshistorie, et felt der som bekendt er meget dårligt udforsket.¹

Materialet udgøres af et udvalg af danske ordbøger med dansk som kildesprog. Det drejer sig i første omgang om de ældste latin-ordbøger (fra 1500- og 1600-tallet), om de tidligste ordbøger mellem dansk og et moderne fremmedsprog (1700-tallet) og om de tidligste monolingvale modersmålsordbøger. I den følgende oversigt er disse ordbøger suppleret af centrale værker med dansk som målsprog. Oversigten gør ikke krav på fuldstændighed.

¹ Tak til Svend Eegholm-Pedersen for gode kommentarer.

<i>Dansk som kildesprog</i>	<i>Dansk som målsprog</i>
	Christiern Pedersen: <i>Vocabularium ad usum dacorum</i> . Paris 1510.
Henrik Smith: <i>Hortulus synonymorum</i> . København 1520.	
	Jon Tursen: <i>Vocabularius rerum</i> . København 1561.
	Poul Jensen Colding: <i>Etymologicum Latinum</i> . København 1622.
Poul Jensen Colding: <i>Dictionarium Herlovianum</i> . København 1626.	
	Daniel Matras: <i>Nomenclature françoise, allemande, italienne et danoise</i> . København 1643.
	Frideric Bolling: <i>Engelske Dictionarium</i> . København 1678.
Peder Syv: <i>Prøve paa en Dansk og Latinsk Ord-Bog</i> . København 1692.	
	<i>Nouvelle Méthode très curieuse et très fondamentale pour apprendre Danois, François et Allemand sans Maitre (...)</i> <i>En Ny Dansk, Fransk og Tydsk Glose-Bog</i> . København 1709.
Matthias Moths håndskrevne ordbog, sidste redaktion 1715.	
Hans von Aphelen: <i>Den Kongelige Ord-Bogs Anden Deel. Dansk og Fransk</i> . København 1759.	Hans von Aphelen: <i>Grand Dictionnaire royal danois et françois première partie</i> . København 1759.
Hans von Aphelen: <i>Kongelig Dansk Ord-Bog (...)</i> Første Tome. Dansk og Tydsk. København 1764.	Hans von Aphelen: <i>Kongelig Dansk Ord-Bog (...)</i> Anden Tome. Tydsk og Dansk. København 1764.
Ernst Wolff: <i>En Dansk og Engelsk Ord-Bog</i> . London 1779.	
Jacob Baden: <i>Dansk-Latinsk Ordbog</i> . København 1788.	
<i>Dansk Ordbog udgiven under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse</i> . København 1793–1905 (= VSO).	
Carl Gottlob Reisler: <i>Dansk-Tydsk Haand Lexikon</i> . København 1799.	
Jacob Baden: <i>Dansk ortografisk Ordbog</i> .	

<i>Dansk som kildesprog</i>	<i>Dansk som målsprog</i>
København 1799.	
Jens Leth: <i>Dansk Glossarium</i> . København 1800.	
Hans Chr. Amberg: <i>Fuldstændig Dansk og Tydsk Ordbog</i> . København 1810.	
Christian Molbech: <i>Dansk Haand-Ordbog</i> . København 1813.	
Christian Molbech: <i>Dansk Ordbog</i> . København 1833.	
Svend Grundtvig: <i>Dansk retskrivningsordbog</i> . København 1870.	

En særlig position indtager Henrik Smiths ordbog fra 1520, *Hortulus synonymorum*, fordi denne er den første ordbog med dansk som kilde-sprog vi i dag har kendskab til. Denne tynde bog består af tre alfabetiske dele: 1) en samling af latinske synonymer ordnede efter danske opslagsord, 2) en latinsk ordsamling og 3) et dansk register til første del ordnet efter samme opslagsord. Her er det naturligvis navnlig afdeling 1 (og 3) der påkalder sig vores opmærksomhed.

Smith kalder senere denne ordbog for sin første urtegård, en titel han ellers benytter om sine hovedværker, lægebøgerne. I forhold til disse er Smiths ungdomsarbejde mindre selvstændigt. Han omtaler selv sit forlæg i indledningen til ordbogens anden del: *Authore Cingulario* (s. 93); og Hieronymus Cingularius' ordbog, *Tersissima latini eloquii Synonymorum collectanea*, ligger til grund for hele bogen. Cingularius' ordbog udkom første gang i Wittenberg 1513, men blev hurtigt en succes, og frem til 1524 udkom mere end 20 forskellige udgaver fra en håndfuld tyske byer (jf. Müller 2001:169). Af særlig interesse for os er at der hos Melchior Lotter i Leipzig i tiden 1515–18 udkom tre udgaver (jf. Claes nr. 239, 254, 267). Hos Lotter var Smith nemlig virksom som korrektør i forbindelse med optryk af Christiern Pedersens skrifter – bl.a. af hans ordbog. Smiths egen ordbog udkom i København 1520, men fra Leipzig har han nok medtaget en af Lotters Cingularius-udgaver.

Det er interessant i sig selv at kunne påvise kilder og forlæg til ældre ordbøger; det siger noget om kulturelle strømninger og påvirkninger.² Men fra et snævert sproghistorisk eller leksikografisk synspunkt er det

² Det er fx interessant at Smiths danske udgave er den tidligste, overleverede ikke-tyske version af Cingularius' ordbog. I 1524 udkom i Antwerpen en nederlandsk-latinsk og 1529 en fransk-nederlandsk-latinsk udgave (jf. Müller 2001:172).

interessantere at se hvad den danske kompilator har gjort med sin kilde eller sit forlæg; det siger nemlig dels noget om det danske ordforråd, dels noget om leksikografisk praksis.

Efter overleveringen at dømme gik der over hundrede år før den næste alfabetiske ordbog med dansk som kildesprog, Poul Jensen Coldings glossarformede *Dictionarium Herlovianum* (1626), så dagens lys. Denne ordbog bygger på Coldings fire år ældre storværk, latinordbogen *Etymologicum Latinum*, hvis mange danske modsvarigheder udgør grundlaget for den dansk-latinske ordbogs lemmaliste.

Når Tursens ordbog optræder i kolonnen for ordbøger med dansk som målsprog, tager det ikke helt højde for denne ordbogs særlige struktur. Tursens ordbog er nemlig en tematisk opstillet latin-dansk ordbog, og den meget simple artikelstruktur (langt hovedparten af artiklerne består kun af en latinsk og en dansk modsvarighed) muliggør at bogen anvendes med både latin og dansk som kildesprog (jf. Hannesdóttir 1998:56). Der kan imidlertid ikke være tvivl om at ordbogen har tjent latinundervisningen, og det bliver navnlig klart i verbalkapitlerne der har vores særlige interesse her. Disse er nemlig ordnet efter de latinske konjugationer. Ligesom resten af bogen indeholder de hyppigt i de danske artikelfelter et *idem* der ikke giver mening som kildesprogsenhed. Vi kender i dag andre tematiske ordbøger fra 1500-tallet der altså er interessante ved at vise at alfabetiseringen ikke har været et dominerende princip. Når kun Tursens ordbog er medtaget i oversigten her, er det fordi den er den ældste, og fordi den som den eneste indeholder verbalkapitler som det er interessant at inddrage i behandlingen af verballemmaernes normalform.

Også i 1600-tallet spillede den tematiske leksikografi en rolle. Nu også uden for skolernes latinundervisning. Matras' ordbog (1643) er en tematisk opstillet ordbog over fire moderne sprog, og det er rimeligt at antage at den har været anvendt med hvert af disse som kildesprog. Imidlertid er der ingen tilløb til alfabetisk strukturering i den. Gløsebogen fra 1709 minder i sit anlæg om Matras', og heller ikke i den er der alfabetiske tilløb. Gløsebogen behandler kun tre sprog, men har en særlig kolonne med den franske modsvarigheds udtale.

Både Syvs prøve og Moths værk er i anlægget tosprogsordbøger. Alle Moths artikler indeholder latinske ækvivalenter, og i ordbogskomplekset indgår en latin-dansk ordbog (jf. Eegholm-Pedersen 1997:486f.). Først med *Videnskabernes Selskabs Ordbog* får vi monolingvale betydningsordbøger over dansk. Det er en tradition der hurtigt får efterfølgere: i Jens Leths *Dansk Glossarium* (1800), i Molbechs bekendte store ordbog (1833) osv. Samtidig fremkom en række retskrivningsord-

bøger, tidligst Baden (1799) og ellers bl.a. Molbech (1813) og Grundtvig (1870).

Alfabetisering

Der er to aspekter af alfabetiseringen der er interessante for en historisk beskrivelse: graden af alfabetisering og rækkefølgen. Det første er det bedst beskrevne og også det punkt hvor der er størst udsving. Den klassiske fremstilling er – for antikken og middelalderens vedkommende – Lloyd W. Dalys bog *Contributions to a History of Alphabetization in Antiquity and the Middle Ages* (1967), mens Karin Miethaner-Vent ikke helt overbevisende har argumenteret for eksistensen af ikke-mekaniske alfabetiseringssystemer i middelalderen (de såkaldte stavelsesalfabeter).³ Ifølge Daly eksisterede der fuldt alfabetiserede lister allerede i antikken, og så vidt overleveringen viser, var systemet mere udbredt blandt grækerne end romerne. Fra middelalderen fremhæves flere steder Papias' indflydelsesrige latinske ordbog fra omkring 1053 som den første leksikografiske udnyttelse af alfabetiseringsprincippet. Et tegn på at fænomenet har været opfattet som nyt, er at Papias i ordbogens fortale redegør for principperne indtil tredje bogstav.

For de tidligste alfabetiske lister fra Danmark kan man ikke regne med nogen udstrakt grad af alfabetisering. Det gælder hverken de få dansksprogede eller de latinske. Til de sidste hører fx udgaverne af Peder Låles ordsprog (1508 og 1515) og Christiern Pedersens *Vocabularium ad usum dacorum* (1510). I ordsprogsudgaverne er alfabetiseringen tydeligvis et efterstræbt ordningsprincip, men i praksis er kun førstebogstavalfabetiseringen konsekvent gennemført. Noget bedre er Christiern Pedersens ordbog, hvis opdeling i afsnit af typen *A ante b* sikrer en gennemført andetbogstavalfabetisering. Ofte endda fuld alfabetisering. Også på dette punkt følger Christiern Pedersen sit forlæg, Ambrosius Calepinus' ordbog (i en udgave trykt i Paris 1509).

Vender vi os til de danske lister, er det tidligste eksempel på alfabetisering Henrik Smiths dansk-latinske synonymordbog fra 1520. Som

³ Ifølge Miethaner-Vent er middelalderens alfabetisering ikke som for os en teknisk foranstaltning, men ”in einen von der Offenbarung durchdrungenen Kosmos des Wissens eingebunden” (Miethaner-Vent 1986:86). Hun mener at middelalderens lærde der har været skolet til at finde allusioner og symmetrier alle steder, har kunnet påskønne et særligt stavelsessystem hvor alfabetiseringen efter konsonant ikke tager hensyn til det følgende bogstav men til stavelsens vokal. På dansk grund er der ingen eksempler på dette særlige system.

nævnt bygger denne på Cingularius' tysk-latinske synonymordbog, hvis alfabetiseringsgrad er ringe; stedvis er end ikke førstebogstavalfabetisering anvendt (jf. Müller 2001:169). Så slem er Smiths alfabetisering ikke, men med andetbogstavalfabetisering kan man ikke altid regne: *Beeskhed – Belthemagere – Beelthe – Bædre – Bysuend – Beswimelsæ* (32). Disse artikler optræder indskudt i en lang række af artikler med *be*-præfiks. Rækken *ath maa eller kunde – at mæghe ager – andre – andherled som ieg hobede eller acthede – Anthonij fiur – at neffne nogen vid sit naffn* (22) viser (hvis den ikke blot er udtryk for svigtende alfabetisering) at infinitivpartiklen er blevet alfabetiseret som *a* hvad der i så fald vil svare til udtalen; Aage Hansen (1971:210) har registreret svind af /t/ i dette ord omkring 1300. Denne alfabetisering af verberne er ikke gennemført; en række verbalformer er således sat under en indledende partikel: *fore at sette* (41), *op ath holde eller forhale* (65), *paa at robe* (67), *vnder at twinghe eller at fortrycke* (92) under f, o, p hhv. u.

Coldings dansk-latinske ordbog (1626) er alfabetiseret i højere grad end Smiths, men det lader sig ikke gøre at beskrive hans alfabetiseringsprincipper præcist. Lemmarækken *Aaben Mund – Aabenmundet – Aaben oc frj for alle* (A 1r) antyder ganske vist at Colding anvender tegn-for-tegn-princippet, men i *Aass til Huuss – Aass paa bierge – Aass oc Dret aff et – Aasæd – Aasagn* er alfabetiseringen ikke videreført ud over første ord. Artikelfølgen *Aarør – Aasand – Aa som løber frem oc tilbage – Aasvelg – Aavand – Aaben* viser derimod at Colding har forsøgt at samle beslægtede ord, svarende til den teknik der i moderne leksikografi kommer til udtryk i redestrukturer; Colding anvender blot ikke indrykning af underordnede artikler.

I Syvs prøve er alfabetiseringen mindre strikt gennemført: *Ade – Adi – Addressere – Adel – At Adle – En Ader. Are – Adgang – Admiral – Administrere* (5f.). De tidligste faser i Moths ordbogskompleks har en høj alfabetiseringsgrad, men denne ordning afløses i en senere version af et etymologisk princip hvorefter afledninger og sammensætninger opføres i forbindelse med et rodord. Her anvender opstillingen indrykning af de underordnede artikler, og Moth opererer med to niveauer af underordning. Ikke sjældent har Moth sin tids mere vidtrækkende opfattelse af ordslægtskab end den moderne etymologiske forskning, jf. Eegholm-Pedersen (1997:498f.).

I VSO anvendes listeformede reder:

Sigte

Sigtebeen

Sigtebrød

..

Sigteverk

Sigtekorn

Sigtelinie

Men hovedlemmaernes rækkefølge er strikt alfabetisk.

I hvert fald fra slutningen af 1700-tallet må man regne med at den strikt alfabetiske ordning er idealet (og i vid udstrækning også praksis). Men denne mekaniske side af alfabetiseringen er ikke nær så interessant som spørgsmålet om bogstavernes rækkefølge. Hertil knytter sig nemlig diskussioner og overvejelser der kan give et glimt ind i leksikografernes arbejdsværelser.

Alfabetet har haft en nogenlunde stabil rækkefølge gennem tiden. Romerne placerede g på det ikke brugte z's plads, og da dette bogstav blev genoptaget i det første århundrede f.Kr., blev det sat sidst i rækken. I middelalderen knyttedes siden j og w til i og v fordi de blev opfattet som varianter af disse (Daly 1967:11f.). Men ved mødet med de moderne nationalsprogs lydsystemer stod det latinske alfabet over for nye udfordringer. På det nordiske område har de særlige vokaltegn medført visse ændringer af rækkefølgen, og som vi skal se, har både slutplacering og opfattelsen af de nordiske bogstaver som varianter spillet en rolle i forskellige tiders forsøg på at få de nordiske lydsystemer til at passe med den latinske model.⁴

Det er velkendt at norsk og dansk i dag har rækkefølgen æ-ø-å sidst i alfabetet, mens den tilsvarende række på svensk lyder å-ä-ö. Kendt er måske også de diskussioner der ledte frem til placeringen af det danske å. De er – sammen med bogstavets historie i dansk – glimrende beskrevet af Peter Skautrup (1976). Heri redegør han for de tidligste forekomster af å i danske middelaldertekster og for de forskellige placeringer af det nye bogstav. Da bogstavet vandt indpas blandt særligt sprogbevidste forfattere, var der konkurrerende praksisser. En lang række sprogbrugere satte bogstavet som på svensk, andre satte det sidst, og sprogmanden Høysgaard placerede det mellem æ og ø. Efter retskrivningsreformen i 1948 fremkom endnu en placeringsmulighed: forrest, altså svarende til aa. Navnlig Lis Jacobsen argumenterede for denne

⁴ Den første grammatiske afhandling (ca. 1150–1180) handler i høj grad netop om etableringen af et alfabet der svarer til det islandske lydsystem (jf. Holtsmark 1960: 415).

placering som bevirkede at den første udgave af *Nudansk Ordbog* (1953) går fra å til ø. Allerede i 1870 havde Svend Grundtvig anvendt bolle-å'et i *Dansk retskrivningsordbog*, der var baseret på anbefalinger fra det nordiske retskrivningsmøde i 1869. Her placerede Grundtvig bogstavet fjerdesidst efterfulgt af æ, ö og ø. Men i hans *Dansk Haandordbog* (1872) anvendes den af Kultusministeriet sanktionerede retskrivning der satte en foreløbig stopper for å, og samtidig blev ö slået sammen med ø.

Mindre kendt end å'ets historie er nok de skiftende placeringer af æ og ø. Det viser sig at der ved siden af den sejrende placering sidst i alfabetet er ordbøger der opfatter bogstaverne som ligaturer: a+e hhv. o+e. Denne grafiske tilgang kommer til udtryk i gengivelsen af bogstaverne og i alfabetiseringen. Forholdet er parallelt til opløsningen af å som aa. Interessant i denne sammenhæng er at bogstavnavnet æ i ældre tid udtaltes a-e. Denne form som Høysgaard vender sig imod, er registreret så sent som i 1800-tallet, men afløses af det moderne æ-udtale (jf. Brøndum-Nielsen 1951:48).

I Smiths ordbog fra 1520 gør den dårlige alfabetisering det svært at bestemme hvordan Smith har opfattet æ'et. Lemmalistens sidste afsnit hedder *De littera U* (84), så som selvstændigt bogstav er det ikke opfattet.⁵ A-afsnittet består hovedsageligt af verber (jf. ovf.), og der er ingen æ-ord dér. Rækken *Ath endhe – Ath æde – Ath elske eller kiær at haffwe* (12) viser imidlertid ligesom *ære eller prys* under E (38; *Eære eller priis* i registret s. 125) at æ er blevet alfabetiseret som e.⁶ På tilsvarende måde afslører rækkerne *ath fryse – ath fødhe – ath fordhre och fremme nogen hær fra en sted oc til en annen – ath forminscke* (13) og *orle – øgelse – øødæ – och saa* (66–67) at ø alfabetiseres som o.

I Coldings ordbog er æ placeret mellem ad og af, og ø som et særligt bogstav mellem o og p.

Syvs prøve indledes af leksikografens overvejelser over sit værk. Dér redegør han især for sine etymologiske ideer. Men der står også lidt om hans leksikografiske teknik: ”Ellers er at agte i dette Skrivt/ at hvor det kand skee/ der gaaes efter Bogstav-Ordenen/ at Udsprings-Ordene og de sammensatte følge efter Stam-Ordene/ som sættes først” (§16). I fortalen beskriver Syv også sin metode med henføring af ord til stamord, hvad der nu ikke svarer til hans praksis i ordlisten hvor ikke blot de etymologiske sprogforkortelser han indfører for at markere gamle ord-

⁵ Som det fremgår er heller ikke y et selvstændigt bogstav, men her står vi over for det mere almindelige forhold at y og i vikarierer for hinanden.

⁶ I de tidlige bogtryk sættes ofte e for æ, måske på grund af typemangel; det gælder fx i Christiern Pedersens ordbog trykt i Paris 1510.

former, er meget sjældne, men hvor også sammensatte verber med fx *af-placeres* under *af-* og ikke under *stamordet*. Ifølge Syv selv skyldes forskellen mellem den oprindelige plan og dens faktiske udførelse at Matthias Moth som Syvs foresatte har bedt ham slå ind på en mere almindelig vej.⁷ En vej Moth som nævnt selv siden forlod. I vores forbindelse er følgende oplysning der findes i selve ordbogen (under *æ*), interessant: ”Æ henføres til E. for lige lyds skyld” (7). Af Syvs håndskriftmateriale der dækker forskellige redaktioner af ordbogen, fremgår det hvordan Syv skifter praksis: ”æ og ø er i første redaktion opført under *æ* og *ø*, i de senere redaktioner under *æ* og *ø* (dette er for øvrigt i overensstemmelse med Moths placering af dem)” (Bjerrum 1958:63). Bjerrums beskrivelse af Moths praksis er nu ikke helt dækkende. Når Moth fx har placeret *ædel* under *Adel*, vidner det om et etymologisk princip.⁸

I det 17. århundredes danske grammatikker er der ingen enighed om placeringen af *æ* og *ø*. I Erik Pontoppidans *Grammatica Danica* (skrevet omkring 1646, trykt 1668) er *æ* opfattet som en sammenskrivning af *a* og *e*, mens *ø* er placeret sidst i bogstavrækken (*Danske Grammatikere* 1979, 2:31). Også hos Laurids Kok (i en håndskreven grammatik fra ca. 1660) regnes *æ* for en diftong, mens *ø* som selvstændigt bogstavtegn er placeret efter *o* (smst. 1:39f.). Og i Syvs *Om det Cimbriske Sprog* (1663) afsluttes alfabetet af *æ*, *ø* (smst. 1:126). Syvs modpart i retskrivnings-spørgsmål, Henrik Gerner, har samme placering af *ø*, men regner ikke *æ* for et selvstændigt bogstav:

æ kunde oc vel formedelst sin sær Liud kaldis een *Vocal*; Men som dend er ickun sammensat giordt aff to *Vocaler* a oc e/ hvilke icke giffve een dobbelt Liud (...) men alleene een enkel Liud/ da udeluckis dend aff Alphabetet eller Bogstaffvernis Tal/ ligesaavel som aa/ der oc haffver een sær Liud udi sammenføyningen (smst. 3:74).

Og i Syvs *Den Danske Sprog-Kunst* (1685) er *æ*'et igen forsvundet fra bogstavrækken og *ø*'et er rykket op til efter *o* (smst. 3:160). Det svarer for *æ*'ets vedkommende til hans oprindelige praksis i ordbogen.

Endnu i 1700-tallet er der ikke fundet en fast placering eller opfattelse af de to bogstaver. I von Aphelens dansk-franske og dansk-tyske ordbøger (1759 hhv. 1764) findes dette afsluttende afsnit:⁹

⁷ Syv i brev til Otto Sperling, jf. Bjerrum (1958:60).

⁸ En lignende tvedeling af *æ*'ets placering genfinder vi senere i Otto Kalkars *Ordbog til det ældre danske Sprog* (1881–1918).

⁹ Citeret efter den dansk-franske ordbog, ordlyden er ikke fuldt ud identisk med den dansk-tyskes.

Ø.

Ø, findes bag ved O.

Æ er indført i sin Orden strax efter ad.

Og i lemmalisterne er der da også selvstændige ø-afsnit, mens æ-ordene er sat fortløbende efter ad-ordene. ”i sin Orden” er afslørende for den regelrethed der forbindes med opløsningen æ=ae, svarende til udtalen. Formuleringen går igen i Wolffs dansk-engelske ordbog (1779), i et selvstændigt afsnit umiddelbart inden ordbogens afsluttende ö-afsnit.

I fortalen til sin dansk-latinske ordbog (1788) skriver Jacob Baden:

De danske Figurer Æ og Ø har jeg anvist deres Plads sidst i Alphabetet, som dem tilkommer; denne Plads have de ogsaa beholdt i de Ord, hvor disse Figurer fulgte umiddelbar efter Hovedbogstavet, s[o]m Bære, Lære, Sætte, finder man efter By, Ly, Sy, derimod i andre Ord, hvor et andet Bogstav kom imellem, har jeg maattet blive ved den sædvanlige Orden, for ikke, naar jeg rykkede dem ud af samme, at bringe mine Ordtrøpper i en Forvirring, som kunde forvolde, at en Deel af dem tog Flugten (XI).

Forfatterens indrømmelse af inkonsekvens er værd at bemærke, men mere interessant er omtalen af bogstavernes rette placering (”sidst i Alphabetet, som dem tilkommer”) i forhold til en udbredt usus, ”den sædvanlige Orden”. På baggrund af Badens omtalte inkonsekvens kan denne praksis bedre beskrives som uorden. Baden alfabetiserer fx æ = ae efter *sp-*: *Spadseerveir* – *Spæd* – (...) – *Spag*. Men æ = e efter *ski-*: *Skiel-vei* – *Skiælven* – (...) – *Skiæmmer* – *Skiemt*.

I sin *Dansk ortografisk Ordbog* (1799) anvender Baden placeringen sidst i alfabetet, men ellers var der ikke umiddelbart fuld opbakning til Badens princip i de efterfølgende ordbøger. Navnlig er det bemærkelsesværdigt at redaktionen bag *Videnskabernes Selskabs Ordbog* har valgt en anden praksis. I VSO er æ og ø placeret efter (ikke som) ae hhv. oe. VSO's lange udgivelseshistorie har medført at denne praksis anvendes så sent som i 1905 hvor det sidste bind udkom. På dette tidspunkt var opfattelsen af æ og ø som ligaturer helt antikveret efter sprogvidenskabens insisteren på forskellen mellem lyd og skrift. Det er udtryk for konsekvens, men ikke befordrende for brugeren at VSO ikke – som så mange andre ordbøger – har henvisningsartikler sidst i bind 8 der forklarer placeringen af æ og ø.

Heller ikke i Reislers dansk-tyske ordbog (1797) følges Baden. Reisler har sat æ efter a og ø efter o, dvs. at bogstaverne ikke opfattes som selvstændige bogstaver, men heller ikke som ligaturer med e. Men Reisler har ligesom von Aphelen og Wolff været bevidst om at der var

andre alfabetiseringsregler, og sidst i lemmalisten har han to afsnit der henviser tilbage i bogen: ”Æ findes strax efter A”, ”Ø er sat strax bag efter O”.

Derimod har Jens Leth i sit *Dansk Glossarium*, der udkom syv år efter VSO's første bind (1800), fulgt Badens eksempel og sat æ og ø som alfabetets sidste bogstaver. Og denne placering genfindes herefter i Ambergs dansk-tyske ordbog fra 1810, i Chr. Molbechs retskrivningsordbog (1813), i hans glossarium til ældre danske tekster og i hans store ordbog (1833). Og hermed kan placeringen af æ og ø sidst i alfabetet betragtes som normen.

Det er påfaldende at mens 1700-tallets ordbøger i lemmalisten må have henvisninger fra æ- og ø-afsnit sidst i alfabetet, aftvinger den nye placering ikke lignende henvisninger under æe og øe eller efter a- og o-afsnittene. Det antyder at placeringen sidst i alfabetet har været følt som naturligere, hvad også Badens ord vidner om.

Verballemaernes form

Vi har allerede ovenfor set hvordan verberne er opført i Smiths 1520-ordbog, og det er netop denne ordklasses lemmaformer der er mest interessant. Det viser sig nemlig at den latinske tradition har en stærk indflydelse, og at en række ordbøger opfører danske verber i præsens. I de dansk-latinske ordbøger må man regne med at ønsket om kongruens har spillet ind. Som det fremgår af Sørensen (2008:338) volder misforholdet mellem latinens og de moderne sprogs grundform problemer den dag i dag.

I Smiths ordbog er der kongruens mellem danske og latinske infinitivformer: ”Ath elske eller kiær at haffwe Amare Deamare diligere charum habere” (12). I Coldings *Etymologicum Latinum* er der kongruens mellem de latinske opslagsord og de danske ækvivalenter, og ved vendingen er dette forhold bibeholdt: de danske verballemaer i *Dictionarium Herlovianum* står i præsens. Men allerede i Christiern Pedersens ordbog (1510) finder vi danske infinitiver svarende til bøjede latinske former. Her antyder den manglende kongruens at infinitiven har været en naturlig grundform for danske verber allerede på dette tidspunkt: ”amo (...) at elske”. Tursten, hvis ordbog som nævnt indeholder en række verbalkapitler, har derimod kongruens: ”AMo (...) Ieg elsker”. Det er enten udtryk for at en dansk grundform (på trods af Christiern Pedersens forbillede) endnu ikke er etableret eller for en underordning

af dansk i forhold til latin, svarende til ordbogens øvrige prioritering af dette sprog.

Imidlertid går der lang tid inden denne grundform sætter sig fast som kildesprogsnorm. Smiths særlige variant med infinitivpartikel får efterfølgere i senere parlører, og i 1779 synes Wolff at foretrække den frem for den nøgne infinitiv (jf. ndf.).¹⁰ Sætningsformede danske artikelfelter som *Hand er døff* og *Huad koster eder denne Bog at binde?* placerer Matras' ordbog (1643) blandt parlører. Hans tematiske ordbog indeholder – i modsætning til Tursens ingen selvstændige verbalkapitler, men verberne behandles underordnet de enkelte temaer. Ved siden af de sætningsformede artikelfelter møder vi også egentlige verbalartikler: *At giffue Luct.* Og en lignende fremgangsmåde – også med infinitivmærke – finder vi siden i den dansk-fransk-tyske glosebog fra 1709: *At skicke sig i Tiden – At fordrive Tiden – At anvende vel eller ilde sin Tid; At udslukke – At antænde – At rage sammen – At brænde.*

Syvs prøve er kendetegnet af manglende konsekvens også med hensyn til lemmaernes udformning. Verberne anføres hovedsageligt i præsens, men stedvis i infinitiv: *Adskiller; Af-tersker, -tinger, -tiener, -toer* mfl., men *At Adle* (efter en lang række artikler med *Adel* som forled) og *Administrere. Forvalte/ forrette*. I alle tilfælde kongruerer opslagsordene med de latinske modsvarigheders form. Heller ikke substantivernes normalform er fastlagt. De står oftest nøgne, men stedvis med artikel, fx *En Albue* og *En Alen*.

Også på dette punkt har Moths ordbogskompleks en mere konsekvent brug, og han anfører de danske og latinske verber i infinitiv.

Det samme gør von Aphelen i sine dansk-franske og dansk-tyske ordbøger (1759 og 1764), mens Baden i sin latinordbog (1788) anfører de danske verbalopslagsord i præsens. I Ambergs tysk-danske ordbog (1810), der har en fortale af Baden, anføres verberne imidlertid i infinitiv. Det er oplagt heri at se et ønske om kongruens med målsproget, men det er bemærkelsesværdigt at latintraditionen nogle steder har vejet tungere end dette ønske, også selvom målsproget er et moderne fremmedsprog. I Reislers dansk-tyske ordbog (1797) findes ganske vist et opslagsord *Bage*, men det er placeret mellem *Bagen* og *Bager*, og må – især i betragtning af at de øvrige verballemmer er i præsens – være en fejl. Allerede i Wolffs fortale (1779) behandles spørgsmålet om verbernes normalform; afsnittet citeres her in extenso.

¹⁰ I Cingularius' ordbog anføres verber både med og uden infinitivpartikel, og Smiths konsekvente medtagelse af den kan nok ses som et forsøg på at skabe en norm.

Adskillige har andseet det, som en betydelig fejl, at alle *verba* ere andsatte udi *presenti indicativi modo* og dog forklares i det Engelske udi *infinitivi*, saasom *Tænker, to think*; i stæden for, *I think*. Men da alle *infinitiva* have en endelse der ligne andre *personer* og *nomina* har ieg først brugt denne maade for dessnarere at skille ordene for dem, der ikke forstaar *grammatica*, og dernest holdt ieg det ligesaa ret, som at sette dem udi *infinitivo* uden at tilføye dem *infinitivi* mærke tegn: at, saasom: *at tænke, to think*, hvilket kunde blevet mig ligesaa let, naar ieg fra begyndelsen havde iagttaget det, der siden ved forandring ville forrykket min alphabethiske orden. De som forstaaer *grammatica* vil let finde sig her udi og de der maa lære den, vil ingen vanskelighed finde derudi.

Wolffs overvejelser viser først at der endnu i 1779 ikke er etableret en grundform for verberne – selvom problemet øjensynligt er blevet diskuteret. Stedet viser desuden at formen med infinitivmærke har eksisteret også på dette sene tidspunkt – og at Wolff har foretrukket dette alternativ frem for den nøgne infinitivform, svarende til hans engelske grundformer med *To*. Men hans hensyntagen til den ikke grammatisk trænede bruger tager ikke højde for de forvekslingsmuligheder med *nomina agentis* som præsensformerne resulterer i: *ELSKER, V.* og *ELSKER, Sub.* (alle opslagsord anføres i versaler). Wolffs argument behøver måske en kommentar: Hans udsagn ”alle *infinitiva* have en endelse” illustrerer at verberne på dette tidspunkt er personbøjede, og det er altså for at undgå sammenblanding af infinitiv, præsens pluralis og substantiver at han foretrækker *HAVER* som verbalform.

Da Amberg i 1810 valgte infinitiven som grundform, var den altså endnu ikke fastslået som enerådende normalform, og især er det påfaldende at danske modersmålsordbøger som Badens ortografiske (1799) og Molbechs håndordbog (1813) har præsens. Denne form er også fastlagt som grundform i VSO og anvendes ufortrødent i alle bindene.

Også på dette punkt viser Leths infinitiver at hans *Glossarium* er en mere moderne ordbog end VSO. Og med Molbechs store ordbog (1833) synes infinitiven at være slået fast i modersmålsleksikografien.

Konklusion

Der har været en leksikografisk tradition for at opfatte de særlige nordiske bogstaver som grafiske ligaturer: a+a, a+e og o+e uden hensyn til lydverdien. Bogstavernes fravær i prestigesproget latin har nok været medbestemmende for den underordnede placering de på denne måde har fået. Tidligt kan denne opfattelse desuden have været understøttet af

trykkeriernes typemangel, og det er i denne sammenhæng værd at bemærke at Jacob Baden til sin grammatik (1785) lod skære en særlig a+a-ligatur der siden en overgang blev anvendt af bl.a. Rasmus Rask, jf. Skautrup (1976:153f.). Af de tre bogstavkombinationer og den deraf følgende alfabetisering var det som bekendt a+a der holdt sig længst i dansk, mens den normale opfattelse af æ og ø som selvstændige bogstaver sidst i alfabetet er etableret fra begyndelsen af 1800-tallet.

Det er naturligvis særligt inden for den dansk-latinske leksikografi spørgsmålet om verbalartiklernes grundform er påtrængende, således også i moderne tid. Men det er interessant at latintraditionen er så stærk at den påvirker ikke blot andre tosprogsordbøger, men også de danske modersmålsordbøger.

Redegørelsen må også lede til den konklusion at VSO allerede da første bind udkom i 1793 i ordbogsteknisk forstand var umoderne, jf. Lindegård Hjorth (1983:28). Den mere positive bedømmelse af ordbogen hos Bergenholtz og Pálfi (2008) kan vi altså ikke ubetinget tilslutte os.

Litteratur

De benyttede danske ordbøger optræder i listen ovenfor. Christiern Pedersens, Henrik Smiths og Jon Tursens er benyttet i Universitets-Jubilæets danske Samfunds faksimileserie, *Det 16. århundredes danske vokabularier* (Kbh. 1973–1995). Coldings to ordbøger ligger (ligesom ordbøgerne i denne serie) på sitet renaessancesprog.dk. Bollings ordbog er udgivet af Kabell og Lauridsen (1989; jf. ndf.). Endelig er Moths ordbog citeret efter en moderne afskrift beroende hos Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. De øvrige ordbøger citeres efter førsteudgaverne.

Bergenholtz, Henning og Loránd-Levente Pálfi 2008: Danmarks første nationalordbog. Om *Videnskabernes Selskabs Ordbog I–VIII* (1793–1905). I: *Fund og Forskning*, 47. København, 181–222.

Bjerrum, Marie 1958: Peder Syvs danske ordbog. I: *Sprog og Kultur* 20, 53–69.

Brøndum-Nielsen, Johs. 1951: Høysgaards Udtalebetegnelse. I: *Studier og Tydninger*. København, 46–55.

Cingularius, Hieronymus 1518: *Tersissima latini eloquii synonymorum collectanea*. Leipzig.

- Claes, Franz 1977: *Bibliographisches Verzeichnis der deutschen Vokabulare und Wörterbücher, gedruckt bis 1600*. Hildesheim: Georg Olms.
- Daly, Lloyd W. 1967: *Contributions to a History of Alphabetization in Antiquity and the Middle Ages*. Bruxelles: Latomus.
- Danske Grammatikere fra Midten af det syttende til Midten af det attende Aarhundrede*, udg. af Henrik Bertelsen. 2. udg. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 1979.
- Eegholm-Pedersen, Svend 1997: Fra Moths værksted. Lidt om den første store danske ordbog. I: Fl. Lundgreen-Nielsen, Marita Akhøj Nielsen og John Kousgård Sørensen (red.): *Ord, Sprog oc artige Dict. Et overblik og 28 indblik 1500–1700. Festskrift til Poul Lindegård Hjorth*. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund, 485–505.
- Hannedóttir, Anna Helga 1998: *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga*. Göteborg.
- Hansen, Aage 1971: *Den lydlige udvikling i dansk. Fra ca. 1300 til nutiden. II. Konsonantismen*. København: G.E.C Gads Forlag.
- Holtmark, Anne 1960: Grammatisk litteratur om modersmålet, i: *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*. København, 414–419.
- Kabell, Inge og Hanne Lauridsen 1989: *Frideric Bolling's Engelske Dictionarium (1678). A facsimile with comments and notes*. København.
- Kalkar, Otto 1881–1918: *Ordbog til det ældre danske Sprog I–V*. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund. Fotografisk optryk med tillæg og rettelser, København 1976.
- Lindegård Hjorth, Poul 1983: *Danske ordbøgers historie*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Miethaner-Vent, Karin 1986: Das Alphabet in der mittelalterlichen Lexicographie. Verwendungsweise, Formen und Entwicklung des alphabetischen Anordnungsprinzips. I: C. Buridant (red.): *La lexicographie au Moyen Age [=Lexique 4]*, Lille, 83–112.
- Müller, Peter O. 2001: *Deutsche Lexicographie des 16. Jahrhunderts. Konzeptionen und Funktionen frühneuzeitlicher Wörterbücher*. Tübingen: Niemeyer.
- Peder Låles Ordsprog*, udg. af Iver Kjær og Erik Petersen. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 1979 [= *Danmarks gamle Ordsprog I*].
- Rogström, Lena 1998: *Jacob Serenius lexikografiska insats*. Göteborg.

Skautrup, Peter 1976: Å-ets historie, i: *Dansk sprog og kultur. Udvalgte afhandlinger og artikler 1921–1971*. København, 141–162.

Sørensen, Niels Grotum 2008: cui bono? – en ny dansk-latin ordbog. I: *LexicoNordica* 15, 335–341.

Simon Skovgaard Boeck
mag.art.
videnskabelig assistent
Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
ss@dsl.dk

*Lene Antonsen, Ciprian-Virgil Gerstenberger, Sjur Nørstebø Moshagen
& Trond Trosterud*

Ei intelligent elektronisk ordbok for samisk

The article presents *Vuosttáš Digisánit* (VD), an electronic dictionary from North Sámi to Norwegian. Its novelty lies in the way we have utilized existing resources (a basic dictionary and a morphological analyser/generator) in order to create a reception dictionary for language learners for a morphologically rich language. With only 7,9 % of the word forms in Sámi running text being identical to the lemma form, an approach along the lines sketched here is a prerequisite for a text-integrated e-dictionary. Being a learner dictionary, VD also gives key paradigms for each lemma. This paradigm is generated when building the dictionary, using our language technology tools. We have also built an infrastructure that can be reused for other languages and dictionaries. Our approach shows how it is possible to build text-integrated electronic dictionaries for morphologically complex languages with limited means. The dictionary is available free of charge at:
<http://giellatekno.uit.no/words/dicts/index.eng.html>.

1. Innleiing

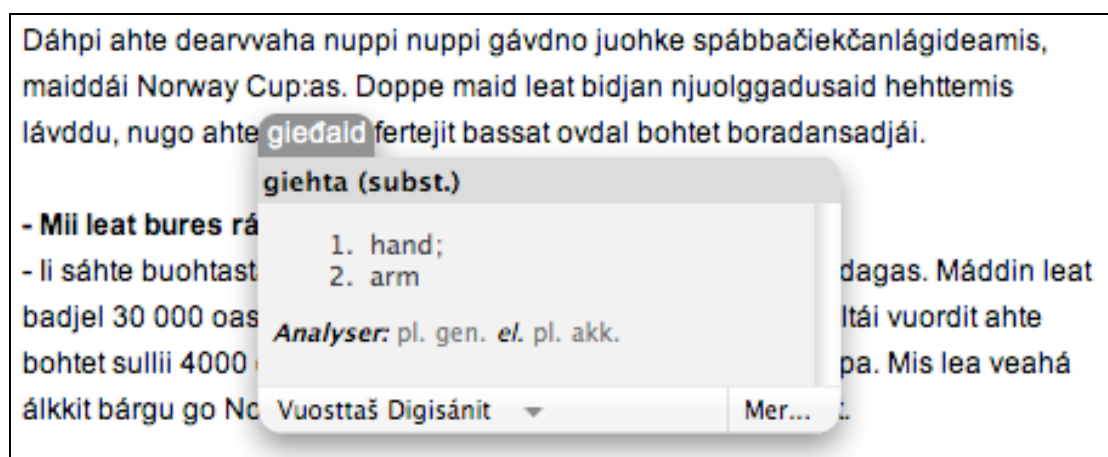
Denne artikkelen presenterer den første elektroniske ordboka frå nord-samisk til norsk, *Vuosttáš Digisánit*, 'Dei første digiorda' (VD). Ordboka inneheld ein morfologisk analyse av det samiske ordforrådet med ei basisordbok for samisk, og resultatet blir ei resepsjonsordbok til bruk ved lesing på skjerm. For språk med rik morfologi er dette i praksis den einaste måten å få ei fungerande elektronisk resepsjonsordbok på, og resultatene våre er dermed relevante også ut over samisk.

VD er tilgjengelig på internett for gratis nedlasting på adressa:
<http://giellatekno.uit.no/words/dicts/index.nno.html>.

2. Ordboka «Vuosttaš Digisánit»

2.1. Ein kort presentasjon av korleis ordboka fungerer¹

VD er ei ordbok som kan brukast ved lesing av tekst. I ein nettartikkel frå avisa Ávvir slår vi t.d. opp på ordforma *gieđaid*², ved å føre musepeikaren over ordet og trykke på ein tastekommando. VD gjev grunnform, omsetjing, og moglege morfologiske analyser, som vist i Figur 1.

FIGUR 1. Oppslag i teksten, på ordforma *gieđaid*.

Viss det ikkje er nok, har brukaren høve til å trykke på knappen **Mer...** . Då opnar maskina ordboksprogrammet og gjev den fulle artikkelen for *giehta*. I tillegg til den same informasjonen får vi eit miniparadigme (nok til at brukaren skal kunne konstruere det fulle bøyingsparadigmet for *giehta* sjølv), og eventuelle eksempelsetningar. Jf. Figur 2:

¹ Skildringa er basert på versjonen for MacOS X, men tilsvarende funksjonalitet finst for Windows og Linux, sjå lenger ned i artikkelen.

² Teksten i dømet er tilgjengeleg på <http://www.avvir.no/index.php?news=619>.

FIGUR 2. Full ordboksartikkel for *giehta*

2.2. Bakgrunn

Utgangspunktet for arbeidet med VD var at vi hadde tilgang til leksikografiske ressursar, ein morfologisk generator og eit brukargrensesnitt for ordbøker. Ein opplagt idé var dermed å kombinere desse tre ressursane til ei elektronisk ordbok sånn som vi meinte ho burde sjå ut, nemleg som eit verkty der brukaren kan slå opp ord direkte i løpande tekst. Ut over tilgangen til ressursar ser vi også at det veks opp ein ny generasjon lesarar som ikkje er vane med å slå opp i trykte ordbøker men som er vane med lett og direkte tilgang til informasjon. Sjølv for vande ordboksbrukarar er ei morfologisk e-ordbok hurtigare å slå opp i enn ei vanleg ordbok, og for nye brukargrupper kan ei ordbok som VD vere den einaste dei er viljuge til å bruke.

Dei leksikografiske ressursane var dels Nils Jernslettens *Álgosátne-girji*³ og dels dei pedagogiske leksikona frå *oahpa.uit.no* (Antonsen et al. 2009). Dei morfologiske ressursane var den samiske morfologiske analysatoren og generatoren utvikla som eit samarbeidsprosjekt mellom *giellatekno.uit.no* og *divvun.no*. Denne analysatoren / generatoren er ein endeleg tilstandsautomat, som inneheld eit i prinsippet komplett sett av nordsamiske leksem⁴, kombinert med bøyings- og avleiingsmorfologi, og ein eigen tilstandsautomat for morfofonologiske prosessar⁵. Brukar-grensesnittet vi tok utgangspunkt i, var programmet *Ordliste* på MacOS X. Frå og med MacOS 10.5 er det mogleg å leggje til egne ordboks-ressursar. Dette inneber at nye leksikalske ressursar automatisk fungerer som frittstående ordbok, og i ein del innebygde ordbokstenester, m.a. høve til å peike på eit ord, og få opp omsetjingar eller definisjonar direkte på skjermen, uavhengig av kva for program du er i⁶.

Det leksikografiske grensesnittet i seg sjølv er med andre ord ikkje nytt. Det nye er måten vi har utnytta eit eksisterande rammeverk for eit morfologirikt språk på.

³ Nils Jernslettens ordbok *Álgosátne-girji – samisk-norsk ordbok* vart laga i 1983, med ny utgåve i 1988 utvida med fleire lemma. I presentasjonen av ordboka står det at ho er laga for bruk i undervisninga av samisk rettskriving, men at ho også kan bli brukt i undervisninga i samisk som framandspråk (Jernsletten 1988:7–8). Boka er framleis veldig mykje brukt i begynnaropplæringa, og ho er trykt i fleire opplag. Vi takkar forfatternen for å gjere ordboka tilgjengeleg for oss.

⁴ Den endelege tilstandsautomaten inneheld alle leksem vi har funne i korpuset vårt og tilgjengelege ordbøker. Det vil likevel sjølvsagt vere både nyord og andre ord vi ikkje har fått med oss, og korpuset omfattar ikkje all samisk tekst. Men i prinsippet dekkjer tilstandsautomaten alt vi kjenner til.

⁵ Generatoren er tilgjengeleg på <http://giellatekno.uit.no>, både via eit nettgrensesnitt og som nedlastbar open kjeldekode. Jf. Moshagen, Sammallahti & Trosterud (2004) for ein presentasjon.

⁶ Det er berre høve til å slå opp i såkalla Cocoa-program, dvs. programmert i eitt av dei tre ulike programrammeverka i Mac OS X. Dette inneber at ordboksprogrammet kan gje oppslag direkte i nettlesaren Safari, men ikkje i Firefox, i redigeringsprogram som Pages og SubEthaEdit, men ikkje i Microsoft Word eller OpenOffice. Cocoa er standardrammeverket for Mac-program, så dei fleste programma for MacOS X er skrivne i det. Men det finst altså ein del svært synlege unntak.

2.3. *Teknisk oppbygging*

Teknisk sett finst det fleire måtar å byggje ei elektronisk ordbok på. I den enklaste forma er oppslagsord og søkjeord identiske, slik at ein berre kan søkje på oppslagsforma av eit ord. Eit steg vidare er å leggje til alle bøyingsformer av eit ord som søkjeord for oppslagsordet. Dette tyder at når brukaren slår opp ei ordform, blir ordforma automatisk knytt til lemma, og den tilhøyrande ordboksartikkelen blir vist. Den fyrste versjonen av VD var slik.

Samisk har ein rik morfologi med omfattande morfofonologiske prosessar, som fører til delvis store skilnader mellom grunnform og ein del ordformer. Det å gå frå *vuimmiidanguin* (komitativ fleirtal, 1p. sg. possessiv) til grunnforma *vuoibmi* 'styrke, makt' er ikkje alltid trivielt for ein som skal lære samisk. For betre å hjelpe slike brukarar, valde vi å lage ei ordbok der både lemma og ordformer har sine egne artiklar. På det viset kunne vi ta vare på mest mogleg lingvistisk informasjon som vi kunne presentere til brukaren, særleg til språkstudentar. Dette fører til eit format med to slags ordboksartiklar: ein grunnformsartikkel, og ein artikkel for andre ordformer. Begge artikkeltypene viser både ordklasse og alle moglege morfosyntaktiske analyser av den spesifikke ordforma (t.d. *vuoidat* 'smørje' inf. eller indik. pres. 1p. pl.) og ei liste med alle omsetjingane til målspråket. Grunnformsartiklane inneheld i tillegg nøkkelformer for oppslagsordet, og bruksdøme med omsetjingar (sjå meir utførleg skildring lenger ned).

Under kompilering blir kvart lemma drege ut frå ordboksfila og til den nordsamiske ordformgeneratoren.

Resultatet av genereringsprosessen er ei liste over alle ordformer og -analyser for dei opne ordklassene. Lista blir ført saman med grunnordboka og sortert etter ordform og ordklasse. I denne fasen blir det generert peikarar mellom ordform og grunnform.

Det er eitt unntak: lemmaartiklane for bøyde former av lukka ordklasser kan også innehalde eksempel. Dette er mogleg fordi desse bøyde formene er skrivne inn manuelt, dei er ikkje generert slik som ordformene for dei opne ordklassene.

Paradigmet for eit lemma kan berre bli generert dersom det finst som lemma i den morfologiske generatoren vår, og vi var dermed nøyddde til å gjere nokre tilpassingar i generatoren. I VD er det ein del fleirtals-substantiv som berre fanst i eintal i analysatoren, og for desse måtte vi leggje til fleirtalsforma som lemma. I slike tilfelle har formene ulik tyding, slik som *gávdni* = 'gagn, nytte' vs *gávnnit* = 'sengeklær', *gáfet* =

'kaffepulver' vs. *gáffe* = '(ferdigkokt) kaffe', *gaskabeaivi* = 'midt på dagen' vs. *gaskabeaivvit* = 'middag'.

Nokre lemma er homonyme i grunnforma, men har ulike paradigme. Både for å kunne peike tilbake frå bøygde former til riktig lemma, og for å kunne generere korrekt miniparadigme, må vi skilje lemma frå kvarandre ved hjelp av taggar. Dette må vi gjere i den morfologiske analysatoren.

TABELL 1. Homonyme former med ulik analyse.

Sg. Nom.	Sg. Gen.	Norsk	Fst-analyse
lohkki	lohki	lokk	lohkki+N+Sg+Nom
lohkki	lohkki	lesar	lohkki+N+Actor+Sg+Nom
beassi	beasi	reir	beassi+N+Sg+Nom
beassi	beassi	never	beassi+G3+N+Sg+Nom

I tabellen finst det to døme på taggar som vart lagt til. **Actor** er ein derivasjon av eit verb, der den avleidde forma ikkje har stadieveksling. **G3** viser at stadievekslinga er mellom overlang og lang konsonant utan at dette blir markert i rettskrivinga, slik at nominativ og genitiv eintal blir ortografisk identiske.

VD blir kompilert både for MacOS (for Apple sitt ordboksrammeverk) og i XML Dictionary Exchange Format (<http://xdxf.sourceforge.net/>). For Windows og Linux bruker vi programmet StarDict. StarDict er open kjeldekode og fritt tilgjengeleg (<http://stardict.sourceforge.net/>).

Det bør nemnast at grunnen til at vi valde løysinga med å lage artiklar for alle ordformer heilt er styrd av dei grensene som ordboksrammeverka gjev oss. Det ville ikkje vere noko problem å gje same informasjon med berre ein artikkel per lemma dersom det hadde vore mogleg å byggje inn ein morfologisk analysator i ordboka. Då hadde vi både fått all lingvistisk informasjon og lemma på same gong. Dessverre er dette ikkje mogleg i dag, og dermed valde vi i staden løysinga med to typar ordboksartiklar. Det er klart at dette gjev ei elektronisk ordbok der ein svært stor del av informasjonen er repetert, men i og med at byggeprosessen repeterer innhaldet automatisk for oss, betyr det i praksis ikkje noko anna enn at ordboka tek ein god del meir plass på harddisken enn det ho elles ville ha gjort.

2.4. Innhaldet i ordboka

Vuosttaš Digisánit inneheld 5192 lemma, 4304 frå Jernsletten si ordbok, og 888 frå det pedagogiske leksikonet til *oahpa.uit.no*.

Lemmaforrådet kan delast i ord med og utan bøyning. Av dei med bøyning, var ei lita gruppe så uregelrett at vi laga separate paradigme for dei.

TABELL 2. Lemma og ordformer i VD.

Ord	Lemma	Ordformer
Ord med bøyning, generert i kompilinga (V, N, A, Pron, Num)	4728	504 740
Ord med irregulær bøyning (visse pronomer, negasjons verbet)	68	344
Ord utan bøyning (Adv, Pr, Po, Pcle, Conj, Subj, Interj)	396	396
Totalt	5192	505 480

Samisk har store bøyingsparadigme for kvart leksem. Til ordboka genererer vi f.eks. 93 ordformer for kvart verb, 124 ordformer for kvart substantiv og 394 ordformer for kvart adjektiv. Nokre ordformer innafor kvart bøyingsparadigme er homonyme.

For å gjere VD nyttig for språkinnlæraren har vi lagt til fulle bøyingsparadigme for negasjons verbet og nokre pronomentypar der bøyingsmønsteret er uregelrett. Til verb, substantiv, adjektiv, numeral og nokre pronomer genererer vi miniparadigme med nøkkelformer som hjelp for brukarane for å sjå stadieveksling og eventuell diftongforenkling.

Det er også variasjon i val av nøkkelformer innafor kvar enkelt ordklasse. Ikkje alle substantiv blir brukt i fleirtal, og da vil vi heller ikkje generere dei i fleirtal. Ein del verb blir vanlegvis ikkje brukt i første person, og vi vil ikkje generere former som ikkje er vanlege sjølv om det går an å tenkje seg dei brukte i eit eventyr eller liknande. Dette gjer vi for at språkinnlæraren ikkje skal venje seg til å sjå verbet i uvanlege samanhengar, t.d. *ciellat* – 'å bjeffe': *dat ciellá* 'det/den bjeffar', ikkje *mun cielan* 'eg bjeffar'. I tillegg har vi vêr-verb, som blir brukte berre i 3p. sg., f.eks. *arvit* 'å regne' og vi har resiproke verb, som blir brukte berre i total og fleirtal når det ikkje er komplement, f.eks. *deaivvadit* 'å treffast'.

For å gjere nøkkelformene lett tilgjengelege, har vi lagt til kontekst når det er naturleg. Til dømes bruker vi pronomer for å vise person- og talbøyning av verb, og tidsadverbial for å vise temporal bøyning.

I samisk er det ei eiga attributtform av adjektivet som blir brukt når det står føre substantivet. Det finst ikkje eintydige reglar for å utleie attributtforma frå grunnforma, og derfor blir attributtforma oppgitt i

nesten alle ordbøker. Jernsletten si ordbok markerer attributtforma ved å oppgje henne føre eit substantiv i parentes. Vi har fylgt denne praksisen med å gje ein kontekst. Sidan ikkje alle adjektiv passar til alle substantiv, har vi brukt 129 ulike substantiv, til dømes: *suhkkes vuovdi* ('tett skog'), men *rukkes bivttas* ('rødt klesplagg').

I samisk har numeral både eintals- og fleirtalsformer. Vi har valt å gje kontekst til fleirtalsforma for å vise samsvarsbøyinga mellom numeral og substantiv, f.eks. *guovttit gápmagat – guvttiid gápmagiid* - 'to par sko', i nominativ og genitiv.

Vi har lagt til eksempelsetningar til ein del av lemmaa. Desse hentar vi frå det nordsamiske korpuset ved Sametinget/Universitetet i Tromsø. Dette er eit tidkrevjande arbeid, og vi har hittil gjort dette berre for ein liten del av leksikonet. For nokre av pronomena har vi sjølve laga døme.

3. Den morfologiske komponenten i e-ordbøker for morfologirike språk

Alternativet til å ha ei ordbok med morfologisk analyse av ordformer er å ha ei ordbok med berre tilgang til lemmanivået. For å simulere ei slik ordbok laga vi ein automat basert på settet av leksem i det nordsamiske korrekturprogrammet *Divvun*, til saman 99071 lemma, dvs ein grunnformsautomat. Vi laga tilsvarende automatar for finsk (med Suomen Kielen Perussanakirja, Haarala m.fl. 2001) og bokmål (med Bokmålsordboka, Landrø og Wangensteen 1986). Desse automatane let vi analysere eit testmateriale som inneheldt berre korrekt skrivne ord utan eigennamn, jf. tabell 3.

TABELL 3. Dekningsgrad for lemmabasert automat (samisk, finsk, norsk)

	Samisk	Finsk	Norsk
Ordformtyper i testmaterialet	252 461	45 144	64 994
Lemma i automaten	99 071	94 111	38 983
Dekningsgrad for automaten	7,9	10,0	30,5

For samisk kjende lemmaautomaten att berre 7,9 %. Det vil seie at 92 % av ordformtypene i den samiske teksten er forskjellig frå oppslagsforma. For finsk var situasjonen omtrent den same, ein av ti ordformer i løpande tekst er identisk med grunnforma. For norsk, med langt mindre morfologisk markering, er nesten ein tredjedel av ordformene identiske med moglege grunnformer. Merk at det reelle talet for norsk er lågare,

t.d. vil presensformer av verb (*skriver, leser*) feilaktig bli identifisert som substantiv.

Mange av dei bøygde formene i samisk er transparente, mens andre vil by på større utfordringar for ein brukar som er avhengig av ei tradisjonell ordbok. Nordsamisk har to morfofonologiske prosessar som kan gjere det vanskeleg for ein språkinnlærer å vite kva leksem ordforma høyrer til. Det er snakk om stadieveksling i konsonantsentrum og diftongforenkling der diftongen i første staving blir påverka av vokal-kvaliteten i andre staving. Såleis er ordformene *gullái* og *bođii* 3p. sg. av verba *gullát* og *boahit*, men det å finne fram til rett infinitiv er langt lettare i det første tilfellet enn i det siste. Med ei elektronisk ordbok som VD er det mogleg å klikke i teksten og få fram rett ordboksartikkel.

For mange språk med meir transparent morfologi vil ikkje den morfologiske analysen vere like avgjerande. Det vil vere mogleg for brukaren å lære seg dei mest vanlege suffiksa og forkorte ordforma ein vil slå opp, mens ei tilsvarande ordform på samisk rett og slett vil vere umogleg å finne. Til resepsjon, t.d. når ein slår opp ordformer i ein elektronisk tekst, vil ein òg for andre språk framleis ha stor nytte av ein morfologisk komponent, men då er det ikkje tilstrekkeleg med berre bøyingsformene: ein treng i tillegg produktiv avleiing og samansetjing, slik at ein kan få opp omsetjingar av transparente derivasjonar og samansetjingar. Dette drøfter vi meir i neste avsnitt.

Dei aller fleste språka i verda har ein rik morfologi, og ei klikkbar resepsjonsordbok integrert med elektronisk tekstlesing vil for dei fleste språk vere avhengig av ein morfologisk komponent. Mange språk som t.d. samiske, austersjøfinske og semittiske har også mykje ikkje-segmental morfologi, som gjer det vanskeleg å finne fram til grunnforma. For språk med prefiksdominert morfologi (som t.d. bantuspråka) vil det vere vanskeleg å bruke alfabetisk organiserte ordbøker. For desse språka vil e-ordbøker med ein morfologisk komponent vere avgjerande for at brukaren skal kunne finne oppslagsordet i det heile.

4. Vurdering og vidareutvikling av *Vuosttáš Digisánit*

Arbeidet med VD og med samiske e-ordbøker generelt, er framleis på eit tidleg stadium. Vi drøftar her ein del område som treng vidareutvikling. Ein opplagt veg til ei betre ordbok vil vere å utvide lemmaordforrådet. I og med at det ikkje er spesielt for temaet for denne artikkelen (morfologi i e-ordbøker) vil vi ikkje gå inn på dette her, men

arbeid med ordforrådet vil vere ei prioritert oppgåve i det vidare arbeidet med VD.

4.1. Samansette ord

Morfologien i VD er avgrensa til bøyingsmorfologi. Dette har vi gjort av praktiske grunnar: dei rammeverka vi har tilgjengelege gjer det ikkje mogleg for oss å leggje ved analysatoren vår i den ferdige ordbokspakka. Dermed kan vi ikkje analysere samansette ord, og då er vi heller ikkje i stand til å gje brukarane hjelp for slike ord.

Samtidig er det opplagt at ein slik mekanisme vil vere til stor hjelp for brukarane. Av dei 246 vanlegaste lemmaa som VD ikkje kjente att, var 28,5 % samansette ord. Dette er ikkje uventa: i eit korpus på 1,1 million ord utgjer samansette ord 26,7 % av substantiva, 7,0 % av det totale tekstmaterialet.

Samisk har, som mange andre språk, ofte ei eiga form på substantiva når dei blir brukte i samansetjingar. For ein del substantiv blir den trykklette, finale vokalen til forleddet i samansetjingar svekka ($i > e$, $u > o$). Dermed er det ikkje nok å dele ordet mekanisk i to. Eit ord som *bargojoavku* 'arbeidsgruppe' er samansett av substantiva *bargu* og *joavku* – noko isolert substantiv **bargo* finst ikkje.

Eit motargument mot å tilby dynamisk analyse av samansette ord er at ein risikerer overgenerering, slik at ein presenterer heilt irrelevante ordboksartiklar for eit ord som analysatoren feilaktig trur er samansett. Dette er særleg eit problem for språk som norsk, svensk og dansk, som har mange einstava substantiv på 2–3 bokstavar. For samisk vil dette problemet vere mindre, fordi det er langt færre slike ord: substantiv på nordsamisk har minst to stavingar, og den minste ordlengda ein då får, er VCV, dvs tre bokstavar. Det er få slike ord, og om ein kombinerer Karlssons lov for samansetjing (Karlsson et al. 1995) med ein vekta analysator som alltid gjev den enklaste analysen og samtidig berre inneheld ordtilfanget i ordboka, vil ein sannsynlegvis langt på veg unngå problemet med overgenerering.

Så lenge rammeverka som er tilgjengelege for oss, ikkje gjer det mogleg å byggje inn ein analysator slik det er skildra over, blir dette forbettringspotensialet heilt teoretisk. Vi har difor ikkje undersøkt nærmare problemet med overgenerering for dynamisk samansette ord.

4.2. *Deriverte ord*

VD inneheld heller ikkje avleiingsmorfologi, men biletet er litt meir samansett når det gjeld avleiingar.

Ein gjennomgang av dei 1000 mest frekvente ordformene i korpusmaterialet viste at 136 av dei ikkje vart kjende att av VD. Av desse utgjorde passivformene 8,8 %. I løpande tekst er passiv ikkje så frekvent: Vi undersøkte eit nordsamisk korpus på 1,1 millionar ord, og fann at passive former utgjør 1,6 %, og andre dynamisk deriverte former 1,1 %. Viss vi ser på ordformstypar, blir det same korpuset redusert til ca. 150.000 ord, og dei tilsvarande tala er 2,3 % passive former og 4,3 % andre dynamisk deriverte former.

Passiv er i samisk ein avleiingskategori, og ikkje ein bøyingskategori, og passivformer blir dermed ikkje generert til ordboka. Bøyingsparadigmet for passive verb er like stort som for aktive, slik at det å leggje verb med passivderivasjon til dei aktive grunnverba vil fordoble talet på verbformer.

Blant dei 1000 mest frekvente ordformene er det fem aktioformer. Seks av dei 1000 ordformene har påfølgjande enklitisk partikkel, f.eks. *leago* i staden for *lea go* 'være (indikativ presens 3p. sg.) + spørjepartikkel' og har derfor ikkje blitt kjent att av ordboka. I samisk er det mange ulike enklitiske partiklar, og dei kan leggjast til nesten alle ordformer. Det å leggje til t.d. dei ti vanlegaste enklitiske partiklane vil føre til ei tidobling av ordboka. I Noreg er ikkje problemet med enklitiske partiklar stort, fordi dei vanlegvis blir skrivne som eige ord etter vortsordet. I det same nordsamiske korpuset var talet på ordformer med enklitiske partiklar 0,6 %. Ei frekvensordliste laga med basis i tekstar skrivne i Finland vil nok gje eit anna bilete, da det er vanlegare å samskrive dei der enn i Noreg⁷. Ei undersøking av eit mindre samisk korpus frå Finland (6700 ord) indikerer at frekvensen for slike ordformer er dobbelt så høgt (1,2 %), men eit breiare sjangerutval kan gje høgare tal.

Konklusjonen er at ei realistisk forbetring av VD vil vere å leggje til derivasjonane for passivformer. Dette ville meir enn fordoble talet på verbformer. For å unngå at ordboksfila blir for stor, kunne ein i staden fjerne former med possessive suffiks for substantiv og adjektiv, fordi dei er lite i bruk i skriftleg språk, og dermed er overrepresenterte i ordboka

⁷ Finsk har same type enklitiske partiklar som samisk, og dei blir *alltid* samskrivne med vortsordet.

samanlikna med nytteverdien for brukaren. I lista over dei 1000 mest frekvente ordformene er slike former t.d. ikkje representert i det heile.

4.3. *Disambiguering i kontekst*

Som vist i dømet for *giehta* ovafor, inneheld ikkje ordboka disambiguering av ord i kontekst. Ordboka tilbyr både genitiv og akkusativ som moglege analyser (desse formene er alltid homonyme for substantiv), sjølv om ein syntaktisk analyse av setninga vil vise at korrekt analyse er akkusativ. Innafor giellatekno-prosjektet har vi analyseverkty til å løyse opp slik homonymi (jf. Antonsen et al. 2009), men ordboksgrensesnitta vi har tilgjengelege no gjer det ikkje mogleg å integrere syntaktisk analyse med ordboka.

Dette er likevel ikkje noko stort problem for samisk. Rett nok inneheld samisk løpande tekst mykje homonymi, men berre i marginale tilfelle høyrer dei homonyme formene til ulike leksem. Som regel er dei, som i tilfellet med *giehta*, ulike bøyingsformer av same leksem. For språk der homonymi på tvers av ordklasser er meir vanleg (som t.d. for norsk og engelsk), vil ein slik funksjon innebere eit stort leksikografisk framsteg. Med eit slikt system vil ordboka lese heile setninga, disambiguere for ordklasse, og gje berre den relevante omsetjinga.

5. Konklusjon

Denne artikkelen har vist at det er mogleg å lage ei elektronisk resepsjonsordbok med ein direkte oppslagsfunksjon ved å kombinere ei strukturert ordbok med ein morfologisk generator og eit eksisterande grensesnitt for elektroniske ordbøker. Som eksempel har vi presentert arbeidet med *Vuosttáš Digisánit*, ei nordsamisk-norsk nybyrjarordbok.

Arbeidet med ordboka vart styrt av dei leksikografiske og grammatiske ressursane vi hadde, målgruppa (nybyrjarar) kom som eit resultat av dette. Når det er sagt, er prosenten av språklærande (samanlikna med heile språksamfunnet) relativt høgt for samisk, så eit slikt fokus er ikkje urimeleg.

Ordbøker er viktige for små språksamfunn som for store, og elektroniske ordbøker er viktige hjelpemiddel mellom anna i språklærings-samanheng. Det er eit stort arbeid å skrive ordbøker, og ofte er det mangel på kvalifisert arbeidskraft. Eitt av måla med *Vuosttáš Digisánit* var å byggje ein infrastruktur for å publisere ordbøker i elektronisk

form, enkelt og utan ekstra kostnader. Vi håpar arbeidet vårt kan vere til inspirasjon for tilsvarande prosjekt.

6. Referansar

6.1. Ordbøker

- Jernsletten, Nils 1988: *Álgosátnegirji. Samisk-norsk ordbok*. Universitetsforlaget.
- Haarala, Risto m.fl. 2001: *Suomen kielen perussanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki.
- Landrø, Marit Ingebjørg og Boye Wangensteen 1986: *Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok*. Oslo/Bergen/Stavanger Trondheim.

6.2. Annan litteratur

- Antonsen, Lene, Saara Huhumarniemi and Trond Trosterud 2009: Interactive pedagogical programs based on constraint grammar. *Proceedings of the 17th Nordic Conference of Computational Linguistics. Proceedings Series 4*.
- Karlsson, Fred, Atro Voutilainen, Juha Heikkilä and Arto Anttila 1995: *Constraint Grammar. A Language-Independent System for Parsing Unrestricted Text*. Natural Language Processing 4. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Moshagen, Sjur, Pekka Sammallahti and Trond Trosterud 2004: *Twol at work. Inquiries into Words, Constraints and Contexts. Festschrift in the Honour of Kimmo Koskenniemi on his 60th Birthday*, 94–105. CSLI Studies in Computational Linguistics.
<http://csli-publications.stanford.edu/koskenniemi-festschrift/10-moshagen-sammallahti-trosterud.pdf>

Lene Antonsen, Ciprian-Virgil Gerstenberger, Trond Trosterud
 Giellatekno
 Fakultet for humaniora, samfunnsvitskap og lærarutdanning
 Universitetet i Tromsø
lene.antonsen@uit.no, ciprian.gerstenberger@uit.no, trond.trosterud@uit.no

Sjur Nørstebø Moshagen
 Sametinget
 Karasjok
sjur.moshagen@samediggi.no

Ilse Cantell

Finlandssvensk ordbok reviderad

Charlotta af Hällström-Reijonen, Mikael Reuter: *Finlandssvensk ordbok*. Helsingfors: Schildts 2008.

Inledning

Första upplagan av *Finlandssvensk ordbok* (FSOB) kom ut år 2000. Författarna är språkvårdarna Charlotta af Hällström (numera af Hällström-Reijonen) och Mikael Reuter. Ordboken kom ut i en reviderad upplaga hösten 2008, som behandlas i denna recension.

En på många sätt ny upplaga

Förlaget är detsamma som tidigare, men FSOB har i och med den nya upplagan fått en ordentlig ansiktslyftning: de mjuka pärnarna har bytts ut mot hårda med ny omslagsdesign och bokens typografi och layout ser annorlunda ut.

Efter år 2000 följde två lätt reviderade upplagor av ordboken. Enligt förordet till den nyaste upplagan kom den senaste upplagan år 2002. Förlaget har valt att kalla dem alla för upplagor. En tryckning har dock kommit också år 2006 och på tryckortssidan av den står det ”Tredje upplagan, tredje tryckningen”. Boken har kanske ändå kommit ut i flera tryckningar än tre. Eller har förlaget kanske glömt att göra ändringar på tryckortssidan? Det är synd för boken ser ut att ha blivit en riktig bästsäljare med finlandssvenska mått, och därför vore det trevligt att kunna följa med hur många upplagorna och tryckningarna blivit under årens lopp.

Hur mycket ändringar som tillkommit i tryckningarna 2 och 3 är inte bekant för mig, men eftersom inget nytt förord skrivits antar jag att det är fråga om mycket små rättelser. Detta bekräftas också i förordet av den nyaste upplagan.

Om den nu utkomna fjärde upplagan sägs på tryckortssidan att den är ”Fjärde, reviderade upplagan”. Denna kan alltså i alla fall på goda grunder kallas för en egen, helt ny upplaga. Det är kanske en smaksak

om man vill kalla den andra eller fjärde upplagan. För klarhets skull kallar jag här i fortsättningen den nya upplagan ”den reviderade upplagan”.

Att detta är en ny upplaga och inte bara ett nytryck framgår också av att den reviderade upplagan har ett nytt förord där de viktigaste ändringarna gentemot de tidigare nämns¹. Upplagan som i förordet sägs vara en totalt omarbetad version av ordboken är resultatet av ett samarbete med kolleger i Sverige. Det är ett samarbete som pågick redan under arbetet med den första upplagan.

Förtexterna i den reviderade upplagan är desamma som i de tidigare tryckningarna. Texten efter förordet har fått en ny överordnad rubrik *Inledning*. I de tidigare upplagorna var den överordnade rubriken *Några principer för den finlandssvenska språkvården*. Under den fanns förutom ett ca en halv sida långt avsnitt om just de avsedda principerna också avsnitt om FSOB:s målgrupp, om ordvalet och terminologin i ordboken, om uttalsbeteckningarna i och läsanvisningar till ordboken. Den överordnade rubriken var alltså felaktig, den reviderade upplagans rubrik är en rättelse. Dessutom har i avsnittet *Inledning* en ny under rubrik *Uttalsbeteckningar* tillkommit, också detta är en förbättring. I alla upplagor ingår dessutom en förkortningsförteckning. Från de tidigare upplagornas förkortningsförteckning har sex förkortningar utgått, medan tre tillkommit i den nya. De tillkomna är *it.* (= italienska), *neutr.* (= neutrum) och *sv.* (= svenska) av vilka de två första troligen tillkommit med anledning av nya uppslagsord.

Själva ordboken, dvs. lemmalistedelen, är nu ombruten i två spalter på ett annat sätt än i de tidigare upplagorna. Nu löper artikeltexten på en spalt i motsats till de tidigare upplagornas ombrytning med uppslagsorden och de stilistiska markörerna eller ämnesområdesmarkörerna till vänster och rekommendationerna och exemplen till höger. En artikel går i de tidigare upplagorna tvärs över sidan, något som bidrar till ett luftigt intryck men gör att boken verkar något kompendieaktig. Den nya bokens ”normala” tvåspaltslayout bidrar tillsammans med de hårda pärmarna till att den reviderade boken har ”ett mindre anspråkslöst utseende”,

¹ Tyvärr har det nya förordet drabbats av ett missöde då ett avsnitt på ca sju rader kommit med två gånger och tacket till kollegan som hjälpt till med det tekniska helt obegripligt kursiverats. Slarvfel i förtexterna uppstår lätt dels p.g.a. tidsbrist, dels p.g.a. att författarna drar en lättnades suck i och med att bokens egentliga text blivit färdig, det är ju onekligen det viktigaste. Å andra sidan gör fel just på dessa sidor ett slarvigt intryck som lätt kan påverka intrycket av hela boken. Men till sist så ”vet ju alla” ordboksförfattare att ”ingen läser förtexterna”. Förargligt är detta i alla fall!

något som Kristina Nikula efterlyste i sin recension i LexicoNordica7. En klar förbättring alltså!

Recensionen av upplaga 1 i LexicoNordica och författarnas svar

Innan jag går in på innehållet i FSOB vill jag referera något av den diskussion som förts i LexicoNordica omkring första upplagan av ordboken.

Första upplagan recenserades av Kristina Nikula i LexicoNordica 7. I samma nummer gavs författarna möjlighet att svara på den kritik boken fick. Två nummer senare, i LexicoNordica 9, ingick dessutom en längre presentation av ordboken skriven av Charlotta af Hällström. Presentationens tyngdpunkt låg på begreppet normering, en genomgång av den finlandssvenska språkvårdens syften samt på de principer författarna följde vid normeringen i FSOB.

Huvudpunkterna i Kristina Nikulas kritik av innehållet i FSOB:s första upplaga gällde bristen på en klart uttryckt norm för finlandssvenskan och oklarhet i användningen av termen *finlandism*. I fråga om normen och graderingen av finlandssvenska ord och uttrycks acceptabilitet anser Kristina Nikula att författarna uttrycker sig luddigt. Dessutom anser hon att graderingen av acceptabiliteten är subjektiv och inkonsekvent och leder till att finlandssvenskan förefaller sakna norm eller till och med ha två normer.

Kristina Nikula kritiserar också ordboken för att den i och med ett kraftigt inslag av fackspråk gör att finlandssvenskan framstår som ännu mera exotisk än den i själva verket är. Den finländska/finlandssvenska kulturen är en annan än kulturen i Sverige och därför är det enligt Nikula inte oväntat att det förekommer vissa skillnader alla likheter till trots.

Därtill kritiserar Nikula ordbokens författare för att dessa är för benägna att härleda ord och uttryck från finskan även om långivaren ofta kan finnas i de finlandssvenska dialekterna.

I sitt svar avvisar författarna närmast kritiken mot graderingen av finlandismernas acceptabilitet över huvud och i någon mån också kritiken mot det subjektiva i graderingen. De menar att det inte hade funnits något behov av en sådan här ordbok om finlandismerna, dvs. avvikelserna från språkbruket i Sverige, vore antingen helt acceptabla eller helt förkastliga. Författarna medger att en gradering inte kan vara annat än mer eller mindre subjektiv, men menar att rekommendationerna i FSOB grundar sig på en större erfarenhet än vad en genomsnittlig läsare kan

antas ha. Det subjektiva i rekommendationerna går Charlotta af Hällström också in på i sin artikel i LexicoNordica 9, där hon understryker att det i ordboken ändå bara är fråga om rekommendationer.

Innehållsliga ändringar i den reviderade upplagan

Den reviderade upplagan av FSOB utgår följaktligen från samma uppfattning om normering som den första. Utgångspunkten är så gott som oförändrad. Ändringarna i innehållet berör vissa typer av angivelser. En del nya ordartiklar har tillkommit och en del andra strukits. Dessutom har vissa angivelsetyper i artiklarna ändrats. En del av dessa ändringar kan ses som rätt betydelsefulla och kanske t.o.m. som en reaktion på Kristina Nikulas kritik.

De tillkomna och de strukna uppslagsorden

Drygt 440 nya uppslagsord har tillkommit och cirka 190 uppslagsord har utgått. Sammanlagt ingår i den reviderade upplagan av FSOB 2 550 uppslagsord. Ökningen är kanske inte så mycket en följd av språkutvecklingen som av att användarna efterlyst en del ord som inte funnits med i första upplagan. Av de ord som Kristina Nikula efterlyste i sin recension har endast ordet *aftonandakt* fått komma med försett med rekommendationen ”I svenskan används vanligen **kvällsandakt**.”

För att titta lite närmare på ändringarna i lemmalistan gick jag igenom uppslagsorden på bokstaven *k* i den reviderade upplagan. Vilka slags ord har kommit till och vilka har strukits? Bland de ca 240 uppslagsorden på *k* är 24 sådana som inte funnits i de första upplagorna. I gengäld har 7 uppslagsord på *k* strukits.

Bland de tillkomna orden finns en del etablerade, ”gamla hederliga” finlandismer som t.ex. det vardagliga verbet *kacka* ’bajsa, skita, ha avföring’ – substantivet fanns i den tidigare upplagan, vidare den politiska termen *kläm* som förklaras som ”kort sammanfattning av förslag e.d. med hemställen eller yrkande till ett beslutande eller verkställande organ (t.ex. riksdagen eller kommunfullmäktige)” och ordet *kedjekrock* som försetts med rekommendationen ”I svenskan används **seriekrock**”. Dessa är ord som gott kunde ha varit med redan i den första upplagan.

En del av de tillkomna orden står för nya företeelser i det finländska samhället. Sådana är t.ex. termerna *kostnadsmotsvarighet* och *kostnadsverkning* (i stället rekommenderas *kostnadssamband* och *kostnads-*

effekt). Det ser ut att vara nödvändigt att FSOB:s lemmalista revideras med jämna mellanrum i och med att nya termer införs i språket.

Bland de strukna orden finns de barnspråkliga och troligen också inom Finland regionala orden *kolo* och *kulu* 'gullig, söt', ord som troligen inte är särskilt frekventa numera. Jag saknar inte de här orden i den reviderade upplagan. Ord som fått utgå kan också vara termer från olika områden, t.ex. *kompetenskrav* (i modern finsk lagstiftning vanligen **behörighetsvillkor**), *kretsmöte* (distriktsmöte) och *kustskeppare* 'person som gått kurs i kustnavigation'. Jag gissar att dessa utgått för att de inte ansetts vara frekventa. Men de kunde gott ha fått hänga med ändå med tanke på läsare som stöter på dessa ord i äldre texter.

Nytt i artiklarnas innehåll

I förordet nämns också att ändringarna märks på sättet att presentera materialet och på rekommendationerna. Med det senare avses första upplagans användning av pilar som användarna inte alltid lyckades tolka rätt. Rekommendationerna som tidigare stått till höger om en kraftig svart pil har nu skrivits ut som en explicit rekommendation, t.ex.

aktielokal Använd i stället **aktielägenhet**.

eller något lindrigare

bergull Använd hellre orden **stenu**, **mineralull**.

i morgon på morgonen I svenskan används vanligen **i morgon bitti**.

Detta är absolut användarvänligt och alltså en klar förbättring.

En annan ändring som jag gärna ger en rätt stor betydelse kan man se redan i förkortningsförteckningen. Förkortningen *rsv.* (= rikssvenska) finns inte med längre. I stället har förkortningen *sv.* (= svenska) tillkommit. T.ex. i artikeln *ringbud* hade de rekommenderade alternativen till exempelfraserna försetts med markören *rsv.* och nu i den reviderade upplagan alltså med *sv.* eller på andra ställen med det utskrivna i svenskan används vanligen:

ringbud - Får jag lämna ringbud? *rsv.* Kan du be honom ringa (mig)?

har nu blivit till:

ringbud - Får jag lämna ringbud? sv. Kan du be honom ringa (mig)?

och

alarm i rsv. vanl. **larm**.

anges nu så här:

alarm I svenskan används vanligen **larm**.

Termen *rikssvenska* är i detta sammanhang något problematisk, då begreppet ofta uppfattas som en motsats till finlandssvenskan (och estlandssvenskan) och speciellt i Finland lätt som den form av svenska som talas *endast* i Sverige. Det är då naturligare att rätt och slätt kalla de rekommenderade alternativa uttrycken för svenska. Avsikten med finlandssvensk språkvård är att närma, inte fjärma de två språkvarieteterna. Jag tror att denna lilla terminologiska ändring är större än den ser ut att vara och att den just på terminologins nivå hjälper till att skapa klarhet i normen genom att motsatsförhållandet finlandssvenska vs. rikssvenska (sverigesvenska) skjuts i bakgrunden.

Motsatsförhållandet har på samma sätt tonats ned genom att man på många ställen i den reviderade upplagan av FSOB ersatt begränsningen ”i Sverige” med rekommendationen ”i svenskan”:

korgboll i Sverige vanl. **basket, basketboll**

har nu blivit till:

korgboll I svenskan används vanligen **basket, basketboll**.

Här ovan har det varit fråga om sk. etablerade finlandismer för vilkas del FSOB velat ge alternativa rekommendationer. Då det gäller en mycket väl etablerad finlandism, nämligen ordet *aderton* (för *arton*) har fortfarande ingen rekommendation om övergång till den kortare formen *arton* getts, men ordet har i den reviderade upplagan av FSOB kompletterats med en varning. Så här ser artikeln *aderton* nu ut i sin helhet:

aderton I Sverige är formen **arton** vanligast i både tal och skrift.

Aderton uppfattas som högtidligt i svenskan.

Man kan kanske ändå tolka in en mycket väl inlindad rekommendation till förmån för den kortare formen här.

Vid sådana termer som kallas för officiella finlandismer finns begränsningen *I Sverige* kvar också i den reviderade upplagan. Sådana officiella finlandssvenska termer är t.ex. samhällstermerna *ministerium* (i Sverige: **departement**, **statsdepartement**) och *invalidvård* (i Sverige: **handikappvård**), examensbeteckningen *institutsingenjör* (i Sverige: **gymnasieingenjör**) och livsmedelsbeteckningen *knackkorv* (i Sverige närmast: **knackvurst**, **wienerkorv**, **varmkorv**). På detta sätt har man också lyckats skapa klarhet i normen. De termer som är försedda med begränsningen *i Sverige* är absolut tillåtna finlandismer, ord som bör användas om finländska förhållanden.

I den första upplagan av FSOB ingick vid åtminstone två i finlandssvenskan ofta förekommande uttryck varningen ”Uttrycket är omöjligt att förstå för den som inte kan finska.” Varningen finns där vid uttrycken *ha sin egen ko i diket* (’tala för sin sjuka mor, tala för sin sjuka moster, bevaka sina egna intressen, ha egna intressen att bevaka’) och *lyfta katten på bordet* (’sluta gå som katten kring het gröt, kalla saker vid deras rätta namn, tala rent ut, ta tjuren vid hornen, se sanningen i vitögat’). Uttrycken är ordagranna översättningar av bildliga finska uttryck som inte förekommer i samma form i svenskan. Detta är ett rätt vanligt sätt att skapa nya uttryck i finlandssvenskan och en varning vore verkligen på sin plats. Mitt ”favorituttryck” av den här typen är *gå åt som på heta stenar* (’gå åt som smör i solsken’). För att förstå detta, måste man både kunna finska och veta hur det går till då man badar bastu. Jag tycker att det är synd att denna oemotsägliga varning slopats.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan det sägas att FSOB genomgått en rätt så radikal förnyelse av det yttre och att förnyelsen är lyckad på många sätt.

På artikelnivå kan man se en del nytillkomna uppslagsord och en del strukna. Att det kommer till nya ord är alltid bra. En del av de strukna orden hade däremot gärna kunnat få bli kvar.

Då det gäller bokens innehåll kan man se att utgångspunkten är densamma som i den första upplagan, dvs. den allmänna utgångspunkten för finlandssvensk språkvård. En ändring i terminologin har medfört att normen klarnat något. Författarna vill inte medverka till att dra en skiljelinje mellan finlandssvenska och sverigesvenska.

Rekommendationerna i artiklarna har för det mesta blivit klarare, men jag förstår inte varför man slopat ”världens bästa finlandssvenska språkvårdsargument”, dvs. ”Uttrycket är omöjligt att förstå för den som inte kan finska”. Om en rekommendation motiveras med hjälp av ett hållbart pedagogiskt argument, får den bättre genomslagskraft än om argumentet saknas.

Den ene av författarna till FSOB, Mikael Reuter gjorde den 18 mars 2009 läsarna av språkspalten ”*Reuters ruta*” i tidningen Hufvudstadsbladet medvetna om en finlandism som han inte tidigare vetat varit en finlandism och som inte kommit med i någondera av de hittills utkomna upplagorna av FSOB. Upptäckten av en ”ny” finlandism, eller egentligen två finlandismer, dvs. reflexivverben *skriva ut sig* och *skriva in sig* i betydelseorna ’utträda/träda ut’ (ur kyrkan) respektive ’bli medlem’ (i kyrkan) garanterar att arbetet med finlandismerna kommer fortsätta och att FSOB kommer ut i flera upplagor efter denna.

Litteratur

- af Hällström, Charlotta & Mikael Reuter: *Finlandssvensk ordbok*. (1. upplagan) Helsingfors: Schildts 2001.
- af Hällström, Charlotta: Normeringen i Finlandssvensk ordbok. I: *LexicoNordica* 9, 51–62.
- Nikula, Kristina: Finlandssvensk ordbok. I: *LexicoNordica* 7, 247–261.
- Reuter, Mikael: Skriva ut sig och skriva in sig. Språkspalt i *Hufvudstadsbladet* 18.3.2009.

Ilse Cantell
 WSOYpro Oy/ Ordböcker
 Rödbergsgatan 23 I 197
 00150 Helsingfors
 il.cantell@pp.inet.fi

Birgit Eaker

En ny svensk etymologisk ordbok

Birgitta Ernby: *Norstedts etymologiska ordbok*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag 2008.

Det är en stor händelse när en ny svensk etymologisk ordbok kommer ut. Tidigare etymologiska ordböcker är lätt räknade: Elof Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok*, 1–2 (3 uppl. 1948), fortfarande standardverk på området och sedan länge föremål för uppdatering, Elias Wessén, *Våra ord, deras uttal och ursprung. Kortfattad etymologisk ordbok* (2:a tillökade uppl. 1975) och Fredrik Tamm, *Etymologisk svensk ordbok* (1890–1905), tyvärr inte fullständig. Nationalencyklopediens ordbok ger korta etymologier, med Birgitta Ernby som författare. Hit ska också räknas Gösta Bergman, *Ord med historia* (8:e uppl. 2005) och Bo Bergman, *Ordens ursprung* (2007) som behandlar ca 2 500 respektive 2 200 ord på ett trevligt och lättillgängligt men också kunnigt och vederhäftigt sätt. Ordens etymologier ges också av Svenska Akademiens ordbok, nu inne på bokstäverna T och U.

Etymologi, dvs. den gren av språkvetenskapen som behandlar läran om ords ursprung och samband med andra ord, är ganska ung som vetenskap i nutida bemärkelse. Själva ordet, bildat av grekiska *etymos*, sann, och *-logia*, lära, vetenskap, visar en tidigare inställning, nämligen att orden ursprungligen speglade företeelsernas eller tingens sanna väsen. Den moderna etymologin grundlades först under 1800-talet. Intresset för ords ursprung är mycket äldre än så, men tidigare grundade man ofta härledningar på tillfälliga ljud- eller skriftligheter.

Utvecklingen inom språkhistorien har givit oss kunskaper som vi nu kan utnyttja inom etymologin. Etymologiska härledningar av ord, dvs. ordens etymologier, ska baseras på gemensamt ursprung, inte på tillfälligheter. Genom metodiska jämförelser med ord i skilda språk söker etymologen finna motsvarigheter eller besläktade ord så långt tillbaka det är möjligt, förklara ordets bildning och om möjligt föreslå en ursprunglig betydelse.

Men även om metoden är vetenskaplig och härledningen bygger på allt vad vi nu känner till om språkens utveckling finns ofta ett visst mått av osäkerhet. Inte sällan yppar sig olika möjligheter som etymologen har

att ta ställning till. I utförliga etymologiförslag bör sådana möjligheter tas upp och diskuteras. Ofta väljer etymologen bland möjliga härledningar den han/hon tycker är mest trolig, och det är ett känt faktum att ett första förslag som av upphovsmannen försetts med ett tentativt "möjligen", snart blir "sannolikt" och så småningom presenteras som sanning (åtminstone tills ett annat förslag dyker upp).

Mot den bakgrunden är det nog inte så konstigt att vi inte har fler etymologiska ordböcker. I en ordbok vill man kanske kunna ge och få klara besked: så och så förhåller det sig – inte olika möjligheter: det kan förhålla sig så eller så. Desto roligare är det att Norstedts har velat satsa på en etymologisk ordbok. Baksidestexten: "Norstedts etymologiska ordbok härleder närmare 20 000 svenska ord tillbaka till deras ursprung" är dock lite illavarslande och det är med särskild uppmärksamhet på etymologiernas utformning som jag har granskat ordboken.

Ordbokens syfte, ambitionsnivå och uppläggning

Norstedts etymologiska ordbok är en till storleken lätthanterlig bok (en volym, 792 s.) med karakteristiska marinblå tvärränder mot en varmt gul bakgrund där "ORDENS HISTORIA" framträder mot svagt skuggade ord. Några av dem kan skönjas, t.ex. *hagtorn*, *hammock*, *oblivion* (det sista inte i ordboken). "Ordens historia" ingår inte i ordbokens titel, men kan ju förklara vad ordboken handlar om för den som inte känner till ordet *etymologi*.

Ordboken inleds med ett kort förord av författaren, Birgitta Ernby. Hon förklarar att ordboken vänder sig till en bred, allmän läsekrets som är intresserad av etymologi. Det framgår att ett viktigt mål har varit att göra ordboken lättläst och lättillgänglig. Den innehåller t.ex. (i motsats till de flesta ordböcker) inga förkortningar annat än de allmänt vedertagna. Den anger inte heller uttalsbeteckningar, med undantag för accenter på latinska och grekiska ord för att underlätta uttalet av ord från dessa språk.

Artiklarna har mycket enkel och ganska fast struktur. Alla ord har korta definitioner som vanligen följer direkt efter uppslagsordet. Olika betydelser skiljs åt genom semikolon och är inte numrerade. De i ordböcker vanliga uppgifterna om ordklass saknas, men ibland föregår en bruklighetsuppgift inom parentes och i mindre stilgrad själva definitionen. På ny rad efter en inledande kraftig punkt eller prick följer sedan etymologin med citerade ord i kursiv stil. En artikel avslutas inte sällan med hänvisningar till besläktade ord.

Ordboken innehåller också ett antal (runt 200) korta s.k. specialartiklar med tonad bakgrund. Det är dels fristående artiklar på sin alfabetiska plats, dels tillägg till vanliga artiklar som återges så.

Kommentarer

Urvalet av uppslagsord är stort, enligt förordet närmare 20 000 ord. Boken innehåller, som baksidestexten anger, ord ur olika sfärer och med olika stilvärden, från rena fackord till slang; sändialektala ord saknas av begripliga skäl. En begränsning har gjorts när det gäller sammansättningar och avledningar, vilket är rimligt. Det säger sig självt att om man vill ge härledning av 20 000 ord och definera dem och dessutom undvika förkortningar måste behandlingen av varje ord bli kortfattad. En fråga är väl om den kan vara så kortfattad och ändå vetenskapligt korrekt.

Brukligheter

Brukligheterna är få och när de sätts ut tycks de i stort sett följa Svenska Akademiens ordlista (SAOL) (13 uppl.): ”vardagligt” (SAOL: vard.) t.ex. *cabb*, *fimp*, *fisa*, ”nedsättande” (= SAOL) t.ex. *slampa*, ”kan uppfattas som nedsättande” (=SAOL) t.ex. *neger*, ”äldre ord” (SAOL: åld.) t.ex. *jungfru*, *vadan*.

Angivelserna överensstämmer inte alltid med SAOL:s; ett par exempel på skillnader: *bög* och *hora* saknar bruklighet i Norstedts etymologiska ordbok, men har beteckningarna ”kan uppfattas som nedsättande”, respektive ”starkt nedsättande” i SAOL, *fitta* betecknas som ”nedsättande”, medan SAOL har ”kan väcka anstöt”, en beteckning som jag inte har funnit i Norstedts ordbok. SAOL använder även andra beteckningar (särskilt uppgifter om fackområde) som inte förekommer i Norstedts ordbok.

Att sätta brukligheter är inte lätt och man kan ha olika uppfattningar om ords stilvärde och laddningar. Jag skulle inte ha satt ”vardagligt” på *fimp*, som för mig egentligen är det enda ordet för en cigarettstump (det är ju ordet och inte företeelsen som ska bedömas) och jag skulle definitivt ha satt ”nedsättande” på *hora*. Men jag tycker faktiskt inte att det är nödvändigt med bruklighetsangivelser i en etymologisk ordbok, som ju ska inrikta sig på ordens härledning inte deras nutida bruk. Man hade kunnat nöja sig med en anmärkning i förordet om att de upptagna orden

kommer från olika områden, har olika stilvärden och att vissa ord nu kan uppfattas stötande.

Men eftersom det nu finns bruklighetsangivelser i ordboken borde de ha kommenterats i förordet. Särskilt beteckningen ”äldre ord” borde ha förklarats eller, ännu hellre, inte ha använts. Med beteckningen vill man påpeka att ordet i nutida språkbruk uppfattas som äldre, inte att ordet i sig är äldre än andra ord. Men beteckningen är inte entydig och enligt min mening inte lyckad i en etymologisk ordbok. Det hade varit bättre att använda beteckningen ”ålderdomligt”, om man vill ange nutida bruklighet.

Definitioner

I förordet sägs varje uppslagsord innehålla ”en ganska noggrann definition, ofta i anslutning till Svensk ordbok, tredje upplagan”. Det kan konstateras att ett starkt samband föreligger med denna ordbok (också utgiven av Norstedts), liksom med Nationalencyklopediens ordbok och SAOL. I förhållande till Svensk ordbok är definitionerna inte sällan förkortade, enligt min mening inte alltid med gott resultat.

Vissa definitioner är (sannolikt på grund av önskad korthet) ganska egendomliga. Ett par exempel på, i mitt tycke, mindre lyckade definitioner: *Djur* ”varelse som kan röra sig och som liknar människan”. Människan är som bekant (åtminstone ur biologisk synvinkel) också ett djur. *Alligator* ”krokodil”. En alligator är ett krokodilartat djur men inte en krokodil, de tillhör samma överordning men inte samma familj. *Gul* ”som har en färg som liknar solen”. Barn målar solen gul, men som illustration av färgadjektivet *gul* är den inte riktigt bra (varför inte välja maskros?).

Definitioner bör formuleras så att de är entydiga och inte kan miss-tolkas. En definition som den på *honung* ”söt, gul massa, framställd av bin” är därför mindre bra.

Olika betydelser är inte numrerade utan åtskilda av semikolon, vilket är rimligt i en etymologisk ordbok. Det innebär dock att semikolon inte bör användas mellan definitionsled som anger samma betydelse, vilket förekommer (t.ex. *varg* ”typ av grålurvig rovdjur; ulv”).

Definitions-kedjor av synonymöversättningar uppträder ibland i ordböcker och man bör se till att de är rimliga och inte slutar i en cirkel eller i tomma luften – utan att läsaren fått svar. *Båt* definieras som ”farkost” (en väl vid definition av *båt*), går man till *farkost* får man veta att det är ”fortskaffningsmedel i vatten, luften el. rymden”, ordet *fortskaff-*

ningsmedel saknas. *Skateboard* definieras som ”rullbräda”, ett ord som inte finns i ordboken. Det är, som ovan påpekades, rimligt att begränsa antalet avledningar och sammansättningar i en etymologisk ordbok; fortskaffningsmedel är troligen ett ord som ingår i det allmänna ordförrådet (i SAOL dock översatt med ”transportmedel”), och om man inte känner till ordet *rullbräda* kan man nog lista ut betydelsen. I *Docka* definieras: ”leksaker som liknar en människa; garndocka”. Ordet *garndocka*, dvs. en liten bunt eller härva av garn (till broderier o. d.) finns inte i ordboken. Betydelsen är kanske känd för läsaren, men det hade inte skadat med en förklaring, särskilt som betydelsen ’hopvriden bunt o. d.’ av vissa ansetts vara den ursprungligare.

Det blir lite inkonsekvent när alla uppslagsord – också sådana med självklar betydelse för den som har elementära kunskaper i språket – alltid har en definition, medan vissa ovanligare ord som förekommer i själva definitionerna inte har översatts och inte heller finns som uppslagsord.

Vissa betydelseangivelser som t.ex. *båt* ”farkost”, *ackusativ* ”kasus”, *jamb* ”versfot”, *gurka* ”typ av avlång, vanlig grönsak” kan fungera som identifierande definitioner, dvs. leda läsaren till ett visst ord som han/hon redan har i sitt ordförråd och känner till betydelsen hos, men ”ganska noggranna” kan de knappast sägas vara. I en etymologisk ordbok kan det dock ofta räcka med identifierande definitioner, men de bör naturligtvis presenteras som sådana.

Det faktum att alla uppslagsord har definitioner föranleder en fundering över läsarens roll. När söker man i en etymologisk ordbok och vem söker i den? Jag föreställer mig att man i första hand söker i en sådan ordbok om man vill veta ett visst ords historia och samband med andra ord och med ord i andra språk. Ett sådant intresse kan man givetvis ha även om man inte är språkvetare eller van att slå i ordböcker. Norstedts etymologiska ordbok vänder sig särskilt till sådana läsare. Men slår någon i en etymologisk ordbok för att få definitioner av ord som *djur*, *människa*, *bil*, *båt*, *fisk*, *fågel*? Enligt min åsikt kan man i en etymologisk ordbok gott avstå från att definiera sådana ord.

Naturligtvis ska man inte avstå från att ge en betydelsebeskrivning av ord som inte tillhör allmängodset. Homografer måste också förses med åtminstone identifierande definitioner.

En väl utformad definition kan också vara till nytta i en etymologisk ordbok för att hjälpa läsaren att förstå ordets bildning. Att honungens gula färg påpekas i definitionen kan hjälpa läsaren att förstå en ursprungsbetydelse ”ngt gult”. Denna möjlighet har utnyttjats i viss mån i

ordboken. Ett par exempel: *blåklint*: ”typ av ört med blå blommor i korg”, *retsina*: ”typ av grekiskt vin med smak av kåda”.

Definitionsspråket

Här vill jag inskjuta ett par kommentar om definitionsspråket. Det är i allmänhet enkelt och utan onödiga termer som kan verka avskräckande på en ovan läsare. Språket är dock överhuvudtaget är lite ojämnt. De flesta definitioner och specialartiklar är välformulerade, men några är mindre väl utförda.

Jag är inte helt tillfreds med användningen av frasen ”typ av”. Frasen är inte naturlig för mig. Jag kan säga ”en typ av” men väljer oftare ”ett slags” eller ”en sorts”. Men frasen används ju också (om än sparsammare) i Svensk Ordbok och Nationalencyklopediens ordbok och får väl anses etablerad i ordbokssammanhang. I Norstedts etymologiska ordbok blir den dock lite irriterande, särskilt som den inte sällan används i onödan, t.ex. *nypon* ”typ av röd frukt hos rosor”. Alla (sken)frukter hos rosor benämns nypon (såväl röda som svarta). *Druva* ”typ av saftigt bär på vinranka”. Några andra typer av bär än druvor finns inte på vinrankor (det finns olika sorters druvor, men det är en annan sak). *Fisk* ”typ av vattendjur med gälar och fenor”. Finns det ”vattendjur” med gälar och fenor som inte är fiskar? *Puré* ”typ av soppa el. mos av passerade födoämnen”. *Petunia* ”typ av omtyckt prydnadsväxt med stora trattformiga blommor i flera färger”. *Ingefära* ”typ av krydda med stark smak”. Ibland innebär frasen t.o.m. att definitionen blir felaktig: *Skräddare* ”typ av vattenlöpare med långa ben”. Vattenlöpare (som inte förklaras i ordboken) är en annan (äldre) benämning på skräddare, en insektsfamilj tillhörande skinnbaggarna. Alla arter i familjen skräddare/vattenlöpare har långa (bak)ben.

Den flitiga användningen av ”typ av” kan delvis bero på att längre definitioner plockade ur t.ex. Svensk ordbok har kortats ner. I ett längre sammanhang blir frasen inte så påfallande. Den kan ju mycket väl inleda en definition, där man först förklarar en sak som varande en typ eller art eller sort osv. av ett överordnat eller något vidare begrepp (som i en definitionsordbok också bör vara definierat), och sedan definierar denna typ. Så förhåller det sig nog med definitionen av *fisk*, jämför Svensk ordbok: ”typ av ryggradsdjur som lever i vatten och andas med gälar och vanl. har fenor och fjäll”. Men frasen har också lagts till där den saknas i Svensk ordbok, både när definitionen är längre och mer utförd där (t.ex. för *varg*, *nypon*, *gurka*) och när den är kortare, jämför t.ex. i

Svensk ordbok: *druva* ”bär på vinranka”, *ingefära* ”en krydda med stark smak”. Den ovan citerade definitionen av *puré* är väl efter SAOL (som inte har ”typ av”), jämför Svensk ordbok: ”utspätt (och smaksatt) mos vanl. av grönsaker o. d.”, SAOL: ”soppa el. mos av passerade födoämnen”.

Ordboksredaktörer har väl i alla tider lånat varandras definitioner och förhållandet mellan olika ordböcker är ett intressant område för forskning. Tidigare har forskningen framför allt inriktat sig på (beroende)förhållanden mellan äldre ordböcker, men förhållandet mellan ordböcker i vår tid är också intressant. Många ordböcker skrivs nu i datorsystem och uppgifter (t.ex. definitioner) lagrade i en databas kan lätt flyttas över från en produkt till en annan. Teoretiskt skulle det kunna betyda att definitioner blir bättre och bättre genom att användas, återanvändas och ständigt förbättras. I ovan nämnda exempel har dock tillvägagångssättet snarare haft motsatt effekt. Det kan i längden också finnas en risk för att definitionerna blir stereotypa eller utarmade och så småningom skeva och föråldrade. Själva lättheten att plocka in mer eller mindre färdiga definitioner kan kanske också leda till att det görs även när det inte är nödvändigt eller kanske ens rekommendabelt.

Specialartiklar

Innan etymologierna granskas närmare vill jag något kommentera de ca 200 s.k. specialartiklarna som i ordboken framträder mot tonad bakgrund. De är av olika slag, dels till sin struktur, dels innehållsmässigt. Till strukturen kan de antingen vara en hel ordartikel eller ett tillägg till en artikel. Ibland är det lite svårt att förstå varför en viss ordartikel har tonats, om det inte är för att framhäva att just det ordet är extra intressant, förstås. I allmänhet är specialartiklarna dock mer encyklopediska till sitt innehåll och språket är mindre formelbundet. Även de är korta, som mest en 15–16 spaltrader.

Specialartiklarna används ibland för att ge lite extra språklig information till läsaren, vilket är utmärkt. Ett par exempel: I artikeln *fornsvenska* får man reda på periodindelningen av svenskt skriftspråk. *Lågtyska* får en förklaring i en specialartikel (dock inte medellågtyska). Under *till* får man veta att prepositionen förr styrde genitiv och att rester finns kvar i vissa uttryck som exemplifieras.

Det är oundvikligt med vissa facktermer i en etymologisk ordbok och eftersom de inte förklaras i ordbokens förord eller finns upptagna i en termlista är det bra att några av dem tas upp i specialartiklar. Som

exempel kan nämnas *ljudhärmande* (onomatopoetiska) och *ljudmålande* (ljudsymboliska). Lite klumpig tycker jag nog att beskrivningen av ljudmålande är: ”*Ljudmålande (ljudsymboliska)* ord försöker att gestalta företeelser med andra sinnesintryck än hörsel­fö­r­nim­mel­ser”. En formulering som t.ex.: ”med ljudmålande ord försöker man i ljud återge företeelser som inte är hörsel­fö­r­nim­mel­ser” hade varit att föredra. Men de följande exemplen visar vad författaren menar.

Min invändning i det här fallet beror nog delvis på en aversion mot att ord framställs som mer eller mindre levande varelser. Att det är inte en aversion som författaren delar visar sig i flera andra formuleringar, t.ex. i den tonade rutan under *artikel*: ”Bestämda *artikeln* i arabiska heter *al*.”

En term som används ganska ofta i specialartiklar men som inte har fått någon förklaring är *översättningslån*, dvs. nybildade ord som helt eller delvis är översättningar av ett ord eller en fras i ett främmande språk, t.ex. ”*Träsnitt* ’grafisk metod [...]’ är ett översättningslån från tyska *Holzschritt*”. Kanske termen kan antas vara genomskinlig men den hade gott kunnat få bli en specialartikel.

Specialartikeln *sl-* talar om att ovanligt många ord som börjar med *sl-* är nedsättande och ger exempel på sådana ord. Informationen är relevant, men det hade varit bra om alla exempelorden faktiskt hade fått den bruklighetsbeteckningen i ordboken – eftersom bruklighetsbeteckningar ges. Det tycks ibland finnas ett glapp mellan informationen i specialartiklar och de vanliga artiklarna – informationen korrelerar inte helt och hållet. Ett annat exempel på det är specialartikeln *hästhov*, som också tar upp en dialektal benämning, *hostehäva* (så kallad på grund av medicinsk användning) och synonymen *tussilago*. Detta slags information är trevlig att få och kan säkert uppskattas av många läsare. Det är bara synd att man inte har valt samma latinska form i härledningen av *tussilago* som under detta uppslagsord, dvs. ”bildning till latin *tuss* ’is, hosta’”. (I specialartikeln sägs ordet vara bildat till det latinska substantivet *tussa* ’hosta’.)

Specialartiklarna är (säkert avsiktligt) hållna i en närmast vardaglig ton. Det är bra att språket är enkelt och inte tillkrånglat, men ibland har formuleringarna blivit något oprecisa. Ett par exempel : ”*Vale* i frasen *tvi vale* betyder ’varde tvi’, alltså ungefär ’måtte (man) spotta’ ” – *vale* är ju en form av *varde* och betydelseuppgiften gäller hela frasen. ”Ordet *alt* är bara en av många musiktermer som ytterst härstammar från italienskan. Några exempel är *aria*, *baryton* [...]” osv. Informationen om sfär av lånord från ett visst språk är relevant och intressant, men jag vänder mig mot användningen av ”ytterst”. Det italienska ordet *alto*

kommer av latinets *altus*, hög, vilket också anges i ordets etymologi. Det hade varit korrektare med en formulering som t.ex.: ”Ordet *alt* är en av många musiktermer som har lånats från italienskan, ibland via något annat språk.” Ordet *alt* har sannolikt kommit via tyskan (vilket författaren inte nämner men möjligen är det därför hon har valt det missvisande ”ytterst”).

Men även om det kan finnas invändningar mot någon del eller någon formulering av en och annan specialartikel tycker jag att den information författaren har valt att ta fram är relevant och borde kunna vara intressant för många. Idén är god.

Etymologier

Etymologierna är komprimerade och fasta till strukturen. Först ges en fornsvensk form om sådan finns. Runsvenska tas inte upp. Om ordet saknas i fornsvenska kan en svensk dialekt- eller slangform inleda. Om ordet är germanskt följer i allmänhet ”germanskt ord” eller ”allmänt germanskt ord” och något eller några exempel på motsvarande ord i något eller några språk. Ibland slutar ett sådant ords etymologi med detta, ibland anges släktskap med andra ord eller ordets bildning, ibland anges ”av omdiskuterat ursprung” eller ”av osäkert ursprung” och ibland lämnas ett förslag, t.ex.: ”av ljudhärmande el. ljudmålande ursprung”. Etymologin avslutas ganska ofta med hänvisning till besläktat eller besläktade ord i ordboken. Några exempel: *sten*: ”fornsvenska *sten*; allmänt germanskt ord, t.ex. engelska *stone*, tyska *Stein*, gotiska *stains* med samma betydelse; ursprungligen ’ngt stelnar’ och besläktat med **stearin**”; *slak*: ”fornsvenska *slaker*; allmänt germanskt ord, t.ex. engelska *slack* med samma betydelse; besläktat med latin *laxus* ’slak’; jfr **laxera**”, *knal*: ”svenska dialekter *knal*; av osäkert ursprung, men ev. en sammansmältning av **2 knapp** och **skral**”.

Om ordet är ett lån anges långivande språk, ordform och betydelse och ibland ordets bildning. Ett par exempel: *stearin*: ”av franska *stéarine* med samma betydelse; bildning till grekiska *ste’ar* ’talg; jfr **kolesterol**”, *laxera*: ”av latin *laxa’re* ’lösa; lossa’, till *laxus* ’lös; slapp’; jfr **relaxa**”, *romb*: ”av grekiska *rhombos* med samma betydelse, till *rhombos* ’vrida’”, *roller* (’typ av mjuk rulle med skaft att måla med’): ”av engelska *roller* med samma betydelse, till *roll* ’(att) rulla’; jfr **2 roll**”.

På vilket sätt olika ord är besläktade beskrivs sällan. Det kan, som när det gäller förhållandet mellan *sten* och *stearin*, vara fråga om att

orden anses ha samma indoeuropeiska rot. Hänvisningarna är ibland, men långt från alltid, korshänvisningar, under *kolesterol* hänvisas tillbaka till *stearin* och under *relaxa* till *laxera*, men under *stearin* nämns inte *sten* och under *laxera* inte *slak*.

Etymologierna går i allmänhet inte djupt, men strukturen är logisk och följer i stort sett mönstret i andra ordböcker. Undantag utgörs av Gösta resp. Bo Bergmans ordböcker, där presentationen inte är så komprimerad och strukturen mycket friare, men där varje ords etymologi i stället har fått ta större plats. Birgitta Ernby har närmat sig den modellen i en del av specialartiklarna. Eftersom etymologierna för övrigt är komprimerade och närmast formelartade är det nödvändigt med en ganska fast struktur i presentationen.

Med komprimerad i detta sammanhang menar jag bl.a. att man har tillämpat konventionen att återge relationer mellan ord med endast en preposition i stället för att skriva ut förhållandet, t.ex. *av* i stället för *ordet kommer av*, *till* i stället för *ordet är bildat till*. Användningen av prepositioner följer vanligen ett strikt mönster i etymologiska verk, även om mönstret kan vara lite olika i olika ordböcker. Mönstret är inte helt tydligt i Norstedts etymologiska ordbok.

Prepositionen *efter* används ofta i etymologiska ordböcker för att uttrycka att ett ord är bildat efter mönster av ett annat ord eller är ett översättningslån. Vid rent lån används vanligen *av*. Detta stämmer ibland, men inte alltid, med bruket i Norstedts etymologiska ordbok. Några exempel på *efter* använt på detta sätt: *underhus*: ”efter engelska *the Lower House* med samma betydelse”, *underlägsen*: ”efter medelågtyska *underlegen* med samma betydelse”, *hårdkokt*: ”efter engelska *hard-boiled* med samma betydelse”, *överspel*: ”efter engelska *overaction* med samma betydelse” (här saknas för övrigt hänvisning till ordet *action*). Men många liknande låneförhållanden inleds i ordboken med prepositionen *av*, t.ex. *övertala*: ”av tyska *überreden* med samma betydelse”, *slagskugga*: ”av tyska *Schlagschatten* med samma betydelse”.

Prepositionen *till* används i etymologiska ordböcker vanligen för att visa att ett ord är bildat till en följande citerad ordform, t.ex. genom avledning, så också i denna ordbok. Inte sällan har ett förhållande förtydligats genom att ”bildning till” har skrivits ut, som i etymologin till *stearin*, däremot omtalas inte vilken slags ordbildning det är fråga om. I denna ordbok används *till* också vid sammansättningar och där är det svårare för läsaren att supplerat uteslutna ord och få en logisk mening. Sammansättningar och uttryck presenteras alltså som bildningar *till* de ingående orden i stället för, som vanligt är, bildningar *av* dessa. Några exempel: *galapetter*: ”bildning till **2 gala** och personnamnet *Petter*”,

nanoteknik: ”bildning till **nano-** och **teknik**”, *negro spiritual*: ”av engelska *negro spiritual* med samma betydelse, bildat till *negro* ’neger’ och *spiritual* ’andlig sång””, *metatablett*: ”kortform av *metaldehyd*, till **meta-** och **aldehyd** [står: **aidehyd**] samt **tablett**”. Den sista etymologin kunde gott ha utförts något, t.ex. *metatablett* sammansättning av *meta*, som är en kortform av *metaldehyd*, en bildning av *meta-* och *aldehyd*, och *tablett*.

Det kan inte sägas vara fel att använda *till* i stället för *av* i fall som ovan, men om samma preposition används för avledning och sammansättning kan det bli svårare att med hjälp av endast prepositioner förstå ordbildningen. Valet av prepositioner kan tyckas vara subtila petitesseer som går läsaren förbi, och kanske är det så. Men etymologier är i allmänhet, också i denna ordbok, komprimerade och formelartade och därmed ganska svåra att läsa. Kanske kan en strikt och konsekvent användning av prepositioner i någon mån underlätta för läsaren.

Ibland tycker jag faktiskt att etymologierna är väl kortfattade, som t.ex. vid ett antal sammansättningar och uttryck där endast ena ledet förklaras, t.ex. *grindval*: ”till färöiska *grind* ’rad; flock av valar’; besläktat med **grind**”, *rosévin*: ”av franska *vin rosé* med samma betydelse, till *rosé* ’rosenfärgad””, *fisförnäm*: ”bildning till *fis*, se **fisa**, i en allmänt nedsättande betydelse”; sådana etymologier kan gott utföras så att även det andra ledet (i dessa exempel *val*, *vin*, *förnäm*) nämns. Det blir lite märkligt när ett ord som *fisförnäm* (definierat ”struntförnäm”, ett ord som inte finns i ordboken) förklaras som en bildning till *fis*; en komplettering (t.ex. en hänvisning beträffande senare ledet till *förnäm*) är nödvändig. När det gäller *rosévin* hade det kanske räckt med en formulering som t.ex.: efter franska *vin rosé* med samma betydelse, eg. ’rosenfärgat vin’. Ett exempel till: *grizzlybjörn*: ”av engelska *grizzly bear* [här har ett tryckfel insmugit sig, det står: *glizzly*], till *grizzly* ’grå’, till franska *gris* ’grå’, och engelska *bear* ’björn””; en fullständigare etymologi som talar om att ordet är en sammansättning och också tar upp senare ledet *björn* hade varit att föredra.

Ordet *sammansättning* har som kanske framgår ovan undvikits i etymologierna. Över huvudtaget har språkliga facktermer undvikits i hög grad. Några förekommer dock, *översättningslån* har tidigare nämnts. Andra termer som inte har definierats men används är *kortform* (t.ex. *ID-bricka*, *bil*, *blogg*, *ubåt*, *ufo*) och *ombildning* (t.ex. *jamare*, *narval*, *fundera*). Termerna anses kanske genomskinliga, men kortformerna är av olika typer och skillnaden mellan *ombildning* och *bildning* framgår inte tydligt i etymologierna. Eftersom ordboken särskilt vänder sig till lekmän kunde termerna gärna ha förklarats, t.ex. i specialartiklar.

Förkortningar utom de allmänna har också undvikits. Vissa andra förkortningar hade knappast försvårat läsningen nämnvärt, t.ex. ”bet.” för betydelse som ofta återkommer i frasen ”med samma betydelse”. Med tanke på hur snabbt dagens unga tillägnar sig mängder av förkortningar för textmeddelanden på mobiltelefoner är man kanske lite onödigt omtänksam, åtminstone när det gäller dessa läsare. Man hade kunnat spara åtskilliga rader genom att införa några få förkortningar, rader som i stället kunde ha utnyttjats till att göra vissa etymologier lite mer utförliga. Men alltför stora mängder av förkortningar är utan tvivel ett hinder i läsningen och det är bra att man har försökt göra texten så lättläst som möjligt.

Inledningsvis fann jag baksidesstexten ”Norstedts etymologiska ordbok härleder närmare 20 000 svenska ord tillbaka till deras ursprung” lite illavarslande, men det har visat sig att ordboken inte försöker finna ursprunget utan i allmänhet nöjer sig med att härleda till den ordform som ordet är bildat till eller de ordled det är bildat av eller till närmaste långgivande språk. Det är nog både klokt och tillräckligt. Ibland kan jag dock tycka att härledningen är väl grund. Ett par exempel: *askunge*: ”till *Askungen*, namn på en känd sagofigur”; det kunde ha tillagts att ordet är bildat av *aska* och *unge*. *Ubåt*: ”kortform av *undervattensbåt*”; detta ord finns inte i ordboken och etymologin kunde därför med fördel ha fortsatt: efter tyska *Unterseeboot*, av *unter* (se **under**), *see* (se **sjö**), och *boot*, ’båt’ (eg. samma ord). Sannolikt är också kortformen efter tyska: *U-Boot*.

Slutord

En ordbok ska ju bedömas i förhållande till de användare den först och främst vänder sig till. Norstedts etymologiska ordbok vänder sig i första hand till en bred, allmän läsekrets och som sådan bör den kunna fungera väl. Denna granskning har framför allt inriktats på artiklarnas utformning och etymologiernas presentation och mindre på innehållet som sådant.

Beträffande användningen av brukligheter har jag särskilt anmärkt på angivelsen ”äldre ord”, men också framhållit att det är ganska onödigt med uppgifter om nutida bruklighet i en etymologisk ordbok. Likaså har jag kritiserat några av definitionerna, men också påpekat att ord som tillhör det mest elementära ordförrådet knappast behöver definieras i en etymologisk ordbok. Användning av s.k. specialartiklar som framträder mot en gråtonad bakgrund är bra, även om formulering-

arna ibland kan vara lite oprecisa. De tar upp skiftande ämnen från rent språkliga termologiska till encyklopediska och kan säkert fylla sitt syfte, som enligt förordet är att ”öka läsglädjen”.

När det gäller etymologierna har presentationen granskats och ibland befunnits alltför kortfattad eller komprimerad. Jag har inte fördjupat mig i enskilda etymologier ur saklig eller innehållsmässig synvinkel, men givetvis har jag mera slumpmässigt kontrollerat en del av dem mot gängse litteratur. Etymologierna är inte djupa eller djupsinniga, men de svarar nog i de flesta fall mot den tänkta läsgruppens förväntningar. Den som önskar fördjupa sig i ett svenskt ords etymologi är fortfarande i stort sett hänvisad till Hellquists ordbok och för övrigt till vetenskaplig litteratur. För den intresserade skulle det ha varit till god hjälp med en förteckning över fördjupningslitteratur, t.ex. i förordet.

De etymologier som har granskats särskilt har inte varit spekulativa eller fantasifulla utan kan närmast beskrivas som korta återgivanden av gängse uppfattningar eller av åtminstone någon sådan. En diskussion om enskilda härledning skulle leda alltför långt i detta sammanhang. Etymologierna har med urskillning tagits upp från flera olika och inte bara svenska verk. Att dessa etymologier nu har samlats i en svensk ordbok är utmärkt.

Litteratur

- Bergman, Bo 2007: *Ordens ursprung. Etymologisk ordbok över 2 200 ord och uttryck*. Stockholm.
- Bergman, Gösta 2005: *Ord med historia*. 8 uppl. Stockholm. (Samlingvolym av *Ord med historia*, 5 utökade uppl. 1977 och *Nya ord med historia*, 1981.)
- Hellquist, Elof 1948: *Svensk etymologisk ordbok*. 1–2. 3 uppl. Lund.
- NEO = *Nationalencyklopediens ordbok* 1995–96. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Höganäs.
- SAOL = *Svenska Akademiens ordlista* 2006. 13 uppl. Stockholm.
- Svensk ordbok* 1999. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. 3 rev. uppl. Stockholm.
- Svenska Akademiens ordbok* (= SAOB) = Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien. 1–. 1898–.
- Tamm, Fredrik 1890–1905: *Etymologisk svensk ordbok*. Uppsala.
- Wessén, Elias 1975: *Våra ord, deras uttal och ursprung. Kortfattad etymologisk ordbok*. 2 tillökade uppl. Stockholm.

Birgit Eaker
Försteradaktör
Svenska Akademiens ordboksredaktion
Dalbyvägen 3
SE-224 60 Lund
birgit.eaker@svenskaakademien.se

Kjetil Rå Hauge

Ordbøker med menneskelig ansikt

Evgenij Rivelis, *Kak vozmožen dvujazyčnyj slovar'*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Slavic Studies 36. Stockholm 2007, 408 s.

Det første visuelle inntrykket av boken får en til å stusse – et episk volum (over 400 sider) og et genremessig forvirrende bilde av forfatteren og hans hund på bakre omslag. Den russiske tittelen betyr ”hvordan en tospråklig ordbok er mulig”, mens tittelen på den engelskspråklige tittelen for avhandlingen på s. 5 lyder ”How is the bilingual dictionary possible?” – **med** spørsmålsteget. Når man så begynner å lese, oppdager man at det engelske spørsmålet nok er ment retorisk: dette er en oppskrift på hvordan man skal lage en tospråklig ordbok, og dette forklares om ikke episk, så ihvertfall ytterst grundig, med mange detaljer, et stort problemgalleri og et rikt utvalg av eksempler.

Rivelis kaller sin modell ”en ordbok for produktiv forståelse”, i den forstand at den skal lære brukeren å kjenne det fremmede ordet like godt som et av sine egne, og være i stand til å produsere en ekvivalent tekst på sitt eget språk (ss. 13, 77–78). Hans metode er hentet fra kognitiv lingvistikk, en retning innenfor lingvistikken som tar utgangspunkt i menneskelig kognisjon, de mentale bilder mennesker danner seg av begreper, og i språkets metaforer. En språklig form kan i den ses som et konseptuelt nettverk av mer eller mindre perifere elementer bundet sammen ved forskjellige former for likhet, eventuelt også forbundet med en sentral prototyp. Nettverkene kan visualiseres ved å tegne dem opp som grafiske enheter (sirkler el.lign.) forbundet med linjer, slik Rivelis gjør bl.a. for russisk *stol* ’bord’ på s. 49.

Eksempelartikkelen for *stol* i en tenkt rusisk-engelsk ordbok (s. 65–67) inneholder først en tilnærmet definisjon av en prototyp: ”A rather broad, flat, somewhat thick piece of solid material, held level or not too slant at one-half of a man’s height above the floor, used to put things on temporarily, especially for eating, so that they can be handled comfortably while sitting”. Deretter er den delt i to deler: ”At table”, hvor vi finner bruksmåter relatert til det å spise og ”On the table” for andre funksjoner. De spiserelaterte er igjen oppdelt i ”Dinner is served” og ”Inviting to (take a sit [sic, for seat – KRH] at) the table”. Under

”Dinner is served” finner vi semantiserings som ”dishes, food on the table’ **raznoobraznyj stol** variety/varied choice of dishes, well-assorted menu”, ”style or kind of cooking’ [...] **ruskij stol** Russian cuisine”; og under ”Inviting to the table”, hvor måltid ikke er i fokus, men fremdeles ideen om en ”close circle” omkring bordet: ”games’ [...] **bil’jardnyj stol** billiard table”. Medlemmene i et konseptuelt nettverk kan ha relasjoner til mer en ett annet medlem, og forfatteren noterer at eksemplene under semantiseringen ’games’ hører like godt hjemme i den andre hovedkategorien ”On the table”, med subkategorier ”According to function”, med medlemmer som ”furniture [...] **pis’mennyj stol** desk, bureau” og ”hist.: a desk where a specific bureaucratic paper work is carried out = figuratively: an office for a specific public service [...] **stol zakazov** order desk, home delivery service”.

Det nærmeste tradisjonelle sammenligningsgrunnlag for dette er tilsvarende artikkel i den klassiske store ettbinds russisk-engelske ordbok (RAS 1985). Dette er en sammenligning som Rivelis ikke selv gir (han drøfter i stedet bl.a. strukturen for lemmaet i énspråklige engelske ordbøker), men den gir et bra bilde av en strukturering som er språkintern, basert på hva lemmaet kan referere til, mens Rivelis’ er basert på menneskers forestillinger om konseptet ’bord’ og de sammenhenger det kan fungere i. I RAS er lemmaet gitt tre betydninger (semantiserings oversatt til norsk, tilde-notasjon ekspandert, og russiske eksempler for klarhets skyld satt i halvfet av meg – KRH): ”1. table; **pis’mennyj stol** writing-table, desk”, mens idiomene som gis under denne betydningen alle er relatert til spise-betydningen; ”2. (om kost) board, diet (kjøkken) cooking, cuisine [...] **dietičeskij stol** invalid dietary”; og ”3. (avdeling i foretak) department, section; **stol zakazov** department for orders/delivery”.

Skal man vise hvordan tradisjonelle ordbøker kommer til kort, kan man knapt velge noe bedre eksempel enn diskurspartikler (pragmatiske partikler). Tittelen på kapittel 1, ”– Nu?! – Čto značit ’nu?’” kan vi litt fritt oversette med ”Vel, hva betyr ’vel?’”, og kapitlet tar utgangspunkt i problemet med å beskrive den russiske diskurspartikkelen nu. I tradisjonelle beskrivelser, både i énspråklige og tospråklige ordbøker, tillegges partikkelen en rekke ”betydninger” som kan være tildels motstridende: den kan for eksempel ifølge Oxford Russian Dictionary både uttrykke ’beundring, henrykkelse’ (*voschiščenie*) og ’indignasjon, harme’ (*negodovanie* – disse norske oversettelsene er lånt fra Berkov 1987), uten at det sies noe om hvordan man får til å uttrykke det ene eller det andre (s. 36). Svaret på spørsmålet i overskriften kommer imidlertid først i kapittel 2, ”Så hva betyr det da egentlig?”. Det

inneholder en inngående analyse av partikkelens bruk samt et tosiders skjema over dens semantiske nettverk (s. 114–115). Skjemaet har tre forgreninger fra det prototypiske sentrum, klassifisert etter hvor det diskursive ansvar, det vil si ansvaret for å gjennomføre diskursen etter dens normer, ligger: A: initiativreplikker, hvor den talende tar på seg dette ansvaret; B: narrative replikker, hvor ansvaret er delt med samtalepartneren, og V: (slik er bokstavrekkefølgen i det russiske alfabetet!) reaktive replikker, hvor den talende i større eller mindre grad fraskriver seg dette ansvaret. Alle tre har videre forgreninger og subforgreninger – vi skal her bare gå i detalj for den sistnevnte, reaktive replikker, som har fem underforgreninger: I: mangel på samarbeid fra den talende (for eksempel manglende evne til å gi et fyldestgjørende svar, for å nevne en subforgrening under denne igjen), oppgivelse av det diskursive ansvar, enten II: ufrivillig eller III: frivillig, IV: utmelding fra diskursen, og V: avslutning av diskursen.

Deretter viser han, over åtte og en halv side med liten skrift (118–126), hvordan han tenker seg partikkelens artikkel i en énspråklig ordbok. Dette er et eksempel på en forklaring som både er uttømmende og brukervennlig, og som inneholder elementer av like stor interesse for vanlige lingvister som for leksikografer.

I artikkelen presenteres først lemmaets funksjon i relativt enkle vendinger i en nærmest kåserende stil:

Modalpartikkel. Forandrer formål eller status for det utsagn den er relatert til, uten å forandre dets form. [...] For eksempel: *Nu, govori!* [imperativ av *govorit* 'å snakke' – KRH] 'gir ordet' til adressaten og oppfordrer ham til å bryte tausheten, ikke være redd for å uttale seg osv., slik at fortelling blir mulig. Med andre ord, *nu* oppfordrer ikke til handlingen som sådan, men til opprettholdelsen av en sammenhengende, meningsfylt, målrettet diskurs som legger *forpliktelse* på deltagerne. [...] Uten å forandre sin egenart, oppfører *nu* seg forskjellig i **innledende replikker** (initiativreplikker), i **fortelling**, og i **sva**r på spørsmål eller **motsvar** til forutgående utsagn.

Så følger en ramme, ”Overblikk over *nu*”, med innholdsfortegnelse over det følgende – hovedkategoriene nevnt ovenfor, og fra en til fem underkategorier med sine etiketter under dem, og deretter følger selve ordforklaringen. Hver hovedkategori har igjen en forklarende innledning, og deretter følger subkategorier med spesifisering av funksjonen og eksempler på den. En stor ramme kalt ”Kan – kan ikke?” inneholder eksempler på ”negativt språklig materiale”, kontekster hvor *nu* **ikke** kan brukes. For nytten av slikt ”negativt” materiale henviser han til den russiske lingvisten og leksikologen Ščerba (s. 117, fn. 95), som imidler-

tid hadde normativt uakseptable konstruksjoner i tankene, mens Rivelis viser at *nu* objektivt sett ikke forekommer i en del kontekster.

Kapittel 3, ”Mot den tospråklige ordbok”, utgjør den sentrale delen av avhandlingen. Det starter med en kritikk av to forskjellige leksikografiske tilnæringsmåter – den som tar som utgangspunkt at lemmastrukturen i en tospråklig ordbok skal tilsvare strukturen i en énspråklig ordbok, og den som baserer seg på at hovedmålet skal være oversettelse. En representant for den første i vår del av verden er Valerij Berkov, og for den andre Bo Svensén. Rivelis kritiserer den første, og viser i et *kejs-stadi* (russisk for *case study*) hvordan Berkov 1987 forklarer russisk *figura* med ni betydninger, spesifisert ved semantiseringer eller emne/stilmarkør (person, avbildning, tegning/skjema, retorisk figur geometrisk figur osv.), hvorav de sju første oversettes til norsk med *figur*, og bare de to siste (sjakkbrikke, billedkort i kortstokk) oversettes med andre ord (s. 133–134). Som den motsatte ytterlighet viser han det ekvivalensbaserte derivatet av samme artikkel (for svensk, for enkelhets skyld) hvor han slår sammen de sju første i en oversettelse med figur uten noen former for semantisering eller diasystematisk markør, mens han i prinsippet beholder de to siste som betydning 2 og 3. ”En slik presentasjon”, sier Rivelis, ”forutsetter av brukeren har full tillit til leksikografen og ikke tviler på at det svenske ordet *figur* også i virkeligheten er ekvivalent til det russiske *figura* i alle bruksmåter” (s. 135), og flittige ordboksbrukere kan jo erfare at de rokkes i sin tillit til leksikografer. Som en gyllen middelvei, underveis til den tospråklige ordbok ”med et menneskelig ansikt” foreslår han å ordne de oversettelsesekvivalente betydningene etter et tilnærmet semantisk nettverk: 1: abstrakt form (geometrisk figur, retorisk figur o.a), 2: antropomorf form (avbildning, kroppsform o.a.) 3: gestalt (person), i stedet for å liste dem opp som en ”inventarliste” (s. 136–137). (En lignende modell, også basert på kognitiv lingvistikk, men i en langt smalere fremstilling, finner man i Runde og Kristoffersen 2006.)

Videre i kapitlet følger kritikk av en rekke mer eller mindre inherente svakheter ved tradisjonelle tospråklige ordbøker. De fleste av dem er slike som hyppige ordboksbrukere vil kjenne fra før, og det kan tidvis virke som om forfatteren slår inn åpne dører, men det er uansett utført en grundig og nitid analyse av problemene. Det gjelder bl.a. at de før nevnte inventarlistene av betydninger med tilhørende semantiseringer gir brukeren inntrykk av at semantiseringene tilsvarende betydninger. Et eksempel (s. 144–146) er definisjonen av verbet *vyjti* ’gå ut’ i et av Jurij Apresjans leksikografiske verker (Apresjan 1995), med 19 betydninger fordelt på ni grupper. Til tross for denne detaljerte oppdelingen, langt

mer finmasket enn i store ordbøker, har hverken lemmaet selv eller noen av betydningsgruppene fått angitt noen betydning (med unntak, naturligvis, for de tre gruppene som bare inneholder én betydning). Rivelis' alternative forklaring er at verbet betegner en forflytning fra den talendes nærsfære, og at denne nærsfære er definert i mindre grad som lokalitet i rommet enn som en funksjonell relasjon til det subjekt som forflytter seg. Dermed kan han forklare eksempler som ikke kan bringes inn under noen av Apresjans betydninger, som "[’Etter fem dagers omstreifing i ørkenen’] ekspedicija *vyšla* k oazizu” ’... kom ekspedisjonen til en oase’, hvor bruken av dette verbet (som også vil forvirre en norsk russiskstudent) betegner at ekspedisjonen har forflyttet seg ut av et område som funksjonelt representerte vansker og farer.

Betydning 6 med eksemplet *vyjti замуž* (hvor komponenten *za* er en preposisjon og *muž* ’ektemann’) er semantisert som ’vstupit’ v brak’ ’inngå ekteskap’ og skiller seg dermed radikalt fra de andre, mens den kognitivt sett inneholder den samme konseptualisering av ’bevegelse ut fra en nærsfære, definert av konkrete eller mentale grenser’ – i dette tilfellet ’barndomshjemmet’, ’foreldreomsorgen’ el. lign. – noe som forøvrig stemmer vel overens med den sentrale metaforen STATES ARE LOCATIONS hos Lakoff og Johnson 1980 (Rivelis s. 146, fn. 110).

Sitt eget alternativ viser han i en ny versjon av artikkelen om *nu*, skrevet for en produksjonsordbok beregnet på engelsktalende, med engelsk tekst og oversettelser (s. 169–178).

En produksjonsordbok er ifølge Rivelis et fåfengt mål å sette seg. Ordene i målspråket ’høyresiden’) må følges av grammatisk informasjon, hvilket fører til en rekke gjentakelser. Og grammatisk informasjon er bare et minimum – helst skal man også ha konstruksjonsmønstre, prosodisk informasjon osv. Selv om han erkjenner at plasshensyn ikke er noe problem i en elektronisk ordbok, avviser han å gi slik informasjon på ’høyresiden’ som fullstendig urealistisk – ikke så mye av tekniske grunner, som av leksikografiske prinsippgrunner: det er bare i en kognitivt basert ordbok at disse elementene kan finne sin naturlige plass i ordboksartikkelen (s. 186).

Påstanden kan synes noe svakt underbygget. I fotnote 128 på s. 187 nevner han igjen umuligheten av å gi full kombinatorisk informasjon for alle ord på ’høyresiden’, siden denne vil måtte gjentas ’hver gang disse ordene dukker opp i ordboken som oversettelsesekvivalenter’. I en elektronisk ordbok vil dette selvsagt ikke være nødvendig – den vil være ordnet som en database, og kombinatorisk informasjon for ordene i målspråket trenger bare å finnes som én enkelt post som kalles opp etter behov. Det er ikke noe i veien for å få plass til en ganske omfattende

ordbok av denne typen på en av disse små lommedatamaskinene som også kan brukes til telefonsamtaler. Men uansett åpner hans løsningsforslag, som presenteres med uventet lite brask og bram på side 187, store vyer. Løsningen er å gi samtidig tilgang til to tospråklige kognitivt baserte ordbøker, for eksempel russisk-engelsk og engelsk-russisk. Da vil man kunne løse det problemet han på foregående og samme side presenterer ved bruk av én tospråklig kognitivt basert ordbok: en bruker som ønsker å oversette *dietičeskij stol* til engelsk, vil i den før omtalte *stol*-artikkelen (s. 65–67) under betydningen 'kind of fare' finne ekvivalentene *dietary cooking/kitchen*, men vil ikke kunne finne ut om det går an å bruke *diet cooking/cuisine* i samme betydning, eller om *menu* er anvendelig i noen av disse kollokasjonene. Et oppslag i den engelsk-russiske ordboken vil derimot gi disse opplysningene og flere til. Begge ordbøker må være elektroniske – det er implisitt.

Tanken er besnærende, desto mer som det allerede finnes vel utbygde prosjekter som anvender en lignende teknikk for kombinerte oppslag: WordNet (<http://wordnet.princeton.edu/>). Den leksikografiske målsetningen for WordNet ligger langt fra kognitiv lingvistikk – den er hovedsakelig opptatt av paradigmatisk informasjon: synonymi, hyponymi, hypernyni, meronymi osv., og betydningene regnes opp i "inventarlistene". Men det er utviklet teknikker for sammenkobling av flere wordnets (et godt eksempel er MultiWordNet med sammenkobling av engelsk og italiensk: <http://multiwordnet.itc.it/>), og det foregår utstrakt internasjonalt samarbeide for oppbygging av wordnets med tilnærmet samme omfang og inventar: EuroWordNet, BalkanWordNet. Et tilsvarende prosjekt for kognitivt baserte ordbøker (eller en kognitiv komponent i WordNet, men det ville antagelig være vanskelig å innpasse i den eksisterende strukturen) ville vært uhyre interessant.

Etter å ha presentert disse optimale modeller går forfatteren over til å beskrive tilpasninger: problemer ved lineær presentasjon av ikke-lineære relasjoner i det semantiske nettet og adaptering til mindre formater, med bl.a. to nye versjoner av den engelskspråklige *nu*-artikkelen. En annet viktig trekk ved en kognitivt basert ordbok er at piktogrammer med de billedskjemaer kognitiv lingvistikk gjør seg bruk av, vil ha en naturlig plass i artiklene (s. 208–211). Her kunne han ha ført vyene enda lengre – i en elektronisk basert ordbok vil en teknikk som SVG (Scalable Vector Graphics, www.w3.org/Graphics/SVG/) ikke bare kunne reprodusere nettverksskjemaer som det omtalte tosidesskjemaet i en hvilken som helst størrelse, men også forstørre deler av skjemaet etter brukers valg, og endog kunne vise den relevante delen av ordboksartikkelen på eller ved dette området i skjemaet. Jeg kjenner ikke til at teknikken er

brukt i leksikografi tidligere, men Birnbaum 2003, hvor det beskrives hvordan den er brukt for å vise relasjoner mellom deler av middelaldermanuskripter med såkalt ”blandet innhold”, kan gi et inntrykk av den.

Fjerde og siste kapittel er, som forfatteren selv sier i det engelske resyméet, ”somewhat detached from the general orientation toward the bilingual dictionary” (s. 373). Det dreier seg om en rekke mindre spørsmål: idiomer, kollokasjoner, flerordslemmaenes plassering osv., som vi skal la ligge her.

Hoveddelen av boka, kapitlene 1 til 3, utgjør et overbevisende argument for å anvende prinsipper fra kognitiv lingvistikk i utarbeidelsen av ordbøker. (Avhandlingen har fått det svenske *Kungl. Vitterhetsakademiens* pris.) Framstillingen fortjener et langt større publikum enn den kan få i sin russiske språkdrakt. I sin nåværende form krever den mye av leseren, siden den antar full fortrolighet både med russisk, engelsk og svensk for at leseren kan verdsette forfatterens analyser. (Denne anmelder trodde han forsto svensk et hakk bedre enn russisk, men støtte på analyser av et par for ham temmelig ugjennomtrengelige svenske uttrykk.) En nedskåret engelskspråklig versjon, kanskje uten svenske eksempler, ville utvilsomt få et publikum. Der kunne muligens også implikasjonene for elektroniske ordbøker drøftes videre – det er tydelig at dette er et aspekt som forfatteren er klar over, men som faller utenfor rammen satt for avhandlingen.

I tillegg til at leksikografer vil finne mye å glede seg over, vil også de som er interessert i analyse av diskurspartikler og preposisjoner kunne ha nytte av Rivelis avhandling.

Boken er velordnet og lett å finne fram i. Foruten hovedkapitlene inneholder den en liste over forkortelser, engelsk resymé på 14 sider, den vanlige litteraturlisten, navnerregister, saksregister og ord- og frase-register over engelske, svenske og russiske ord. Hovedkapitlene begynner med en innholdsfortegnelse med sidetall over underkapitlene, og de fleste underkapitlene begynner med noe som var vanlig i vitenskapelig litteratur for hundre år siden eller så, men nå stort sett er glemt: overskrifter/stikkord for seksjoner i underkapitlet skrevet fortløpende (dvs. i ett avsnitt) med sporadiske sidetall, mens selve seksjonene ikke alltid har overskrifter.

Litteratur

- Apresjan, Ju. D 1995: *Izbrannye trudy, tom 2. Integral'noe opisanie jazyka i sistemnaja leksikografija*. Moskva: Škola "Jazyki russkoj literatury" [Sit. etter det anmeldte verk].
- Berkov, Valerij 1987: *Russisk-norsk ordbok*. Redaktører Siri Sverdrup Lunden og Terje Mathiassen. Moskva: Russkij jazyk.
- Birnbaum, David: Computer-Assisted Analysis and Study of the Structure of Mixed Content Miscellanies. *Scripta & e-Scripta* 1 (2003), s. 15–64. Elektronisk versjon:
<<http://www.ceeol.com/aspx/issuedetails.aspx?issueid=78aece8e-62f9-45d2-a9d6-376c531c2aa2&articleId=d3b386cf-60eb-4dfe-b441-133711291460>>
- Lakoff, George og Mark Johnson 1980: *Metaphors we live by*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- RAS 1985: *Russko-angliskij slovar'*. Moskva: Russkij jazyk.
- Runde, Ålov & Kristian Emil Kristoffersen 2006: Preposisjonen *til* mellom lingvistisk teori og leksikografisk praksis. *Norsk lingvistisk tidsskrift* 24, 3–25.

Kjetil Rå Hauge
Førsteamanuensis
Inst. for litteratur, områdestudier og europeiske språk
Universitetet i Oslo
Boks 1003 Blindern, N-0315 Oslo

Peter Jagers

Matematikens ord

Christer Kiselman och Lars Mouwitz: *Matematiktermer för skolan*. Nationellt Centrum för Matematikutbildning 2008.

Matematiken är en ordvetenskap. Det är inte hela sanningen, men en stor del. När Cauchy 1823 lyckades formulera Newtons och Leibniz luddiga infinitesimaler på ett precist sätt, öppnades dörrarna till den moderna (matematiska) analysen. Det är den pregnanta definitionen som bär sanningens alla konsekvenser inom sig.

Det är således inte märkligt att matematiker bekymrar sig om ord, att det skrivs matematiska ordböcker och att t.o.m. en liten kultursfär som den svenska har sina egna terminologier. Svensk matematik bär i själva verket på en självständig och rik språktradition, mellan de stora matematikspråken latin, tyska, franska och engelska. Det är denna som speglas, och förs vidare i Kiselmans och Mouwitz bok, *Matematiktermer för skolan*, en titel som i sin torra tydlighet både klart utsäger vad det handlar om – och speglar matematikens språkkultur.

Ett 1500-tal termer preciseras, alltifrån egentliga och välkända matematiska begrepp som *addition* till specialiserade, som *homeomorfism*, eller termer som egentligen inte hör till matematiken, som själva ordet *matematik*. Strukturen är genomgående enhetlig: en definition följs av en kommentar om användningen, så kommer exempel och så lite historia och etymologi. En term kan få allt ifrån tre rader till en dryg halvsida, och där det behövs finns det figurer. Som exempel återges här artikeln **matematik**:

matematik

definition	abstrakt och generell vetenskap för problemlösning, metodutveckling och teoriuppbyggnad som hämtar sina problem från naturen, tekniken eller människans eget tänkande
kommentar	Definitionen kan inte helt bestämma vad matematik är. Speciellt handlar matematiken om tal och rum och de många generaliseringar av dessa begrepp som skapats av det mänskliga intellektet. Reuben Hersh argumenterar för att se matematiken som ett socialt, kulturellt och historiskt fenomen. "It's part of culture, it's part of history. It's like law, like religion, like money, like all those other

things which are very real, but only as part of collective human consciousness. That's what math is."

Matematiken är en del av den mänskliga kulturen och har i den rollen jämförts med musiken. Liksom musiken har den kommit till uttryck på olika sätt i olika delar av världen. Men nu genomgår den en globalisering.

Matematiken kan användas för att förstå, förutsäga och styra verkligheten, men endast när vissa förutsättningar är uppfyllda. Att avgöra huruvida dessa förutsättningar är uppfyllda är ett problem som ligger utanför matematiken som vetenskap. En matematisk modell kan vara mer eller mindre framgångsrik beroende på hur väl dess förutsättningar är uppfyllda och beroende på hur enkel den är att förstå och bearbeta.

etymologi

Ordet *matematik* har sitt ursprung i det grekiska adjektivet *mathēmatikós* 'benägen att lära', från *máthēma* 'det som läres' och verbet *manthánein* 'att lära'. Den indoeuropeiska roten som givit upphov till detta, **mendh-* 'att ägna uppmärksamhet åt, att vara alert, att vara livlig' har även givit upphov till det svenska ordet *munter*.

Det blir trehundra sidor och man kan fråga sig om dagens skolmänniskor kan klara dem. Nja, riktiga mattelärare gör det nog, universitetsstudenter och dito lärare gör det förvisso, men många i målgruppen får nog nöja sig med delar; homomorfismens hemligheter förblir förborgade för den som inte vet vad bijektion, topologiska rum och kontinuerlig invers är. Men man kan ju alltid slå vidare – och finna att en bijektion är en avbildning som är både injektiv och surjektiv. Lyckligtvis klarnar det i nästa steg: en injektiv avbildning är en som alltid avbildar olika element på olika element. Så får man arbeta, men då går det också i allmänhet bra.

När allt kommer omkring, kan en terminologibok ju inte vara systematiskt uppbyggd från det enkla till det svåra, så att läsaren redan har mött de förklarande uttrycken, som en lärobok. Men nog kan man dra man på munnen när bokens allra första term 'algebra', ganska välkänd kan det tyckas, definieras som studiet av "grupper, ringar, kroppar och liknande strukturer". Det blir till att slå vidare, och hoppas att sländet snart tar slut, att rekursionen är ändlig, skulle matematikern säga. (Rekursion: att återföra begrepp på andra, steg för steg, "att beräkna en funktions värde för ett visst argument genom att utnyttja dess värden för argument som är mindre än det aktuella", säger Kiselman och Mouwitz, lite snävt.)

Men så här kan man ju hålla på! En recension av en bok som denna inbjuder till småttigt felfinneri, eftersom ju recensenten slår på ord och naturligtvis fastnar där han tycker annorlunda eller det hela ter sig trassligt. Varför är det gammaldags fysikaliska ordet *täthet* med, när det "heter" *frekvensfunktion* (som saknas)? Och vilka läsare kan integrera

över en allmän mängd? Men så kommer man till 'gyllene snittet', och får sitt lystmäte. Kort, uttömmande, tydligt. Till och med en översikt över olika nationsflaggors användning av Fibonacciapproximation av gyllene snittets proportioner! Inte visste jag att proportionerna i de polska, svenska, bulgariska och tyska flaggorna byggde på det klassiska gyllene snittet! Eller så läser man den upplysande lilla artikeln om aritmetikens fundamentalsats, fortsätter vid gott mod tills man snubblar på en märklig definition av oändligheten ("objekt som läggs till mängden av tal för att möjliggöra division med noll eller vissa gränsövergångar"). Hur var det med Cauchy, vars insatser förtjänstfullt diskuteras i en efterskrift av Anders Tengstrand om konsten att precisera och friheten att generalisera. I en annan efterskrift resonerar Christer Kiselman eftertänksamt om språkets rikedomar och terminologins problem.

Kiselman och Mouwitz hör som sagt hemma i en traditionell svensk och internationell matematisk språkkultur. Det är denna som fördjupas och mejslas ut. Men matematiken är inte opåverkad av dagens anglosaxiska stormvind. Böckerna är på engelska nu, orden blir därefter. På dagens matteseminarier heter det inte längre 'gitter' utan 'lattice', 'matriser' blir 'arrayer' och dom som träffas på seminarierna är inte längre 'analytiker' utan 'analytiker'. I delar av statistiken har det länge varit så, åtminstone i dem som ligger nära beteende- och samhällsvetenskap. Sociologernas 'biased sampling' alltid varit vanligare än preciösa matematikers 'skeva urval'.

I Christer Kiselmans och Lars Mouwitz 'Matematiktermer för skolan' ser vi inte mycket av detta. Visst dyker det märkliga ordet 'singleton' upp (en mängd med bara ett element) och visst ger Tom Brittons avsnitt om statistik den sedvanliga och lättvindigt folketyologiska förklaringen av varför bokstaven E betecknar väntevärdesbildning i sannolikhets teorin. "Symbolen E kommer från det engelska ordet expectation." Det ska nog vara 'espérance', den tidiga sannolikhetskalkylen var i hög grad en fransk affär. Men det är också det enda (tror jag).

Som helhet presenterar Kiselman och Mouwitz en genomtänkt, bildad och bred matematikterminologi med kunniga och välfunna kommentarer. Om 'korollarium' får vi således betydelsen (följdsats), en stilistisk kommentar (i klassisk matematik får ett lemma inte ha något korollarium) och en historisk godbit om de små kransar (corollae) som gäster på en romersk bankett kunde få som liten extragåva. Kiselman och Mouwitz har alltså gjort ett imponerande arbete, och det är bara att hoppas att boken skall finna många läsare och att vårt matematiska språk skall fortsätta att utvecklas, nyanseras och fördjupas i den anda som boken är skriven. Och det är skönt att vårt land har en institution

som NCM (Nationellt Centrum för Matematikutbildning), som har hållit i projektet och som nu distribuerar boken. (ncm.gu.se/bestallning).

Peter Jagers
Professor
Matematisk statistik
Institutionen för matematiska vetenskaper
Chalmers tekniska högskola och Göteborgs universitet
SE-412 96 Göteborg
jagers@chalmers.se

Tor Erik Jenstad og Carina Nilstun

Tone Tryti: Norsk slangordbok

Tone Tryti: *Norsk slangordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget 2008. 423 s. ISBN 978-82-573-1980-9.

1. Innledning og kort beskrivelse

Med denne utgivelsen har Norge fått sin første omfattende slangordbok. Den som kommer nærmest opptil, er vel Marm (1962). Ellers har vi hittil måttet greie oss med mindre og upretensiøse publikasjoner som Gleditsch (1952) og Kunnskapsforlagets miniordbøker *Slangordboka* (2005, 2006 og 2007). Et viktig arbeid om slang på ett enkelt felt (narkoslang) er Eifring (1985). Norge har stått langt tilbake for sine nordiske naboland når det gjelder slangforskning og -dokumentasjon, men med *Norsk slangordbok* har vi tatt et betydelig skritt for å utlikne avstanden. Det var på høy tid at Norge fikk ei slangordbok av dette formatet.

Tone Tryti begynte sitt liv som slangforsker med hovedoppgaven (Tryti 1982), seinere utgitt i noe omarbeidet versjon som *Norsk slang*, som behandler typiske trekk og mønster i slangen (Tryti 1984). Hun har fortsatt innsamlingen etter dette og opplyser i forordet å ha en base på nærmere 120 000 ord. Dette er grunnstammen i ordboka.

Hoveddelen av boka er ei alfabetisk lemmaliste. I forord og innledning gjør forfatteren greie for bakgrunn, innsamlingsmetoder, avgrensning og redigeringsprinsipper. Boka avsluttes med lister over skjønn- og faglitteratur som er benyttet, pluss ei egen liste med litteratur om slang og beslektede emner.

Oppslagene er satt med fete typer og kan være både enkeltord og flerordsuttrykk. I siste tilfelle er det av hensyn til brukerne gjerne oppføring på flere steder (for eksempel er *ikke en puddelfjert* både ført som eget oppslag og under lemmaet *puddelfjert*). Artiklene inneholder definisjon(er) og eksempler (med eller uten kildeopplysninger), men bare i liten grad opplysninger om etymologi. Ordklasse er angitt ved homonymer og i noen andre tilfeller, mens morfologi og uttale aldri angis.

Et viktig faglig formål med ei slik bok må være å dokumentere det språklige tilfanget som slangen utgjør, og å gjøre det tilgjengelig for

videre forskning. Nyutvikling i ordforrådet er sentralt her. Det er ellers klart at dette stoffet har en betydelig underholdningsverdi og dermed bør være interessant også for et breiere publikum.

2. Avgrensning og utvalg

Tone Tryti har sjøl arbeidet seg fram til en definisjon av slang, her sitert fra innledningen (s. 7): ”Slang vil si bevisste avvik fra normalspråket som ikke er dialektalt eller faglig betinget”. Dette er en rimelig og praktisk avgrensning og i samsvar med moderne oppfatning av slang som et primært stilistisk fenomen i et språks leksikon. Likevel vil en finne innslag av yrkessjargong her (som *jomfru* og *horunge* fra typograffaget), og enkelte reine dialektformer (som *badla* ’tobakkspakke’). Det vil alltid være gråsoner og enkeltvalg som kan diskuteres. Er for eksempel *englehår* om en type juletrepynt virkelig slang? Og *Tunga* som navn på Trondheim krets fengsel er nok temmelig nøytralt stilistisk.

Materialet er innsamlet på brei front og på mange forskjellige måter. Listen over gjennomgåtte skjønnlitterære kilder er imponerende lang, og i forordet angis det også en respektabel bredde i kildene. At Internett er flittig brukt, er et stort pluss for boka. Her kan mange nye slangdannelser fanges opp. Materialet ser ut til å dekke ganske godt den mer allmenne slangen og også nyere slangord som *noob*, *loke* og *wolla* er kommet med, men det er likevel ikke så vanskelig å finne ord eller betydninger som åpenbart mangler. Et eksempel kan være *kaputt* i betydning ’utslitt, ferdig’, om folk (men *kaputtski* er med), et annet er *plapre* i betydning ’sladre, tyste’. Søk i ordbøker og ordboksbaser på ”slang” eller tilsvarende bruksmarkeringer ville kunne fanget opp tilfeller som dette. Skulle man peke på flere mulige kilder, ville et talemålskorpus vært nærliggende å gjøre seg nytte av, siden slang gjerne oppstår i muntlig språk. Det er også mye mer å hente i dialektmaterialet. Trass i grensedragingen mot dialekt er det opplagt mye leksikalsk stoff i dialektene som må regnes som slang dersom en legger reint stilistiske kriterier til grunn. Dialektordsamlinger er utnyttet til en viss grad, men det kunne vært gjort mye mer ut av det. En god del både bygde- og byslang savnes. Fra Trondheim kan vi nevne ord som *bøgge*, *kjave* og *lakrismann* om politi, og det ennå fullt levende *broie* om å henge bak på biler. Det går fram at det er brukt muntlige kilder, men et landsomfattende kontaktnett av habile, interesserte og observante personer ville sikret bedre geografisk dekning.

3. Merknader til det redaksjonelle

3.1. Lemmaform

I noen tilfeller kunne Tryti med fordel vært mer systematisk og i større grad fulgt rådende leksikografiske standarder. Substantiv som først og fremst opptrer i bestemt form, har også fått dette som oppslag (som *frikket* og *konsen*). Det samme er for øvrig gjort ved flertallsformer (for eksempel *lammeskyer* og *moggiser*), uten at det er nevnt i innledningen. I den grad slike former er enerådende, burde dette heller angis sammen med definisjonen, og oppslaget burde vært i ubestemt form entall. For en del ord er det nok også diskutabelt hvor dominerende bøyingsformen er. Mange ord for 'penis' har fått oppslag i bestemt form entall (men ikke helt konsekvent, jf. et oppslag som *pisselur*). Det kan godt hende bestemt form er mest brukt, men også ubestemt form er jo helt kurant, som i "ha stor/liten pitt/fant/tissefant" m.m.

Stavemåter i oppslag er et opplagt problem i slangordbøker. Det ligger jo i slangens natur at vi har å gjøre med bevisst avvik fra normer. Likevel burde oppslag som *dunderen* og *donderen*, eller *pellefygert* og *pillefygerten* samles på ett sted for å gi det fulle bildet, og så får en heller legge inn tilvisinger.

3.2. Struktur

De mange flerordsuttrykkene kunne også i en del tilfeller vært bedre samlokalisert og samordnet. Et uttrykk som *å vifte med balltre i Jotunheimen* kan varieres en del, men denne variasjonsrikdommen framgår bare i liten grad i de mange oppslagene som er viet uttrykket. Man finner det blant annet under lemmaene *vifte med balltre i Jotunheimen* el. *på Finnmarksvidda* el. *vifte med utstyret i Liertunellen*, *balltre*, *Jotunheimen*, *slåballkølle*, *vindu*, *gymsal* og *pikk*. Det er flott at Tryti ikke utelater disse mange kreative variasjonene, men det ville vært bedre dokumentasjon og mer brukervennlig å redegjøre for uttrykket og dets løse forbindelser i ett, ev. få oppslag (som henviste til hverandre), mens alle variantene for utstyr og lokasjon kunne vært gjort til henvisningslemmaer. For øvrig angis "ha samleie med kvinne som har hatt mange seksualpartnere" som definisjon av uttrykket. Dette er kanskje ikke helt dekkende. Det er ikke slik at "alle" har viftet med balltre i Jotunheimen, snarere er poenget at det er "godt om plassen" der.

Omvendt er synonymer av og til samlet i én og samme artikkel og med felles definisjon. Slik er det gjort f. eks. med *pølserør*, *pølseknakk* og *pølsevev*. Disse burde hatt hvert sitt oppslag. Som det står nå, vil en ikke finne noe på *pølsevev* dersom en slår opp det på alfabetisk plass.

3.3. Informasjonstyper

Definisjoner og forklaringer er holdt knappe til fordel for en langt rausere omgang med eksempler. Dette er et klart pluss. Eksemplene formidler informasjon i massevis, enten det er om stilnivå, betydning, kollokasjoner, morfologi osv. og de utgjør kjernen av bokas underholdningsverdi. Mange artikler har mange eksempler, og det er vel anvendt plass i ei bok som dette. Vi kunne til og med ønsket oss eksempler som obligatorisk del av artiklene. Eksemplene er ofte fulgt av kilde, men mange ganger mangler dette uten at man får inntrykk av at eksempelet er redaksjonelt. Når kilder ikke angis konsekvent, burde prinsippene vært klargjort i forordet. I forlengelsen av den noe mangelfulle behandlingen av dialektmateriale kan det hevdes at det burde vært heimfesting av det som opplagt er dialektalt. *Badla* må høre heime på Sørvestlandet, og det burde vært nevnt.

4. Andre merknader

Bokas bruksverdi kunne vært hevet ved å utstyre den med en semasiologisk del 2, ei stikkordliste. Visse "temaer" er tilbakevendende, og å se dette mylderet av uttryksmuligheter samlet er både underholdende og nyttig – det ville åpnet for at boka ikke bare tjente til resepsjon, men også til produksjon. En annen forbedring ville være å inkludere etymologi i artiklene i mye større utstrekning enn det nå er gjort. Ikke bare fordi er folk interessert i etymologi, men også fordi det er viktig å dokumentere ordenes tilblivelse mens de enda er ferske og i bruk. Med slangens ofte korte levetid kan forklaringer som er tydelige i dag være langt mer vanskelig tilgjengelig noen tiår fram i tid.

Det hadde også gjort seg med et innføringskapittel med litt slanghistorie, typiske trekk og mønster i slang m.m., som Tryti sjøl har behandlet så godt i boka *Norsk slang*.

5. Sluttvurdering

Populærleksikografi kombinert med seriøs, faglig dokumentasjon, som dette er, risikerer å falle mellom flere stoler når det gjelder mulige brukere. Det går heller ikke klart fram av forord og innledning hvem en tenker seg som brukergrupper. Underholdningsverdien er det ingen tvil om. Gjester får raskt øye på boka om den ligger noenlunde synlig, og den fungerer utmerket som underholdning og tidtrøyte både alene og i selskap med flere. Ikke minst er det en utfordring å klare å bla seg fram til et ord man vil lese om uten å fortape seg på vei dit. Men boka er også en viktig dokumentasjon av en lite utforsket språkvarietet, og den burde være potensielt nyttig for fagfolk, spesielt som kilde til påvisning av leksikalske endringer og nyord. Det er alltid verdifullt å ha et stort og oversiktlig tilfang samlet. I tillegg til det som alt er påpekt, ville det økt nytteverdien med en mer bevisst gjennomgang av stoffet, særlig med tanke på etymologi og tidfesting. Et eksempel på det kan være *i hytt og gevær* og *i hytt og kav*, som begge er lemma, definert som 'i hytt og vær, i hytt og pine'. Det siste har nok ennå et tydelig slangpreg, og her burde utviklingen fra sammenblandingen av *i hytt og vær* og *død og pine* kommet med.

Trass i kritiske merknader til enkeltdetaljer, lemmaseleksjon og enkelte redaksjonelle valg, må hovedkonklusjonen bli at Tone Tryti gjennomfører opplegget sitt på en systematisk og bra måte. Hun har gitt et viktig tilskudd til dokumentasjonen av norsk språk. Som første-generasjons omfattende norske slangordbok er dette uansett en begivenhet i norsk slangforskning og i norsk leksikografi i det hele og et godt utgangspunkt for videre slangforskning. Vi tror og håper på nye, revidererte utgaver.

Litteratur

- Eifring, Halvor 1985: *Høy eller stein? Narkotikaslang i Norge*. Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø: Universitetsforlaget.
- Gleditsh, Ulf 1952: *Det får'n si. Norsk slangordbok*. Oslo: Nasjonalforlaget.
- Marm, Ingvald 1962: *Slang og sjargong. En kavalkade over det muntre innslaget i norsk hverdagstale*. Oslo: Aschehoug.
- Tryti, Tone 1982: *Norsk slang ca 1930–1980: med hovedvekt på Oslo-slangen*. Hovedoppgave. Universitetet i Oslo.
- Tryti, Tone 1984: *Norsk slang*. Oslo: Universitetsforlaget.

Tor Erik Jenstad
Norsk Ordbok 2014
Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap
NTNU
N-7491 Trondheim
tor.erik.jenstad@hf.ntnu.no

Carina Nilstun
Masterstudent i tysk språk ved UiO
Rektorhaugen 25
N-0876 Oslo
cpnilstu@student.uio.no

Riina Klemettinen & Nina Martola

Liten svensk-finsk idiomordbok

Birgitta Viljanen & Kari Viljanen: *Ruotsi–Suomi-idiomisanakirja*. Helsinki: Gummerus Kustannus Oy 2008.

Förra året kom det ut en svensk-finsk idiomordbok på Gummerus förlag. Författare är Birgitta Viljanen och Kari Viljanen. Boken är liten till formatet (19 x 13 x 1,5 cm) och omfattar 210 sidor inklusive förord och användaranvisningar. Enligt förordet innehåller boken över 3000 svenska idiom och fraser. Sidorna är tvåspaltiga och idiomerna kommer upp under ett huvudord eller lemma. Lemmat med tillhörande idiom är tryckt i fetstil, alla översättningar står i brödtext och de (enligt uppgift) autentiska språkbruksexemplen står i kursiv. I fråga om upplägget verkar idiomordboken ha haft ordboken *Svenskt språkbruk* som förebild.

Författarna/förlaget anger klart vilken målgrupp boken riktar sig till och vilket syftet är. Det sägs både i baksidestexten och i förordet. Detta är föredömligt; i en del ordböcker anges målgruppen väldigt vagt eller vittfammande, gissningsvis för att inte avstyra några presumtiva köp. Idiomordboken är riktad till finskspråkiga som läser svenska och som kommit en bit på väg, och den är avsedd för aktiv inläring.

En idiomordbok är ett utmärkt tillskott i språkinlärares verktygslåda utöver den vanliga ordboken och grammatikboken. De etablerade fraserna placerar sig ju i gränslandet mellan lexikon och grammatik, och för inläringen av dem finns det egentligen bara en metod, att plugga – även om man kanske kan ifrågasätta det pedagogiska i att plugga lösryckta uttryck i en alfabetiskt ordnad ordbok.

För alla som är intresserade av ett språk är en nyutkommen idiomordbok alltid en glad nyhet, till och med om man inte skulle höra till den primära målgruppen. Det är intressant att granska vilka likheter och vilka skillnader det finns mellan fraserna i två olika språk, exempelvis mellan uttryck för kärlek och död.

I förordet definieras begreppet ”idiom” som en mer eller mindre fast ordförbindelse med en förhållandevis fixerad betydelse, en betydelse som dock inte alltid kan härledas ur de ingående orden. I de striktaste definitionerna på idiom brukar villkoret vara just att helhetsbetydelsen inte kan härledas ur delarna. Den svensk-finska idiomordbokens defini-

tion är alltså vidare; den inbegriper förbindelser som brukar kallas *kollokationer*. Men idiom är ett luddigt begrepp och ”inte härledbar” är heller ingen entydig beskrivning, så författarnas definition får klart godkänt. Dessutom sägs det både i förordet och i baksidestexten att det är en ordbok över idiom och fraser. Att fraser inbegrips gör det å andra sidan ännu svårare för presumtiva användare att veta vilka slags ordförbindelser de kan förvänta sig finna i ordboken. Inte heller ”fras” är särskilt entydigt.

Den lilla idiomordboken innehåller uttryck av olika typer. Det finns verbfraser (*välja sina ord*) och verblösa fraser (*mot alla odds*), konventionaliserade jämförelser (*arg som ett bi*), ordspråk (*blod är tjockare än vatten*), utrop (*ta dig i brasan!*) och vedertagna strukturer (*å ena sidan – å andra sidan*). Ur användarens synvinkel är det bra att det fraseologiska materialet är mångsidigt, men utrop och ordspråk borde ha markerats, eftersom den typen av fraser utgör självständiga enheter och i regel är starkt fixerade. En typ som vi ställer oss tveksamma till är partikelförbindelser (t.ex. *gå bort, gå igen, gå på; komma av sig, komma över; stå på, stå på sig*). Visserligen finns det ett visst fog för att se partikelverben som idiom; de består av minst två enheter och helhetens betydelse är inte alltid härledbar ur delarna, men vanligtvis brukar partikelverben betraktas som en egen grupp inom svensk grammatik. Partikelverben är också svåra att lära sig för en icke-svenskspråkig, men antalet är så stort, att urvalet i en liten idiomordbok ohjälpligen framstår som ytterst slumpmässigt.

Som det konstateras i förordet kan en språkinlärare inte känna till stilvärdet hos idiom och vet därför inte vad som är en lämplig kontext. Ordboken anger register med hjälp av förkortningar (*ark, leik* osv., dvs. *skämtsamt, vardagligt* osv.) Också de preciseringar som i vissa fall står inom parentes i förklaringarna är vägledande och på det hela taget lyckade. Sådana är t.ex. *knäppa till: (säästä) kylmetä* ’(om vädret) bli kallare’ och *sitta som korvskinn (vaatteesta) olla tiukka/kireä* ’(om klädesplagg) vara snäv/spänd’. Det kunde gärna ha fått finnas mera metatext av den här typen i ordboken.

Placeringen av fraserna

Användaranvisningarna omfattar två sidor text och en sida med en förkortningslista. Vägledningen är i övrigt kortfattad och överskådlig, men på en väsentlig punkt är den bristfällig. Det sägs ingenting om principerna för under vilket ord man ska söka ett uttryck. Vad som ska anses

vara huvudord i ett idiom eller en fras är långt ifrån alltid givet. Trots en hel del bläddrande i ordboken har vi inte riktigt kunnat skönja några klara riktlinjer.

Om ett uttryck innehåller ett substantiv verkar detta ofta räknas som huvudord (*stå någon upp i halsen* kommer exempelvis upp under *hals*, *sova som en stock* kommer upp under *stock* och *sticka under stol med något* under *stol*. Om substantiven är fler kommer uttrycket upp under det första: *i fyllan och villan* står under *fyllan* och *slå blå dunster i ögonen på någon* under *dunst*. Men avsteg förekommer. Exempelvis *tas säkert som amen i kyrkan* upp bara under *amen* (klassat som interjektion). *Kyrka* saknas som uppslagsord och på *säker:s* position i uppslagsordslistan står *det säkra* klassat som substantiv, vilket är rätt oortodox. *Tills ögonen blöder* finns under verbet *blöda* och inte under *öga*, och *det var just en skön historia* står under *skön* och inte under *historia*, där det snarlika *en dyr historia* återfinns.

Exempel på verb som uppslagsformer är *bita* (*bita i gräset*), *gapa* (*gapa efter mycket, något få någon att gapa*), *hända* (*det må vara hänt*) och *ro* (*ro hem något, ro hit med den! och ro något i land*). Såsom ovan konstaterades ingår också en hel del partikelverb i frasbeståndet och de kommer naturligt nog upp under verb.

Någon klar princip för vilka uttryck som tas upp under ett enda huvudord och vilka som tas upp på flera ställen går inte heller att upptäcka. Det ovan nämnda uttrycket *slå blå dunster i ögonen på någon* kommer upp bara under *dunst* och inte bland de närmare trettio uttrycken under *öga*. *Av födsel och ohejdad vana* står bara under *födsel* och inte under *vana* tillsammans med *av gammal vana*. Däremot kommer t.ex. *topp tunnor rasande* upp både under *tunna* och *rasande* (men däremot inte under *topp*) och *kila runt hörnet* både under *kila* och *hörn*. Under verbet *bita* finns *bita i det sura äpplet*, *bita i gräset* och *bita ihop tänderna*. Samma uttryck kommer upp också under substantiven *äpple*, *gräs* och *tand*.

Att bläddra runt efter ett visst uttryck kan ibland medföra en hel del frustration. Det kan hända att användaren letar under alla komponenter i en fras för att till slut konstatera att frasen helt enkelt inte finns med i ordboken. Det hade varit mer användarvänligt att genomgående hänvisa från de andra artiklarna till den artikel där en viss fras finns förklarad. Då skulle användaren genast veta om det lönar sig att leta efter frasen i fråga. Det andra alternativet, som brukar användas i (idiom)ordböcker, hade varit att konsekvent genomföra principer för under vilket ord en fras kommer upp, och att redogöra för dessa principer i användaranvisningarna (jfr Nikula 2009: 354). Ytterligare en möjlighet hade varit

att införa ett separat ordregister. Ordboken hade förstås blivit tjockare men fraserna hade blivit tillgängligare.

Å andra sidan, om idiomordboken uttryckligen är avsedd för inlärning kanske tanken varit att användaren inte letar efter ett visst idiom utan bläddrar bara för att lära sig fraser.

Idiomens omfattning och kanoniska form

Idiom är vanskliga såtillvida, att det ofta är svårt att avgöra vad som hör till själva idiommet och vad som är samförekommande element. Många idiom uppvisar också variation (jfr Sköldbberg 2003). Att en liten idiomordbok för inlärare skulle ha lyckats lösa alla problem av den arten är knappast att vänta, men när man bläddrar i ordboken får man en känsla av att saken inte ägnats särskilt mycket uppmärksamhet.

Ett central problem härvidlag är t.ex. det semantiskt bleka hjälpverbet *vara*. När ska det anses utgöra en del av själva idiommet och när är det ett samförekommande element? Under uppslagsordet *fot* återfinns t.ex. idiommet *vara på resande fot* och under *lottad* finns *vara lyckligt lottad*. Idiommet är illustrerade med exemplen *Jag är lyckligt lottad när jag har en så förstående familj* och *I mitt jobb som inspektör var jag på resande fot flera veckor per år*. En finsk användare förleddes alltså att tro att *vara* måste finnas med. Men det förre kan användas attributivt (*en lyckligt lottad tjej*) och det senare appositionellt (*en musiker på resande fot, flera dygn på resande fot*) och också adverbialt (*Behöver du kunna använda din dator på resande fot?*). Det hade varit informativare för användaren om idiommet hade presenterats utan *vara* och i stället illustrerats med exempel på de olika funktionerna.

Också vid liknelser varierar angivelserna för omfattningen: *arg som ett bi*, *vara sluten som en mussla*; *som en fis i rymden*, *vara som en kalv på grönbete*. Det första paret kan man se ett visst fog för; *arg som ett bi* används rätt ofta som predikativt attribut (*arg som ett bi rusade han ut ur rummet*) medan *sluten som en mussla* inte just gör det. Men i det senare paret är det första idiommet i själva verket mer predikativt än det andra. Vanliga verb i kombination med *som en fis i rymden* är *kännas*, *framstå* och *te sig* (utöver *vara*). Frasen *som en kalv på grönbete* används rätt ofta adverbialt; uttrycket uppträder som bestämning till verb som *hoppa (omkring)*, *skutta (omkring)* och *bete sig*. Därtill förekommer *känna sig*. Alla fyra idiomerna förekommer också med *bli*, medan idiomordboken i exemplen inte anger andra alternativ än *vara*.

Pronomenet *det* representerar ett liknande problem som *vara*. Av ordboken får man ofta intrycket att *det*:et hör till själva idiomet fast *det* i själva verket är utbytbart: *det går åt pepparn, det kostar mer än det smakar, det skiter sig*. Adekvatare vore att ange subjektet med hjälp av *något/någonting* för att visa på möjligheten till variation. Att *det* förekommer som subjekt kunde anges i exempel.

I vissa fall är idiomet hänfört till en viss person trots att personvariation förekommer: *jag har aldrig hört på maken, vi jobbar på det, det är min melodi* (första person är inte enda möjligheten). Enligt en generisk princip borde också presens väljas framför preteritum för att ange variationsmöjlighet, alltså t.ex. *en sten faller från någons bröst pro en sten föll från mitt bröst*.

Idiomen borde alltså stå i tillräckligt generisk form – som ett slags formler eller schan – för att de varianter som förekommer i faktiskt språkbruk ska få så stor täckning som möjligt och för att användarna ska inse möjligheten till olika varianter. Den principen iakttas inte alltid i idiomordboken. I stället för att som nu genomgående åskådliggöra användningen med ett enda exempel per idiom, kunde fler exempel läggas in för att belysa förekommande variation.

I de ovan nämnda exemplen kan förebilden eventuellt stå att finna i enspråkiga svenska ordböcker, där en generisk princip inte alltid iakttas. Exempelvis står uttrycken *det går åt pepparn* och *det kostar mer än det smakar* i Nationalencyklopedins ordbok i just den formen, dvs. med *det*. Detsamma gäller Luthmans (2006) *Svenska idiom*. Ibland anger NEO variation med hjälp av parenteser, t.ex. *(det är) min melodi*. I just det här fallet framgår dock inte möjligheten till personvariation av NEO:s angivelse. Inte heller Luthman antyder någon variation; där används inte ens parenteser.

Om flera olika element i ett idiom anges med indefinita pronomen kan helheten förstås bli klumpig, men med hjälp av flera språkexempel på typisk användning av olika varianter skulle det generiska skelettet få kött på benen. Ett annat alternativ vore att genomgående använda en viss person för t.ex. angivelse av subjekt m.m. i idiomerna och att beskriva variationen med hjälp av metatext av något slag samt med exempel. I vilket fall som helst borde möjligheterna till variation åskådliggöras på något vis.

Trots problematiken med kanonisk form, omfattning och generaliseringsnivå representerar idiomerna i alla fall överlag idiomatisk svenska i den form de ges i ordboken. Enstaka undantag träffar man dock på. Under *hut* borde den första frasen lyda *inte ha någon hut i kroppen* i stället för det ogrammatiska *ha ingen hut i kroppen*. I frasen *stiga åt*

huvudet (lemmat *huvud*) saknas angivelse om upplevare. Två alternativ borde ges: *stiga någon åt huvudet* eller *stiga åt huvudet på någon*. I t.ex. *sitta som berg* och *inte se skogen för bara träd* kunde bestämd form anges, åtminstone som alternativ (*berget, träden*), eftersom de alternativen är betydligt vanligare av antalet webbelägg att döma. Under *väst* ges verbalalternativen *få/ta något innanför västen*, vilket inte är helt adekvat. För det första förekommer uttrycket oftare med *ha* än med *ta*, och därtill är det vanligt i *med*-konstruktion (*med något innanför västen*). För det andra kan formen *något* i kombination med *få* uttryckligen stå för *något* (*Anders behövde få något innanför västen*), även om andra objekt också är möjliga. Tillsammans med *ta* verkar pronomenet *något* däremot inte förekomma som objekt. Finesser av det sistnämnda slaget behöver en liten idiomordbok för inlärare självfallet inte åskådliggöra, men verbet *ta* borde därför ha utelämnats eller ersatts med *ha*.

Betydelseangivelser

För en finskspråkig svenskinlärare är betydelseangivelserna för idiomerna inte alltid tillfredsställande. I användaranvisningarna sägs det att olika betydelser för ett och samma idiom anges med siffror, men så är inte alltid fallet. För idiomerna *på lösa boliner* ges två finska motsvarigheter *tyhjän päällä, miten sattuu* 'utan fotfäste, som det faller sig'. De här två betydelserna ligger så långt från varandra, att de borde ha lagts i var sitt betydelsemoment. Ett enda exempel på användningen ges. För en finskspråkig användare förblir det ganska oklart vad uttrycket betyder och hur det kan användas.

För frasen (partikelverbet) *få ihop* ges de finska motsvarigheterna *saada kiinni, sulkea* ('lyckas stänga, stänga'), *saada kasaan/kokoon* ('lyckas samla') och *aloittaa suhde* ('inleda ett förhållande'). Också de här betydelserna är så vitt skilda att de borde ha angetts i olika betydelsemoment. Den sista betydelsen representerar dessutom inte partikelverbet *få ihop* utan frasen *få ihop det* där pronomenet *det* ingår i frasen: *Lisa och Johan hade känt varandra i många år men fick ihop det först i somras*.

Ett annat problem med de finska betydelseangivelserna är förhållandet mellan konkret och abstrakt. Användaren får ingen vägledning i hur de angivna motsvarigheterna ska tolkas, något som inte alltid är självklart. Uttrycket *en bricka i spelet* är t.ex. översatt med *pelinappula* 'spelbricka' och uttrycket *en gökunge i boet: käenpoikanen [pesässä]* 'gökunge [i boet]'. I båda fallen kan de finska uttrycken vara både

konkreta och överförda till sin betydelse. För idiommet *slå en drill* ges två finska motsvarigheter *luritella* ('drilla, kvittra') och *käydä pissalla* ('gå och kissa') åtskilda med semikolon. Eftersom de två betydelsemomenten inte står i varsitt nummererat betydelsemoment blir man som finskspråkig användare mycket konfunderad: ska *lurittelu* 'kvittrande, drillande' också på finska tolkas som en bildlig motsvarighet till att gå och kissa eller vad är det egentligen är fråga om? Så är inte fallet; på finska avser *luritella* uteslutande ljudalstring.

Att semikolon står mellan två icke-synonyma betydelseangivelser borde ha angetts i användaranvisningarna, även om det väl är en rätt hävdvunnen princip. Men framför allt borde principerna för när en artikel indelas i betydelsemoment och när betydelser åtskils med semikolon ha varit klarare. En indelning med semikolon förutsätter ett nära samband mellan två betydelser, vilket kvittrande och kissande definitivt inte har för en finskspråkig.

För varje svenskt idiom har strävan uppenbarligen varit att ge ett motsvarande finskt idiom om ett sådant finns. Det är en bra och ambitiös utgångspunkt. Men principen kan vara vanskelig att genomföra. Även om ett visst idiom kan ha en motsvarighet i ett annat språk kan uttrycket i det ena språket ha konnotationer som saknas på det andra. När så är fallet borde det anges i ordboken. Ett exempel på detta är *ligga som ett paket* som anges ha den finska motsvarigheten *maata/olla vihanneksena* 'ligga/vara som en grönsak'. I sin överförda bemärkelse avser det finska *vihannes* dock närmast en person som är hjärndöd, inte en person som är bunden till sängen på grund av sjukdom. Man kan inte kalla en reumatiker för "grönsak", som i översättningen till det autentiska svenska exemplet.

Problematiska ur finsk synvinkel är också svenska strukturer som innehåller det ägarangivande verbet *ha* (t.ex. *ha fjärilar i magen*). *Ha* är sällan obligatoriskt i idiomerna. Det kan alternera med andra verb, och särskilt i rubriker kan verblös struktur förekomma. I finskan saknas ägarangivande verb och ägarstrukturen ser annorlunda ut. Ägarrollen kan inte utelämnas eftersom ägarangivande kasus då kommer att saknas: *jollakulla on* 'någon har', eg. 'hos någon är' – *joku on* 'någon är'. I idiomordboken har dock ägarrollen nästan genomgående utelämnats i de finska motsvarigheterna, vilket ger upphov till klumpiga och konstlade uttryck, t.ex. *ha glorian på sned* – *olla himmentynyt sädekehä* ('vara en gloria på sned'), *ha tankarna på annat håll* – *olla ajatukset toisaalla* ('vara tankar på annat håll') och *inte ha den blekaste aning* – *ei olla harmainta aavistusta* ('inte vara den gråaste aning'). De finska uttrycken borde lyda *jonkun ajatukset ovat toisaalla* 'någon har tankarna

på annat håll', *jollakulla ei ole harmainta aavistusta* 'någon har inte den blekaste [gråaste] aning' osv.

Ur svensk synvinkel är idiomerna många gånger sammanförda på oväntade vis. Under ett och samma lemma *mål* står fraserna *ha mål i mun*, *skjuta över målet* och *sväva på målet* i den ordningen. Under *ryka* står *ryka ihop om något* och *slåss så det ryker* och under *korn* står *ett korn av sanning* och *få korn på någon/något*. I de två senare fallen är det fråga om två olika betydelser av lemmat, och för *mål* kunde man rentav räkna med homonymer (beroende på vilka kriterier man använder): *mål* 'talförmåga' och *mål* 'siktunkt'. Om den enda avsikten med lemmat är att leda användaren rätt kan en oindelad uppställning vara att föredra, men från pedagogisk synvinkel kan man fråga sig om inte en betydelse-enlig uppställning skulle underlätta inlärandet. Å andra sidan är det naturligtvis många gånger svårt att veta i exakt vilken betydelse ett visst ord ingår i ett idiom. Som homonymer anförs i ordboken bara lemman som hör till olika ordklass, t.ex. *sticka* (s) och *sticka* (v); *utan* (prep) och *utan* (adv).

Bristande finslipning

Boken har trevlig layout men en viss brist på finslipning märker man här och där. Bland annat är användningen av snedstreck något ologisk. I angivelser som *gå/röra sig i snigelfart* och *känna sig/vara lätt till sinnes* har användaren svårt att veta hur många element som alternerar. En icke-svenskspråkig kan t.ex. få för sig att det heter *gå sig i snigelfart*, vilket det ju inte gör. Samma problematiska angivelsesätt återfinns i vissa fall i de finska förklaringarna, t.ex. *roa sig kungligt: huvitella/pitää hauskaa kunnolla* 'roa sig/ha roligt ordentligt'. I sådana fall finns det i och för sig inte någon risk för att finska användare ska tolka fel, men litet halvdant verkar utförandet. Det hade blivit betydligt tydligare att skriva ut hela de alternativa fraserna. Den lilla boken hade knappast blivit ohanterligt tjock för det. Möjligen kunde man ha övervägt parenteser kring de alternativa delarna i stället – *gå (röra sig) i snigelfart* – för att få gränserna att framstå tydligare. Men inte heller parenteser är så lättolkade, och någon som inte läser användaranvisningarna kunde felaktigt få för sig att de står kring optionella element.

Ett viss mått av brådska verkar också ligga bakom ofinska motsvarigheter till en del av de svenska idiomerna. Influenser från utgångsspråket märks t.ex. i ordföljden. För *sätta dit någon* är översättningen *antaa ilmi joku* i stället för det på finska naturliga *antaa joku ilmi*.

Frasen *inte ha något med någon/något att skaffa* är översatt med *ei olla mitään jonkun/jonkin kanssa tekemistä*. En adekvatare motsvarighet vore *jollakulla ei ole mitään tekemistä jonkun/jonkin kanssa* med ägarstrukturen utsatt och annan ordföljd. På finska säger man inte heller *joku on sinistä verta* 'någon är av blått blod' utan *joku on siniverinen* ('någon är blåblodig') eller *jossakussa on sinistä verta* 'i någon finns blått blod'. Det svenska idiomet står i formen *ha blått blod*. Man talar inte heller om att man får darriga knän på finska, som översättningen till *bli knäsvag* lyder, utan man säger *jonkun polvet alkavat tutista*, dvs. 'någons knän börjar darra'. Att fraser med verbet *vara* ofta mekaniskt översatts med en fras som innehåller motsvarande finska hjälpverb *olla* ger också upphov till ofinska motsvarigheter, t.ex.: *vara någon upp i dagen* – *olla suuresti jotakuta muistuttava pro muistuttaa suuresti jotakuta* 'påminna starkt om någon' och *vara som uppslukad av jorden* – *olla kadonnut kuin maan nielemänä pro kadota kuin maan nielemänä* 'försvinna som slukad av jorden'. Det sista fallet är problematiskt, eftersom det blir en viss aspektskillnad mellan de två idiomatiska uttrycken: det svenska uttrycket anger tillstånd och det finska process, men användningen kunde visas med hjälp av språkexempel.

Användningssyfte och nytta

Trots en del briser svarar Gummerus Svensk-finska idiomordbok förmodligen förhållandevis väl mot målgruppens behov – om användarens syfte med att skaffa den är att lära in fraser.

Valet av fraser är på det hela taget ganska lyckat: de fraser som finns med lämpar sig för aktiv inläring. Vissa undantag har vi i alla fall stött på vid vårt bläddrande. Uttrycket *knyta hymens band* är definitivt inte ett uttryck som en modern svenskinlärare ska förväntas tillägna sig, och fraser som *prata som en kvarn*, *nådiga luntan* och *få soppatorsk* skulle också snarast höra hemma i en ordbok för reception. Exempel på frekventa idiom som man inte hittar i ordboken är *(hal/få) ett hum om något*, *rycka någon i ärmen* och *dra öronen åt sig*.

Eftersom frasuppsättningen är bara ca 3000 (vilket inkluderar en hel del partikelverb) är ordboken knappast särskilt lämpad för reception eller för översättning från svenska till finska. Sannolikheten är stor att användare i autentiska texter stöter på uttryck som inte finns upptagna i ordboken – åtminstone användare som passerat nybörjarnivån.

En kontroll av 50 slumpvis valda uttryck ur idiomordboken visade att närmare hälften (21) återfinns i en vanlig medelstor svensk-finsk ordboksdel (Cantell & al. 2001) riktad till skolelever. I gengäld innehåller

den mellanstora ordboken ungefär 60 andra frasartade uttryck i anslutning till de 25 uppslagsord som aktualiseras. Har man alltså tillgång till en mellanstor ordbok och inte bara till en fickordbok är idiomordboken kanske inte den mest nödvändiga anskaffningen, men å andra sidan är idiomordboken trevligare att bläddra i än en kompakt ordbok och en vanlig ordbok ägnar sig ju definitivt inte för frasinlärning.

Att försöka använda ordboken för att hitta en adekvat svensk motsvarighet till ett finskt uttryck är i praktiken så gott som omöjligt. Ett finskt register hade gjort en sådan användning möjlig. En annan möjlighet med tanke på produktion hade varit att gruppera fraserna temavis, då självfallet i kombination med register.

Men varken reception eller produktion nämns i omtexten eller baksidestexten, så idiomordboken i sin nuvarande tappning ska inte kritiseras för att inte motsvara syften som den inte ger sig ut för att uppfylla. Våra avslutande kommentarer ska närmast ses som en möjlighet till utvidgad funktionalitet för framtida upplagor. Å andra sidan är det lilla och lätta formatet också en fördel: ordboken får utan vidare plats i resväskan eller skolryggsäcken.

Litteratur

- Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser.* Utarbetad av Svenska språknämnden. Stockholm 2003.
- Cantell, Ilse, Nina Martola, Birgitta Romppanen, Mats-Peter Sundström & Anja & Tauno Sarantola 2001: *Suomi-ruotsi-suomi*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Luthman, Hans 2006: *Svenska idiom: 4.500 vardagsuttryck*. Lund: Folkuniversitetets förlag.
- NEO = *Nationalencykopedins ordbok*. <http://www.ne.se>, anv. maj 2009.
- Nikula, Henrik 2009: WSOYs Stora Ordbok Tyska-Finska. [Rec.]. I *LexicoNordica* 16, 351–358.
- Sköldberg, Emma 2004: *Korten på bordet: innehålls- och uttrycksmässig variation hos svenska idiom*. Göteborg: Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning.

Riina Klemettinen
ordboksredaktör
Forskningscentralen för de
inhemska språken
Berggatan 24
00100 Helsingfors
riina.klemettinen@kotus.fi

Nina Martola
avdelningsföreståndare
Forskningscentralen för de
inhemska språken
Berggatan 24
00100 Helsingfors
nina.martola@focis.fi

Sven-Göran Malmgren

En innehållsrik andraspråkshandbok med lexikografiska inslag

Garlén, Claes & Gunlög Sandberg, *Handbok i svenska som andraspråk*. Utarbetad av Språkrådet. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag 2008.

Inledning

I Sverige bor troligen ca 1 miljon människor med ett annat förstaspråk än svenska – drygt 10 procent av alla invånare. Ett av de viktigaste målen för den svenska språkpolitiken är att de ska kunna använda svenska som kommunikationsspråk i många olikartade situationer: på arbetsplatser, i föreningslivet, i kontakt med myndigheter och i vardagslivet. Till uppnåendet av detta mål bidrar sedan många år en utmärkt organisation för undervisning i svenska som andraspråk, goda läroböcker samt ordböcker och språkläror med speciell inriktning på andraspråksinläring. Ändå har det hittills saknats ett hjälpmedel med särskilt fokus på kommunikation, ett hjälpmedel som inte gör halt vid grammatiska regler, ordböjning och ords betydelser i snävare mening utan också tar fasta på mer pragmatiska sidor av språket: hur uttrycker man sig om man ska visa artighet, hur fyller man i blanketter, hur argumenterar man och hur utformar man en platsansökan?

Ett sådant hjälpmedel har nu utarbetats på *Språkrådet* (tidigare Svenska språknämnden) med Claes Garlén och Gunlög Sandberg som huvudförfattare. Garlén är mångårig medarbetare på Språknämnden och Språkrådet med svenskans struktur i kontrastiv belysning som specialitet, Sandberg lärare och forskare i Svenska som andraspråk. Denna kombination av kompetenser visar sig särdeles lyckad; den nya handboken (i fortsättningen HSA) är helt enkelt ett utomordentligt hjälpmedel för den som har kommit en bra bit på vägen i sina svenskstudier men ännu inte behärskar subtila skillnader mellan nästan synonyma ord och speciella konventioner för olika kommunikationssituationer.

HSA består av två huvuddelar, en s.k. domändel och en alfabetiskt ordnad uppslagboksdel. Domändelen är indelad i tre kapitel med ru-

brikerna ”Samhälle”, ”Studier” och ”Arbete” och underavsnitt som ”Konsument”, ”Vård och hälsa”, ”Kursanmälan” och ”Instruktioner och uppmaningar”. I uppslagsboksdelens, som omfattar mer än 60 procent av boken, finner man en rätt brokig uppsättning rubriker, t.ex. ”Adjektivets bestämda form”, ”Bråk”, ”g-uttal”, ”*bred* och *vid*”, ”Personnummer”, ”Sannolikhet” och ”Tilltal”. Det är främst uppslagsboksdelens som gör det motiverat att behandla HSA i LexicoNordica (jfr Sven Tarps anmälan av Håndbog i dansk i LexicoNordica 14).

Men också domändelen är av stort intresse från lexikografisk synpunkt. Dels kan den påminna något om en parlör (jfr Hovmark 2005), dock utan ”turistiska” inslag – man hittar inte rubriker som ”På restaurangen” eller ”På järnvägsstationen” (vilket i och för sig inte hade varit omotiverat) utan det handlar om mer abstrakta eller generella situationer som man ofta hamnar i som samhällsmedborgare. Dels innehåller domändelen såväl som uppslagsboksdelens i många av avsnitten ordlistor med förklaringar eller exemplifierande fraser. Faktiskt innehåller domändelen fler lexikografiskt behandlade ord; ca 320 mot ca 220.

Det är också så att det inte alltid är självklart under vilken av huvuddelarna en viss rubrik ska hamna: ett par gränsfall är artiklar som ”Boende” och ”Bebyggelse” som nu står i uppslagsboksdelens men kanske med lika stor rätt kunde placerats i domändelen.

I resten av recensionen ska vi fokusera på uppslagsboksdelens, ibland med användande av förkortningen HSA-U.

Allmänt om HSA-U

Liksom domändelen är U-delen synnerligen innehållsrik. Den omfattar nära 300 sidor, fördelade på ca 180 artiklar. Artiklarna (lemmana) är, som redan nämnts, av olika karaktär. Typologiskt kan de delas in i sex olika grupper, från rent språkliga till pragmatiska och encyklopediska, på följande sätt:

Ortografi (t.ex. ”Stavning av tj-ljudet”)

Fonologi (t.ex. ”C-uttal”)

Grammatik (t.ex. ”Substantivets bestämda form”)

Semantik (t.ex. ”Övertala/övertyga”)

Pragmatik (t.ex. ”Artighet”)

Encyklopedi (t.ex. ”Personnummer”)

Den ungefärliga fördelningen på de olika grupperna framgår av följande tabell:

Orto.	Fono.	Gram.	Sem.	Prag.	Encykl.
17	12	32	69	28	17

Självklart kan de olika kategorierna gå in i varandra, och siffrorna är bara avsedda att ge en fingervisning. Klart talrikast är hur som helst artiklarna med semantiskt innehåll, som oftast behandlar ett semantiskt fält eller två eller något fler ord som ofta blandas ihop.

Artiklarna är välmatade med information och framställningen är mycket pedagogisk. Längden på artiklarna kan växla från mindre än en halv sida till uppåt ett tiotal sidor. En kortare artikel kan se ut så här:

frysa

Det finns två verb *frysa*. Det ena *frysa* böjs starkt (*fryser, frös, frusit*) och har två huvudbetydelser:

1. 'ha (obehagliga) köldförnimmelser'
Han **frös** så att han skakade.
2. 'kylas ned under fryspunkten och stelna till is'.
Vatten **fryser** vid 0 grader Celsius.

Det andra verbet *frysa* böjs svagt (*fryser, fryste, fryst*) och betyder 'kyla ned till låg temperatur'. Det används mest om livsmedel, som man lägger i en fryn. Ofta förstärker man verbet med en partikel: *frysa in, frysa ned*.

Nu har vi rensat och **fryst in** alla hjortronen som vi plockade i går.

Sådana artiklar, som förstås hör till den semantiska gruppen, kan påminna om artiklar i vanliga ordböcker. Huvuddelen av informationen i den citerade artikeln hittar man i motsvarande artikel t.ex. i Svenska ord; och HSA är givetvis inte avsedd att *ersätta* konventionella ordböcker, utan att *komplettera* dem. Men det har ändå ett egenvärde att låta en artikel som **frysa** ingå i en handbok som HSA. Dels blir användaren uppmärksam på en speciell lexikal svårighet (emellanåt också för modersmålstalare), dels är det trevligare att läsa normala svenska meningar än ordböckernas formelspråk.

Men för att hålla handboken inom ett hanterligt format, har man givetvis varit tvungen att göra ett ganska hårdhänt urval bland möjliga ordgrupper i den semantiska kategorin. Bland de 69 artiklarna med semantisk inriktning återfinns man nu ordpar som *höra/lyssna, se/titta*,

utom/utan, sönder/trasig, hyra/hyra ut och handla/köpa. De är säkert utvalda bl.a. med tanke på att de erfarenhetsmässigt vållar svårigheter vid språkinläring. Självklart saknas en del ordpar eller ordgrupper som någon kanske kunde väntat sig att finna, t.ex. *stå/sitta/ligga, ställa/sätta/lägga* (som särskilt vållar svårigheter när subjektet är icke-personligt), eller verb för förflyttning. Sådant låter sig alltid sägas, men det allmänna intrycket är att urvalet av ”svåra” ordpar och ordgrupper är omsorgsfullt gjort. Samma omdöme gäller beträffande alla övriga grupper (ortografi, uttal etc.).

HSA är mycket trevlig att bläddra i och kan troligen användas som en regelrätt lärobok – och förvisso som en läse- och blädderbok. Vad som gör den speciellt intressant i det här sammanhanget är att den också kan användas som en sorts ordbok (eller ”uppslagsbok”) av användare som står inför akuta problem vid produktion av svensk text, i skrift eller tal. (För lösning av receptionsproblem ger HSA däremot inte så mycket som inte en konventionell ordbok ger.) Antag t.ex. att jag vill att min kollega ska utföra något för mig och vill meddela det på hövligast möjliga sätt. Är jag osäker om det rätta ordvalet (orden hittar jag i och för sig i en vanlig ordbok), kan jag gå till artikeln ”Artighet” i HSA. På fem sidor får jag många exempel på lämpliga uttryckssätt för olika artighetsnivåer. Eller antag att jag på ett nyanserat sätt vill uttrycka att något händer med viss regelbundenhet – ofta, ganska ofta eller bara ibland eller ganska sällan. Då slår jag upp artikeln ”Frekvens: hur ofta?” och hittar följande utmärkta tablå:

	aldrig	←→	alltid
alltid			•
hela tiden			•
jämt			•
jämt och ständigt			•
ständigt			•
för det mesta			•
ideligen			•
nästan alltid			•
i allmänhet		•	•
mestadels		•	•
vanligen		•	•
vanligtvis		•	•
gång på gång		•	
ofta		•	
titt och tätt		•	
regelbundet	•	•	
då och då	•	•	
ibland	•	•	
stundtals	•	•	
tidvis	•	•	
någon gång	•		
i undantagsfall	•		
nästan aldrig	•		
sällan	•		
tillfälligtvis	•		
undantagsvis	•		
aldrig (någonsin)	•		

Båda dessa exempel visar hur man med hjälp av HSA kan lösa ett punktuellt produktionsproblem som inte så lätt hade lösts med hjälp av en vanlig ordbok. Men därtill kommer en annan sak. Vid konsultation av en vanlig ordbok kanske man löser sitt akuta produktionsproblem, men bara det; man minskar inte sannolikheten för att man åter behöver slå i ordboken nästa gång man har ett liknande produktionsproblem. I HSA leds man ofta med mild hand att lära sig något nytt: en regel här, ett systematiskt sammanhang där som gör att man på sikt kan minska sin ordboksanvändning. Goda exempel utgör uttalsartiklarna ”c-uttal”, ”k-uttal” och ”o-uttal”.

Tillsammans med en vanlig ordbok, t.ex. Svenska ord (som givetvis innehåller många fler ord än HSA) är HSA ett kraftfullt hjälpmedel för textproduktion kombinerad med inläring. Återstoden av recensionen ska ägnas åt några funderingar kring frågan om HSA möjligtvis kunde göras ännu bättre – inte som lärobok och läsebok, för där är den svår att överträffa, men som ordboksliknande hjälpmedel.

Så snart man ser HSA som en ordbok, blir det av avgörande betydelse hur snabbt och säkert användaren hittar fram till den sökta in-

formationen. Det hjälper inte hur förträfflig informationen i artiklarna är, om den döljs t.ex. av alltför ogenomskinliga rubriker, brist på kors hänvisningar eller otillräckligt index. I sin recension berömmar Sven Tarp Håndbog i nudansk särskilt från denna synpunkt – med andra ord: Håndbog i dansk har enligt Tarp en utmärkt åtkomststruktur. Också HSA måste sägas ha en god åtkomststruktur, men det ser ut som om den med fördel kunde ta upp några idéer från den danska kollegan. (Den synpunkten förstärks snarast av att den danska handboken i första hand riktar sig till personer med danska som förstaspråk.)

Om åtkomststrukturen i HSA-U

Yttre sökvägar: rubriker, register, kolumntitlar

Större delen av rubrikerna (lemmana) i HSA-U är genomskinliga och ger användaren med ett akut produktionsproblem god vägledning. Allra säkrast och enklast är rent lexikala ingångar, t.ex. ”*bred och vid*”, ”*handla och köpa*” och ”*hög och lång*”. Utmärkta är också rubriker som ”artighet”, ”be om ursäkt” och ”hälsa/säga adjö” liksom ”datum”, ”förkortningar”, ”månadernas namn” och ”namn på helger m.m.”. Eftersom man får förutsätta att användaren har kunskap om den mest elementära grammatiska terminologin finns det inte heller något att invända mot rubriker som ”verbens böjning”, ”adjektivets bestämda form”, ”sats/mening” och ”ordföljd i huvudsats/bisats”. Sådana rubriker är åtminstone hyggligt användarvänliga, även om en del kan göras för att ytterligare förbättra åtkomsten till en del av dem.

Mer krävande, kanske alltför krävande för de flesta, är dock rubriker som ”bestämmdhet”, ”diakritiska tecken”, ”genitiv”, ”nominalfras”, ”partikelverb”, ”reflexiva verb”, ”tempus” och ”finita/infinita verbformer”, liksom gåtfulla rubriker som ”begränsning” och ”kontraster”. För att många användare ska hitta fram till dessa artiklar utifrån ett bestämt behov krävs här fler ingångar, framför allt via handbokens register som nu omfattar 10 sidor men med fördel kunde utökas till minst det dubbla omfånget. Artiklarna ”bestämmdhet”, ”genitiv” och ”nominalfras” handlar i princip om olika substantivrelaterade problem och eftersom *substantiv* får anses vara en allmänt känd term skulle många fler användare hitta fram till artiklarna via ledord som ”substantiv: bestämmdhet”, ”substantiv: genitiv” etc. i registret. På samma sätt skulle ledord som ”verb med partikel (*tycka om*)”, ”verb med *sig* (*sätta sig*)” och ”verb: tempus” göra mycket nytta. Artikeln ”kontrast” handlar inte, som man kunde tro, om

motsatser som *ljus/mörk* utan om ord som *fastän*, *emellertid* och *dock* – dessa ord borde varit med i registret.

Över huvud taget finns det ingen anledning att inte ge användaren så många rent lexikala ingångar som möjligt via registret. Det finns nu ungefär 100 sådana ingångar, förtjänstfullt kursiverade i motsats till de tematiska ingångarna, men varför inte ta med alla ord från de speciella ordlistorna (dvs. ytterligare ca 500 ord) och framför allt de många ord som diskuteras i artiklarna om semantiska fält? De viktiga orden *fastän*, *emellertid* och *dock* nämndes nyss, andra ordgrupper som saknas i registret är *bara*, *endast*, *enda*; *omkring*, *ungefär* (däremot är *cirka* av någon anledning med); *dessvärre*, *olyckligtvis*, *tyvärr* samt *knappt*, *nästan* och *drygt*. Precis som en thesaurus måste ta upp samtliga ord i alla begreppsklasser i ett register borde detta ha skett här. Det hade kostat kanske ett tiotal sidor (av nära 500) men det hade det varit värt.

Det finns också ett par andra metoder som kan hjälpa till att förbättra den yttre sökbarheten (alltså lättheten att hitta fram till den relevanta artikeln) i HSA ytterligare något. För en användare med mycket svaga kunskaper i grammatik säger kanske inte ens rubriken ”Substantiv: genitiv” så mycket. Författarna till HSA kunde då möjligen fundera på att låna en idé från Håndbog i nudansk och lägga till ett ledord ”s-problem” i registret. Det kunde inte bara peka till genitivartikeln utan också till artikeln om sammansättningar där ett av problemen som tas upp är om fogen innehåller ett s eller inte (jfr *stads-hus* / *rad-brytning*). På samma sätt kunde ledordet ”e-problem” infogas och peka till artikeln ”adjektivets bestämda böjning” (jfr *den lille pojken* / *den lilla flickan*) och även till en artikel som behandlar frågan om accenttecken ska sättas ut eller inte (jfr *idé* / *museum*). Från lingvistisk synpunkt är det givetvis fråga om nonsens kategorier, det finns inte mycket gemensamt mellan genitiv-s och foge-s. Men det väsentliga är att sökordsregistret kommer närmare den del av användarna som har begränsade kunskaper i grammatisk terminologi. (Ännu radikalare vore givetvis att skapa artiklar med rubrikerna ”s-problem” och ”e-problem” – så sker i princip i Håndbog i nudansk.)

Ytterligare en liten förbättring skulle det innebära om kolumntitlarna vore levande. Det är ingen större poäng med att ge samma kolumntitel ”Uppslagsdel A–Ö” genom 300 sidor. I stället borde den aktuella (ev. första resp. sista, ev. förkortad) artikelrubriken upprepas överst på varje sida, precis som i de flesta konventionella ordböcker. Dessutom hade det inte skadat att ta upp de 180 artiklarna i HSA-U i innehållsförteckningen, såsom sker när det gäller domändelen.

Inre sökvägar

När man väl funnit den relevanta artikeln, kan det ändå vara nog så svårt att hitta just den information man söker. Många artiklar omfattar flera sidor, vissa mer än 5 sidor. Det finns då två sätt att underlätta för användaren: med en innehållsförteckning och med en kort sammanfattning av det viktigaste i artikeln.

Den första metoden används flitigt och på ett utmärkt sätt i HSA; den andra egentligen inte alls. Men i vissa fall hade den gjort nytta, tydligast kanske i den tiosidiga artikeln ”ordföljd i huvudsats”. Artikeln består huvudsakligen av en utläggning av Diderichsens satsschema och går in på ganska små detaljer som sällan orsakar svårigheter – och om de ändå gör det, leder det sällan till särskilt allvarliga fel. Den absolut viktigaste ordföljdsregeln, att verbet (predikatet) kommer på andra plats och subjektet på första eller tredje, drunknar i all informationen och borde ha lyfts fram bättre, kanske i en ruta med rubriken ”Kort och gott” som i Håndbog i dansk. Över huvud taget borde det göras klart för läsarna att de inte alltid måste läsa artiklarna från början till slut.

Till de inre sökvägarna hör också referenser och korsreferenser mellan olika artiklar. I det avseendet finns det inget att anmärka på i HSA.

Några enskildheter

Till sist några synpunkter på och förslag till ev. förbättringar av enskilda artiklar.

Artikeln ”förstärkande förled: *jättebra, skitsnygg*” ger mycket nyttig information men det skulle varit ännu bättre om den hade innehållit upplysningar om de olika förledens stilvärde och produktivitet. Förled som *döds-* och *skit-* är mycket vardagliga och inte användbara i alla sammanhang, medan andra förled (*hög-*, *ur-*) är stilistiskt mer neutrala. Vissa av förleden används knappast tillsammans med andra ord än de givna exempelorden, medan andra kan kombineras med snart sagt vilka efterled som helst. I sin nuvarande form är artikeln något missvisande och kan faktiskt locka användarna att bilda mycket konstiga ord.

I artikeln ”liknelser med djur” listas ett fyrtiotal likelser av typen *hungrig som en varg* (där alltså det första ordet är ett adjektiv). Det är en trevlig artikel, men man kan möjligen ställa sig frågande till avgränsningen: varför inte också ta med liknelser med annat än djur och liknelser med verb som första ord?

I artikeln ”så kallad” kunde slutligen uttryckets användning som ironimarkör ha nämnts.

Slutord

Det har redan framgått att Handbok i svenska som andraspråk enligt min mening är ett utomordentligt hjälpmedel, betraktad som läsebok eller lärobok. Den är också ett mycket gott hjälpmedel betraktad som ordbok eller uppslagsbok; det är som sådan den i första hand har betraktats i den här recensionen. Här har dock påvisats en viss potential för förbättringar, något som förhoppningsvis kan leda till en ännu bättre andra-upplaga.

Litteratur

- Jacobsen, Henrik Galberg og Peter Stray Jørgensen 2005: *Håndbog i Nudansk*. 5. udgave. København.
- Hovmark, Henrik 2005: Tre franske miniordbøger til rejsebrug og daglig tale. I: *LexicoNordica* 12, 213–231.
- Svenska ord = *Svenska ord – med uttal och förklaringar*. 3. uppl. Stockholm 1999.
- Tarp, Sven 2007: Håndbog i Nudansk i leksikografisk perspektiv. I: *LexicoNordica* 14, 323–340.

Sven-Göran Malmgren
Professor
Lexikaliska institutet
Institutionen för svenska språket
Box 200
SE-405 30 Göteborg
malmgren@svenska.gu.se

Sandro Nielsen

Hvor pædagogiske er pædagogiske fagordbøger?

Pedro A. Fuertes-Olivera og Ascensión Arribas-Baño: *Pedagogical Specialised Lexicography. The representation of meaning in English and Spanish business dictionaries*. Amsterdam: John Benjamins 2008.

Hvis man skal tro forfatterne til en ny bog om fagordbøger for lærnere, så er de ikke særligt pædagogiske. Det drejer sig om den bog, der her anmeldes, og som er udgivet i 2008 som bind 11 i serien Terminology and Lexicography Research and Practice. Bogen er på 145 sider + bibliografi og indeks, og den koster 90 euro.

Bogens formål er at undersøge definitioner og forklaringer i udvalgte mono- og bilingvale fagordbøger med sprogene engelsk og spansk. Det drejer sig om de såkaldte erhvervsordbøger ("business dictionaries"), dvs. flerfagsordbøger. Forfatterne gør meget ud af at understrege, at det drejer sig om pædagogiske ordbøger, dvs. fagordbøger for "learners", og her skelnes mellem fagfolk, semi-fagfolk, lægfolk, begyndere, oversættere og fagsprogsstuderende. Det er værd at notere sig, at forfatterne ikke gør det klart, hvad de forstår ved pædagogisk leksikografi og pædagogiske ordbøger og derved forsømmer at afgrænse disse to sammenhængende begreber. Det bliver ikke lettere at følge bogens argumenter, når forfatterne heller ikke definerer begrebet "learners": Skal de lære fag, fagsprog på modersmålet eller på et fremmedsprog, skal de lære to eller alle tre dele? Først i bogens konklusion kommer forfatterne nærmere ind på, hvad pædagogiske fagordbøger kan hjælpe brugerne med, og det er for sent.

Det teoretiske udgangspunkt for undersøgelsen er, at fagordbøger er brugsgenstande, som er udarbejdet med det formål at tilfredsstille brugernes behov: hjælp i forbindelse med kommunikation og videntilegnelse (s. 9). Forfatterne bekender sig til den moderne funktionslære ("the modern theory of lexicographical functions", s. 6) som den fremstilles i fx Bergenholtz/Tarp (2003). Undertiden anvendes terminologien inkonsekvent, da der ind imellem tales om funktioner, der ikke har noget med det teoretiske udgangspunkt at gøre, fx når forfatterne i kapitel 1 (s. 1–18) introducerer en skelnen mellem makro- og mikrofunktioner. Herud-

over er der flere steder i bogen, hvor funktionslæren slet ikke spiller en rolle i beskrivelsen og diskussionen.

I kapitel 2 (s. 19–43) behandles tre grundlæggende leksikografiske begreber, nemlig makro-, medio- og tilgangsstrukturer med henblik på at undersøge, hvordan strukturerne kan hjælpe brugerne med at finde ordbøgernes data. Der lægges især vægt på, hvorledes ordbøgerne præsenterer termers (substantivers) betydning ved at se på homonymi, polysemi og artikelstruktur. Indimellem er der en noget usikker omgang med terminologien, idet forfatterne bruger termen *struktur* i forskellige betydninger. Nogle gange sættes der lighedstegn mellem makrostruktur og ordliste, mens makrostruktur i andre tilfælde vedrører relationer mellem lemmata. På tilsvarende vis anvendes *megastruktur* undertiden som samlebetegnelse for alle ordbogens byggede dele og ikke for relationen mellem de enkelte byggede dele og deres data.

Undersøgelsen viser, at ordbøgerne kun behandler lemmata som homonymer, hvis de tilhører forskellige ordklasser, mens lemmata i alle andre tilfælde behandles som polysemer. Resultatet er relativt lange artikler med mange delbetydninger, og i disse tilfælde er det vigtigt at søgeruten i artiklerne ("internal access structure") er så klar og entydig som mulig, så brugerne hurtigt og let kan finde de data, der hjælper dem med at løse et konkret problem. Det store antal delbetydninger er en direkte følge af, at ordbøgerne er flerfagsordbøger, og at den samme grafemstreng kan have forskellige betydninger i forskellige fag. Forfatterne kommer til den konklusion, at søgeruten er hurtigst, hvis man bruger arabertal, og at dette vil støtte ordbøgernes pædagogiske sigte. Dette er en noget unuanceret konklusion, da man kan gøre søgeruten optimal på andre måder. Da der er tale om en beskrivelse af, hvad eksisterende ordbøger gør, sættes der ikke spørgsmålstegn ved, at termene behandles som polysemer. Det havde været befordrende for leksikografien, hvis forfatterne havde diskuteret, om man i pædagogiske fagordbøger kan eller skal præsentere termene som homonymer selv om de alle er substantiver. Dette ville fx have betydet, at man så ville have haft en artikel for hvert fag i de tilfælde, hvor en grafemstreng anvendes i flere fag med forskellige betydninger, som samtidig ville være nemme at finde.

Bogens næste tre kapitler undersøger, hvordan ordbøgerne præsenterer betydning ("meaning") i ordbogsartiklerne. I kapitel 3 (s. 45–70) undersøges de udvalgte monolingvale erhvervsordbøgers definitioner, og de fleste ordbøger har terminologiske definitioner, men disse fokuserer ensidigt på begreber, mens de mindre hyppige semantiske definitioner kun angår sproget. Forfatterne konkluderer, at encyklo-

pædiske definitioner, der både fokuserer på referentielle og faglige oplysninger, vil være mere hensigtsmæssige i pædagogiske fagordbøger. Med vægten lagt på terminologi er ordbøgernes definitioner for svære at forstå for brugerne, da de indeholder fagtermer og komplekse sætningsstrukturer. Løsningen på problemet er at tilpasse definitionerne til brugernes sproglige og faglige kompetencer. Her kan man tilføje, at diskussionen om, hvorvidt definitioner er terminologiske, encyklopædiske eller semantiske er relativt uinteressant for andre end lingvister. Det, brugerne har brug for i pædagogiske fagordbøger, er definitioner, som er skrevet på en sådan måde, at de forstår og lærer begreberne. For at forstå og lære et begreb har man brug for svar på tre spørgsmål: Hvad er det? Hvad kan det? Hvordan relaterer dette begreb sig til andre begreber? Svarene på disse spørgsmål skal så præsenteres på en måde, som tager højde for brugernes faglige, kulturelle og sproglige kompetencer.

De bilingvale ordbøger indeholder ækvivalenter til de udgangssproglige lemmata, og kapitel 4 (s. 71–106) ser nærmere på ækvivalens i de bilingvale erhvervsordbøger, hvis funktion er at give hjælp til at forstå og oversætte fagtekster. Erhvervsprog er en samlebetegnelse, som dækker over en flerhed af kultur- og fagområder, og et af de mest interessante resultater af undersøgelsen er, at der er forskel på, hvordan termernes ækvivalens behandles, afhængigt af om man konsulterer L1-L2- eller L2-L1-ordlisten i bidirektionale ordbøger. Forfatterne påpeger med rette, at dette er uheldigt set fra en pædagogisk synsvinkel, da ordbøgerne mere eller mindre tilfældigt støtter funktionerne oversættelse og videntilegnelse og i for mange tilfælde kun angiver ækvivalenter som synonymmer for lemmaet, uden at der anføres betydningsadskillelse. Forfatterne benytter sig her af aktiv/passiv-distinktionen og kommer til den konklusion, at der i pædagogiske erhvervsordbøger er behov for betydningsadskillende markører i både ”aktive” og ”passive” ordbøger, især når lemmata er polyseme og bruges med forskellig betydning i forskellige fag.

Generelt giver kapitel 4 en god beskrivelse af de valgte løsninger i erhvervsordbøgerne, men forfatterne kunne godt have draget mere klare konklusioner, der kan hjælpe andre forfattere af fremtidige erhvervsordbøger. Det er et relativt langt kapitel, og forfatternes undersøgelse er i bund og grund baseret på følgende skabelon: Nogle leksikografer/lingvister foreslår X og Y, og vi har konstateret, at ordbog 1 anvender X, og at ordbog 2 anvender Y. Denne skabelon anvender forfatterne konsekvent på de udvalgte ordbøger, og man får en beskrivende tekst, der ikke fører læseren videre. Undersøgelserne kan bedst karakteriseres

som det, Nielsen (2003:37) kalder minimerende anmeldelser af ordbøger.

Kapitel 5 (s. 107–134) handler om eksempler og deres betydning i erhvervsordbøger. Ordbogseksempler er vigtige for brugeren, idet de ifølge forfatterne kan vise egenskaber ved lemma og/eller ækvivalent vedrørende grammatik, brug, betydning og fraseologi. Undersøgelsen viser, at der kun findes få eksempler i fagordbøgernes artikler, og i de ordbøger, hvor de findes, er brugen af eksempler usystematisk. I det hele taget er det forfatterens opfattelse, at eksemplerne hverken støtter kommunikative eller kognitive funktioner. Afslutningsvis foreslår de, at eksempler i bilingvale fagordbøger skal selekteres med større omhu, så de viser brugen af ækvivalenter og viser, hvordan man kan oversætte ord, der helt mangler ækvivalenter på målsproget.

Kapitel 6 er delt i to hovedafsnit. Det første (s. 135–138) er en opsamling af de vigtigste resultater af forfatterens empiriske undersøgelse af den pædagogiske tilgang til fagordbøger. Det andet hovedafsnit (s. 138–145) præsenterer nogle forslag til, hvordan fremtidige pædagogiske bilingvale erhvervsordbøger kan præsentere termers betydning med særlig henblik på spanske brugere, der læser engelske tekster. Uden at forfatterne har diskuteret det tidligere i bogen, foreslår de, at man bør inkorporere systematiske faglige indledninger i bilingvale ordbøger (s. 141). Der diskuteres ikke, hvordan man teoretisk og praktisk udformer sådanne indledninger til flerfagsordbøger, noget som ville have været af stor betydning for den teoretiske og praktiske leksikografi.

Samlet set er det en skuffende bog. Den indeholder ganske vist mange tydelige og letlæselige artikler fra ordbøger, og løseligt anslået udgør de i alt 42 bogsider. Hertil kommer et stort antal tabeller, som fylder ca. 20 sider, med det resultat, at der er ca. 100 siders regulær tekst. På baggrund af ovenstående er konklusionen, at man får for lidt for sine penge. Der er for meget beskrivelse og for lidt nytænkning og hjælp til forfattere af fremtidige fagordbøger med det resultat, at bogen om pædagogisk leksikografi ikke selv er særlig pædagogisk.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning/Tarp, Sven 2003: Two opposing theories: On H.E. Wiegand's recent discovery of lexicographic functions. I: *Hermes, Journal of Linguistics* 31, 171–196.
- Nielsen, Sandro 2003: Anmeldelse af ordbøger. I: *LexicoNordica* 10, 2744.

Sandro Nielsen
Lektor
Center for Leksikografi
Handelshøjskolen, Århus Universitet
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Århus V
sn@asb.dk

Henrik Nikula

WSOY:s Stora Ordbok Tyska-Finska

Saksa-suomi-suursanakirja/Großwörterbuch Deutsch-Finnisch. Huvudredaktör Jarmo Korhonen, redaktör Briitta Korhonen, arbetsgrupp Henning Bergenholtz, Joachim Böger, Helmut Diekmann, Jouni Heikkinen, Irmeli Helin, Irma Hyvärinen, Tuulikki Markus, Kaija Menger, Udo Miebs, Anna Rissanen, Olli Salminen. Helsinki: Werner Söderström 2008 [1833 sidor, ISBN 978-951-0-22424-3]

Allmänt

Om man utgår från att en storordbok, ”suursanakirja”, är en ordbok med minst 60 000 uppslagsord, så är den nya ordboken *Saksa-suomi-suursanakirja/Großwörterbuch Deutsch-Finnisch* med sina 200 000 uppslagsord, exempel, idiom och talesätt den fjärde finsk-tyska storordboken konstaterar ordbokens huvudredaktör professor Jarmo Korhonen. Den första var B.F. Godenhjelms *Saksalais-Suomalainen sanakirja* 1873. Följande finsk-tyska storordbok publicerades 1918 av A. Rankka och Walter O. Renkonen (Streng). Den tredje i ordningen blev Lauri Hirvensalos omfattande *Saksalais-suomalainen sanakirja* som publicerades 1963. Den har med endast smärre korrigeringar varit i användning ända fram till nu (s. 7). Trots att det sedan början av 1990-talet också utgivits tre andra medelstora tysk-finska ordböcker är det framför allt med tanke på ordförrådets snabba utveckling synnerligen välkommet att en ny storordbok sett dagens ljus.

Projektplaneringen inleddes i mitten av 1990-talet. Ett viktigt mål var att det praktiska ordboksarbetet skulle stå på stadig teoretisk grund. För att tillgodose detta krav startades bl.a. ett internationellt förankrat lexikografiprojekt som framför allt skulle utveckla den teoretiska basen för den finsk-tyska lexikografin på ett sådant sätt att det i framtiden skulle vara möjligt att framställa pålitligare allmänna ordböcker liksom också specialordböcker som i högre grad än nu tar i beaktande användarens behov och förväntningar. Ett mycket viktigt mål var också att sammanföra teoretiker med det praktiska lexikografarbetets representanter. I sitt förord till ordboken anger Korhonen (s. 8f.) vidare att ordbokens främsta syfte är att tjäna som hjälpmedel såväl för förståelsen av

tyskspråkiga texter som vid översättning av tyska texter till finska. Den primära målgruppen utgörs sålunda av finskspråkiga användare såsom översättare, tolkar, lärare, studerande, forskare och andra som intresserar sig för tyska. Därutöver ska ordboken också kunna vara till hjälp vid inläring av tyska och vid produktion av tyskspråkiga texter, varför beskrivningen av de enskilda orden och deras användning är detaljerad. Ordboken ska också kunna vara till nytta för tyskspråkiga användare, t.ex. vid översättning, även om användbarheten här av praktiska skäl är begränsad. I detta sammanhang kan noteras att förordet och även användaranvisningarna är skrivna såväl på finska som, i något knappare utförande, på tyska.

Ordbokens allmänna uppbyggnad

Utöver förordet med förteckning över arbetsgruppens medlemmar och deras bidrag innehåller ordboken en inledande del på 134 sidor (s. 21–154). Denna del inleds med en tämligen omfattande litteraturförteckning omfattande följande litteratur (s. 21–30): 1. Allmänna tyska ordböcker, 2. Tyskspråkiga specialordböcker, 3. Finska ordböcker, 4. Finska specialordböcker, 5. Allmänna tvåspråkiga ordböcker (utöver finska-tyska även engelska-tyska, engelska-finska, svenska-finska, tyska-svenska) och 6. Två- och flerspråkiga specialordböcker. Vidare finns en förteckning över källor av olika slag (s. 29 f). Sedan följer ett kapitel som på ett kortfattat och pedagogiskt välgenomtänkt sätt behandlar det tyska språket och dess historia, ”Saksan kielestä ja sen historiasta” (s. 31–43). Därefter följer ett kapitel om den tyska rättskrivningsreformen som genomfördes under tillkomsten av ordboken, vilket inte gjorde uppgiften lättare för redaktörerna och författarna (s. 44–52). Följande kapitel (s. 53–60) behandlar tyskans uttal. Efter detta följer en kortfattad tysk grammatik som på ett mycket välstrukturerat sätt tar upp de väsentligaste momenten i grammatiken (s. 61–95). Den allmänna delen avslutas av ett sakregister (s. 96–98), en förteckning över de oregelbundna verbena och deras böjning (s. 99–107), och en relativt omfattande bruksanvisning (s. 108–154). Själva ordlistan omfattar s. 155–1833, dvs. 1679 sidor i tre tätttryckta spalter. Trots sitt fysiska omfång och sin tyngd är ordboken tämligen bekväm att handskas med. Också layouten är lyckad och texten överskådlig och lättläst. Detta gäller också själva lexikon delen som är angenämt lättläst trots att typstorleken är liten.

Ordboken uppges omfatta ungefär 105 000 uppslagsord, drygt 86 000 exempel samt ca 9 000 idiom och ordspråk (s. 9). Som bas för

uppslagsorden valdes till en början *Norstedts tyska ordbok* och *Norstedts tysk-svenska ordbok*. Senare utgjorde framför allt *Duden. Das Große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden* och *Duden. Deutsches Universalwörterbuch* källor för ordförrådet. Dessa allmänna ordböcker kompletterades med material ur fackordböcker, massmedier och Internet. Uppslagsorden ska sålunda representera modern standardtyska, vardagstyska, olika stilnivåer inom dessa samt ett flertal fackspråk liksom också de olika tyskspråkiga ländernas språkliga särdrag och variation. För att underlätta förståelsen av äldre texter har i någon mån också äldre ordmaterial tagits med.

Ordartiklarna

I fråga om lexikonartiklarnas uppbyggnad har man inte i onödan försökt vara originell, varför den ”normale” ordboksanvändaren mycket sällan torde känna något behov av att söka förklaringar i användaranvisningarna. För att illustrera artiklarna anförs här några exempel börjande med ett relativt enkelt substantiv. Utgångspunkten vid granskandet av lexikonartiklarna är ordbokens primära syfte att vara till hjälp för finskspråkiga studerande, översättare osv. att förstå och översätta tyska texter.

Maximalt utgörs lexikonartiklarna av följande delar: uppslagsordet, uttalsuppgifter, grammatisk information, betydelseangivelser och pragmatiska preciseringar av ordets användning, betydelsevarianter, exempel, fraseologi.

Fähre *f*-n **1** [auto]lautta, lossi ► *jmdn., etw. mit der ~ übersetzen*
kuljettaa *jku, jtak* lautalla/lossilla **2** *kuualus*

Som framgår ovan bör strukturen och förkortningarna för en finskspråkig någorlunda van ordboksanvändare vara förståeliga utan att hon eller han behöver slå upp i förklaringarna. Tecknet ► hör till en grupp tecken som ibland kan göra det nödvändigt att konsultera förklaringsdelen. I detta fall är det fråga om ett tecken som står framför ett uppslagsords första användningsexempel (”edeltää hakusanan ensimmäistä käyttöesimerkkiä”, ”steht vor dem ersten Anwendungsbeispiels eines Stichwortes”, s. 146). Det är naturligtvis en stor skillnad mellan de potentiellt motsvariga orden till *Fähre*, dvs. [auto]lautta (sv. ’stor [bil]färja’), *lossi* (sv. ’landsvägsfärja’) och *kuualus* (’månfarkost’), men för en finskspråkig torde sådana kontexter vara synnerligen sällsynta där det

kan vara svårt att veta vilken motsvarighet som är relevant. För en tyskspråkig kan däremot svårigheter uppstå.

I många fall finns det inte någon potentiell, tydlig motsvarighet i finskan varför betydelse och användningsvillkor måste specificeras närmare som t.ex. vid *Fahrerei*:

Fahre'rei *f*-*en* usein halv jatkuva ajaminen, ajelu

Motsvarigheterna till *Fahrerei* är sålunda *ajaminen*, *ajelu*, men med kompletteringen i mindre stiltyp ”usein halv jatkuva”, dvs. att det i allmänhet rör sig om ett ständigt körande i negativ mening.

Ett något mera komplicerat lexem är *Pfanne*:

Pfanne *f*-*n* **1** paistinpannu ► *sich* *dat* **ein paar Eier in die** ~ *hauen*
ark pyöräyttää pannussa itselleen pari munaa **2** rak kattotiili **3** anat
nivelkuoppa **4** maant painanne **5** alusastia
■ *etw. auf der* ~ *haben* ark jllk on jk/jtak takataskussa[an]; *jmdn in die* ~ *hauen* ark panna/pistää jku matalaksi, tehdä selvää jksta¹

Några mindre relevanta betydelsevarianter som anges i t.ex. den enspråkiga *Duden. Deutsches Universalwörterbuch* har inte uppförts. Man kan notera angivelser av användningsvillkor som stilnivå, dvs. *ark* (’vardagligt’), och fackområde, dvs. *rak*, *anat*, *maant* (’byggnadsbranschen’, ’anatomi’, ’geografisk’). Också regionalismer och dialektala uttryck anges på samma sätt. Tecknet ■ står framför det första idiomet i fraseologiavdelningen i lexikonartikeln, medan ● står framför ordspråk i samma avdelning. Fraseologierna är synnerligen systematiskt behandlade, viket inte förvånar den som känner till huvudredaktörens forskningsintressen. Sålunda bestäms uppslagsordet för idiomet och ordspråken strikt hierarkiskt utgående från ordklassen. Högst i hierarkin står det första substantivet, men om det inte finns något substantiv i det fraseologiska uttrycket gäller den hierarkiska ordningen första adjektiv – adverb – räkneord – verb – interjektion – pronomen – konjunktion. De fraseologiska uttrycken är alltså lemmatiserade endast en gång. Det är uppenbart att detta underlättar sökandet för en van och systematisk ordboksanvändare. Kännetecknande för ordboken är överhuvudtaget den

¹ *paistinpannu* ’stekpanna’, *pyöräyttää pannussa itselleen pari munaa* ’fixa ett par ägg åt sig i pannan’, *kattotiili* ’taktegel’, *nivelkuoppa* ’ledskål’, *painanne* ’sänka’, ’svacka’, ’[stick]bäcken’, *jllk on jk/jtak takataskussa[an]*, ’ngn har ngt i bakfickan’, *panna/pistää jku matalaksi, tehdä selvää jksta*, ’racka ner på ngn’.

strikt systematiken vid struktureringen av ordboksartiklarna. De allmänna principerna för detta beskrivs på s. 123–126.

I motsats till tidigare tysk-finska ordböcker behandlas verbens, adjektivens och substantivens valens och den därmed förknippade rektionen explicit utgående från valensteorin. Valensbegreppet beskrivs på ett enkelt men belysande sätt för var och en av dessa tre ordklasser i den inledande grammatikdelen. De valensbärande elementen inverkar genom sin valens starkt på den struktur de utgör en del av. Vidare finns ett tydligt samband mellan valensen hos ett lexem och dess betydelse, t.ex. om det uttrycker en enkel predikation, [*Hon*] *sover*, en tvåställig relation, [*Hon*] *ser* [*honom*], eller en treställig relation, [*Hon*] *ger* [*honom*] [*en kyss*]. (Fyllnadsled, dvs. genom verbet valensbundna element, anges i denna recension med hakparenteser.) I en del fall kan ett fyllnadsled vara obligatoriskt såsom objektet vid *betrakta*, varför satsen **Han betraktar* är ogrammatisk, medan objektet vid *läsa* är fakultativt, jfr *Han läser boken* och *Han läser*. I ordboken anges inte fakultativitet explicit, vilket dels kan motiveras av att gränsdragningen mellan fakultativa och obligatoriska fyllnadsled ofta kan vara problematisk, dels av att ordboken primärt är tänkt att tjäna som receptionsordbok. Av det sagda framgår dock att en korrekt valensbeskrivning av valensbärande lexem är viktig, inte minst i fråga om verben, eftersom deras valens präglar hela satsens grundstruktur.

I detta sammanhang är det intressant att fråga sig vad som egentligen är en ”korrekt valensbeskrivning”. Inom den teoretiska ”valensteorin”, som inte är någon enhetlig teori, är man i många fall oenig om hur man ska definiera vad som är valensbundet och vad som inte är det, medan den praktiska lexikografin behöver ett verktyg för att konsekvent och enligt enhanda principer kunna bestämma vad som bör betraktas som fyllnadsled och därmed beskrivas i ordboken. Utgående från att ordboksartikeln bör ge användaren en uppfattning om lexemens betydelse och användning förefaller det naturligtast att ”maximalistiskt” utgå från att vad som eventuellt kan vara fyllnadsled också är det, eftersom en mera minimalistisk utgångspunkt möjligen inte beaktar alla för ordboks-användarens behov relevanta möjligheter.

Den modernaste och inte minst för lexikografer mest praktiskt användbara rena valensordboken är utan tvekan verbvalensordboken *VALBU – Valenzwörterbuch deutscher Verben*. I *VALBU* utgår beskrivningarna från en maximalistisk ståndpunkt. Fördelen är synnerligen fylliga och informativa beskrivningar, nackdelen är att man lätt erhåller en synnerligen stark polysemi. Så anges t.ex. för verbet *bekommen* hela 19 olika betydelsevarianter, vilket naturligtvis har inverkan på ord-

bokens omfång. Nu är beskrivningarna i WSOYs ordbok inte på samma sätt indelade i rena betydelsevarianter som i det enspråkigt tyska VALBU, men generöst räknat rör det sig om sju varianter för *bekommen*. Inte heller grafiskt är ordböckerna helt jämförbara, men någonting säger det om skillnaden i omfattning att beskrivningen av *bekommen* i WSOY upptar en knapp spalt, medan den i VALBU upptar 8,5 spalter.

Vid valensbeskrivningen av valensbärande lexem blir den i princip synnerligen viktiga frågan om skillnaden mellan kontextuell och lexikalisk betydelse särskilt tydlig. Också om en ordbok varken kan eller ska vara en spegelbild av det mentala lexikonet måste det naturligtvis finnas ett samband dem emellan. Ett ord kan i olika kontexter erhålla de mest skiftande betydelsenyanser, men uppgiften för en ordbok är att åskådliggöra den eller de centrala betydelse som utgör basen för möjliga kontextuella betydelser. Som exempel anförs här artikeln för verbet *kaufen*, där endast fraseologidelen utelämnats (efter ■).

kaufen v 1 ostaa ► *jmdm. etw.* ~ ostaa jklle jtak; *sich* dat *etw.* ~ ostaa itselleen jtak; *etw. auf Raten* ~ ostaa jotakin osamaksulla; *etw. aus zweiter Hand* ~ ostaa jtak toiselta omistajalta; *etw. billig* ~ ostaa jtak halvalla 2 tehdä ostoksia, asioida ► *in diesem Laden* ~ *wir nicht mehr* tässä likkeessä emme enää asioi 3 ostaa, lahjoa ► *einen Beamten* ~ lahjoa virkamies²
 ■ [---]

För *kaufen* anges *ostaa* (sv. 'köpa'), som första betydelsemotsvarighet och genom *jmdm.*, *etw.* och *sich* dat *etw.* anges att *kaufen* genom sin valens förutom subjektet också binder ett ackusativobjekt och ett dativobjekt, vilket senare även kan vara reflexivt. Av beskrivningen framkommer emellertid inte att dativobjektet är fakultativt. Genom *etw. aus zweiter Hand* och *etw. billig* anges alternativa fyllnadsled vid sidan av subjektet, men huruvida dessa verkligen ska betraktas som "egentliga" fyllnadsled är inte oomstritt inom valensteorin, men det är helt uppenbart att de är nära förknippade med verbet och därmed bör uppföras i lexikonartikeln.

² *ostaa* 'köpa', *tehdä ostoksia, asioida* 'handla, uträtta ärenden', *ostaa, lahjoa* 'köpa, muta'; *ostaa jklle jtak*, 'köpa ngn ngt', *ostaa itselleen jtak*, 'köpa sig själv ngt', *ostaa jotakin osamaksulla*, 'köpa ngt på avbetalning', *ostaa jtak toiselta omistajalta*, 'köpa ngt i andra hand', *tässä likkeessä emme enää asioi*, 'i denna affär handlar vi inte mera', *lahjoa virkamies*, 'muta en tjänsteman'.

Intressanta i fråga om relationen lexikalisk och kontextuell betydelse är betydelsevarianterna **2** och **3** i förhållande till **1**. Det är tämligen tydligt att **1** 'ostaa' (sv. 'köpa') utgör den centrala, lexikaliska betydelsen hos *kaufen*, varför den också anförs först. Frågan gäller då om betydelseerna **2** och **3** verkligen är två ytterligare *lexikaliska* betydelser eller om de är mer eller mindre frekventa *kontext*-betydelser. Utgående från att ordboken i första hand är avsedd att hjälpa en finskspråkig användare att förstå tyska texter måste man fråga sig om inte betydelseerna **2** och **3** i de angivna typerna av kontext kan härledas ur betydelse **1**. Kan alltså *ostaa* i en kontext som *in diesem Laden ~ wir nicht mehr* tolkas som 'tehdä ostoksia, asioida' (sv. 'handla') och i kontexter som *einen Beamten ~* förstås som 'lahjoa' (sv. 'muta'). Det förefaller vara tämligen entydigt att man, om man känner till betydelsen **1** för *kaufen* tämligen lätt i kontext, i synnerhet i en reell, större kontext, kan härleda betydelseerna **2** och **3**, vilka sålunda kunde betraktas som (i sig viktiga) kontextbetydelser. I t.ex. ett ficklexikon kunde man sålunda gärna utelämna dessa. I WSOY har de dock sin plats framför allt därför att ordboken också är avsedd att kunna vara till nytta vid produktion av tyska texter och det därför är viktigt att ange att *kaufen* också kan användas i kontexter som **2** och **3**. Detta gäller oberoende av om de betraktas som i strikt mening valensbundna eller inte.

Det är ordbokens konsekventa, klart uppbyggda och vetenskapligt underbyggda struktur som framkallar och överhuvudtaget möjliggör "metalexikografiska" tankar som dessa.

Slutord

Publiceringen av ordboken *Saksa-suomi-suursanakirja/Großwörterbuch Deutsch-Finnisch* är en viktig och efterlängtd tilldragelse för alla som i Finland på något sätt har att göra med det tyska språket. Ordboken torde inte heller göra någon besviken. Vid utformandet av ordboken har man naturligtvis använt tidigare ordböcker av olika slag och erfarenheterna av dessa som utgångspunkt, men man har inte försökt avvika från gammal ordbokstradition för avvikandets skull utan i stället valt att utveckla denna där det varit befogat. Som användare känner man sig därför genast hemma och kan omedelbart ta ordboken i bruk utan att först läsa den mångsidiga och instruktiva inledningen. Det har varit en ambition hos författarna att ordbokens ska vara baserad på gediget vetenskapligt, lexikografiskt kunnande. Detta ger sig framför allt till känna i de logiskt, konsekvent och överskådligt strukturerade ordboksartiklarna, samt i att

man konsekvent hållit huvudmålet för ögonen, att framställa en ordbok som möjliggör för finskspråkiga att förstå och översätta tyska texter till finska. Som recensent av en ordbok söker man gärna fel och lapsusar i ordboksartiklarna, men efter ett antal stickprov från olika delar av ordboken kan man fastställa att den är redigerad med sådan akribi att det känns meningslöst att fortsätta.

Fram för allt den noggrannhet, den konsekvens och den tydlighet i struktureringen på alla plan som ordboksarbetet utförts med gör att ordboken kan tjäna som förebild för framtida ordboksarbete.

Litteraturförteckning

- Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden* 1999. Red. Dudenredaktion. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Duden. Deutsches Universalwörterbuch* 2001. Red. Dudenredaktion. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Godenhjelm, Bernhard Fredrik 1873. *Saksalais -suomalainen sanakirja. Deutsch-Finnisches Wörterbuch*. Helsingfors: Frenckell.
- Hirvensalo, Lauri 1966. *Saksalais-suomalainen sanakirja. Deutsch-Finnisches Wörterbuch*. (2 uppl.) Borgå/Helsingfors: WSOY.
- Norstedts tyska ordbok. Tysk-svensk. Svensk-tysk* 1998. Red. Irmgard Lindestam. Stockholm: Norstedts.
- Norstedts tysk-svenska ordbok* 1994. Red. Irmgard Lindestam och Matthias Thiel. Stockholm: Norstedts.
- Rankka, A. Wilhelm/Renkonen (Streng), Walter O. 1918. *Saksalais-suomalainen sanakirja. Deutsch-Finnisches Wörterbuch*. Borgå.
- VALBU – Valenzwörterbuch deutscher Verben* 2004. Red. Schumacher, Helmut/Kubczak, Jacqueline/ Schmidt, Renate/de Ruiten, Vera 2004: (= Studien zur deutschen Sprache, Band 31). Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Henrik Nikula
 Prof. em.
 Åbo universitet
 Institutionen för ryska, svenska och tyska
 FI-20014 Åbo universitet
 hennik@utu.fi

Loránd-Levente Pálfi

Jean Butler & Thomas Hoffmann (red.): *Gads leksikon om islam*. 1. udgave, 1. oplag. København: Gad 2008. 310 sider, ill., indb. Kr. 299,-

1. Indledning

Det er meget sjældent, at der udkommer et islamleksikon på dansk. Faktisk findes der kun et enkelt tidligere værk af slagsen, nemlig Jørgen Bæk Simonsens *Politikens Islamleksikon* (1. udg. 1994; 2. udg. 2001) på små 184 sider med luftig opsætning og mange billeder. Bæk Simonsens leksikon indeholder ca. 670 opslagsord (efter nærværende anmelders optælling), og andenudgaven er et uændret optryk.

Gads leksikon om islam, herefter GLI, er derfor en længe ventet udgivelse, som beriger den danske leksikonbestand i almindelighed og dansk fagleksikografi i særdeleshed. At ambitionsniveauet er højere end hos Bæk Simonsen, springer straks i øjnene: GLI er mere omfangsrigt (310 tætskrevne sider), og det er skrevet af et hold på 11 fagfolk, hvorimod Bæk Simonsen var ene mand om at skrive *Politikens Islamleksikon*. Antallet af artikler i GLI andrager ”mere end 600” (omslagets bagside).

At der er stor interesse for et islamleksikon i Danmark, fremgår bl.a. af den popularitet, Bæk Simonsens bog har nydt. Bogen er stort set uopdrivelig i dag. Den seneste udgave er for længst udsolgt fra forlaget, og bogen fås heller ikke på det antikvariske bogmarked. At den også er blevet oversat til svensk (*Islamlexikonet*, oversættelse og bearbejdning ved Jonas Otterbeck, Stockholm: Forum 1994, 260 sider, ill.) vidner ligeledes om en vis efterspørgsel – ikke alene i Danmark, men i Norden. Også den danske bibliotekarstand har vist stor interesse: Førsteudgaven blev i sin tid indkøbt af omkring 120 folkebiblioteker. Desuden taler antallet af anmeldelser og fordelingen af dem over en bred vifte af periodikatyper¹ også entydigt for sig: Et sådant værk appellerer bredt, og det er interessant for mange mennesker (bosat i Danmark) uanset socialt, sprogligt og/eller fagligt afgrænset tilhørsforhold.

¹ Bæk Simonsens leksikon blev i sin tid anmeldt i dagblade (fx *Politiken*; *Det Fri Aktuelt*), fagblade (fx *Folkeskolen*; *Gymnasieskolen*; *Præsteforeningens blad*), videnskabelige tidsskrifter (fx *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift*; *Chaos*) samt ideologisk-politiserende tidsskrifter (fx det nationalistiske tidsskrift *Danskeren*).

Det vil blive spændende at se, om GLI vil nyde den samme eller endda en større succes. I den sammenhæng er det værd at huske på, at Bæk Simonsens leksikon er væsentligt mindre akademisk og altså i modsætning til GLI udelukkende konciperet til et lægt publikum – til ”hverdagsbrug”, som det hedder på en af de indledende sider. GLI’s målgruppe vender vi tilbage til senere.

2. Indhold og form

Om lemmaselektionen eller selektionskriterierne i GLI erfarer man intet. Heller ikke om stofafgrænsningen gives megen oplysning, og det, der gives, finder man i værkpræsentationen på omslagets bagside:

Gads leksikon om islam er et opslagsværk, der giver information, overblik og indsigt i historiske, religiøse, politiske, kulturelle og geografiske aspekter ved islam på både internationalt, regionalt og nationalt plan.

Et hurtigt gennemsyn af nogle bogstavintervaller bekræfter det ovenstående: Fokus er primært på historie/kulturhistorie, religion(s-videnskab) samt politik og samfund. Hertil kommer – med en lidt mindre vægtning – geografi. Men hvad med tekstkritik eller filologi i det hele taget? Som bagsidepræsentationen lader ane, og som det ved et hurtigt gennemsyn kan fastslås, er tekstkritikken stærkt underrepræsenteret. Det er aldeles kritisabelt ved et sådant værk og i øvrigt også ganske overraskende ved netop GLI, der ellers på alle de andre nævnte områder (særligt når det gælder emner inden for religion, historie/kulturhistorie og politik/samfund) forekommer at være ambitiøst og generøst.

Som det i de seneste mange år i Danmark af især CentLex-forskere (senest af fx Bergenholtz/Vrang 2004; 2005; 2006) jævnligt er blevet påpeget, fylder filologien ofte for meget i leksikografien (særligt når talen er om sprogordbøger hhv. kommunikationsrelaterede ordbøger). GLI er et pragteksempel på et leksikon – ganske vist en sagordbog hhv. en vidensrelateret ordbog – hvor filologien fylder for lidt. I det følgende vil der derfor hovedsageligt være fokus på den manglende repræsentation af den filologiske disciplin, som kaldes tekstkritik (på engelsk *textual criticism*, på tysk *Textkritik*) og som i øvrigt er beslægtet med det, som på engelsk kaldes *manuscript studies* (håndskriftskundskab) og med det, som på tysk kaldes *Editionsphilologie* (editionsfilologi).

Det er muligvis symptomatisk for nærorientalske studier, Mellemøsten-studier, arabistik, semitistik og lignende fag i dagens Danmark, at

fokus netop er på religion, politik/samfund (især nutidens) og historie/kulturhistorie (især moderne) frem for på filologi (særligt studier af oldtidssprogene), oldtid og overleveringshistorie, hvorfor discipliner som kodeologi (håndskrifts- og arkivkundskab), palæografi, sproghistorie og ikke mindst tekstkritik kraftigt forsømmes. Og man kan mene, at det kun er naturligt, at dette forhold afspejler sig i GLI's lemmabestand hhv. i lemmaselektionen. Fagfagligt såvel som leksikografifagligt er det imidlertid vanskeligt forsvarligt.

Islam er jo ikke alene "en religion, en politisk ideologi og et kulturhistorisk fænomen, formet og forvaltet af muslimer gennem århundred-er", som det hedder på omslaget. Islam er vel også – hvis ikke ligefrem først og fremmest – en overlevering manifesteret i et helligskrift, som kaldes Koranen; en tekst, som er blevet overleveret af mennesker gennem snart 1500 år. Hvordan forholder det sig med overleveringshistorien? Hvad findes der af håndskrifter? Hvilke er de ældst kendte tekstvidner? Og findes der egentlig en autoriseret Koran eller måske flere forskellige autoriserede Koraner i forskellige muslimske lande, ligesom vi i Danmark har en autoriseret Bibel? Hvem udgiver i givet fald denne/disse autoriserede udgave/udgaver? Er der tale om et selskab hhv. flere forskellige selskaber i den arabiske/muslimske del af verden? I Danmark er det som bekendt Det Danske Bibelselskab, der udgiver den autoriserede bibeloversættelse (som i øvrigt autoriseres af den til enhver tid siddende majestæt). Hvilken tekst eller hvilke tekster baseres i givet fald den/de i dag autoritative udgave/udgaver af Koranen på? Hvilken udgave er emnebehandlingen i GLI baseret på?

Ingen af disse eller lignende spørgsmål søges besvaret i GLI – end ikke tilnærmelsesvis. Man leder forgæves efter "afskrift", "Cairo-udgaven", "håndskrift", "kildeudgave", "overleveringshistorie", "overlevering", "samlehåndskrift", "skriftlærd", "skriftlærdom", "stemma", "tekstfamilie", "tekstkritik", "tekstoverlevering", "tekststadium", "tekstvidne", "udgave", "Zaid ibn Thabit" (Muhammeds sekretær) osv. i lemmaposition (inverterede lemmaformer inkluderet), og eftersom brugeren ikke har mulighed for at foretage hverken en fuldtekstsøgning (ved hjælp af et stikords-, emneords- og/eller navnerregister) eller en fritekstsøgning (ved hjælp af en medfølgende digital udgave på cd-rom), kan han/hun heller ikke lokalisere eventuelle sekundære eller perifere behandlinger af de nævnte emner eller blot omtaler *en passant*. Faktisk indeholder artiklen "Koranen" skrevet af Jørgen Bæk Simonsen i DSDE, dvs. *Den Store Danske Encyklopædi* (1994–2001), flere og mere præcise oplysninger af tekstkritisk relevans, end hvad der findes på de 310 sider i GLI. Det er mildest talt uheldigt. For det første pga. kon-

stellationen 'én leksikonartikel (artiklen i DSDE) vs. et helt leksikon (GLI)', for det andet fordi et fagleksikon af GLI-typen, når det gælder fagligt/videnskabeligt relevante spørgsmål, aldrig må være mindre informativt end et universalleksikon som DSDE, der er konciperet til en meget bred brugergruppe.

Tekstkritisk relevant information i GLI gives mestendels kun i artiklen **Koranens læsemåder**, men også her drejer det sig om yderst sparsom oplysning. I artiklen **Koranens sprog og retorik** nævnes Luxenberg (2000), som – interessant nok under pseudonym – har fremsat den dristige og omstridte hypotese, at Koranen oprindeligt er skrevet på syrisk-aramæisk og først senere er blevet oversat til arabisk; denne teori har givet anledning til megen debat i forskningen, og den er ikke alene fantastisk spændende, men først og fremmest tekstkritisk fantastisk relevant, hvorfor det er uforståeligt og beklageligt, at omtalen i GLI begrænser sig til blot en nævnelse *en passant*.

Det er muligt, at ingen af GLI-forfatterne har ekspertise i tekstkritik, og at tekstkritik ikke fylder meget på dagens pensumlister på Mellemøsten-studier, nærorientalske studier, arabistik, semitistik osv., men det er (meta)leksikografisk irrelevant. Det skal ikke afhænge af leksikografers kompetencer, interesser og/eller præferencer (eller for den sags skyld af pensumlister på universiteter), hvor megen information en given leksikonbruger kan få om dette eller hint emne i et givent leksikon. Mangler der ekspertise i leksikografens værksted, må der søges hjælp udefra. Det er muligt, at man i verden generelt ikke ved meget om Koranens overlevering hhv. overleveringshistorie, men det er ikke nogen fagligt acceptabel undskyldning, bl.a. fordi den strider imod et generelt, udbredt og alment accepteret påbud i alt videnskabeligt arbejde – kravet om systematik og grundighed. Der kan her henvises til kulturhistorikeren, folkloristen og etnologen Gudmund Schütte, der i en sådan grad forfægtede en systematisk og grundig fremgangsmåde i al videnskab, at han mente, faglitteratur burde udgives med ekspliciterede huller i emnebehandlingen. I forordet til Schütte (1926:10) hedder det således:

[Værkets] Hovedformaal er at byde et planmæssigt Udvalg med planmæssig Ordningsramme, og det gennemfører i Reglen Ordningen til de mindste Enkeltheder med jærnhaard Følgestrængthed. Kan være, at Værkets positive Indhold ikke svarer til Rammen. [...] Jeg vover at paa-staa: hellere et Værk med rigtig Plan og mangelfuldt udfyldte Rubrikker, end et Værk med en uendelig Rigdom af saakaldt "solide" Kændsgærninger i kaotisk Uorden. Den rigtige Orden vil nemlig hurtig føre til, at Studiet sætter ind paa de rigtige Punkter og retter de mangelfulde Enkeltheder. Medens derimod det rige Kaos af saakaldt "solide" Kændsgærninger (!) altfor ofte vil vise sig at dække over Usoliditet i Bunden.

Havde en sådan eller en lignende praksis været anvendt i GLI, ville brugeren kunne slå op under ”tekstkritik” og her få at vide, at man i forskningen desværre endnu ikke ved meget om Koranens tekstoverlevering, om tekstvidnerne, om håndskrifterne osv., og – i givet fald – hvorfor det egentlig forholder sig sådan. Skyldes det måske, at forskere generelt ikke har haft gode vilkår at arbejde under, forstået på den måde, at de igennem tiderne helt konkret ikke har haft adgang til de gamle håndskrifter og andet materiale af tekstkritisk relevans?

Artiklen **Koranoversættelser** er fra en dansk brugers standpunkt utilfredsstillende eller i hvert fald utilstrækkelig. Siden det drejer sig om et dansk islamleksikon tiltænkt danske brugere, ville det have været velanbragt med en (udførlig) gennemgang af den danske koranoversættelsestradition. Ganske vist nævnes enkelte danske oversættelser i slutningen af artiklen, men kommentarerne til dem er meget sparsomme, og brugeren lades i tvivl om, hvorvidt de omtalte oversættelser faktisk udgør den samlede bestand af danske koranoversættelser. Den største mangel her er dog, at brugeren ikke bliver synderligt klog på de danske oversættelser, der nævnes. Dette er ikke alene uhensigtsmæssigt i forhold til værkets primære funktion (at yde hjælp ved vidensproblemer), men også overraskende, da GLI-forfatterne ellers ikke holder sig tilbage fra diskussioner: Mange af artiklerne (især dem, som handler om emner inden for religion(svidenskab), politik/samfund og historie/kulturhistorie) er ræsonnerende, diskuterende og analyserende på undertiden nærmest forbilledlig vis; der redegøres for forskellige standpunkter og oplyses om, hvor forskningen generelt står i den givne sag. Det kunne fx passende være blevet nævnt, at der til stadighed mangler en videnskabelig, historisk-kritisk, dvs. tekstkritisk, oversættelse af Koranen på dansk udarbejdet efter alle kunstens regler; en udgave af en sådan slags, som J.-A. P. Herbener igennem mange år har agiteret for skulle tilvejebringes for Biblens vedkommende på dansk (jf. fx Herbener 1999a; 1999b; 2001; 2002; 2004; 2006). Det kunne passende være blevet problematiseret, at den nye danske koranoversættelse (Wulff 2006) ikke er forsynet med en eneste fodnote eller slutnote; stort set ikke med en eneste kommentar af tekstkritisk relevans (herunder udredning af kildegrundlagsproblematik, diskussion af læsemåder m.m.) – men i øvrigt heller ikke med andre slags kommentarer, ses et øjeblik bort fra den korte indledning. Det burde med andre ord være blevet påpeget, at den nye danske koranoversættelse nærmest er fænomenalt uvidenskabelig set ud fra et tekstkritisk standpunkt.

Underligt er det også, at der ikke gives en gennemgang af de vigtigste, dvs. historisk mest betydningsfulde, koranoversættelser gennem

tiderne. Der findes rigtignok ingen islamisk pendant til Vulgata og Septuaginta, men relevant for en dansk bruger havde det vel alligevel været med oplysninger om de europæiske oversættelser fra middelalderen og op til nyere tid, om den europæiske koranoversættelses-tradition – eller i det mindste med oplysninger om de tidligste oversættelser. Hvornår oversættes Koranen for første gang? Ingen af disse spørgsmål søges besvaret i GLI. Nærmest som ved et tilfælde oplyser artiklen **Luther, Martin**, at denne foranledigede en tysk oversættelse på baggrund af en latinsk udgave. Hvilken tysk oversættelse og hvilken latinsk udgave er der her tale om? Hvorfor overhovedet nævne disse ting, hvis de ikke udspecificeres?

Et helt andet men bestemt ikke mindre vigtigt aspekt er, at det strider imod den videnskabelighed og ambition, der ellers lægges for dagen i GLI, at det intetsteds oplyses, hvilken koranudgave GLI er baseret på.

Også litteraturhistorien er tilsyneladende mangelfuldt behandlet. I hvert fald findes hverken ”førislamisk litteratur”, ”islamisk litteratur” eller ”litteratur” i lemmaposition (selvsagt heller ikke som inverterede lemmaformer). Forskningen og ikke mindst samfundet er vel i dag mest interesseret i den moderne litteratur, hvilket i arabisksproget sammenhæng vil sige litteraturen fra og med det 20. århundrede.² Men findes der ingen islamisk litteratur? Og er det ikke relevant i et værk som GLI tilmed at behandle den førislamiske litteratur med henblik på at klarlægge dens betydning for islam? En enkelt artikel med indgangsordet **Digter**, som i øvrigt mest handler om profeten Muhammed som digter, råder ikke bod på sagen; tværtimod bekræfter og understreger den emnets vigtighed og relevans med de yderst sparsomme oplysninger, den giver dels om islamisk digtning, dels om digtningens status i Muhammeds tid og dels om førislamisk litteratur.

Set bort fra disse betydelige mangler, som stort set uden undtagelse alle vedrører tekstkritikkens domæne, er der kun positive ting at sige om indholdet. GLI bringer forholdsvis lange og informationstunge artikler med henblik på at imødekomme et seriøst og interesseret publikum (om målgruppen jf. længere nede i nærværende anmeldelse). Særligt når det gælder emner inden for religion(svidenskab), politik/samfund og historie/kulturhistorie, står GLI stærkt; det indeholder et væld af artikler

² Således er fx *Naqd* – det p.t. eneste danskproducerede (i øvrigt principielt nordisk- men mestendels dog dansksprogede) tidsskrift om Mellemøstens litteratur – kun interesseret i bidrag, der omhandler den moderne mellemøstlige litteratur (jf. de redaktionelle retningslinjer i fx *Naqd* 7, s. 101); af og til bringes der også artikler om ældre litteratur, men under den præmis at den ældre litteratur er indsat i en moderne kontekst (jf. sammesteds).

inden for disse emner og giver kyndig, udførlig og pålidelig information. Enkelte steder må man dog undre sig: Hvorfor kan der fx ikke slås op under ”ytringsfrihed”? Og hvorfor findes der i artiklen **Demokrati og islam** ikke en eneste bemærkning om, at demokrati, i hvert fald som vi kender det i Vesten, stort set ikke praktiseres nogetsteds i den muslimske del af verden?

Det er optimerende for tilgangsstrukturen, at artiklerne ofte er delt op i flere enheder indledt med små mellemrubrikker (uden linjemellemrum) sat med kapitæler i ikke-fed skrift. Uheldigt er det dog, at denne praksis ikke opretholdes konsekvent. For blot at nævne nogle få eksempler: Artiklerne **Historieskrivning** og **Homoseksualitet**, som forløber over hhv. fem og tre spalter, bliver således ikke opdelt, mens artiklen **Iblīs**, som forløber over fire spalter, bliver opdelt i hele tre dele: (1) IBLIS OG HANS FORTOLKNING, (2) IBLIS I MYSTIKKEN og (3) IBLIS I 1900-TALLET. Artiklen **Efterlivsforestillinger**, som forløber over hele seks spalter, får kun én mellemrubrik (DOMMEDAG, PARADIS OG HELVEDE). Et andet problem med mellemrubrikkerne er, at de er vanskelige at få øje på i den tættrykte, lidet luftige tekst. Da strukturindikatoren ’fed type’ imidlertid er optaget (lemmata er sat med fede typer), kunne GLI-forfatterne foruden brugen af kapitæler have brugt en bullet som indledende markør til mellemrubrikkerne.

Et andet problematisk aspekt, som hænger sammen med det netop nævnte, er, at emnebehandlingen i de enkelte artikler – særligt mht. omfang og detaljerighed eller dybde – undertiden er for uensartet. Således er fx den del af artiklen **Koranen**, der indledes med mellemrubrikken INDFLYDELSER, ikke alene alt for kort sammenlignet med artiklens andre dele, men den slutter nærmest med en cliffhanger:

Koranen står dog langt fra kun i forhold til en bibelsk litteratur og et bibelsk miljø, men udsprang også af, og forholder sig til, en rodfæstet polyteistisk arabisk kultur. [GLI, s. 156–157]

Det er en leksikografisk uskik, at der gennemgående benyttes stort begyndelsesbogstav i opslagsordene (jf. hertil bl.a. Pálfi 2008:46, Pálfi/Tønnesen 2007:309–310 og Pálfi/Vesterdahl 2008:68). Selvom GLI er beregnet til brug ved vidensstilegnelse og derfor ikke konceptuelt behøver at tage højde for den kommunikativt orienterede brugersituation ’tekstproduktion’, er det uhensigtsmæssigt med den misvisende ortografi: Den kunne jo lige så godt have været undgået. Der findes ord i lemmaposition, om hvis stavning mange selv nok så sikre sprogbrugere kan komme i tvivl. Hedder det fx (1) ”Koranoversættelser”, (2) ”Koranoversættelser”, (3) ”koranoversættelser” eller (4) ”koran-oversættelser”?

Én ting er, at brugeren ikke med sikkerhed kan søge information om dette i GLI, en anden ting er, at en lemfældig retskrivningspraksis i forhold til begyndelsesbogstaver i den sprogbevidste brugers øjne sætter spørgsmålstegn ved ortografien i værket i det hele taget. Den mest korrekte form på dansk er nok ”koranoversættelse” (med lille begyndelsesbogstav og uden brug af bindestreg), ligesom det hedder ”bibeloversættelse”. Men der er rigtignok usikkerhed på grund af ordet *korans* status – er det et egennavn eller et fællesnavn? *Retskrivningsordbogens* (3. udg., 4. oplag, 2005) opslag på *koran* og § 12.10b giver ikke et entydigt svar vedr. ”koranoversættelse”, selvom anbefalingen går i retning af lille begyndelsesbogstav. GLI burde have gjort det muligt for brugeren direkte at udlede denne information af lemmaformen. Selv om GLI ikke *skal* fungere som en retskrivningsordbog, betyder det ikke, at det ikke også *kan* fungere som en sådan, eller at det slet ikke skal bekymre sig om retskrivning.

Målgruppeafgrænsningen i GLI affærdiges med en kort bemærkning i slutningen af forordet:

Det er redaktionens håb at der med dette leksikon etableres et dansk standardværk, der formidler overblik og indsigt til et alment interesseret publikum såvel som til fagfolk.

Leksikografisk set er ’alle, der interesserer sig’ en problematisk størrelse. Ordbøger og leksika kan ikke konciperes til alle og til alle formål inden for et bestemt vidensområde, in casu islam hhv. islamforskning, men netop kun til bestemte brugergrupper og til dækning af bestemte brugerbehov, jf. fx Pálfi et al. (2008):

Den manglende brugerkalibrering betyder, at datatilpasningsdimensionen kompromitteres: Hvordan kan datatilgang tilpasses, når tilgangsbehovene ikke ekspliciteres?

GLI er efter nærværende anmelders vurdering bedst egnet til den skolede bruger (semifagfolk generelt). Mere præcist kan der peges på følgende fire grupper af brugere: (1) studerende på nærorientalske studier, Mellemøsten-studier, arabistik, semitistik og lignende fag; (2) de af disse fags fagfolk, der ikke er islamekspertter; (3) fagfolk fra nabovidenskaberne; (4) den meget engagerede og interesserede lægmand. Det er tvivlsomt, om islameksperten kan få megen nytte af bogen, særligt når det skal være i forskningsøjemed – bl.a. fordi der stort set ikke angives en eneste kilde nogetsteds, og i det hele taget fordi hele kildegrundlagsproblematikken ignoreres fuldstændigt (jf. de respektive

afsnit om tekstkritik foroven). De ovenfor nævnte fire brugergrupper (særligt gruppe 1 og 4) vil imidlertid i GLI finde et aldeles brugbart værktøj til informationssøgning eller mere præcist til hjælp ved vidensproblemer i forbindelse med islam.

Kun er det uheldigt, at værket afspejler sin tid mere, end godt er. Den kraftige insisteren på aspekter, som i nutiden nyder megen interesse i almenheden (religion, politik/samfund og historie/kulturhistorie) modsvaret af en nærmest demonstrativt manglende interesse for traditionel filologisk lærdom gør, at GLI ikke kan kaldes for et mesterværk, om end det havde været tæt på, havde værket også filologisk været solidt. Men det er et ambitiøst, generøst, omhyggeligt, pålideligt og fagligt stærkt leksikon, som dog burde korrekturlæses til næste udgave/oplag. Det hører efter nærværende anmelders vurdering ikke alene til i den bedre ende af Gads leksikonrække, se bl.a. Pálfi/Tønnesen (2007) om Rasmussen et al. (2005) og Pálfi/Vesterdahl (2007) om Bekker-Nielsen et al. (2006), men tilmed blandt de bedste fagleksika i dagens Danmark.

Hvad angår formen, dvs. værkets opsætning og udseende i det hele taget, er GLI meget vellykket. Forlag, redaktion og hvem der ellers måtte have skylden derfor, fortjener stor ros og tak. GLI fremtræder med en langt større elegance end fx Rasmussen et al. (2005). Det finere skriftsnit, den lidt mindre skriftstørrelse, skydningen, tætheden (dog uden at linjeafstanden bliver for smal) og sideopsætningen i det hele taget³ og ikke mindst omslaget, som bryder med det omslagslayout, mange af de øvrige leksika fra Gads Forlag de seneste mange år har været bygget op efter, bidrager alt sammen til, at GLI ganske enkelt fremtræder som et ualmindeligt flot bogværk.

3. Bibliografi

3.1. Ordbøger/leksika

Bekker-Nielsen, Tønnes/Bernard Eric Jensen/Nils Arne Sørensen/Paul Ulf-Møller 2006: *Gads Historieleksikon*. 3. udgave, 1. oplag. København: Gad.

Bæk Simonsen, Jørgen 1994: *Politikens Islamleksikon*. København: Politiken. (2. udgave 2001).

Rasmussen, Henrik (red.)/Kamilla Hygum Jakobsen/Jeanne Berman 2005: *Gads Litteraturlleksikon*. 2. udgave, 1. oplag. København: Gad.

³ Se fx Pálfi/Lindholm (2006:327) om den alt for luftige opsætning i Stefánsson (2005).

Stefánsson, Finn 2005: *Gyldendals leksikon om nordisk mytologi*. 1. udgave, 1. oplag. København: Gyldendal.

3.2. Anden litteratur

- Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang 2004: Ny dansk ordbog i seks bind for sekretærer og forskere. I: *LexicoNordica* 11, 165–189.
- Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang 2005: Den Danske Ordbog bind 2 (E–H) og 3 (I–L) – en ordbog for folket eller for akademikere? I: *LexicoNordica* 12, 169–187.
- Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang 2006: Den Danske Ordbog: en ordbog for lingvister! I: *LexicoNordica* 13, 185–196.
- Herbener, Jens-André P. (red.) 2001: *Ny bibeloversættelse – på videnskabeligt grundlag. Introduktion*. København: C.A. Reitzel.
- Herbener, Jens-André P. 1999a: Kirkelig versus videnskabelig bibeloversættelse: En kommentar til Thomas L. Thompson. I: *Chaos. Dansk-norsk tidsskrift for religionshistoriske studier* 31, 171–176.
- Herbener, Jens-André P. 1999b: Retningslinjer for en ny, videnskabelig oversættelse af Den hebraiske Bibel. I: *Chaos. Dansk-norsk tidsskrift for religionshistoriske studier* 32, 135–137.
- Herbener, Jens-André P. 2002: Det Hebraiske Bibeloversættelsesprojekt: Formål, metodologi og hermeneutik. I: *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 41, 77–87.
- Herbener, Jens-André P. 2004: *Bibeloversættelse mellem konfession og videnskab. Et bidrag til en religionshistorisk vurdering af Bent Melchior's oversættelse af de fem Mosebøger fra 1977–87, den autoriserede bibeloversættelse fra 1992 og Ny bibeloversættelse – på videnskabeligt grundlag fra 2001*. København: C.A. Reitzel.
- Herbener, Jens-André P. 2006: *Teologi og Magt*. København: C.A. Reitzel.
- Luxenberg, Christoph 2000: *Die Syro-aramäische Lesart des Koran : Ein Beitrag zur Entschlüsselung der Koransprache*. [Uden sted:] Das Arabische Buch.
- Pálfi, Loránd-Levente 2008: Niels Dalgaards Guide til fantastisk litteratur i leksikografisk perspektiv – eller den kulørte leksikografis skyggetilværelse. I: *Proxima* 87, 35–49.
- Pálfi, Loránd-Levente/Anders Tønnesen 2007: Et nyt litteraturleksikon. I: *LexicoNordica* 14, 293–316.
- Pálfi, Loránd-Levente/Johnny Lindholm 2006: Et nyt leksikon om nordisk mytologi. I: *LexicoNordica* 13, 325–339.

- Pálfi, Loránd-Levente/Patrick Leroyer/Adam Wagner/Spiros Divaris Vesterdahl 2008: Skomager, bliv ved din læst! Om politologiske leksika, politik i leksika og leksikografiske værktøjer. I: *Lexico-Nordica* 15, 291–300.
- Pálfi, Loránd-Levente/Spiros Divaris Vesterdahl 2007: [Anmeldelse af] Tønnes Bekker-Nielsen, Bernard Eric Jensen, Nils Arne Sørensen, Paul Ulf-Møller: Gads Historieleksikon. 3. udgave, 1. oplag. København: Gad 2006. I: *Noter* 173, 60–61.
- Pálfi, Loránd-Levente/Spiros Divaris Vesterdahl 2008: [Anmeldelse af] Janne Lyngaa (red.) & Birgit Bidstrup Jørgensen (red.): Sygeplejeleksikon. 1. udgave, 1. oplag. København: Munksgaard Danmark 2007. I: *Klinisk Sygepleje*, årg. 22, nr. 3, 67–69.
- Schütte, Gudmund 1926: *Vor Folkegruppe, Gottjod: De gotiske, tyske, nederlandske, angelsaxiske, frisiske og nordiske Stammer i etnologisk Fremstilling, Bd. 1*. København [: Uden forlag].
- Wulff, Ellen 2006: *Koranen i ny dansk oversættelse*. København: Vandkunsten.

Loránd-Levente Pálfi
Center for Leksikografi
Handelshøjskolen, Aarhus Universitet
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Aarhus V
llp@asb.dk

Loránd-Levente Pálfi & Andreas Møller Lange

Filosofisk Leksikon. 1. udgave, 1. oplag. København: Gyldendal 2008. 528 sider, ill., indb. Kr. 499,-

1. Indledning: Endelig dør Foucault i Danmark!

Traditionen for ordbogs- eller leksikonskrivning inden for filosofi er i Danmark overraskende ny og tilsvarende fattig. Behovet har imidlertid eksisteret længe, jf. fx Conr. Fred. von Schmidt-Phiseldek, der i et lille skrift med titlen *Forslag til en Ordbog for Philosophien, som et Middel til at fremme giensidig Forstaaelse blandt Philosopherne* (1807) skriver:

Denne Syge er især i de nyeste Tider bleven saa herskende, at intet Begreb mere staaer fast, og at det næsten bliver umueligt at enes om nogen Sætning, fordi hver enkelt filosofisk Forfatter forbinder sit eget Begreb med de Ord, som ere uundværlige for at udtrykke det. Det burde med Rette være een af de bedre ph[i]losophiske Hoveders fornemste Bestræbelser, at virke kraftigen imod denne Uskik, og det turde ikke være usandsynligt, at den for en stor Deel kunde udryddes ved en foretagen *Revision over den hele filosofiske Terminologie*; [s. 6, kursiveringen er forfatterens egen]

Ser man bort fra Himmelstrup (1936), som vel hører hjemme i forfatter-skabsleksikografien snarere end i filosofileksikografien, er det, så vidt det er os bekendt, først 154 år efter ovennævnte efterlysning, nemlig med Thomsen (1961), at der for første gang foreligger et leksikografisk opslagsværk på dansk om filosofi.

Thomsen (1961), som er udkommet i fire udgaver (senest fjerde udgave fra 1971) og imellem disse i adskillige oplag, er imidlertid primært et biografisk leksikon. Værket består af tre dele (foruden omtekst inkl. bibliografi): (1) en filosofihistorisk indledning på over 100 sider; (2) en biografisk leksikondel (som er hoveddelen og fylder langt over størstedelen af værket); (3) en terminologisk ordbogsdel (som fylder omkring 30 sider).¹

Det næste værk i rækken af leksikografiske opslagsværker på dansk om filosofi er Hartnack (1963), som ganske vist primært er terminologisk orienteret, men til gengæld beskedent mht. såvel side- som

¹ Når vi ikke anfører de præcise sidetal, er det fordi, vi antager, at de varierer fra udgave til udgave.

emnemæssigt omfang. Bogen fylder 135 sider i lille format, indeholder omkring 130 artikler (hvortil hører et navne- og emneregister på tre sider) og handler udelukkende, som titlen også antyder det, om moderne filosofi.

Hartnack (1963) efterfølges af Julia (1969), som er *Larousse dictionnaire de la philosophie* i dansk oversættelse. Julia (1969) indeholder efter vores udregning omtrent 850 opslagsord, optegner såvel navne som termer og fremviser en interessant lemmaselektion; det indeholder mange opslagsord, som man normalt ikke ville vente at finde i et filosofileksikon (fx ”familie”, ”fanatisme”, ”fritid”, ”frustration”, ”totemisme”, ”troskab”, ”tærskel”, ”vane”, ”åndssvagthed” m.fl.).

Det er således først med Hanneborg (1971), som udkom i en uændret andenudgave i 1994, at der foreligger en danskproduceret filosofiordbog, som er konciperet til danske brugere, og som handler om filosofi generelt. Dette værk optegner kun termer, dvs. ikke navne, og det indeholder efter vores udregning omtrent 1.200 opslagsord.

Det femte værk i rækken er Lübcke et al. (1983), som med sine 1 500 opslagsord² hidindtil har været det absolut mest ambitiøse og mest solgte filosofileksikon på dansk. Værket optegner såvel navne som termer. Det er aldrig udkommet i en andenudgave, men til gengæld i mange oplag (senest 18. oplag i 2006), hvor der enkelte gange er blevet rettet nogle detaljer. Hovedproblemet med værket, som ellers har nydt og stadig nyder betydelig anseelse i videnskabelige kredse (det er også blevet oversat til norsk, svensk og tysk), har de seneste mange år været, at det aldrig rigtig er blevet ajourført. De nævnte rettelser har været meget små og ikke mindst meget få. Således oplyses end ikke i det nyeste oplag fra 2006, at Michel Foucault døde i 1984.

Det sjette og næstseneste værk i det filosofileksikografiske landskab i Danmark er Olsen (1993), som med sine 80 sider er meget lille af omfang (indeholder 81 artikler), men udgør et brugbart supplement til de andre værker. Interessant ved dette værk er, at det er opstået i det filosofiske miljø omkring Det Kongelige Danske Kunstakademi og primært er tiltænkt til brug for studerende sammesteds.

Filosofisk Leksikon (2008), herefter FL, er således det syvende og seneste værk i rækken af danske filosofileksika hhv. filosofiordbøger. Det optegner såvel navne som termer, og det er mht. side- og emnemæssigt omfang det hidtil største og – taget i betragtning at ikke mindre end 62 danske fagfolk har været bidragydere – mest ambitiøse filosofi-

² Antallet og udvalget af lemmata har været det samme lige fra første oplag og frem til det seneste.

leksikon på dansk. Antallet af opslagsord (1.300) er dog overraskende nok lidt lavere end i Lübcke et al. (1983/.../2006).

FL har været næsten 10 år undervejs. Initiativtageren er Morten Hesseldahl, som af uddannelse bl.a. er cand.phil. i filosofi, nu direktør på dagbladet *Information*. Han påbegyndte FL-projektet i 1999. På det tidspunkt var han direktør for Høst & Søn og Hans Reitzels Forlag. I 2000 kom Knud Michelsen til som ekstern redaktør og senere også Søren Harnow Klausen. Ved årsskiftet 2001/2002 forlod Morten Hesseldahl Høst & Søn og dermed FL-projektet, idet han blev administrerende direktør for Bonnier Forlagene i Danmark. I 2004 blev projektet solgt til Gyldendal. Her blev værket videre- og færdigredigeret af Gert Posselt efter de principper, som oprindeligt var blevet nedfældet i Morten Hesseldahls tid. Redaktionen blev afsluttet i april 2008.³ Af forordet fremgår det, at de tre (hoved)redaktører er Knud Michelsen, Søren H. Klausen og Gert Posselt. De figurerer imidlertid ikke på titelbladet.

FL er det første leksikografiske opslagsværk på dansk om filosofi, hvor man finder oplysning om Michel Foucaults (1926–1984) fødsels- og dødsår. Det giver et fingerpeg om, hvor lidet ajourført de hidtidige leksikografiske resurser i Danmark har været. Retfærdigvis skal det siges, at Hanneborg (1971/1994), kun optegner termer. Desuden er Hanneborg (1971/1994) stadig uundværlig, da værket optegner flere termer end FL, som også optegner navne. Heller ikke Julia (1969) og Lübcke et al. (1983/.../2006) kan siges at være blevet overflødiggjort med den nye udgivelse, da værkernes lemmabestand varierer betydeligt. Men som det fremgår af ovennævnte, har et nyt, ajourført leksikografisk opslagsværk på dansk om filosofi været aldeles tiltrængt.

2. Indhold og form

FL ”omfatter udelukkende Vestens tænkning og erkendelsesformer”, hedder det i forordet om den overordnede emneafgrænsning. Og om kriterierne for lemmaselektionen kan man læse følgende sammesteds:

En lang række begreber fra filosofiens grunddiscipliner (metafysik, etik, logik, videnskabsteori og æstetik) og personer fra filosofihistorien er obligate. Hertil kommer begreber og personer fra andre fag, fx idéhistorie, religionsfilosofi, historiefilosofi, medicinsk filosofi, psykologi, biologi,

³ Der skal hermed rettes tak til Morten Hesseldahl for at have været behjælpelig med oplysninger om FL's tilblivelseshistorie.

pædagogik, matematik, fysik, litteraturteori, antropologi, økonomi, retsfilosofi og ikke mindst samfundsvidenskaberne og politisk filosofi.

Der er tilstræbt en bredde, som netop danner en repræsentativ helhed af de vigtigste strømninger – og også nogle af de mindre indflydelsesrige.

Lemmaselektionen er et meget positivt træk ved FL, men samtidig også én af værkets svagheder. Som det fremgår af det ovenfor anførte citat, er der fra redaktionel side blevet lagt stor vægt på at skabe et tværfagligt leksikon. FL tilstræber ikke alene en leksikografisk kodificering af såvel traditionel som moderne filosofisk terminologi, men tilmed at bygge bro mellem videnskaberne.⁴ Brugeren kan her slå op under mange ord og termer (inkl. flerordsenheder), som for en stor dels vedkommende ikke tidligere er blevet lemmatiseret i leksikografiske opslagsværker på dansk om filosofi (fx *bioetik, biosemiotik, calvinisme, computer, dannelse, datalogi, folk, folkeret, globalisering, hellig/profan, historie, humanistiske videnskaber, humor, intelligens, intelligent design, kapital, kapitalisme, kultur, kulturradikalisme, lingvistik, magi, Maxwells dæmon, minimalstat, mulige verdener, multikulturalisme, nanoteknologi, nationalisme, natvægterstat, pacifisme, psykiatri, psykosomatik, psykoterapi, rum/tid, seksualitet, velfærdsstat, viden, ytringsfrihed, økofascisme, økologi, økonomi, økosofi* m.fl.).

Den bredtftavnende selektion optimerer FL's opslagspotentiale og øger dets brugbarhed som informationssøgningsværktøj, samtidig med at værkets primære funktion (at yde hjælp ved vidensstilegnelse eller i forbindelse med vidensproblemer) selvsagt understøttes. Men netop den kvantitative ambition gør, at databearbejdningen bliver kvalitativt svingende. I øvrigt har mange af de ovennævnte lemmata vitterligt intet med filosofi at gøre, og FL er immervæk et filosofileksikon – ikke fx en almen encyklopædi. Mange vil måske mene, at jo flere ord, et leksikon indeholder, des bedre er det. Ergo kan man ikke beklage sig over en bred selektion. Grundlæggende er en sådan tanke ikke forkert, men den er urealistisk og desuden leksikografifagligt problematisk. Problemet er, at ingen ordbog og intet leksikon kan medtage alle ord, dertil findes alt for mange ord i sproget, alt for mange termer i det givne fagsprog. Selv et værk som *Ordbog over det danske Sprog* (1918–1956), som med tillægsværket (udgivet 1993–2005) fylder 33 bind og i alt optegner ca. 316.000 lemmata⁵, af hvilke 290.000 er forskellige, indeholder langt fra

⁴ Måske har Mittelstraß (1980–1996) været forbilledet? Det er en nøjagtigt sådan ambition, om end i større udstrækning, Mittelstraß (1980–1996) lægger for dagen.

⁵ Af disse er 26.000 lemmata i tillægsværket, som i alt indeholder 66.200 lemmata, gengangere fra hovedværket, som indeholder 250.000 lemmata. Desuden figurerer 70.000 lemmata i hovedværket som sublemmata.

alle ord i det danske sprog. Når *nogle* ord medtages i en given ordbog eller i et givent leksikon, sker det nødvendigvis altid på bekostning af *andre* måske mere relevante ord eller termer, der enten slet ikke medtages eller ikke behandles fyldestgørende.

Filosofi betyder visse ting ikke kun fagfilosofi, men filosofi betyder dog heller ikke litteraturteori, økonomisk teori eller politisk ideologi, som hver især hører ind under de respektive enkeltvidenskaber (litteraturvidenskab, økonomi, historie eller politologi), som bogen netop definerer filosofien som gående på tværs af. Samtidig med at filosofien af FL tildeles rollen som tværfaglig disciplin, opfattes den også som selve tværfaglighedens fundering og mulighed. Det kan filosofi rigtignok godt være i kraft af, at den ikke selv er nogen enkeltvidenskab; og dog behandles den i FL netop som en sådan positivitet og med en noget speciel om end diffus status, der ”har en generel ambition om at ville omfatte det hele” (FL, s. 10). Filosofien tildeles her en ambiguitet, som kan være vildledende for lægfolk eller studerende – ja, endogså for filosofifolk. Som bruger savner man en klar afgrænsning af filosofien som emne- hhv. vidensområde.

Desuden forekommer lemmasektionen noget skæv og i denne forbindelse alligevel ikke som den ajourføring af filosofien, som man kunne forvente; en ajourføring, der netop kunne skille FL ud fra tidligere filosofileksika som fx Lübcke et al. (1983/.../2006). I det følgende vil vi se på et par eksempler (dels artikler om termer, dels artikler om personer).

Termen **intension** inkluderes, hvilket kun er på sin plads, men man savner for den nyere filosofi så væsentlige termer som fx ”differance” eller ”italesættelse”. At en term som **økofascisme** medtages, vidner måske om et ønske om at være aktuel i dagens debat. En debat, der måske ikke vil være der i morgen – eller i overmorgen. Hvis personer som Werner Heisenberg, Max Planck, Marshall McLuhan, Benjamin Franklin, Georg Brandes, Niels Bohr og Tycho Brahe skal regnes for filosoffer, bruges benævnelsen filosof noget lemfældigt. Ud fra et filosofisk synspunkt kunne man kalde disse for yderst marginale skikkelser, måske endda slet ikke filosoffer, selvom medtagelsen af dem fint lever op til FL’s målsætning om ikke kun at ville inkludere filosofiens hovedstrømninger. Men hvorfor er der i så fald ikke levnet plads til en så vigtig filosof som den italienske Giorgio Agamben, som ellers er stor nok til, at USA har opdaget ham? I USA har fx filosofen J.D. Caputo en vægtig indflydelse netop i vore dage, men heller ikke han er inkluderet. I Frankrig findes en aktuel filosof i Jean-Luc Nancy – heller ikke han er kommet med. Man finder Gianni Vattimo, men dennes

læremester Luigi Pareyson er også udeladt. Andre vigtige filosoffer som Alexandre Koyré og Georges Canguilhem er ligeledes forbigået. At vælge favoriseringen af litteratur(videnskab), fysik og astronomi i form af fx Brandes, Bohr og Brahe frem for ovenstående filosoffer, er udtryk for provinsialisme selv for et dansk leksikon. Negligeringen af Agamben, Pareyson og Caputo gør tillige, at der ikke findes plads til termer som ”negativ teologi”, ”svag ontologi” eller tanken om ”religion uden religion”. Disse er ellers begreber, som sammen med dekonstruktionen er højaktuelle i fx USA.

Et positivt træk er det imidlertid, at den danske bruger af FL ud over at finde artikler om kendte skikkelser som fx Søren Kierkegaard og Harald Høffding også kan slå op under nyere danske filosoffer som K.E. Løgstrup, Villy Sørensen, Johannes Sløk og Justus Hartnack.

FL har i forhold til forgængererne Lübcke et al. (1983/.../2006) inkluderet en indledning med overskriften ‘Filosofi og tværvidevidenskab’. Indledningen formulerer meget rammende, hvorfor metafysik er – og bliver – filosofiens førstedisciplin:

Selv om forskellige tænkere ikke har tøvet med at problematisere metafysikkens førerposition og foreslået andre doktriner som ”første filosofi” (erkendelsesteori, etik, politik, æstetik osv.), så er der i det store perspektiv næppe tvivl om, at metafysikken holder denne position, – ikke mindst fordi de andre kandidater til førstefilosofi uvægerligt transporterer metafysiske antagelser med sig. Hvis man eksempelvis vil gøre erkendelsesteorien til førstefilosofi – en udbredt tendens i kølvandet på den tyske filosof Immanuel Kant fra 1700-tallets anden halvdel – så bliver man nødt til at antage eksistensen af erkendende væsener med en lang række egenskaber, og så er man allerede i gang med at lave metafysik. [FL, s. 10]

Ovennævnte eksemplificeres med nogle velvalgte eksempler på den efterfølgende side i FL. Eksemplerne viser, hvorledes grundlagsdiskussionerne i videnskaberne implicerer filosofien.

Indledningen indeholder imidlertid også visse uklarheder kombineret med en forudindtaget indstilling til, hvad filosofi er. Fx er afgrænsningen af alle de ”store spørgsmål”, der angiveligt optager filosofien, både klichépræget og mangelfuld. Den afspejler kun en mindre del af alt det, filosofien i dag interesserer sig for. Indledningens implicitte eskatologiske påstand om, at filosofien i løbet af sin udvikling ”har gjort vore muligheder for at besvare [filosofiens store spørgsmål] mere klare” (FL, s. 9), står også til diskussion – mange fagfolk vil være uenige. Faren er her, at lægmanden vil tage indledningens ord for gode varer desuagtet

og uvidende om, at mange filosofifagfolk mener, det netop ikke forholder sig sådan, som indledningen hævder.

Indledningens spaltning af det 20. århundredes filosofi i hhv. en analytisk og en kontinental del som to stærkt adskilte strømninger – og i øvrigt med karakteristikken ”videnskabsvenlig” for den analytiske gren og ”videnskabsskeptisk” for den kontinentale – er ligeledes problematisk. På side 11 betegnes de to ”stærke strømninger” dog kun ud fra tendenser:

Som tendens koncentrerer den analytiske filosofi sig om udviklingen af logik, videnskabsteori og sprogfilosofi – medens den kontinentale filosofi gerne interesserer sig for historie, politik og samfund. Et beslægtet skel løber mellem en tendens til at se filosofien som en videnskab, der fortløbende udvikler sig, fokuseret på specifikke problemer, og derfor ikke behøver at interessere sig synderligt for sin egen historie – og en tendens til at se filosofien som en videnskab, der omvendt er bundet til hele tiden i særlig grad at se sig selv som historisk produkt og hele tiden at reflektere sin egen tradition på ny.

At dele filosofien ind vha. dette skarpe skel mellem det systematiske og det historiske er typisk for den analytiske tradition. Det bliver således en ensidig fokusering og inddeling, som kan være vanskelig at gennemskue for den filosofisk uskoledede bruger.

Om FL’s tiltænkte brugergruppe oplyses kun det følgende på omslagets bagside:

FILOSOFISK LEKSIKON er et hjælpemiddel for alle, der er interesserede i de byggesten, som vores verden i dag bygger på.

Denne målgruppedefinition er problematisk; fx er indledningen åbenlyst ikke skrevet til den (filosofisk) uskoledede bruger, jf. de følgende uddrag:

skal [filosofien] måske endda besinde sig på, at ”philosophy of science is philosophy enough” (den amerikanske filosof Willard V.O. Quine midt i 1900-tallet)? Eller skal den omvendt tage afstand fra videnskaben, der ikke ”tænker” i ordets dybeste forstand, og snarere hævde at praktisere en fundamental-ontologi, der gør videnskaberne til overfladisk teknologi (den tyske filosof Martin Heidegger i samme periode)? [FL, s. 10]

Omfattende traditioner i 1900-tallets filosofi hævder imidlertid, i en radikalisering af Kants metafysikkritik, at man før metafysikken må interessere sig for menneskets livsform, hvilket har givet anledning til forskellige vitalismer og eksistentialistiske udlægninger, der ofte interesserer sig for at bestemme det autentiske liv. [FL, s. 12]

Det er tvivlsomt, om ”alle, der er interesserede” i filosofi kan forstå disse og lignende afsnit. De er skrevet i et forholdsvis tungt akademisk sprog og indeholder en del indforståede formuleringer. Det ville dog være forhastet at dømme ud fra indledningen alene, og nogle stikprøveopslag viser rigtignok, at FL ikke gennemgående er skrevet i en sådan stil som indledningen, men mange af artiklerne er; jf. fx følgende:

fuldstændighed, en egenskab, som en mængde aksiomer eller en logik typisk har: (1) en mængde af aksiomer er fuldstændig for logikken L , hvis ethvert teorem i L er mulig at bevise med anvendelse af aksiomerne. (2) en logik L er *svag semantisk fuldstændig*, hvis enhver sand sætning i sproget er et teorem af L . L er *stærk semantisk fuldstændig*, hvis det for enhver mængde Γ af sætninger gælder, at enhver logisk konsekvens af Γ er udledbar fra Γ med anvendelse af L . En logik er *Post-fuld-stændig*, hvis L er konsistent, og der ikke er nogen stærkere logik end L for det samme sprog, der er konsistent.

Se også \triangleright sundhed og Kurt \triangleright Gödel.

VFH

Artiklen foroven er gengivet, som den findes i FL (læg fx mærke til den løse bagkant); kursiveringerne er således FL's egne. Problemet med artiklen er, at den ikke er umiddelbart forståelig for ”alle, der er interesserede” i filosofi. Ikke alene er den skrevet i et tungt videnskabeligt sprog, den indeholder tilmed et symbol, nemlig Γ , som bestemt ikke kan forventes kendt af ”alle, der er interesserede”. Γ , eller for den sags skyld andre lignende symboler, bliver ikke forklaret nogetsteds; omtekstens forkortelsesliste på side 8 havde ellers været en oplagt mulighed.

FL's brugerprofil er ikke tilstrækkeligt gennemtænkt, hvorfor indholdet stedvis er uensartet og dermed ikke tilpasset den/de påtænkte brugergruppe(r). Brugerprofileringens afgørende vigtighed har de seneste i hvert fald 15 år været alment kendt og anerkendt i metaleksikografien, og den er blevet fremhævet utallige gange; senest af fx Pálfi et al. (2008):

For at opfylde deres funktioner og for stadig at kunne forandre sig og udvikle sig fremover skal leksikografiske værktøjer nødvendigvis gennem en nøje afstemt bruger-, data-, og tilgangskalibreringskæde. Kalibreringen af de leksikografiske værktøjer, hvori brugeren kommer i første position, er bestemmende for hele kalibreringskæden, der netop

har til formål at sikre den *brugertilpassede datatilgang*, som er leksikografiens raison d'être.

Ordbøger og leksika kan ikke udarbejdes til alle og til alle tænkelige formål. En forsker har andre vidensbehov eller behov for en anden type data(re)præsentation end en lægmand. FL er et kognitivt-funktionelt leksikon, som skal bistå brugere med vidensproblemer, og det kan ikke til fulde anvendes af "alle, der er interesserede" i filosofi; således ikke af fx almindelige lægfolk (medmindre det drejer sig om belæste, engagerede og meget interesserede lægfolk). FL kan efter vores vurdering bedst anvendes af følgende brugergrupper: (1) filosofistuderende; (2) studerende og fagfolk fra andre videnskaber (især de beslægtede såsom idéhistorie, litteraturvidenskab, kunsthistorie m.m.); (3) filosofifagfolk (men kun til dels). Særligt kan gruppe 1 og 2 få megen nytte af bogen. Da FL's kildehenvisningspraksis ikke lever op til almindelig videnskabelig standard, og da artiklerne er af svingende faglig tyngde, dvs. nogle artikler er fagligt mere tunge og mere lødige end andre, kan gruppe 3, såfremt det skal være i forskningsøjemed, kun til dels bruge værket.

Den svingende faglige tyngde og lødighed kan konstateres gennem få opslag. Således hedder det fx om Martin Heidegger i artiklen **kontinentalfilosofi**, at denne bedrev livsfilosofi. Artiklen **livsfilosofi** (skrevet af en anden bidragsyder) udelader dog meget klogt at nævne Heidegger. At skrive, at Heidegger var livsfilosof, er ganske enkelt forkert.

Artiklen **dekonstruktion** giver en god behandling af emnet, men er alligevel behæftet med visse problemer. Fra en beskrivelse af begrebets foregribelse hos Edmund Husserl i form af dennes "Abbau" springes der direkte til Jacques Derrida. Således udelades den vigtige detalje, at termen dekonstruktion (*déconstruction*) kommer ind i fransk filosofi som oversættelse af Heideggers "Destruktion" (§ 6 i Heideggers *Sein und Zeit*). "Destruktionen", som er Heideggers ontologiske opgør med metafysikken, frigør netop tænkningen fra metafysikken. Skellet mellem metafysik og tænkning er lige så væsentligt hos Derrida, som det er hos Heidegger, og det er først med Heidegger, at fænomenologien forstås som ontologi. Det er på dette grundlag, at Derrida konciperer dekonstruktionen. Artiklens konklusion fokuserer alt for ensidigt på dekonstruktionens betydning for litteraturen hhv. litteraturvidenskaben, og herved glemmes betydningen for filosofien. Dekonstruktionen er fælles baggrund for en hel generation af netop filosoffer (altså ud over litterater osv.) i fransk filosofi såsom Michel Foucault, Louis Althusser, Gilles Deleuze og Jean-François Lyotard.

Artiklen **Kant, Immanuel** viser en problematisk modstilling af ”das Ding an sich” og ”das Ding für uns”; noget, som vi også ser i artiklen **Ding an sich/Ding für uns**. Problemet består bl.a. i, at der henvises til begge udtryk som værende deciderede filosofiske fagudtryk. Udtrykket ”Ding für uns” forekommer imidlertid os bekendt overhovedet ikke hos Kant – ikke nogetsteds. Kants ord for det, vi erfarer, er *Gegenstand der Erfahrung* (erfaringsgenstand) eller *Erscheinung* (fænomen). Enhver kan selvfølgelig komme til at fortale sig. For det meste er det filosofi-studerende, der på forhånd har opgivet at finde nogen mening i Kant, som anvender fortalelsen. Men naturligvis bruges udtrykket også af andre: En Google-søgning den 6. november 2008 gav dog kun 66 træffere (i alle sammenhængene på nær én brugtes udtrykket i filosofisk betydning). Nu har man et leksikons autoritet at henvise til. I øvrigt er Kants ”Ding an sich” ikke noget mystisk. Det er en ting. Udtrykket betegner en hvilken som helst ting uafhængig af vores erfaring; den ting, som ikke har en forside og en bagside, som ikke ses først fra den ene side og så fra den anden. Forståelsen af Kant er vigtig ikke alene på grund af Kant, men fordi det er på grundlag af bl.a. hans indsigt, vi kan komme til en forståelse af fænomenologiens, Husserls eller Merleau-Pontys, pointe: At vi slet ikke befinder os i en verden af ting.

Overordnet kan det fastslås, at den tyske, franske og italienske filosofi ikke er blevet inddraget tilstrækkeligt. Også dette bidrager til, at filosofifagfolk kun til dels kan få glæde og nytte af bogen.

Hvad angår formen, dvs. værkets opsætning og udseende i det hele taget, er FL efter vores vurdering mindre vellykket. Det er beklageligt med en bog, der har været så længe undervejs, og som der ellers er blevet lagt så mange kræfter i. Bogen er en anelse for stor, en anelse for tung og derfor ikke håndterlig; jf. Pálfi et al. (2008):

Leksika og ordbøger er leksikografiske værktøjer, og som alle andre værktøjer skal de afbalanceres og justeres; de skal tilpasses. I værktøjsmagernes fagsprog taler man om hhv. **kalibrering**, **dekalibrering** og **rekalibrering**, når værktøjerne skal optimeres, når de kommer ud af justering, og når de på ny skal indstilles og tilpasses.

Den kalibrering, der i ovennævnte tales om, gælder i høj grad også den fysiske form hhv. udformning af et givent leksikografisk opslagsværk. Om ethvert værktøj gælder følgende: Hvis det er klodset at bruge, vil det ikke blive brugt, eller ikke lige så meget, som det værktøj, der er strømlinet, skræddersyet og håndterligt. En lettere papirtype, en lidt mindre skriftstørrelse samt en lidt mindre luftig opsætning havde muliggjort en i

såvel højden som tykkelsen fysisk mindre og dermed ikke alene mere elegant, men også lettere håndterlig bog. Skriftstørrelsen i omteksten minder om teksten i en MagnaPrint-udgivelse og er direkte uskøn i et værk, som ikke er tiltænkt svagtseende brugere. Heller ikke omslaget er efter vores mening behændigt udført. Hvis ikke bogens titel og undertitel forhindrede det, kunne den potentielle køber ud fra et blik på omslaget let få den tanke, at FL var en triviallitterær bog eller en skønlitterær bog til folk med læsevanskeligheder – eller en fortsættelse til *Sofies verden* (1992)⁶. Måske har netop omslaget til *Sofies verden* tjent som inspirationskilde? Under alle omstændigheder er bogens design upassende i forhold til, at det drejer sig om noget så ”ædelt”, seriøst og akademisk som et filosofileksikon (som vel at mærke *ikke* er skrevet til børn, *ikke* til folk med læsevanskeligheder og *ikke* til svagtseende). Den løse bagkant fuldender miseren.

3. Sammenfatning

”Beauty lies within the eyes of the beholder”, siger et bevinget ord på engelsk, hvorfor det skal indrømmes, at vores dom, hvad angår FL’s form, mestendels er subjektiv. FL er efter vores mening ikke noget smukt bogværk. Det er ikke alene uhensigtsmæssigt i forhold til bibliofile brugere og bogsamlere, hvortil i øvrigt en ikke ubetydelig del af akademikerne hører, men i særlig grad uheldigt med et værk, som der er blevet lagt mange kræfter i og brugt mange resurser på, hvilket uden tvivl er tilfældet for FL’s vedkommende.

FL er heller ikke et leksikon, som ”alle, der er interesserede” i filosofi kan bruge. Ganske vist er mange af artiklerne tilgængelige for almenheden (herunder lægmanden), men for en stor dels vedkommende er værket skrevet til akademikere (inkl. studerende). Der er i og for sig intet uetisk eller problematisk i, at akademikere skriver bøger for andre akademikere, blot kan det ud fra et markedsføringssynspunkt være kritisabelt, hvis man foregiver, at alle og enhver kan bruge det givne (in casu leksikografiske) produkt.

På indholdssiden rummer FL en del uklarheder både med hensyn til betydningsforklaringer og i redegørelserne i mange af artiklerne. Hertil kommer, at vægtningen af indholdet for en dels vedkommende er skæv. En overvejende god del af artiklerne har et højt fagligt niveau, men det sker på bekostning af, at værket ikke er homogent. FL’s ambition om at

⁶ *Sofies verden*, skrevet af Jostein Gaarder, er en roman om filosofiens historie. Bogen udkom første gang i 1992 og siden i talrige udgaver og utallige oplag.

have det størst mulige antal bidragydere er på mange måder værkets styrke, men samtidig også dets svaghed, da den faglige tyngde bliver svingende, og sammenhængen og sammenhængskraften lider.

Det er imidlertid uomtvisteligt, at FL er et meget ambitiøst, generøst og for størstedelens vedkommende et fagligt solidt leksikon. Med et nyt omslag, et nyt layout, en stedvis redigering i akademikeres favør (dvs. en omskrivning af de artikler, som p.t. er mere af formidlingsmæssig end af forskningsmæssig karakter, med henblik på at højne niveauet), en udbedring af skævheder, fejl og mangler, samt efterlevelsen af almindelig videnskabelig kildehenvisningspraksis kunne der komme et endog rigtigt godt leksikon ud af det – vel at mærke til brug for akademikere.

4. Bibliografi

4.1. Ordbøger/leksika

- Hanneborg, Bente og Knut (under medvirken af C.H. Koch) 1971: *Filosofisk ordbog. Ord og udtryk fra oldtidens til dagens tankeverden*. København: Høst og Søn. (2. udgave: *Filosofisk ordbog*, 1994).
- Hartnack, Justus 1963: *Den ny filosofi. Leksikon over emner, begreber og argumenter*. (Berlingske Leksikon Bibliotek). København: Berlingske.
- Himmelstrup, Jens 1936: *Terminologisk Ordbog til Søren Kierkegaards Samlede Værker*. København: Gyldendal. (Bind XV i 2. udgave af Søren Kierkegaards *Samlede Værker I–XIV*. København: Gyldendal 1920–1931).
- Julia, Didier 1969: *Larousse filosofileksikon. Larousse dictionnaire de la philosophie*. Oversat fra fransk af Karen Mathiasen. Odense: Skandinavisk Bogforlag.
- Lübcke, Paul (red.)/Arne Grøn/Jørgen Husted/Stig Alstrup Rasmussen/Peter Sandøe/Niels Christian Stefansen 1983: *Politikens Filosofi Leksikon*. 1. udgave, 1. oplag. København: Politiken.
- Mittelstraß, Jürgen (Hrsg.) 1980–1996: *Enzyklopädie Philosophie und Wissenschaftstheorie. Bd. I–IV*. Mannheim: Bibliographisches Institut.
- Olsen, Kasper Nefer 1993: *Labyrinth – für freie Geister*. København: Det Kongelige Danske Kunstakademi.
- Thomsen, Henrik 1961: *Hvem tænkte hvad : Filosofiens hvem – hvad – hvor*. (Politikens Håndbøger nr. 247). København: Politiken.

4.2. Anden litteratur

Pálfi, Loránd-Levente/Patrick Leroyer/Adam Wagner/Spiros Divaris Vesterdahl 2008: Skomager, bliv ved din læst! Om politologiske leksika, politik i leksika og leksikografiske værktøjer. I: *Lexico-Nordica* 15, 291–300.

Schmidt-Phiseldek, Conr. Fred. von 1807: *Forslag til en Ordbog for Philosophien, som et Middel til at fremme gjensidig Forstaaelse blandt Philosopherne*. (Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Skrifter, Bd. 4). København.

Loránd-Levente Pálfi
Forskningsassistent
Center for Leksikografi,
Forskning i behovstilpasset
informations- og datatilgang
Handelshøjskolen, Aarhus Universitet
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Aarhus V
llp@asb.dk

Andreas Møller Lange
Videnskabelig assistent
Center for Medier, Erkendelse og
Formidling,
Afdeling for Filosofi
Københavns Universitet
Njalsgade 80
DK-2300 København S
amlange@hum.ku.dk

Loránd-Levente Pálfi

En kommentar til Ken Farø og Henrik Gottliebs anmeldelse ”Socioleksikografi – eller: ’Det sekundære og afledte er ordbøgerne’. Ny dansk disputats” i *LexicoNordica* 14

1. Indledende bemærkninger

Man kan mene, det er upassende over for leksikografer at redegøre for leksikografiens videnskabelige beskaffenhed, ligesom det kan forekomme anmassende over for forskere at udbrede sig om, hvad videnskab er for noget. Ikke desto mindre er det ofte nødvendigt, da der til stadighed – også inden for egne rækker – sættes spørgsmålstejn ved leksikografiens videnskabelige status, ligesom der også ofte sættes spørgsmålstejn ved fænomenet videnskab i det hele taget.

Dette bidrag, som er en kritik af Farø/Gottlieb (2007), skal derfor indledes med sådanne udredninger (kapitel 2 og 3), ikke mindst fordi Farø/Gottlieb (2007), selvom det ikke fremgår direkte nogetsteds i deres tekst, synes at være skeptiske over for opfattelsen af leksikografi som videnskab. Desuden er det nødvendigt at indkredse, hvad videnskab er for noget, førend man fastslår, at leksikografi er en videnskab. I modsat fald er der blot tale om et postulat.

Mit bidrag skal læses i tillæg til Bergenholtz et al. (2008), men læseren skal her ikke vente at genfinde det, som vedkommende finder hos samme. Dels ser jeg ingen grund til her at gentage, hvad Bergenholtz et al. (2008) skriver, dels finder jeg det mere hensigtsmæssigt bevidst ikke at forholde mig dertil, således at fokus kan bevares på det skrevne ord og flyttes fra eventuelle spekulationer om favorisering og lignende.

2. Hvad er videnskab?

ODS (XXVI:1374:28–32) definerer ordet videnskab som ”(lærdomsfag, der er genstand for) en forskning, der gaar metodisk, kritisk til værks og stiller krav om fyldestgørende bevisførelse for ell. begrundelse af de fremsatte paastande”. DDO (6:472) definerer det som ”metodisk forsk-

ning med henblik på at opnå ny viden el. erkendelse inden for en del af virkeligheden". Det danske ord har sit ophav i det nedertyske *wetenskap*, hvilket fører os til Tyskland, hvor ordet i sin moderne betydning (modsvarende det latinske *scientia*) tidligst kan spores i det 16./17. årh. (jf. DWB og Paul 2002). Indtil det 16. årh. brugtes på tysk *kunst* og *wissenheit* (på dansk *kunst*, *videnhed*, *forvidenhed* og *vidende* som substantiv) i betydningen 'kundskab' eller 'klogskab', som endnu findes i ord som *Allwissenheit* (da. *alvidenhed*), jf. hertil især Paul (2002) og Kalkar (1976). Begrebet er dog ældre endnu; dets ophav skal søges i oldtiden.

I det antikke Grækenland, så langt tilbage i skriftliggjort vesterlandsk idéhistorie, som vi overhovedet kan komme, finder vi begrebet *sophia*, som indbefatter såvel 'viden' som 'visdom' og 'videnskab', men allerede i Homers tid skelnede man mellem "kunnen" på den ene side og "viden" på den anden. Kunnen var noget, som håndværkeren var i besiddelse af, mens viden tilhørte statsmanden, dommeren, tænkere og digteren, jf. Kalverkämper (1996:119). Videnskab afgrænsedes fra den blotte mening, *doxa* (lat. *opinio*), som *epistéme* (lat. *scientia*) på den ene side og *technē* (lat. *ars*, pl. *artes*) på den anden (jf. bl.a. EPW:IV:719). I middelalderen blev denne skelnen mindre skarp, i hvert fald opfattedes *artes liberales* (de syv frie kunster) som et videnskabssystem (jf. EPW:IV:720), hvor quadrivium (fra det 6. årh.) bestående af *arithmetica*, *musica*, *geometria* og *astronomia* udgjorde grundstenen til det, man senere har kaldt naturvidenskaberne, mens trivium (fra det 9. årh.) bestående af *grammatica*, *rhetorica* og *dialectica* udgjorde grundstenen til det, man senere har døbt menneskevidenskaberne (Kjørup 2003), dvs. *humaniora*, jf. Kalverkämper (1996:124). Hertil kom *artes mechanicae* (egenkunsterne)¹, dvs. de kunster, som var/er til for egen vindings skyld (krigskundskab, søfart, landbrug, handel m.m.), og *artes incertae*, dvs. de forbudte kunster (magi, svindleri og tyveri m.m.), som begge har fandtes i umindelige tider (ibid.).

Naturvidenskaberne i nyere forstand begynder at tage form i renæssancen (jf. EPW:II:977), men undergår som bekendt fundamentale ændringer i løbet af det 18.–20. århundrede. Samfundsvidenskaberne, dvs. fag som økonomi, politologi/statskundskab og sociologi opstår i det 18. århundrede (EPW:IV:720), mens *humanioras* historie først begynder omkring 1800 (Kjørup 2003:30). Om alle tre gælder dog, som det fremgår ovenfor, at de har en meget lang forhistorie.

¹ Ordet *egenkunst(er)* er mit eget *ad hoc*-oversættelseslån fra Kalverkämper (1996:124), som taler om *Eigenkünste*.

Videnskabens formål er at udfinde, hvordan virkeligheden er beskaffen, og det er over for den uafsikrede og hyppigt subjektive mening, videnskaben finder sin berettigelse i sin såkaldte begrundelsesfordring (det at ethvert udsagn skal underbygges, således at et givent argument kan stå sin prøve og finde tilslutning i enhver rationelt funderet dialog). Væsentligt for videnskaben er det, at den går ud over den almindelige hverdagsviden, som de fleste – læg såvel som lærd – er i besiddelse af, og producerer videnskabelig viden, dvs. tilstræbt almengyldig, objektiv og neutral viden; dvs. viden, som er tilstræbt uafhængig af subjektive, sociale, historiske faktorer og forestillinger, politisk orientering, religiøs overbevisning m.m., der kan behæfte den med tilfældighed, forudindtagethed osv. Videnskabelig viden er desuden kendetegnet ved, at den er underlagt strenge krav om mulighed for efterprøvning, endvidere er den institutionaliseret, og den skal principielt ”kunne gælde til alle tider og alle steder, fordi den søger en indsigt i virkeligheden, som den objektivt er, dvs. uafhængigt af mennesker og således også af videnskaben selv” (Langergaard et al. 2006:69), om end det i tidens løb gentagne gange er blevet fremført og til stadighed fremføres, at en sådan ambition er urealistisk. Videnskabelig viden er grundet på videnskabeligt arbejde, som er kendetegnet ved bl.a. metodisk fremgangsmåde og frem for alt et empirisk grundlag. Om end der findes divergerende anskuelsesmåder, er det i hvert fald i den vestlige verden det empiristiske videnskabsideal, der har vundet størst tilslutning og udbredelse. Ifølge dette er viden sandhed, når den er affødt af metodisk frembragt empiri og teoriudvikling (jf. bl.a. Langergaard et al. 2006:77).

Ifølge Becker Jensen (2005:19ff) er de vigtigste sandhedskriterier, videnskaben opererer med, følgende: (1) **korrespondens**, dvs. sandt er det, som er i overensstemmelse med virkeligheden, dvs. det, vi normalt omtaler som kendsgerninger, empiri m.m.; (2) **kohærens**, dvs. sandt er det (udsagn), som hænger sammen med og kan forenes med et mere omfattende system (af udsagn); og (3) **konsensus**, dvs. sandt er det, som vi kan blive enige om (jf. hertil også Kuhn 1962).

Ifølge Langergaard et al. (2006:15ff) har videnskaben tidligere baseret sig på, at den var en speciel og anderledes institution i samfundet. Det specielle og mystiske var en vigtig del af dens måde at fungere på: ”videnskaben skulle være afsondret, anderledes og mystisk” (ibid.). Men i kraft af dens succes og den almindelige udvikling i først og fremmest Vesten har videnskaben vundet stadig mere fodfæste i samfundet, den er blevet mere og mere kendt, udbredt, afmystificeret og ikke mindst specialiseret. Forskning i almindelighed er ikke længere noget, der begrænser sig til universiteternes virke og myndighedsområde (foruden

alskens andre højere læreanstalter såsom Danmarks Biblioteksskole, Ingeniørhøjskolen i Århus m.fl.). Der bedrives i dag næsten lige så megen forskning i fx erhvervslivet (jf. om *Triple Helix* i Langergaard et al. 2006:44). Den franske tænker Jean-François Lyotard har i denne forbindelse talt om merkantiliserings af viden(skaben), det som senere er kommet til at hedde ”fra tanke til faktura” (jf. Hauge 2006:92). I det hele taget er universitetet (i hvert fald i Vesten) i nyere og nyeste tid ikke længere nogen formidler af klassisk kultur, dvs. efter 1960’ernes demokratisering af kulturen, 70’ernes og 80’ernes kulturelle demokrati, den stadig mere fremherskende offentlighedskontekst og i det hele taget massekulturens stadig større magt og den dermed sideløbende popularisering af viden, som har fundet sit indtil videre måske højeste udtryk i begrebet ”edutainment” (jf. Pálfi 2007). Universitetet som kulturens arnested, tankernes tempel og dannelsens højborg findes ikke længere. Videnskaberne undergår en stadig tiltagende pluralisering, specialisering og demokratisering. Samfundets økonomiske udvikling er afhængig af viden og videnskabelse, og det er forskningen, der genererer den nye viden, som er nødvendig for at skabe innovation, som på sin side skal skabe økonomisk vækst og sluttelig velfærd. Lidt forenklet kan man sige, at videnskaben (i Vesten) har ændret sig fra at være noget ædelt og højfornemt, der i evighedens perspektiv har skullet søge at udgrunde ”was die Welt im Innersten zusammenhält”, som Goethe har formuleret det i *Faust* (1. del, 1808), til noget, der skal bidrage til innovation, økonomisk vækst og velfærd. Ikke alene bliver erhvervslivet stadig mere forskningsorienteret og gør dermed sin indflydelse gældende på de højere læreanstalter (som når fx it-virksomhederne har stillet krav til datalogernes uddannelse og den farmaceutiske industri til uddannelsen af nye farmaceuter (jf. Langergaard et al. 2006:46)), men også universiteterne bliver mere erhvervsrettede, når de fx udbyder kurser til erhvervslivet. Hertil kommer, at den moderne agora ikke er en plads som i det antikke Grækenland, men en medieåren vidensstrøm af nærmest ufattelig kompleksitet og størrelse,² som unægtelig påvirker de

² I 2003 havde School of Information Management and Systems på University of California, Berkeley, på baggrund af en undersøgelse udsendt rapporten *How Much Information? 2003* (Lyman/Varian 2003). Ifølge undersøgelsen produceres der årligt alene på de fire fastformsmedier tryk, film samt magnetisk og optisk lagring (dvs. telefon, radio, fjernsyn og internet er ikke medregnet) fem exabytes information på verdensplan. Verdens største bibliotek er USA’s nationalbibliotek Library of Congress med en bogsamling på 19 millioner titler anno 2003 (dvs. ca. 10 terabytes). Fem exabytes svarer til ca. 500.000 gange Library of Congress’ 19 millioner titler omfattende samling. Af undersøgelsen fremgår det også, at mængden af information alene i tidsrummet 1999 til 2002 øgedes med 30 procent om året.

vidensskabende processer i samfundet. Videnskab i moderne tid beskrives bedst som en række samfundsmæssige vidensnetværk, som konstant producerer, forhandler og koordinerer (ny) viden. En klassisk-traditionel opfattelse af videnskab er ikke blot utidssvarende og alene af den grund problematisk, men den savner ganske enkelt korrespondens i forhold til den virkelighed, vi befinder os i.

3. Leksikografiens faglige hhv. videnskabelige status

På baggrund af kapitel 2 foroven kan det således fremføres, at (1) leksikografi i henhold til en moderne videnskabsforståelse sagtens kan regnes for en videnskab, at (2) skeptikerne hhv. de, der ikke vil tildele leksikografien status af videnskab, bevidst eller ubevidst henholder sig til en klassisk-traditionel videnskabsopfattelse, at (3) kritikken i Farø/Gottlieb (2007) samlet set er grundlæggende problematisk, fordi den i sin helhed beror på en klassisk-traditionel videnskabsopfattelse, og i øvrigt en sådan, der ikke har frigjort sig fra naturvidenskabelige idealer, hvorfor den ikke alene fremstår inadækvat i forhold til en moderne videnskabsforståelse i det hele taget, men samtidig også i forhold til (moderne) humaniora.

Til diskussion står til gengæld, hvorvidt leksikografi kan kaldes et fag forstået som en universitetsuddannelse, eftersom leksikografi, så vidt det er mig bekendt, ikke kan læses som et helt fuldtidsstudium med bachelordel og overbygningsdel på et universitet nogetsteds i verden.³ Leksikografiens tilhørsforhold under de fem hovedfagområder (det samfundsvidenskabelige, det humanistiske, det naturvidenskabelige, det sundhedsvidenskabelige og det tekniske) er ligeledes uklart. Mange vil måske henregne leksikografien til humaniora (vel pga. det ældgamle bånd til filologien), jeg vil imidlertid henregne den til dels samfundsvidenskab, dels BDI-videnskab (dvs. biblioteks-, dokumentations- og

³ Der har i nyere tid været adskillige forsøg på at søsætte leksikografien som et universitetsfag, jf. fx Tarp (2003); ikke alle af disse har båret frugt. Man kan dog på mange universiteter i dag tage kurser om leksikografi, og enkelte steder kan man få en mastergrad; på Lille III, Frankrig, har man nu i mere end 15 år kunnet få en kandidatgrad i leksikografi. Mange steder kan man også skrive en ph.d.-afhandling eller en doktordisputats med et leksikografisk emne (Tarp 2006 er den første danske doktordisputats med et leksikografisk emne). Desuden er der fx Lexicography MasterClass i England. Hertil kommer workshops og summer schools, som jævnligt afholdes i mange lande, og der findes endda videnskabelige, virtuelle museer for leksikografi (Cergy-Pontoise Universitetet og Jean Pruvost).

informationsvidenskab),⁴ om end BDI-videnskab i forvejen bliver henregnet til samfundsvidenskab (det er bl.a. derfor, at den femårige uddannelse på Danmarks Biblioteksskole giver titlen cand.scient.bibl. og ikke cand.mag.bibl.). Men inddelingen er ikke så ligetil: For det første kan eller bør nogle discipliner inden for leksikografi rettelig henregnes til humaniora (fx leksikografihistorie – undertiden også kaldet leksikografisk historiografi eller historiografisk leksikografi – som af Wiegand (1988; 1989 et passim) regnes for en af metaleksikografiens fire ”søjler” ved siden af (1) brugerforskning, (2) ordbogskritik og (3) systematisk ordbogsforskning)⁵; for det andet findes der leksikografiske discipliner, som befinder sig i grænselandet mellem humaniora, samfundsvidenskab og teknik (fx computerleksikografi).

Uanset om man accepterer ovenstående kapitel 2’s konklusion, som findes i begyndelsen af nærværende kapitel, er det en påviselig kendsgerning, at leksikografi af mange akademikere verden over bliver opfattet som en videnskab hhv. som et videnskabeligt fagområde. Det kommer bl.a. til udtryk ved, at leksikografien har:

- 1) sine egne videnskabelige periodika (fx *Dictionaries* (1979ff), *Studi di lessicografia italiana* (1979ff), *Lexicographica* (1985ff), *International Journal of Lexicography* (1988ff), *Lexikos* (1991ff), *Nordiske studier i leksikografi* (1992ff), *LexicoNordica* (1994ff), *Revista de Lexicografia* (1994ff) m.fl.) og sin egen faglitteratur i det hele taget (fx skriftrækken *Lexicographica Series Maior*, som blev søsat i 1980’erne og i dag tæller omkring 140 monografier, samle værker og konferencerapporter);
- 2) sine egne foreninger (fx Dictionary Society of North America (grundlagt 1975), Lexicographical Society of India (grundlagt 1975), European Association for Lexicography (grundlagt 1983), Leksikografer i Danmark (grundlagt 1988), Australasian Association for Lexicography (grundlagt 1990), Nordisk Forening for Leksikografi (grundlagt 1991), Lexicographical Society of China (grundlagt 1992), African Association for Lexicography (grundlagt 1995), Asian Association for Lexicography (grundlagt 1997) m.fl.);

⁴ Dette standpunkt forfægtes også af bl.a. Henning Bergenholtz fra Center for Leksikografi, Handelshøjskolen, Aarhus Universitet.

⁵ Bergenholtz/Tarp (1994:28) opererer imidlertid kun med tre ”søjler” – (1) brugerforskning, (2) ordbogskritik og (3) systematisk ordbogsforskning – og henregner leksikografihistorien til den systematiske ordbogsforskning.

- 3) sine egne forskningscentre og/eller -institutter (som ifølge Hartmann/James (2006:43) findes i eller på bl.a. Exeter (England), Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg (Tyskland), Australian National University og Macquarie University (begge i Australien), Nanjing University (Kina), Yonsei University (Sydkorea), University of Montreal (Canada), desuden fx i Skandinavien på bl.a. Handelshøjskolen/Aarhus Universitet (Danmark), Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet (Norge), Göteborgs Universitet (Sverige), Háskóli Íslands (Island) og mange andre steder);
- 4) sine egne nationale og/eller internationale konferencer, kongresser og symposier afholdt regelmæssigt af de nævnte foreninger eller af universiteter, akademier, forskningscentre m.m. (for Danmarks vedkommende har senest (dvs. den 19.–21. maj 2008) Center for Lexikografi på Handelshøjskolen/Aarhus Universitet, afholdt det internationale symposium ”Lexicography at a Crossroad”);
- 5) sine egne teorier (fx aktiv-passiv-teorien, funktionsteorien, kommunikationsteorien);⁶
- 6) sine egne professorer (for Danmarks vedkommende Henning Bergenholtz og Sven Tarp) samt sine egne fagfolk i det hele taget (herunder ikke mindst folk med lille og/eller stor doktorgrad i leksikografi).

4. Farø og Gottliebs kritik af Tarps doktordisputats

Dokumenttypologisk betragtet er Farø/Gottlieb (2007) en videnskabelig anmeldelse. Dataanalysemetoden er empirisk baseret: Forfatterne argumenterer på grundlag af nærlæsning af dokumentet og kan således siges at gøre brug af den hermeneutiske tilgang, hvor man gennem analysearbejde kritisk og systematisk afvejer og fortolker de selekterede data (dvs. dekonstruktion og parcellisering) for bedre at kunne rekonstruere helheden og nå frem til en samlet vurdering.

Det primære spørgsmål i Farø/Gottlieb (2007) rettet mod doktorafhandlingen lyder således: Fremlægges der en teori? Om end spørgsmålet også bruges som titel på det ene af kapitlerne, er det mere eller

⁶ Om aktiv-passiv-teorien se fx Kromann/Riiber/Rosbach (1984; 1991), om funktionsteorien se fx Bergenholtz/Tarp (2002; 2003 et passim) og Tarp (2006 et passim), om kommunikationsteorien se Yong/Peng (2007; 2008).

mindre det, hele teksten og ikke bare det pågældende kapitel handler om – eller det er i hvert fald det, der er omdrejningspunktet. Problemformuleringen, som ikke fremføres direkte nogetsteds, er derfor også identisk med dette spørgsmål og går ud på, at der sættes spørgsmålstegn ved doktorafhandlingens videnskabelighed.

Ifølge Farø/Gottlieb (2007) kan Tarps teori om dels leksikografi i almindelighed, dels lærerleksikografi i særdeleshed, ikke kaldes for teori. Tarp fremsætter snarere ”en holdning” (der menes vel en række holdninger?) eller ”en lære”, jf. Farø/Gottlieb (2007:194), men altså ikke en teori. Der fremføres følgende tre hovedargumenter, som i overensstemmelse med Alstrup (2007:16–21) kan opfattes som årsagsforklaringer (en forklaringsform, der tjener til at identificere samvariation mellem to eller flere fænomener):

- 1) En teori ”skal udtømmende og modsigelsesfrit kunne forklare sammenhænge og de eventuelle lovmæssigheder i de fundne data, og den skal som en konsistent virkelighedsbeskrivelse kunne forklare og evt. forudse nye data; den skal altså kunne anvendes uden for den praksis der i første omgang affødte den” (Farø/Gottlieb 2007:194).
- 2) En teori ”skal kunne efterprøves af andre og derfor a) anvende veldefinerede begreber og operationelle metoder samt b) kunne helt eller delvis falsificeres eller verificeres i praksis – det sidste kan ifølge Popper principielt ikke lade sig gøre” (ibid.).
- 3) Tarps afhandling eller ”teori” mangler empirisk fundering (ibid. s. 195).

Ad 1: Ifølge Farø/Gottlieb (2007) er årsag A_1 (in casu: (1) udtømmende og modsigelsesfri forklaring af sammenhænge og lovmæssigheder; (2) en konsistent virkelighedsbeskrivelse, der er i stand til at forudse nye data; samt (3) anvendelighed uden for den praksis, der i første omgang har været affødtende instans) en nødvendig forudsætning for virkning B (in casu: leksikografisk teori). A_1 skal forekomme (jf. evt. Alstrup 2007: 17), såfremt B er på tale, uden at A_1 nødvendigvis fremkalder B. Virkning B er altså på tale og hævdes af Farø/Gottlieb (2007) at være ikke-eksisterende med den begrundelse, at årsag A_1 ikke er forhåndenværende.

Ad 2: Ifølge Farø/Gottlieb (2007) er årsag A_2 (in casu: (1) muligheden for, at andre kan efterprøve teorien; (2) anvendelse af veldefinerede begreber og operationelle metoder; samt (3) mulighed for helt

eller delvis at kunne falsificere eller verificere teorien) ligeledes en nødvendig forudsætning for virkning B (in casu: leksikografisk teori). Såfremt B er på tale, hvilket er tilfældet, skal A_2 altså også forekomme, hvilket ifølge Farø/Gottlieb (2007) ikke er tilfældet.

Ad 3: Ifølge Farø/Gottlieb (2007) er årsag A_3 (in casu: brug af empiri) også en nødvendig forudsætning for virkning B (in casu: leksikografisk teori). Farø/Gottlieb (2007) mener således igen, at virkning B er på tale, uden at årsag A_3 forekommer.

5. Kritik af Farø/Gottliebs kritik af Tarps doktordisputats

Mht. $A_1 \leftrightarrow B$: Hvorvidt Tarp forklarer sammenhænge og eventuelle lov-mæssigheder udtømmende og modsigelsesfrit, må vel for en stor dels vedkommende siges at være en diskussionssag. Hvornår er noget forklaret udtømmende? Hvad angår det at forudse noget nyt, som vel er identisk med, hvorvidt teorien er åben for noget nyt, kan der henvises til Tarp (2008), som indfører det nye begreb *ordbøger med operationelle funktioner* og dermed må siges at være åben for nye data. Den indirekte påstand om, at Tarps teori ikke kan anvendes uden for den praksis, der i første omgang affødte den, er netop kun en påstand – hjemmel og belæg mangler (om videnskabelig argumentation se fx Becker Jensen 2005). I skrivende stund kender jeg til i hvert fald én forsker (eller rettere: forsker in spe), der anvender Tarps funktionsteori uden for metaleksikografiens virkefelt, nemlig Johnny Lindholm, som er ved at skrive en specialeafhandling om tekstkritik og udgivelse af norrøne tekster. Lindholm er tilknyttet Det Arnamagnæanske Institut på Københavns Universitet, hans specialeafhandling vil bl.a. handle om brugertilpasning af tekststudgaver. Ud over dette konkrete eksempel kan man naturligvis pege på appliceringen af funktionsteoretiske overvejelser på konkrete ordbogsprodukter udarbejdet af eller i samarbejde med forskere fra Center for Leksikografi i Århus (fx de trykte ordbøger *DanskOrdbogen* (1999), *Dansk-Engelsk Erhvervsordbog* (1999), *Dansk-Fransk Erhvervsordbog* (1999), *Dansk-Spansk Erhvervsordbog* (1999), *Spansk-Dansk Erhvervsordbog* (2003), *Engelsk-Dansk Erhvervsordbog* (2006), samt online-ordbøgerne *Den Danske Netordbog* (2002ff), *Dansk-Engelsk CISG-Ordbog* (2002ff), *Musikordbogen* (2006ff), *Ordbogen over Faste Vendinger* (2007ff) m.fl.). Endvidere forekommer funktionsteorien i høj grad anvendelig i forbindelse med fx udformning af bibliotekers materialebestand, dvs. materialevalget. På grundlag af funktionsteorien kunne man argumentere for, at folkebiblioteker ikke skal (være

forpligtede til at) indkøbe forskningslitteratur, da deres funktion primært er at imødekomme den læge bruger, hvorimod forskningsbiblioteker netop skal (være forpligtede til at) indkøbe forskningslitteratur og ikke bruge deres pekuniære resurser på fx skønlitteratur, da deres brugere netop er forskere (ræsonnementet kan naturligvis udbygges og fremføres langt mere detaljeret, men det er ikke hensigten her).

Mht. $A_2 \leftrightarrow B$: Den indirekte påstand om, at Tarps teori ikke kan efterprøves af andre, er ligeledes problematisk; der er igen kun tale om en påstand, og eftersom hjemmel og belæg mangler, kan påstanden ikke siges at være underbygget (om videnskabelig argumentation se fx Becker Jensen 2005). At Tarp ikke gør brug af operationalisering, kan kun til dels siges at være rigtigt, for så vidt der med operationalisering skal forstås den proces, der indebærer, at man efter at have præsenteret ærindet i mere almene vendinger definerer sine forskellige begreber, således at det fremgår, hvad det er for egenskaber, man mener, det er relevant at undersøge for at finde svar på de respektive spørgsmål, og hvordan disse egenskaber skal undersøges (jf. Alstrup 2007:11): De to centrale begreber *viden* og *kommunikation* defineres ikke nogetsteds i Tarp (2006), hvilket ganske rigtigt er en stor mangel, men set bort fra disse defineres stort set ethvert begreb, der nævnes. Hertil kommer, at Tarp faktisk redegør for, hvad det er for egenskaber (ved fx ordbøger og ordbogsbrugere), han mener, det er relevant at undersøge for at finde svar på sine spørgsmål. Endvidere er det selvmodsigende, når forfatterne på den ene side skriver, at de savner ”veldefinerede begreber og operationelle metoder” (Farø/Gottlieb 2007:194) i afhandlingen og samtidig kort derefter mener, at Tarp ”med stor grundighed definerer sit univers” (ibid. s. 195).

Afsnittet om falsificering og verificering (Farø/Gottlieb 2007:194f) er så kort og flygtigt, at det er vanskeligt rigtigt at argumentere imod. En diskussion forudsætter et minimum af udsagn fra part A's side, således at part B kan argumentere for eller imod og bekræfte eller gendrive det, som til at begynde med (nemlig fra part A's side) er blevet fremført. Det forekommer uforståeligt, at Farø og Gottlieb mener, de kan nøjes med *en passant* at berøre noget sådant som videnskabsteori uden ordentligt at redegøre for, hvori problemet består, ligesom det forekommer uforståeligt, at de, som det tilsyneladende er tilfældet, mener, deres argumentation desangående er tilstrækkelig. Set bort fra den uunderbyggede begrundelse, at Tarps teori skulle være foreskrivende af natur (jf. Farø/Gottlieb 2007:194), savnes en ordentlig udredning.

Mht. $A_3 \leftrightarrow B$: At Tarps afhandling eller teori mangler empirisk fundering, er ligeledes en problematisk om end underbygget påstand.

Det er tydeligt ud fra Farø/Gottliebs tekst, at det, de tilsyneladende tænker på, når de taler om empirisk fundering, er spørgeskemaundersøgelser. Men er empirisk fundering det samme som spørgeskemaundersøgelser? Nej. Empiri er først og fremmest erfaring, der er undergået metode og systematik. Tarps empiri er litteraturen; der ræsonneres på grundlag af en gennemgang af 495 dokumenter, jf. Tarp (2006:11), herunder monografier, konferencerapporter, samleværker, tidsskriftsartikler, anmeldelser (alt sammen metaleksikografi) samt leksikografiske opslagsværker (leksikografi). Forfatterne har måske selv erkendt dette; det er i hvert fald påfaldende og delvis selvmodsigende, at de først mener, der ikke er blevet gjort brug af empiri (jf. Farø/Gottlieb 2007:194f) og kort derefter alligevel trækker lidt i land og skriver: ”Systematisk empiri er der til gengæld kun lidt af” (Farø/Gottlieb 2007:196) – dvs. de mener alligevel, der er noget?

6. Sammenfatning

Overordnet set er Farø/Gottliebs kritik i sin helhed grundlæggende problematisk, fordi den beror på en klassisk-traditionel videnskabsopfattelse, hvorfor den ikke alene fremstår inadækvat i forhold til moderne humaniora, men også i forhold til en moderne videnskabsforståelse i det hele taget. Ses der bort fra dette, må det imidlertid indrømmes, at hovedkritikken (fremlægges der en (eller flere) teori(er) eller ej?) unægtelig er interessant og ikke mindst vigtig. Men i det store og hele er den for flygtig, tydeligvis for hastigt nedfældet og argumentationen for svag og for en stor dels vedkommende u gennemarbejdet og derfor ikke overbevisende. Også den øvrige kritik, dvs. den, der ikke handler om, hvorvidt der i afhandlingen fremlægges en (eller flere) teori(er), er undertiden ganske uovervejende, om end den sine steder er overbevisende hhv. berettiget (fx kritikken af Tarps sproglige habitus, jf. Farø/Gottlieb 2007:198). Uovervejende er det fx, når forfatterne kritiserer Tarp for ikke at have gjort sig overvejelser om disputatsens brugergruppe (Farø/Gottlieb 2007:197): En doktordisputats er naturligvis primært skrevet for forskere (i reglen forskere inden for det fagområde, den pågældende disputats henhører under, in casu leksikografi), ikke for børn, ikke for lægfolk osv., men forskere. Det ligger vel i sagens natur og burde næppe overraske nogen, burde næppe forklares for nogen.

7. Anvendt litteratur

7.1. Ordbøger/leksika

DDO = *Den Danske Ordbog 1–6*. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Hovedredaktører: Ebba Hjorth, Kjeld Kristensen og Ole Norling-Christensen. København: Gyldendal 2003–2005.

DWB = *Deutsches Wörterbuch [von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm] I–XVI*. Leipzig: Hirzel 1854–1960 [16 Bde. in 32 Bdn.] + Bd. 33: Quellenverzeichnis 1971. Nachdruck: Stuttgart: Deutscher Taschenbuch Verlag 1984.

EPW = *Enzyklopädie Philosophie und Wissenschaftstheorie I–IV*. Hrsg. von Jürgen Mittelstraß in Verbindung mit Martin Carrier und Gereon Wolters. Mannheim: Bibliographisches Institut 1980–1996.

Hartmann, R.R.K./James, Gregory 2006: *Dictionary of Lexicography*. London/New York: Routledge.

Kalkar, Otto 1976: *Ordbog til det ældre danske Sprog (1300–1700) I–VI*. Fotografisk optryk med ændringer. København: Akademisk Forlag.

ODS = *Ordbog over det danske Sprog I–XXVIII*. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Grundlagt af Verner Dahlerup. Ledende redaktører: H. Juul-Jensen & Jørgen Glahder. København: Gyldendal 1918/1919–1956.

Paul, Hermann 2002: *Deutsches Wörterbuch. Bedeutungsgeschichte und Aufbau unseres Wortschatzes*. 10., überarbeitete und erweiterte Auflage von Helmut Henne, Heidrun Kämper und Georg Objartel. Tübingen: Max Niemeyer.

7.2. Anden litteratur

Alstrup, Erik 2007: *Kan det være anderledes...? Metoder til at beskrive og analysere data*. København: Danmarks Biblioteksskole.

Becker Jensen, Leif 2005: *Fra patos til logos – videnskabsretorik for begyndere*. 2. oplag. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.

Bergenholtz, Carsten/Henning Bergenholtz/Sven Tarp 2008: Leksikografi i videnskabsteoretisk perspektiv: sand, falsk eller irrelevant. I: *LexicoNordica* 15, 155–168.

- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2002: Die moderne lexikographische Funktionslehre. Diskussionsbeitrag zu neuen und alten Paradigmen, die Wörterbücher als Gebrauchsgegenstände verstehen. I: *Lexicographica* 18, 253–263.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2003: Two opposing theories: On H.E. Wiegand's recent discovery of lexicographic functions. I: *Hermes* 31, 171–196.
- Farø, Ken/Henrik Gottlieb 2007: Socioleksikografi – eller: ”Det sekundære og afledte er ordbøgerne”. Ny dansk disputats. I: *LexicoNordica* 14, 189–199.
- Hauge, Hans 2006: Humaniora. I: *Elfenbenstårnet. Universiteter mellem forskning og formidling*. Red. af Rikke Schmidt Kjærgaard. Århus: Aarhus Universitetsforlag, 85–107.
- HSK 5.1 = Franz Josef Hausmann/Oscar Reichmann/Herbert Ernst Wiegand/Ladislav Zgusta (Hrsgg.): *Wörterbücher : Ein Internationales Handbuch zur Lexikographie — Dictionaries : An International Encyclopedia of Lexicography — Dictionnaires : Encyclopédie internationale de lexicographie*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, I–III, 1989–1991.
- Kalverkämper, Hartwig 1996: Im Zentrum der Interessen: Fachkommunikation als Leitgröße. I: *Hermes* 16, 117–176.
- Kjørup, Søren 2003: *Menneskevidenskaberne. Problemer og traditioner i humanioras videnskabsteori*. 5. oplag [1. udg. 1996]. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Kromann, Hans-Peder/Theis Riiber/Poul Rosbach 1984: Überlegungen zu Grundfragen der zweisprachigen Lexikographie. I: Herbert Ernst Wiegand (Hrsg.): *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie*. Hildesheim/New York: Olms, V, 159–238.
- Kromann, Hans-Peder/Theis Riiber/Poul Rosbach 1991: Principles of Bilingual Lexicography. I: *HSK 5.1*, III, 2711–2728.
- Kuhn, Thomas S. 1962: *The structure of scientific revolutions*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Langergaard, Luise Li/Søren Barlebo Rasmussen/Asger Sørensen 2006: *Viden, videnskab og virkelighed*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Lyman, Peter/Hal R. Varian 2003: *How Much Information? 2003*. University of California, Berkeley, School of Information Management and Systems.
- Pálfi, Loránd-Levente 2007: Medh laaw scal man landh bygghæ: En kort historisk indføring i ordbøger med bevingede ord samt en kritik af Pia Jarvads udgave (2006) af T. Vogel-Jørgensens klassiker. I: *Budstikken : Nyt om dansk-nordisk sprog og sprogrøgt* 1/2007, 7–14.

- Tarp, Sven 2003: Ny europæisk masteruddannelse i leksikografi. I: *Nordiske studier i leksikografi* 6, 357–365.
- Tarp, Sven 2006: *Leksikografien i grænselandet mellem viden og ikke-viden. Generel leksikografisk teori med særligt henblik på lørnerleksikografi. Bind I–II*. Århus: Center for Leksikografi.
- Tarp, Sven 2008: The Third Leg of Two-legged Lexicography. I: *Hermes* 40, 117–131.
- Wiegand, Herbert Ernst 1988: Was eigentlich ist Fachlexikographie? Mit Hinweisen zum Verhältnis von sprachlichem und enzyklopädischem Wissen. I: H.H. Munske et al. (Hrsgg.): *Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien. Ludwig Erich Schmitt zum 80. Geburtstag von seinen Marburger Schülern*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 729–790.
- Wiegand, Herbert Ernst 1989: Der gegenwärtige Status der Lexikographie und ihr Verhältnis zu anderen Disziplinen. I: *HSK 5.1*, I, 246–280.
- Yong, Heming/Jing Peng 2007: *Bilingual Lexicography from a Communicative Perspective*. Amsterdam: John Benjamins.
- Yong, Heming/Jing Peng 2008: *Chinese Lexicography – A History from 1046 BC to AD 1911*. Oxford: Oxford University Press.

Loránd-Levente Pálfi
Forskningsassistent
Center for Leksikografi
Handelshøjskolen, Aarhus Universitet
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Aarhus V
llp@asb.dk

Alette Scavenius

Replik til Loránd-Levente Pálfi og Karin Wolgasts kritik af *Gyldendals Teaterleksikon* i *LexicoNordica* 15

Denne replik er skrevet af en hovedredaktør, som hverken er leksikografiteoretiker eller informationsteoretiker, men som måske undervejs blev en slags dokumentalist. Under alle omstændigheder et fagmenneske, som er glad for sit værk og glad for den overvældende modtagelse, det har fået, ikke mindst i *LexicoNordica*.

GTL er blevet anmeldt vidt og bredt i Danmark og de nordiske lande, primært i dagspressen samt i de få teaterfaglige tidsskrifter, der findes. Anmeldelsen i *LexicoNordica* blev derfor imødeset med særlig interesse, fordi det leksikografiske grundlag for GTL's udformning har stået noget i baggrunden i forhold til det teaterfaglige og været mindre teoretisk funderet, end man måske kunne ønske. Udgangspunktet har i højere grad været baseret på en behovsanalyse, dels af vores kernelæsere, dels af formidlingen af vores fag.

I det indledende vil jeg redegøre for motivationen for at gå i gang med arbejdet samt de overvejelser, der ligger til grund for selektionsprincipperne. Herefter vil jeg gennemgå de indvendinger, der fremgår af anmeldelsen, og forsøge at give en baggrund for resultatet.

Der findes hundredvis af opslagsværker om teater på alverdens sprog, som et langt stykke hen ad vejen opfylder behovet for hurtig, kondenseret information om personer, begreber, genrer osv. – men ingen af dem med en dansk vinkel. Alle leksika har fx udførlige artikler om Shakespeare, men ingen, naturligt nok, med den betydning, han har haft i Danmark. Hvad betød Brechts eksil i Svendborg for dansk teater, og hvorfor siger vi på dansk ”jetlagrepertoire” (: et repertoire af kopiforestillinger, som danske teaterdirektører henter hjem fra New York – med deraf følgende jetlag), når udtrykket slet ikke findes på engelsk? Udgivelsen af Kvam et al. (1992–1993) var et stort skridt i retningen af en samlet beskrivelse af dansk teater, men på trods af fyldige registre er informationerne ikke bearbejdet leksikografisk, og bogens præmis var desuden en historisk beskrivelse mere end et forsøg på at kortlægge dansk teater. Bogen er for øvrigt uopdrivelig i dag.

GTL er et langt stykke hen ad vejen inspireret af Schepelern (1995) og Gravesen/Knakkegaard (2003), om end arbejdet med GTL på udgivelsestidspunktet for sidstnævnte værk var forholdsvis langt fremme. Dertil kommer en lang række udenlandske opslagsværker som Kennedy (2003), Banham (1995), Sucher (1999), Brauneck/Schneilin (1992) samt Corvin (1998). Alle teateropslagsværkers moder, den italienske *Enciclopedia dello spettacolo* (1975–1978) er med sine ni bind lagt an på et så ambitiøst niveau, at den ikke kunne blive retningsgivende for GTL, men måtte stå tilbage som en inspirationskilde. Under alle omstændigheder er GTL væsentligt gentænkt i forhold til disse værker.

Arbejdet med GTL strakte sig over otte år, fra 1999, hvor de første møder med Gyldendal blev afholdt, til 2007, hvor værket udkom. Selve skrive- og redigeringsarbejdet varede knap fem år. Forfattergruppen voksede fra 25 til 55, sekretariatet fra én halvdagsansat til fem fuldtidsansatte, hvortil kom en konsulentgruppe på tre, en billedredaktionsgruppe på tre, en it-ansvarlig, tre korrekturlæsere, samt forlagets redaktør og grafiker.

For overhovedet at kunne fastlægge værkets overordnede principper var det vigtigt at definere dets målgruppe. Og det var i virkeligheden ret enkelt: Ifølge Danmarks Statistik sidder der godt tre millioner tilskuere i de danske teatre om året, og hvis blot én procent af disse billetkøbere var nysgerrige efter at vide mere om det, de skulle se, havde vi vores læsere. Teatergængere er generelt ret aktive folk, de organiserer sig gerne i teaterforeninger og amatørteatergrupper, som der findes rigtigt mange af ude i landet. Dertil kommer højskoler, universiteter, aftenskoler, medier, biblioteker osv. – samt, selvfølgelig, teaterfolk, som arbejder professionelt med teater. Mange begynder med teaterarbejde som ret unge og er på fuldstændig bar bund, men også garvede teaterfolk, har det vist sig, har undertiden store huller i deres viden. Kort sagt: GTL er (og har fra begyndelsen været) tænkt til folk med en grundlæggende interesse for teater.

Det var med dette udgangspunkt, selektionsprincipperne blev fastlagt. Det var vigtigt at komme hele vejen rundt om teaterbegrebet og beskrive det fra alle mulige vinkler – også de skæve. Biografierne og teaterhistorien gav sig selv, men teoretiske, videnskabelige, tekniske og praktiske artikler var også i fokus; ligeledes begrebsartikler. Meget teaterarbejde hviler på en indforstået kodeks, som det er værd at lukke op for. Og sidst, men ikke mindst, skulle det også være spændende. Det skulle være spændende at skrive og at læse, og læserne skulle lokkes ind i teksterne og få lyst til at bladere videre til lettere artikler som fx **Teater-**

slang, Overtro, Genfærd, Mad og teater osv. Værkets seriøsitet kunne aldrig undergraves af et glimt i øjet – tværtimod.

GTL's fokus ligger på Danmark og det nye og det nære, dvs. jo længere vi gik tilbage i tiden, og jo længere vi bevægede os væk fra Danmark, des tyndere blev området dækket. Således skulle fx latinamerikanske teatergrupper og kunstnere være meget højt estimerede for at finde vej til vore spalter.

Problemerne lå dog primært ved udvælgelsen af de danske kunstnere, for her gør flere forhold sig gældende: Man kan ikke se bort fra, at det er meget vigtigt for de fleste danske scenekunstnere at optræde i GTL, og at det kan virke sårende på dem eller ligefrem være undergravende for deres måske i forvejen vanskelige karriere, hvis de ikke var omtalt i bogen – også over for deres kolleger. Som bekendt kan fravær være meget mere sigende end tilstedeværelse. Det var uundgåeligt, at kvalitative vurderinger blev en del af udvælgelsen, om end vi også forsøgte at honorere folk for en lang karriere. For eksempel har en ensembleskuespiller fra Folketeatret formentlig ikke flyttet hegnspæle i teaterhistorien, men ved aften efter aften i en måske 40-årig karriere at have stået på scenen er vedkommende blevet set af flere millioner mennesker, for hvem det kan have været en oplevelse, om end af de mindre. Det ville være arrogant ikke at honorere en sådan indsats. Et andet parameter var den forhadte ”*Se & Hør*-effekt”; det er vel næppe ubekendt, at nogle skuespillere optræder mere i ugebladene, end de gør på landets scener, og læserne ville undre sig over, at denne og hin ”kendte” skuespiller ikke var at finde i GTL. Endelig var der afgrænsningerne i forhold til film, musical, dans og ballet, hvor de kunstnere, som primært optræder i de genrer, ikke er kommet med.

Ganske som forudset udeblev reaktionerne da heller ikke; sårede kunstnere dukkede op med en følelse af, at deres karrierer blev nedvurderet, hvilket desværre i nogle tilfælde også var sandt. Det er dog de færreste udeladelser, der ikke kan forsvares.

Og nu til selve anmeldelsen. Som allerede nævnt er GTL blevet anmeldt i meget vid udstrækning, og der har været meget langt mellem de sure miner. At finde fejl er enhver anmelders fornemste opgave, og det har da heller ikke været umuligt; andet ville også have været usandsynligt med så stort et værk. Superlativerne i *LexicoNordica* var dog blandt de mere eksplicitte, og vi har alle rødmende taget imod dem. Ligeledes har indvendingerne været så langt de mest interessante, og det er mig en fornøjelse her at kunne redegøre for dem.

At GTL hævder at være det første danske teaterleksikon (som det hedder på omslaget og i artiklen **Teaterleksikon**, s. 877–878), er en fejl af de mere beklagelige. Kaj Nielsens *Teaterordbog* fra 1951 har helt klart undgået min opmærksomhed, og sin lidenhed til trods – bogen er på 76 sider og i lommeformat – må den indtage pladsen som det første danske teaterleksikon.

Angående kreditering og biografering af bidragydere: Det har aldrig været til diskussion, at alle artikler skulle signeres – dette i modsætning til Schepelern (1995) og de mindre artikler i *Den Store Danske Encyklopædi* (1994–2001). Bidragyderne fik stillet til opgave inden for de rammer, der nu en gang er et leksikons, at skrive indlevende og personligt, og de skulle kunne vedkende sig artiklerne. Det er ganske nyttigt for læserne at vide, hvem der har skrevet, og i biografierne over bidragyderne at kunne læse, på hvilken baggrund en given artikel er blevet til. Endelig har bidragyderne været så elendigt lønnede, at en ordentlig kreditering af deres arbejde var det mindste, jeg kunne tilbyde. Listen over bidragydere på bagsiden af smudstitelbladet er sat alfabetisk efter signaturen, så den er nem at finde. Samme tanke ligger bag rækkefølgen af biografier på s. 1095, men indrømmet, man kunne også have valgt den måske mere gængse praksis med efternavne først. Signaturens placering umiddelbart efter artiklernes brødtekst og før petitlinjen er besluttet ud fra et æstetisk og pladsmæssigt hensyn. En enkelt bidragyder var meget utilfreds og mente, at placeringen signalerede, at petitlinjerne ikke var bidragyderens værk, men derimod redaktørens. Der var ikke stor tilslutning til det synspunkt, og grafikerens argumenter blev godtaget. I øvrigt er signaturen ikke artiklens kernepunkt, så det er fint, den trods alt er lidt diskret.

Der er ”ikke opnået fuld national og geografisk ligeberettigelse” (Pálfi/Wolgast 2008:293). Nej, og med god grund. Ikke alle lande har lige stor interesse teatermæssigt. Uden at forklejne fremmede kulturer er der en stribe lande i fx Afrika og Latinamerika, som i deres performative kunst ikke påkalder sig den store opmærksomhed, ud over de urformer, som de oftest deler med nabolande, der er større – og beskrevet i GTL. Men Mellemøsten var og er en akilleshæl, som ingen ville eller kunne skrive om. Netop den islamiske kultur er vanskeligt beskrevet i performativ sammenhæng pga. det religiøse billedforbud og skulle derfor håndteres fra andre vinkler end de gængse. Flere andre leksika havde heller ikke artikler om Mellemøsten, og det blev så desværre den nemme løsning.

Presseskræp og bagsidetekst siger 3.800 opslagsord, og så er der kun 3.659. Ja, det var en fejl. Den stammer fra de første projektbeskrivelser og blev helt overset under korrektoren.

Mht. det tomme kvadrat i petitlinjen som indledning til henvisninger og supplerende oplysninger: Det var helt og aldeles grafikerens valg. Fed type var bandlyst andre steder end i selve opslagsordet, og det ville have været forstyrrende for helhedsindtrykket at fylde siderne med en lang række forskellige typografier.

Det er måske ”lovligt ambitiøst at ville samle ’al tilgængelig viden’ om dansk teater” (Pálfi/Wolgast 2008:295) – ja, det var nok at tage munden for fuld. Men ambitionen manglede ikke.

Mht. offentliggørelse af selektionsprincipper i forordet: Som man vil kunne læse af ovenstående om udvælgelsen af primært de danske kunstnere, var det et emne, som det var nødvendigt at behandle med nænsomhed i bogens omtekst. Den frimodighed, jeg her lægger for dagen (jf. om selektionsprincipperne foroven), ville være uacceptabel læsning for de involverede kunstnere – både dem ”inden for” og dem ”uden for” leksikonet, og for en bredere læserkreds ville en kvalitativ vurdering af en indsats altid være til diskussion. Så det måtte blive i meget vage formuleringer.

Angående stort begyndelsesbogstav ved opslagsordene: *Mea culpa!* Flere af bidragsyderne argumenterede passioneret imod, men grafikerens og jeg lænede os op ad det æstetiske synspunkt, at alle nye linjer begynder med stort. Men allerede ved udgivelsen kunne jeg se, at den var gal, så den tager jeg på min kappe. Det vil blive rettet i et evt. nyt oplag.

Endelig er der registrene, listerne osv.: Enhver, der har skrevet bøger, ved, at det er et helvede, for nu at sige det, som det er. De komponenter kan først gennemtænkes og udformes, når værket er helt færdigt. Og på det tidspunkt strammer tidsfrister, grafikere og trykkere står klar, og det hele koger. Da de sidste tekster kom ind, blev hele brødteksten (leksikondelen) konverteret til iLex-format, som også blev brugt til *Den Store Danske Encyklopædi*, men noget mere komplekst sammensat, da GTL’s registre er en del mere udbyggede end encyklopædiens. Men computere tænker nu engang ikke som mennesker, og en forfærdelig masse pillearbejde per håndkraft var den eneste vej frem. Hele sekretariatet sad i flere måneder fra morgen til aften og ordnede registre og lister. Og selvfølgelig skete der fejl. Krydshenvisningerne, som er så afgørende for registrene, er i flere tilfælde også mangelfulde. Alt andet ville have været overmenneskeligt.

Til sidst gik det vældig stærkt, bogen skulle være færdig, og ikke alle beslutninger var lige gennemtænkte. Rækkefølgen af registre og

anden bagtekst er slet ikke rigtig: Registrene burde have stået til sidst, for den slags søger man jo ved at bladre bagfra, mens biografierne over bidragyderne og den såkaldte 'Prisliste' (listen over hæderslegater mv.) burde have fulgt lige efter leksikondelen. Og der burde selvsagt slet ikke være kludder i indholdsfortegnelsens sidetalshenvisninger til registrene. Alt dette vil blive gået grundigt igennem ved en evt. opdatering.

Begravelserne, dvs. de mange ikke-udspecificerede sidetalshenvisninger, var et andet problem, som dog kunne have været *meget værre*. **Hamlet**, som nævnes i anmeldelsen, har mange hundrede flere henvisninger, end der optræder i det pågældende register; dem er der luget godt ud i – i lighed med andre indførsler, som også havde for mange sidetalshenvisninger. Optimalt havde det selvfølgelig været, at alle henvisninger var samlet i emnegrupper, men ingen havde længere overskud eller tid til den slags finesser.

GTL blev trykt i et oplag på 3.500 eksemplarer, og i dag, godt 2 år efter udgivelsen, er der knapt 400 eksemplarer tilbage. Som det fremgår af forordet, har værketets økonomi stort set udelukkende været baseret på sponsorstøtte, som det vil være utænkeligt at regne med til en andenudgave eller et nyt oplag. Løsningen vil derfor formentlig blive en dvd eller en online-version, som hele teksten i øvrigt er forberedt til via iLex. Håbet er så blot, at der trods alt findes penge til en opdatering og en justering af de fejl, som har sneget sig ind, og som jeg er blevet gjort opmærksom på. Det glæder mig meget, og det vil glæde mig endnu mere at kunne honorere Pálfi og Wolgasts store arbejde med anmeldelsen og de mange smukke ord ved i anden omgang at levere et – næsten! – fejlfrit teaterleksikon.

Bibliografi

Leksikografiske opslagsværker

Banham, Martin 1995: *The Cambridge Guide to Theatre*. Cambridge: Cambridge University Press.

Brauneck, Manfred/Gérard Schneilin 1992: *Theaterlexikon*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

Corvin, Michel 1998: *Larousse Dictionnaire encyclopédique du théâtre*. Bind I–II. Paris: Larousse.

Den Store Danske Encyklopædi. København: Gyldendal (1994–2001).

- Enciclopedia dello spettacolo*. Bind I–IX. Grundlagt af Silvio D'Amico. Fotografisk genoptryk. Rom: UNEDI-Unione Editoriale 1975–1978.
- Gravesen, Finn/Martin Knakkegaard (red.) 2003: *Gads Musikleksikon*. Bind I–II. København: Gad.
- Kennedy, Dennis 2003: *The Oxford Encyclopedia of Theatre and Performance*. Bind I–II. Oxford: Oxford University Press.
- Nielsen, Kaj 1951: *Teaterordbog: Drama – Teater – Skuespilkunst*. København: Borgen.
- Schepelern, Peter (red.) 1995: *Filmleksikon*. København: Munksgaard & Rosinante.
- Sucher, C. Bernd 1999: *Theaterlexikon: Autoren, Regisseure, Schauspieler, Dramaturgen, Bühnenbildner, Kritiker*. Bind I–II. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

Anden litteratur

- Kvam, Kela/Janne Risum/Jytte Wiingaard (red.) 1992–1993: *Dansk teaterhistorie*. Bind I–II. København: Gyldendal.
- Pálfi, Loránd-Levente/Karin Wolgast 2008: Alette Scavenius (red.): *Gyldendals Teaterleksikon*. 1. udgave, 1. oplag. København: Gyldendal 2007. I: *LexicoNordica* 15, 291–300.

Alette Scavenius
 mag.art.
 Larslejsstræde 15, 3.
 DK-1451 København K
 alette@scavenius.dk

Rättelse

I sidste udgave af LexikoNordica havde der side 208 i artikeln af Loránd-Levente Pálfi, Patrick Leroyer, Adam Wagner & Spiros Divaris Vesterdahl desværre indsneget sig en fejl i tabel 1, hvor sidste linje var faldet ud. Her følger den fuldstændige tabel:

MINI (1996)	T1994	S1	MINI, STAT, SAMF, POL (25 %, 18 %, 65 %, 24 %)
STAT (1997)	T1995	S2	STAT, SAMF, POL (48 %, 74 %, 26 %)
SAMF (2006)	T2004	S3	SAMF, POL (82 %, 17 %)

Tabel 1

1. LexicoNordica **udkommer** hvert år i november. Tidsskriftet indeholder leksikografiske bidrag, som er skrevet på et af følgende nordiske sprog: dansk, finsk, færøsk, islandsk, norsk (bokmål eller nynorsk), svensk. Bidrag på engelsk, fransk eller tysk kan også optages, hvis særlige forhold taler for det.

2. **Manuskript** og elektronisk version sendes til det medlem af redaktionskomiteen, som bor i bidragsyderens land:

Sturla Berg-Olsen, Norsk Ordbok 2014, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, Postboks 1021 Blindern, NO-0315 Oslo.
sturla.berg-olsen@iln.uio.no

Kent Farø, Københavns Universitet, Institut for Engelsk, Germansk og Romansk, Njalsgade 128, DK-2300 København S.
kenfaroe@hum.ku.dk

Jón Hilmar Jónsson, Árni Magnússon instituttet for islandske studier, Islands universitet, Neshaga 16, ÍS-107 Reykjavík.
jhj@lexis.hi.is

Nina Martola, Forskningscentralen för de inhemska språken, Berggatan 24, SF-00100 Helsingfors.
nina.martola@focis.fi

Emma Sköldberg, Lexikaliska institutet, Institutionen för svenska språket, Box 200, SE-405 30 Göteborg.
emma.skoldberg@svenska.gu.se

Seneste tidspunkt for aflevering af manuskript er den 1. maj, hvis artiklen skal kunne trykkes i det nummer af tidsskriftet, som udkommer i november samme år. Bidraget indleveres både som papirversion og i elektronisk form (helst i RTF-format).

3. **Illustrationer** af ordbogsartikler, der skal medtages i artiklen, indsættes i ms. og vedlægges i kopi.

4. **Manuskriptets ydre form:** Manuskriptet **indledes** med forfatternavn og titel på artiklen. For tematiske og ikke-tematiske bidrag følger et **abstract** på engelsk på ca. ti linier og dernæst selve artiklen, som opdeles i kapitler. Bidraget afsluttes med angivelse af post- og emailadresse. Bidrag kan normalt have et omfang på højst 25 sider.

5. **Citater:** kortere citater bringes som en del af teksten, mens citater eller fremhævelser af større vigtighed bør gives i et afsnit for sig selv.

6. Vi anbefaler en tilbageholdende brug af **fodnoter**. Evt. nødvendige noter gennemnummereres i teksten med højtstillet angivelse uden parentes.

7. **Litteraturhenvisninger** foretages i teksten på følgende måde:
Herbst (1985:310) eller Herbst (1985).

I den løbende tekst angives ikke hele internetadresser, men et forfatternavn eller en angivelse af titlen på internetbidraget, som bruges i litteraturlisten. Her angives Internetadresser uden understregning.

8. Særlige angivelser: **leksikografiske termer** kan, når de indføres, fremhæves med fed; angivelse af **objektsproglige enheder** med kursiv; betydninger af sproglige enheder angives ved hjælp af enkle anførelstegn, f.eks. 'en ugift mand'. Tankestreger og "tilminus" som i 1987–1988 skal være længere end strengen ved orddeling, brug derfor den "lange bindestreg" alle andre steder. Ved angivelse af tal bruges et punktum mellem tre cifre, fx 250.000. Forkortelser anføres med forkortelsespunkt, f.eks. skrives *pga.* (ikke *pga*).

9. Eksempel på litteraturangivelser

Ordbøger:

- ALD 1948 = A.S.Hornby/E.V.Gatenby/H.Wakefield: *A Learner's Dictionary of Current English*. London: Oxford University Press.
COBUILD 1987 = *Collins COBUILD English Language Dictionary*. Editor in Chief: John Sinclair, Managing Editor: Patrick Hanks. London/Glasgow: Collins.

Anden litteratur:

- Haiman, John 1980. Dictionaries and Encyclopedias. I: *Lingua* 50, 329–357.
Mugdan, Joachim 1985a. Grammatik im Wörterbuch: Wortbildung. I: Herbert Ernst Wiegand (udg.): *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie IV*. Hildesheim/ Zürich/New York: Olms, 237–308.
Zgusta, Ladislav 1971. *Manual of lexicography*. The Hague: Mouton.

Internethenvisninger:

- Finin, Tim 2006. On evaluating the credibility of Wikipedia articles. I:
<http://ebiquity.umbc.edu/blogger/2006/11/23/on-evaluating-wikidedias-credibility/> (februar 2007)

10. LexicoNordica vil udkomme både som trykt tidsskrift og i en internetudgave. Ved indsættelse af et bidrag til redaktionen erklærer forfatterne sig derfor indforstået med en samtidig udgivelse i en elektronisk udgave.